

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN DİPLOMATİK SÖYLEME
YANSIMASI: ZÜRİH PROTOKOLLERİ ÖRNEĞİNDE TÜRKİYE-
AZERBAYCAN-ERMENİSTAN'IN ELEŞTİREL SÖYLEM
ÇÖZÜMLEMESİ**

Doktora Tezi

Gülnare MAHMUDOVA

Ankara, 2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN DİPLOMATİK SÖYLEME
YANSIMASI: ZÜRİH PROTOKOLLERİ ÖRNEĞİNDE TÜRKİYE-
AZERBAYCAN-ERMENİSTAN'IN ELEŞTİREL SÖYLEM
ÇÖZÜMLEMESİ**

Doktora Tezi

Gülnare MAHMUDOVA

Prof.Dr. Fatih KESKİN

Ankara, 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN DİPLOMATİK SÖYLEME
YANSIMASI: ZÜRİH PROTOKOLLERİ ÖRNEĞİNDE
TÜRKİYE-AZERBAYCAN-ERMENİSTAN'IN ELEŞTİREL
SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı Prof.Dr. Fatih KESKİN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Fatih Keskın
- 2- Prof. Dr. Zekir Avşar
- 3- Doç. Dr. Halise Karadağlı Sarı
- 4- Dr. Öğr. Üyesi Engin SAKI
- 5- Prof. Dr. Cem Yılmaz

İmzası

Tez Savunması Tarihi

26/04/2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Fatih KESKİN'in danışmanlığında hazırladığım “Uluslararası İlişkilerin Diplomatik Söyleme Yansıması: Zürih Protokolleri Örneğinde Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan'ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi (Ankara, 2019)” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 24.06.2019

Gülnare MAHMUDOVA

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DİPLOMASİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE SÖYLEMİN DİPLOMASİDEKİ ROLÜ

1. ULUSLARARASI SİYASETİN DİLİ: DİPLOMASİ	10
1.1. Uluslararası İlişkilerde Diplomasinin Tarihsel Gelişimi ve Önemi	10
1.1.1. Diplomasinin Tanımı.....	10
1.1.2. Uluslararası İlişkilerde Diplomasinin Yeri.....	14
1.2. Soğuk Savaş Sonrası Diplomasinin Dönüşümü.....	19
1.2.1. Yeni Dünya Düzeninin Diploması Üzerindeki Etkisi	19
1.2.2. Yeni Diploması Anlayışı	22
2. SÖYLEM VE DİPLOMASİDE SÖYLEMİN ÖNEMİ	27
2.1. Söylem Kavramı	27
2.2. Söylem ile İdeoloji Arasındaki İlişki	30
2.3. Eleştirel Söylem Yaklaşımında Politik - İdeolojik Söylem	39
2.4. Politik-İdeolojik Söylem Bağlamında Diplomaside Dil ve Söylem	46

II. BÖLÜM

DİPLOMATİK İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE - AZERBAYCAN – ERMENİSTAN VE ZÜRİH PROTOKOLLERİNİN ETKİSİ

1. KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA TÜRKİYE-AZERBAYCAN- ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ	58
1.1. “Dağlık Karabağ” Sorununun Kısa Tarihçesi	58
1.2. Dağlık Karabağ Faktörünün Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Yansıması.....	65
2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ ÜÇGENİNDE “ZÜRİH PROTOKOLLERİ”	68
2.1. Zürih Protokollerine Giden Ermeni Açılımı Süreci	68

2.2. Zürih Protokollerinin İmzalanması	77
2.3. Zürih Protokollerinin Türkiye- Azerbaycan İlişkilerine Etkisi.....	79
2.4. Zürih Protokollerinin Askıya Alınması.....	87

III.BÖLÜM

“ZÜRİH PROTOKOLLERİ”NE İLİŞKİN DİPLOMATİK SÖYLEM           

1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	94
1.1. Politik �alışmalarda Kullanılan Bir Araştırma Metodu Olarak Eleştirel Söylem ����������	94
1.2. Politik ve Kuramsal Söylem Bağlamında “Zürih Protokolleri”ne İlişkin Diplomatik Söylemin Eleştirel ����������	99
2. ARAŞTIRMA VERİLERİNE İLİŞKİN BULGULAR	109
2.1. Zürih Protokollerine İlişkin Diplomatik Söylemlerin ����������	109
2.1.1. Azerbaycan’ın Diplomatik Söyleminin ����������	109
2.1.1.1. Sözde Egemenlik: “Non-Intervention İlkesi”	111
2.1.1.2. Türkiye’nin Sadakat Sınavı: Gizli Müzakere Kırgınlığı ve Alternatif Politika Vurgusu	114
2.1.1.3. Ermenistan’a İsmarlama Yardım Paketi: Normalleşme Süreci.....	125
2.1.1.4. İşgalci Ermenistan: (Dağlık) Karabağ Sorununun ������������....	127
2.1.2. Türkiye’nin Diplomatik Söyleminin ����������	134
2.1.2.1. Denge Kurma Arayışı veya Pragmatik Dış Politika �rneği Olarak “Komşularla Sıfır Sorun” Politikası Kapsamında Ermeni Açılımlı ...	136
2.1.2.2. Stratejik Ortak: Azerbaycan ve “Karabağ Sorunu”	165
2.1.2.3. “Ermeni Soykırımı” İddiasına Karşı İlkeli Tutum	169
2.1.3. Ermenistan’ın Diplomatik Söyleminin ����������	179
2.1.3.1. Ermenistan’a Müttefik Desteği.....	181
2.1.3.2. Türkiye-Azerbaycan İttifakı ve Dağlık Karabağ İşgalinin “Artsakh” Adı Altında Meşrulaştırılması	196
2.1.3.3. Türkiye’nin Bölge Politikalarının Eleştirisi: Bölge Liderliği, Neo-Osmanlı ve “Komşularla Sıfır Sorun”	218
2.1.3.4. Avrupa Birliği Yolunda Engel: “Kapalı Sınır”	232

2.1.3.5. İddiaları Meşrulaştırma Çabası: “Ermeni Soykırımı” (Tarih Komisyonu) ve “Doğu/Batı Ermenistan”	247
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	286
KAYNAKÇA.....	308
EKLER	331
ÖZET	335
ABSTRACT	336

KISALTMALAR

AA	: Anadolu Ajansı
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHP	: Avrupa Halk Partisi
AK	: Avrupa Komisyonu
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi
ANAP	: Anavatan Partisi
ANZAC	: The Australian and New Zealand Army Corps (Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu)
AP	: Avrupa Parlamentosu
APA	: Azeri Press Agency (Azeri Haber Ajansı)
AT	: Avrupa Topluluğu
AZTV	: Azerbaycan Televizyonu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü - Tiflis - Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
BTK	: Bakü - Tiflis – Kars Demiryolu
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezî İstihbarat Teşkilatı)
DP	: Demokrat Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
ED	: Eleştirel Dilbilim
EPP	: European People's Party (Avrupa Halk Partisi)
ESÇ	: Eleştirel Söylem Çözümlemesi
FIFA	: Federation Internationale de Football Association (Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği)
GAZPROM	: Rusya Enerji (Doğalgaz) Kurumu

GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
ICTJ	: International Center for Transitional Justice (Uluslararası Geçiş Dönemi Adalet Merkezi)
IRA	: Irish Republican Army (İrlanda Cumhuriyet Ordusu)
İTV	: İctimai Televiziya
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KEİK	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi
KEİÖ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LAMER	: Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MKYK	: Merkez Karar ve Yürütme Kurulu
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
RPA	: Respublikanskaya Partiya Armenii (Ermenistan Cumhuriyet Partisi)
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SOCAR	: State Oil Company of Azerbaijan Republic (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi)
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TANAP	: Trans Anadolu Projesi
TARC	: Turkish-Armenian Reconciliation Commission (Türkiye-Ermenistan Mutabakat Komisyonu)
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TFF	: Türkiye Futbol Federasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
UEFA	: Union of European Football Associations (Avrupa Futbol Federasyonları Birliği)
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
v.s.	: ve saire

GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan dünyanın yeni düzeni uluslararası arenada çok sayıda yeni bağımsız devlet, uluslararası sivil toplum örgütü, uluslararası ticari işletmeler vs.'nin çıkmasına neden oldu. Uluslararası arenada kendi yerini alan her bir ülke ve örgüt uluslararası sistemin ve uluslararası ilişkilerin yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirdi. Artık yeni bir dünya düzeninden, yeni bir uluslararası ilişkilerden ve dolayısıyla da yeni diplomasiden bahsedilebilirdi. Eskiden uluslararası ilişkiler ve uluslararası ilişkilerin dili olan diplomasi sadece elçiler ve diplomatlar arasında yalnızca devlet düzeyinde yürütülürken, günümüzde sivil toplum örgütleri, uluslararası ticari işletmeler gibi uluslararası ilişkileri etkileme gücüne sahip olan aktörlerin devreye girmesiyle biçim değiştirmiştir.

Yeni dünya düzeni sonrasında ortaya çıkan küresel sorunlar, jeopolitik ve enerji kaynaklarına erişim mücadelesi gibi çıkar kavgaları Bismarck döneminde *dış politikanın önceliği* (*das Primat der Aussenpolitik*) şeklinde nitelendirilen durumun modern dönemde önemini eskiye kıyasla kaybetmesi ve iç politika ile dış politika arasındaki sınırın belirginliğini yitirmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece ülkelerin sorunları yerel olmaktan çıkarak bölgesel ve hatta küresel nitelik taşımaya başlamıştır. Ancak bu durum *uluslararası ilişkilerde gerilimi artırmış ve bir yandan hayat tek kutuplu dünyanın bir revizyonunu dikte ederken, öte yandan uluslararası barış ve güvenliğin temini için gerekli esnekliğe olan ihtiyacı doğurmuştur* (Sargsyan, 2008). Dolayısıyla diğer alanlarda olduğu gibi, hem uluslararası ilişkiler hem de diplomasi alanında *yeni zamanlar yeni değerlendirmeler gerektirmiştir* (Curran, 2002: 181). Bu yeni zamanlarda uluslararası ilişkiler alanında da kendini hissettiren postyapısalcı yaklaşım olgu ve

olaylara eleştirel bir perspektiften bakarak uluslararası ilişkilerin devlet, ulusal çıkar, güç, güvenlik gibi temel kavramlarını sorgulamaya ve söylemin çokanlamlılığı ve belirsizliğine odaklanmıştır. Tüm bunlar kaçınılmaz olarak uluslararası ilişkilerin dili olan diplomasiyi de etkilemiştir.

Diplomasi tarihte hiç olmadığı kadar gelişip çeşitlenerek sadece diplomatlar arasında değil, hayatın her alanında kullanılan önemli bir dış politik iletişimsel eylem haline geldi. İletişimin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisi dikkatleri diplomatik söylem konusuna çekmiştir. Yaşadığımız “yüzyılın bir *söylem* yüzyılı olduğu düşünüldüğünde çağımızı, çağımızın düşünme biçimlerini, disiplinlerini ve genelde insan ve toplumunu anlamamız için söylemi anlamamız gerekiyor” (Sözen, 1999: 11-12).

İletişimin bir ögesi olan söylem (Lundby & Ronning, 2002: 8) politik alanda *sosyal anlamların üretildiği ve sorgulandığı anlambilimsel bir alan içinde ele alınır* (Seidel, 1985: 44’ten akt. Aksoy, 2002: 4). Ancak politikanın bir dalı olan uluslararası ilişkilerde ve uluslararası ilişkilerin iletişim dili olan diplomaside söylem dış politika ve uluslararası politika çerçevesinde ülkelerin dışışleri kurumlarının norm, kural, sınırlamalar, güç gibi birtakım kurumsal değerleri çerçevesinde ürettikleri, aynı zamanda kurumsal söylem özelliğini de taşımaktadır. Kurumsal özellik taşıyan diplomatik söylemler ülkelerin uluslararası arenada kendi ideolojileri doğrultusunda izledikleri dış politikada sahip oldukları konumlarını ve gücünü yansıtır. İlber Ortaylı’nın *kuvvetli olan değişik şartların üstünde oynamayı bilir* (2016) görüşünden hareketle uluslararası arenada şartlar ne kadar değişik olursa olsun güç ülkelerin sahip oldukları konumları ile doğru orantılı olup, uluslararası ilişkilerde diplomatik söylemlerine yansımaktadır. Bu amaçla devletlerin uluslararası arenada ilişki yürütürken inşa ettikleri diplomatik söylemlerini çözümlemek suretiyle metinlerin,

konusmaların, açıklamaların vs. görünen anlamlarından ziyade görünmeyip ima edilen gerçek anlamlarını tespit etmekte yarar vardır.

Çalışmaya başlamadan önce konu ile ilgili ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılmıştır. Türkiye’de Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığına bağlı Ulusal Tez Merkezi’nin resmi web sayfasından yapılan araştırma sonucunda bugüne kadar diplomatik söylem konusu ile ilgili herhangi bir yüksek lisans veya doktora tez çalışmasına rastlanmamıştır. Buna karşılık diplomatik söylem konusunda ulusal ve uluslararası az sayıda çalışmaların yapılmasına rağmen bunların: olguların anlamlarının dil yoluyla toplumsal olarak inşa edildiği gerçeğinden hareketle kamusal diplomasi anlayışı¹; “kimliklerin söylem üzerinden inşa edildiğini vurgulayan postyapısalcı kavramsal çerçeveden hareketle Alman siyasetçilerin Türkiye’nin AB üyeliği tartışmaları üzerinden inşa ettikleri farklı Avrupa vizyonlarını²; dış politikanın şekillenmesinde politik söylemin önemi³; Birleşmiş Milletler (BM)’in Filistin Sorunu ile ilgili aldığı kararların kurumsal dilinde kullandığı emredici (prescriptive) ve edimsel (performative) fiillerin kullanımı⁴; dünya liderlerinin BM’de yaptıkları konuşmalar esas alınarak uluslararası çatışmaların çözümünde ve diplomatik süreçte söylem ve retorikğin önemi⁵; İkinci Körfez Savaşı sırasında Güvenlik Konseyi kararlarında kullanılan isim ve tümcelerın politik/tarihsel sonuçları⁶; ABD’nin çeşitli ülkelerde bulunan

¹ Rasmussen, S. B., “Discourse Analysis of EU Public Diplomacy Messages and Practices”, **Discussion Papers In Diplomacy**, July 2009, Netherlands: Netherlands Institute of International Relations “Clingendael”, https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20090700_cdsp_discussion_paper_115_Rasmussen.pdf.

² Düzgıt, S. A., “Avrupa Birliğı-Türkiye İlişkilerine Postyapısalcı Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi”, **Uluslararası İlişkiler**, C.8, S.29, Bahar 2011, s.49-70.

³ Larsen, H., (1997), **Foreign Policy and Discourse Analysis: France, Britain and Europe**, London&New York: Routledge.

⁴ Czerniakowski, M., (2017), **A Linguistic Analysis of Diplomatic Discourse: D’Acquisto**, UK: Cambridge Scholars Publishing.

⁵ Donahue, R. T., and Prosser, M. H., (1997), **Diplomatic Discourse International Conflict at the United Nations: Addresses and Analysis**, London: Ablex Publishing Corporation.

⁶ Di Carlo, G. S., “Weasel Words” in Legal and Diplomatic Discourse: Vague Nouns and Phrases in UN Resolutions Relating to the Second Gulf War”, **International Journal for the Semiotics of Law - Revue Internationale de Sémiotique Juridique**, 28 (2015 3), p.559-576.

Büyükelçileri ile telefon, skype, e-mail, yüzyüze yapılan 100'ü aşkın mülakatta ABD'nin yurtdışında karşılaştığı dış politika konuları⁷; metinlerde yer alan dilbilimsel unsurlardan, tarzlardan ve kullanılan terminolojiden yola çıkarak İŞİD'in politik amaçları⁸ ve benzeri konular⁹ olduğu görülmüştür. Bu çalışma ilk bakışta Larsen ve Düzgit'in çalışmaları ile benzerlik taşımış gibi görünse de, üç ülke liderinin uluslararası ilişkilerinin diplomatik söyleme nasıl yansı(tıl)dığı ve tam tersi, diplomatik söylemlerin uluslararası ilişkilerinin ne derece etkilediği karşılaştırmalı olarak çözümleyen ilk çalışma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın bu açıdan daha önce yapılmamış olması alana katkı sağlayacağı varsayılmaktadır.

Ülkeler birbirileri ile ilişki yürütürken izledikleri tutum ve politikaları inşa ettikleri diplomatik söylemlerine yansımaktadır. Diplomatik söylemin uluslararası ilişkiler açısından bağlayıcılığı Fransa eski Dışişleri Bakanı Pierre-Amedee Jaubert'in *diplomaside sözcükler eylemin bizzat kendisidir* (Popov, 2000: 36) görüşlerinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sadece uluslararası ilişkiler diplomasiyi etkilemez, aynı şekilde diplomasi de uluslararası ilişkileri etkiler. Bilindiği üzere, 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde *Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol, Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti*

⁷ Schuster, J., & Stern, E., "Diplomatic Discourse", **The Politic** (Yale University's Undergraduate Political Journal) (Throughout the summer of 2013, The Politic-Yale University's Undergraduate Political Journal, 2015).

⁸ Niero, G., "Discourse Analysis: The Hidden Message in Diplomatic Communication About ISIS Phenomenon", 2015, **Università Ca' Foscari Venezia**, <http://dspace.unive.it/bitstream/handle/10579/6992/827250-1177464.pdf?sequence=2>.

⁹ D'Acquisto, G., (2017), **A Linguistic Analysis of Diplomatic Discourse: UN Resolutions on the Question of Palestine**, UK: Cambridge Scholars Publishing; M.V. Belyakov, "Karakter emotivnosti diplomaticheskogo diskursa", **Vestnik RUDN**, seriya Lingvistika, № 2, 2015, p.124-132: <file:///C:/Users/User/Downloads/9354-8818-1-PB.pdf>; Kapitonova, M. A., "The Role of a Text in Modern Professional Diplomatic Communication", **Journal of Siberian Federal University, Humanities & Social Sciences** 9 (2015 8) s.1926-1935: http://elib.sfu-kras.ru/bitstream/handle/2311/19804/15_Kapitonova.pdf;jsessionid=2142C7C4B703A00926BE90319D404833?sequence=1; Kashchyshyn, N., "The Differentiation of Taxonomic Units in English Diplomatic Discourse", **East European Journal of Psycholinguistics (Lutsk, Ukraine)**, Vol.1, № 2, 2014, p.54-61; Zhang, J., (2015), **Interpersonal Prominence and International Presence: Implicitness Constructed and Translated in Diplomatic Discourse**, UK: Cambridge Scholars Publishing vs.

ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün Uygulanmasına İlişkin Zaman Çizelgesi ve Unsurlar adlı belge imzalanmıştır.

Ermenistan Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesini beklerken Türkiye bir anda Azerbaycan'ın kırılganlığı ile yüz-yüze kaldı. Türkiye'nin Azerbaycan'ın kırılan gönlünü almak için protokolleri onaylamak için Dağlık Karabağ önkoşulunu öne sürmesi ile bu kez Ermenistan'ın ilişkilerin normalleşeceğine dair umutlarını söndürdü. Ermenistan'ın imzalanan protokol hükümlerine esasen ilişkilerin önkoşulsuz normalleşmesinde ısrar etmesi, Türkiye'nin ise uluslararası andlaşma niteliği taşıyan protokolleri *ahde vefa ilkesini* gözardı etmek pahasına bile olsa TBMM'de incelemeye dahi almayarak bekletmesi protokollerin Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan tarafından geri çekilmesi ve başlatılan normalleşme sürecinin gündemden kaldırılması ile sonuçlandı. Bu anlatılanlar çerçevesinde bu çalışmada Türkiye-Azerbaycan ve Türkiye-Ermenistan arasındaki uluslararası ilişkilerin Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemlere ne şekilde yansı(tıl)dığı, diplomatik söylemlerin ise uluslararası ilişkileri nasıl etkilediği araştırılarak aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmaya çalışılmıştır:

- 1) Zürih Protokolleri Türkiye Cumhurbaşkanlarının¹⁰ diplomatik söylemlerine nasıl yansımıştır?
- 2) Zürih Protokolleri Azerbaycan Devlet Başkanının diplomatik söylemlerine nasıl yansımıştır?
- 3) Zürih Protokolleri Ermenistan Devlet Başkanının diplomatik söylemlerine nasıl yansımıştır?
- 4) Azerbaycan'ın Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik dış politikasını etkiler mi?

¹⁰ Araştırma döneminde Türkiye'de bir kez Cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldığından iki Cumhurbaşkanına ait veriler kullanılmıştır.

- 5) Türkiye'nin Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Azerbaycan'ın Türkiye'ye yönelik dış politikasını etkiler mi?
- 6) Türkiye'nin Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik dış politikasını etkiler mi?
- 7) Ermenistan'ın Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik dış politikasını etkiler mi?

Zürih Protokolleri ile ilgili her     lenin diplomatik söylemlerinde kırılmanın olup olmadığını tespit edebilmek için imza aşamasına giden süreçten başlayarak Ermenistan Parlamentosunda askıya alındığı tarih ve bu tarihi takip eden birkaç günü de içeren dönem esas alınmıştır. Bu doğrultuda araştırma dönemi 01 Haziran 2008 – 28 şubat 2015 tarihleri arasında geçen 7 yıl 9 aylık bir süreyi kapsamaktadır.

Zürih Protokolleri hem doğrudan imza tarafı olan Türkiye ve Ermenistan'ın hem de her iki     lenin birbirileriyle olan ilişkisini dolaylı surette etkileyebilme potansiyeline sahip Azerbaycan'ın dış politikalarında önemli yer tutmaktadır. Ancak diplomatik unvana sahip yetkili sayısının fazla olması araştırmanın sınırlandırılmasını gerektirmiştir. Bu doğrultuda, araştırma kapsamına Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan ve Türkiye Cumhurbaşkanları Abdullah G l (28.08.2007- 28.08.2014) ve Recep Tayyip Erdoğan (10.08.2014'ten bu yana)'ın Zürih Protokolleri ile ilgili söylemleri alınmıştır.

Doküman toplama yönteminin kullanıldığı bu çalışmada Türkiye'nin diplomatik söylemi için Recep Tayyip Erdoğan'ın verileri Türkiye Cumhurbaşkanlığının resmi web sayfasından (www.tccb.gov.tr) elde edilirken, eski Cumhurbaşkanı Abdullah Gül' n verileri kendi kişisel web sayfasından (www.abdullahgul.gen.tr) elde edilmiştir. Azerbaycan'ın diplomatik söylemi için Devlet Başkanı İlham Aliyev'in verileri Devlet

Başkanlığının resmi web sayfasından (www.president.az) elde edilmiştir. Elde edilen veriler Azerbaycan Türkçesinde olduğu için Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ermenistan'ın diplomatik söylemi için Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın verileri Devlet Başkanlığı web sayfasından (www.president.am) elde edilen Rusça veriler Türkçeye tercüme edilmiştir. Böylece çalışma evrenini Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylem oluştururken, örneklerimi Azerbaycan Devlet Başkanı, Ermenistan Devlet Başkanı ve Türkiye Cumhurbaşkanlarının konuşma, açıklama, basın açıklaması ve toplantısı, ortak basın toplantısı, makale, röportaj vs.'leri oluşturmaktadır.

Söylem çözümlemesi nitel bir araştırma olmasına rağmen, üç ülke bazında çözümlemeye tabi tutulan konuşma, açıklama, basın toplantısı ve açıklaması, röportajlara ilişkin nitel verilerin yanı sıra nicel veriler de elde edilmiştir. Nicel veriler ülkelerin Zürih Protokollerine atfettikleri önemi ortaya koyan önemli bir göstergedir. Bu doğrultuda, Azerbaycan'ın diplomatik söyleminin tespit edilebilmesi için Devlet Başkanı İlham Aliyev'in Zürih Protokollerine değindiği toplamda 8 konuşma, röportaj, basın toplantısı ve ortak basın toplantısı çözümlenmiştir. Türkiye'nin diplomatik söyleminin tespit edilebilmesi için araştırma dönemi kapsamında Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılması nedeniyle iki Cumhurbaşkanının söylemleri esas alınmıştır. Buna göre Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve halefi Recep Tayyip Erdoğan'ın Zürih Protokollerine değindikleri toplamda 33 konuşma, röportaj, konferans, açıklama, basın toplantısı, ortak basın toplantısı çözümlenmiş olup, bunun 29'u Gül'e ait verileri oluştururken, 4'ü Erdoğan'a aittir. Ermenistan'ın diplomatik söyleminin tespit edilebilmesi için Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Zürih Protokollerine değindiği toplamda 74 konuşma, röportaj, makale, konferans, açıklama, basın toplantısı ve açıklaması, ortak basın toplantısı çözümlenmiştir.

Çalışmada kullanılan eleştirel söylem çözümlemesi kurumsal söylem niteliği de taşıyan diplomatik söyleme uygulandığından ve bu söylemlerin ülkelerin izledikleri kendi dış politikalarının izlerini taşıdığından, elde edilen veriler Türkiye-Ermenistan, Ermenistan-Azerbaycan ve Türkiye-Azerbaycan arasında söz konusu ülkelerin kendi dış politikalarında önem arz eden belirli konular doğrultusunda oluşturulan kategoriler etrafında çözümlenmiştir.

Üç ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde uluslararası ilişkilerde diplomasi kavramının tarihsel süreçte geçtiği evreler ve yaşadığı değişim ve dönüşümler anlatılmıştır. Uluslararası arenada devletlerin birbirleriyle ilişki yürütürken uluslararası ilişkilerin ve dış politikanın dili olan diplomasinin önemine değinildikten sonra diplomaside dil ve söylemin uluslararası ilişkilerde oynadığı rol vurgulanmıştır. Politik söylem anlamların inşa edildiği bir alan olduğu görüşünden hareketle diplomatik söylemlerin uluslararası ilişkiler ve uluslararası ilişkilerin diplomatik söylemler üzerindeki etkisi kurumsal görüşler çerçevesinde açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Ermeni açılımı çerçevesinde Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesini öngören Zürih Protokollerine giden süreç tüm neden ve sonuçları ile birlikte anlatılmıştır. Bu bölümde Türkiye'yi protokolleri imzalamaya iten nedenler, Azerbaycan'ın sürece karşı takındığı tavır, Ermenistan'ın ise Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik dış politikasını kararlı bir şekilde sürdürmesinin temel etkenleri ile ilgili konular kronolojik bir biçimde özetlenmiştir.

Çalışmanın ampirik kısmını oluşturan üçüncü bölümünde kullanılan araştırma yöntemi olan Eleştirel Söylem Çözümlemesi veya Teun A. van Dijk'ın son yaptığı tanımıyla *Eleştirel Söylem Çalışması* ile ilgili kuramsal bilgiler verildikten sonra

diplomatik söylemin aynı zamanda hem politik hem de kuramsal söylem özelliği taşıması nedeniyle politik söylem ve kurumsal söylem yaklaşımları, ayrıca uluslararası ilişkilerin devlet, ulusal çıkar, güç, güvenlik gibi temel kavramlarını sorgulayan ve söylemin çokanlamlılığı ve belirsizliğine odaklanan postyapısalcı yaklaşım birleştirilerek uygulanmıştır. Böylece bu çalışmada üç yaklaşım birlikte sentezlenerek farklı bir çözümleme modeli denenmiştir.

I.BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DİPLOMASİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE SÖYLEMİN DİPLOMASİDEKİ ROLÜ

1. ULUSLARARASI SİYASETİN DİLİ: DİPLOMASİ

1.1. Uluslararası İlişkilerde Diplomasinin Tarihsel Gelişimi ve Önemi

1.1.1. Diplomasinin Tanımı

Geleneksel tanımıyla bir ülkenin kendi ulusal sınırları içerisindeki iç işleyişine yönelik uyguladığı politika iç politikasını oluştururken, uluslararası arenada yer alan diğer ülkelere karşı izlediği tutum ve geliştirdiği strateji ise dış politikasını oluşturur. Dış politika dünya arenasında diğer ülkelerle yürüttüğü uluslararası ilişkileri de kapsadığından dolayı kimi zaman dış politika ve uluslararası ilişkiler yerine her ikisini de içeren “uluslararası politika” kavramının da kullanıldığı durumlara rastlamak mümkündür¹¹.

İyi bir dış politika ancak uluslararası ilişkilerin müzakere dili olan iyi bir diplomasiyle başarıya ulaşır. Sovyet Sosyalist Cuhuriyetler Birliği (SSCB)’nin tarihe iz bırakan liderlerinden biri olan Josef Stalin’in 24 Mayıs 1945 tarihinde Kızıl Ordu için Kremlin’de düzenlenen organizasyonda söylediği “Unutmayınız ki, iyi bir dış politika

¹¹ Kavramların bugünkü tanımıyla ilgili açıklamalara ilerleyen bölümde yer verilmiştir.

bazen cephedeki iki-üç ordudan çok daha ağır basabiliyor” (Cambon, 1946: 5) sözleri bir devlet için dış politikanın ve dolayısıyla da dış politikanın yürütülmesinde kullanılan diplomasinin önemini gözler önüne sermektedir.

Yapılan tanımlarda genellikle diplomasinin bir müzakere ve uzlaşma sanatı olduğu vurgulanırken, gündelik hayatta Nicolson’un (1941: 19) da belirttiği gibi,

birbirinden tamamen farklı şeyleri anlatmakta da kullanılır: dış politikanın eş anlamlısı, müzakereler, müzakerelerin yürütülmesine yardımcı olan prosedür ve kurum, dışişlerinin yurtdışı teşkilatı, uluslararası müzakerelerin yürütülmesinde iyi anlamda ustalık, maharet, kötü anlamda ise sinsilik, hilekarlık.

Her ne kadar gündelik hayatta birbirlerinin yerine kullanılsa da “dış politika bir devletin diğer devletlerle olan ilişkilerine esasen amaçları ve eğilimleri olarak tanımlanırken, diplomasi bütün bunları gerçekleştirmek için devreye sokulan araçlardan sadece birisidir. Diplomasi diyalog ve müzakereye ilişkindir ve bu anlamda sadece devlet aracı değil, aynı zamanda bizzat devlet sisteminin bir kurumudur” (Evans ve Nehman’dan akt. Aksu, 2008: 21; Nicolson, 1941: 3).

Tarihe bakıldığında zaman henüz ulus-devletler ortaya çıkmadan çok daha önce kabileler arasında da modern tanımıyla uluslararası ilişkilerin var olduğu söylenebilir. Bu konuya özellikle o döneme tanıklık eden Machiavelli, Aristo, Hobbes gibi önemli düşünürlerin yapıtlarında rastlamak mümkündür.

Avrupa’da uluslararası ilişkilerin ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla oluştuğu söylenebilir. Ulus-devletler kendi aralarındaki ilişkileri düzenlemek için birtakım değerler, kurallar ve normlar üzerinde anlaşarak oluşturdukları günümüz tanımıyla uluslararası ilişkiler sistemi tarihsel süreç içinde gelişerek bugünkü halini almıştır (Yurdusev, 2010: 19). Küreselleşme sürecinin yaşanmasıyla birlikte uluslararası ilişkiler

sisteminde de birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Ulus devletlerin sınırlarının aşılması sonucu iç ve dış politika arasındaki sınır belirginliğini yitirmiş, bir ülkenin iç sorunları bir başka ülkenin dış sorunları haline gelerek birbirilerini etkiler duruma gelmiştir. Bununla birlikte,

kavram olarak küreselleşme dünyada artan bütünleşme ve karşılıklı bağımlılığa, çeşitli devlet ve ulusların ekonomik, politik, sosyal vs. alanlarda güçlenen uluslararası entegrasyon ve işbirliği süreçlerine neden olmasına rağmen örtüşmeyen çıkarlar nedeniyle rekabet ve hatta mücadele ve zorlama alanına dönüştü (Tsıgankov, 2009: 24).

Dolayısıyla bir yandan sorunların bölgesel ve küresel nitelik taşınması nedeniyle daha fazla ülkenin katılımını gerektirmesi, diğer yandan örtüşmeyen çıkarların ortak bir zeminde buluşturulması gereği uluslararası ilişkilerin dili olan diplomasinin dönüşümünü de gerekli kıldı.

Bilindiği üzere, uluslararası ilişkiler müzakere sanatı olarak tabir edilen diplomasi aracılığıyla yürütölür. Devletler de ister iç ve dış politikanın, isterse de uluslararası politikanın yürütölmesinde mutlak surette iletişimden yararlanırlar. Ulusal düzeyde yürütölün iletişim siyasal iletişim konusuna girerken, uluslararası ilişkilerde kullanılan iletişim *diplomasi* kavramıyla açıklanır. Diplomasi dış politika ve uluslararası politikanın iletişim ve müzakere dilidir.

Kavram olarak diplomasi Yunanca katlama yöntemi anlamına gelen *diploma* sözcüğünden doğmuştur. Antik Yunan’da elçiler diğer devletlerle ittifak kurmak ve anlaşma yapmak amacıyla görevlendirilirken, kendilerine bu gibi görevlerinin yazılı olduğu iki sayfadan oluşan katlanmış talimatnameler, yani diplomalar verilirdi. Zaman içerisinde bu diplomalar diplomasi kavramının doğmasına eşlik etti¹².

¹² İster “diplomasi”, isterse de “diplomatik” kavramlarının “uluslararası ilişkiler alanındaki faaliyetler” şeklinde anlaşılması Leibniz’in 1693 yılında “Diplomatik Haklar Kanunu” (“Codex Juris Gentium

Diplomasi kavramı ile ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Flassan’a göre diplomasi eski zamanlardan beri temeli diplomaların veya monarkların yazılı tutanaklarının öğrenilmesine dayanan dış ilişkiler bilimine işaret eden bir ifade iken, Klüber diplomasiyi devletler arasında kamusal işlerin doğru bir şekilde yürütülmesi için gereken bilgi ve prensiplerin toplamı olarak ifade ettiği *müzakere sanatı* şeklinde tanımlamıştır. Aynı şekilde diplomasiyi çeşitli uluslar arasındaki şu veya bu ilişkileri doğuran, ulusların güvenliği, barış içinde ve onurlu yaşamalarını içeren diplomatik faaliyet konusunu barındıran; doğrudan ve dolaylı amacının ise devletler arasında barışın sürdürülmesi ve iyi rızanın olduğu veya en azından olması gerektiği genel menfaat sistemini kapsadığı görüşünü savunan Garden’a göre ise diplomasi devletlerin karşılıklı menfaat ve ilişkiler bilimi veya ulusların menfaatleri üzerine karşılıklı olarak mutabakata varma sanatı, müzakereler bilimi veya sanatıdır (Satow, 1961: 11).

Ünlü Alman diplomatlarından Ernest Mason Satow’un (1843-1929) yaptığı diplomasi tanımına göre “diplomasi egemen devletlerin hükümetleri arasında resmi ilişkilerin, bazen bunların vasal devletlerle ilişkilerinin yürütülmesinde uygulanan zekâ ve incelik, kısacası devletler arasındaki işlerin barışçıl yollarla yürütülmesidir” (Satow, 1961: 11). İngiliz diplomat Harold George Nicolson (1886-1968) diplomasiyi uluslararası ilişkilerin müzakereler yoluyla yürütülmesi; elçiler tarafından bu ilişkilerin düzenlenmesi ve yürütülmesini sağlayan yöntem; diplomatın işi veya sanatı şeklinde tanımlamıştır (Nicolson, 1941: 20). Yapılan değişik tanımlara rağmen uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde diplomasi olmazsa olmaz bir unsur olarak her daim önemini korumuştur.

Diplomaticus”), Dumont’un ise 1726 yılında “Evrensel Kordiplomasi Hukuku” (“Corps Universel Diplomatique du Droit des Gens”) yayınları ile başlamıştır. Anlaşma ve diğer resmi evrakların toplamından oluşan her iki çalışmada yer alan “diplomatik kurum” terimi yabancı misyona ait elçi ve görevlileri, “diplomatik görev” ise söz konusu ülkenin yurtdışında sürekli misyon için yetiştirdiği devlet görevinin bir birimi şeklinde ele alınmıştır. Leibniz’in çalışmalarından sonra diplomasi terimi bu anlamda İngiltere’de ilk kez 1787’de kullanılmıştır (Satow, 1961: 12).

1.1.2. Uluslararası İlişkilerde Diplomasinin Yeri

Diplomasi tarihine bakıldığı zaman ilk diplomatların yer ile gökyüzü arasında elçi görevi gören haberci melekler olduğu görüşüne rastlamak mümkündür. Mitolojiden tarihe geçildiğinde Antik Doğu'dan günümüze kadar ulaşan belgelerde krallıklar arasındaki ilişkilerin olduğunu kanıtlayan bazı diplomatik yazışmalar, anlaşmalar ve bugünkü anlamıyla uluslararası anlaşmalar diplomatik ilişkilerin M.Ö.XV-XIV.yüzyıllarda başladığını göstermektedir¹³.

Antik Yunan'da uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukukun temelini *proxenia* (misafirperverlik) oluşturuyordu. Bulunduğu kent ile kendi kenti arasında bir aracı niteliğini taşıyan proxenos'ların yerini zamanla *haberci* şeklinde tabir edilen elçiler aldı. Yasaları ve diplomatik yöntemleri bilen, hitabet yeteneği yüksek, eğitilmiş en iyi hatipler ve en becerikli avukatlar, askerler arasından seçilerek görevlendirilen bu elçilerin amacı yabancı kent-devletler veya ittifaklarda yapılan ulusal toplantılarda etkileyici konuşmalar yaparak kendi kent-devletlerinin menfaatlerini korumaktı. “Bu dönemde bütün yurttaşların katıldığı konuşma politika yapmanın tek biçimiydi ve uzlaşmaya varmak için çeşitli ikna tekniklerini içeriyordu” (Köker, 2007: 84)¹⁴.

¹³ Tarihte en dikkat çeken diplomatik yazışmalar çiviyazısı ile Babil dilinde yapılan “Tel el-Amarna” yazışması ve Mısır Firavunu II.Ramses'in Hitit Kralı III.Hattuşili ile yapmış olduğu anlaşmadır. Bunun dışında Hindu yazılı metinlerinde yer alan ve Sanskrit dilinde yazılan “Manu Öğretisi” (“Manu Kanunnamesi”) uluslararası hukuk ve diplomasi alanında dikkate değer yazılardan biri sayılır. Krallıklar arasındaki savaş ve barış uzlaşma sanatını icra eden elçilere bağlıydı, ancak onlar sayesinde ittifaklar oluşturulur ve/veya parçalanırdı. Dolayısıyla şimdi olduğu gibi o dönemde de diplomasi aslında savaş önleme ve barışı destekleme yeteneği olarak görülürdü.

¹⁴ Siyasal konuşma yapmanın öneminden hareketle Yunan devletlerinin Makedonya'ya bağımlı kılınması için hem askeri hem de diplomatik yöntemleri kullanan Makedonya Kralı II.Philip oğlu Büyük İskender'in eğitimi için Yunan felsefesinin en önemli isimlerinden ve mantığın öncüsü olarak kabul edilen Aristo'yu görevlendirmiştir.

Yunanlılar diplomasi alanında gelenek, kural, müzakere tekniklerinin temelini atarken Romalılar daha çok diplomasi teorisi ve uluslararası normların oluşturulması alanında katkı sağlamışlar. 16.yüzyıldan başlayarak ticari hegemonya kurma uğruna yapılan gruplaşma ve koalisyonlar nedeniyle devletlerin güvenlik ihtiyaçları artmış, böylece politik denge, ulusal sınırlar, savaş ve barış hakkı, uluslararası anlaşmaların dokunulmazlığı gibi kavramlar ortaya çıkarak *uluslararası hukukun (jus gentium)* doğmasına öncülük etti. Böylece ilk kez Antik Roma döneminde elçi ve anlaşmalar uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirilmeye başlandı.

Yunanlılara kıyasla Romalılar kendi iktidarlara boyunca diğer devletlerle ilişkilerinde daha çok sömürgeci tutum izlemişler. Fakat güçleri zayıflayınca bu kez diplomatik yöntemlere ağırlık vererek diplomatik hitabet sanatını, söylem tekniklerini, telaffuz vs. kullanmaya başlamışlar. “Ancak ne yazık ki, Bizans’tan İtalyan kent-devletleri aracılığıyla Avrupa’ya geçen diplomasi’nin ilk döneminde seviyesi yüksek değildi ve o dönemin diplomatları gittikleri ülkelerde yalan, casusluk ve hırsızlık gibi aşağılayıcı niteliklerle anılırdı” (Nicolson, 1941: 35).

Ortaçağ diplomasisinde *ortak iyi* ve *ulusal çıkar* kavramları iç politikada olduğu gibi dış politikada da büyük rol oynadığından dolayı bu durum doğal olarak söz konusu dönemin diplomasisinin şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Kendi ülkesinin çıkarlarını düşünen ve bu doğrultuda hareket eden bazı elçiler yalan, hile gibi yöntemlerin yanı sıra rüşvetle bilgi almak amacıyla bilgi alınabilecek insanları kendi tarafına çekme şeklinde meşru saydıkları yöntemlere başvuruyorlardı.

Bu dönemin ilk diplomatı olan Machiavelli’nin (1469-1527) yapmış olduğu bazı tespitler hakkında kötü ünün yayılmasına da zemin oluşturmuştur. İtalya’nın birleştirilmesi için İtalyan hükümdarlarının hırs ve açgözlülüğü kullanmaları gerektiği

söyleyen Machiavelli ulusal çıkar için her yolun mübah olduğu görüşünü savunmuştur (bkz: Nicolson, 1941: 36; Machiavelli, 2011: 97-98; **İstoriya diplomatii**, 1941: 172-181).

Machiavelli'nin ulusal çıkar için mübah saydığı yalan, casusluk, aldatma gibi özellikler daha sonra Roma'dan Avrupa'ya yayılmaya başlamıştır. Diplomasıyı askeri yöntemlere tercih etmesiyle bilinen Fransa Kralı XI.Ludovik de kurnazlığın güce kıyasla çok daha etkili olduğu görüşünden hareketle Romalı diplomatların esneklik, her türlü koşula adapte olma, çeşitli entrikalara yönelme, kurnazlık ve yalan gibi özellikleri büyük bir ustalıkla kullanmış ve kendi elçilerine de gerektiğinde yalana başvurmaları ve düşmanları rüşvet vererek kendi taraflarına çekmeleri konusunda telkinde bulunmuştur (**İstoriya diplomatii**, 1941: 150-152).

Aynı şekilde, Alman İmparatorluğunun ilk Şansölyesi ve gelmiş-geçmiş en iyi diplomatlarından biri sayılan Bismarck'ın da “savaş zamanı, avdan sonra ve seçimlerden önce yalan söylendiği kadar hayatın hiçbir döneminde bu kadar yalan söylenmiyor” demesi yalanın başta politika olmak üzere insan hayatındaki rolüne işaret etmiştir. Diplomaside yalan ve hile dışında baskı ve şantaj yöntemlerinin de kullanılması gerektirdiği görüşünü savunan Bismarck bunlardan sonuç alınmadığı takdirde rüşvetle bilgi sızdırılmasını doğru bir davranış olarak kabul etmiştir.

Politikada hiçbir yasayı tanımam. Politika her türlü hilenin kabul edilebilir olduğu ve oyuncuların sanatına bağlı olarak değişken kuralları olan bir oyun türüdür. Becerikli bir elçi de görgü uzmanı olmalıdır. Gerektiği zaman sahtekârlık veya hilekarlık karşısında durmamalı, mümkün olduğunca düzgün bir memur olmamalı

yaklaşımıyla politikada her türlü ihanet ve kötülüğe başvurulabileceğini savunan Adolf Hitler (1889-1945) de diplomaside hiçbir maneviyat ve onur yasasını gözetmeksizin her türlü yöntemin kullanılarak baskı politikasının sürdürülmesinden yanaydı (**İstoriya**

diplomati, 1945a: 463). Tüm bu özellikler diplomatların *fahri casus (espion honorable)* adıyla anılmalarına neden olmuştur (**İstoriya diplomati**, 1941: 180).

Ancak böyle bir zeminde yürütülen diplomasi dönemin ruhuna uygun olarak ve Machiavelli'nin de savunduğu gibi yalan ve hile ile anılsa da, yine de İtalyan düşünür “parayla kazanılmış dostluk satın alınır ama sahip olunamaz ve gerekli zamanlarda bu dostluğa güvenilemez” olduğunu söyleyecek kadar rüşvetle adam kazanmanın tehlikeli olduğunu bilincindeydi (Machiavelli, 2011: 93).

Tarihteki bu örnekler maalesef geniş bir kamuoyu tarafından diplomasi'nin entrikalar ile anılmasına neden olmuşsa da, zaman içerisinde diplomasi mesleği de gelişerek kurumsallaşmıştır. 13.yüzyılda iyi hatip, avukat ve asker mesleğinden seçilen kişilerin görevi gereği yabancı bir devletle bulunma süresi 3-4 ayı geçmezken, 15.yüzyıla gelindiğinde diplomatik ilişkilerin de artmasıyla birlikte bu süre iki yıla çıkarılmıştır.

16.yüzyılın sonlarına gelindiğinde daimi diplomatik kurumlar oluşturularak büyük devletlerde elçiler dışında elçilik personeli de istihdam edilmeye başlanmıştır. Daimi elçiler ile birlikte özel durumlarda görevlendirilen olağanüstü elçiler varlıklarını korudular. Zamanla olağanüstü elçiler hem kendi ülkelerinin daimi elçilerine hem de diğer devletlerin daimi elçilerine karşı imtiyazlı konumda olmak isteklerini dile getirmeye başlayınca bazı büyük devletler kendi ülkelerinin itibarını küçük düşürmemek için sıradan elçilerini *olağanüstü elçiler* seviyesine çıkarınca 17.yüzyıla gelindiğinde bu gelenek tüm devletlerce kullanılmaya başlandı.

Elçilik ve elçilerin statüsü oluşturulduktan sonra bu kez uluslararası ilişkiler açısından büyük önem taşıyan diplomatik protokol kuralları kurumsallaşmaya başladı¹⁵. Zaman içerisinde resmi toplantılarda elçiler arasında kıdem tartışması başlayınca buna son vermek ve diplomatların görevlerini düzenlemek amacıyla 1815'te Viyana Kongresi'nde imzalanan Viyana Sözleşmesi ile diplomatların çalışma koşulları, rolleri, görevleri, statüleri, kıdemleri kesin olarak belli uluslararası kurallara bağlanarak diplomasi kendine özgü kural ve hiyerarşisi olan bir meslek dalı olarak resmen kurumsallaşmıştır (Nicolson, 1941: 27-28). Diplomasinin kurumsallaşması bu mesleğin çok daha düzenli, belirli norm ve kurallar çerçevesinde yürütülmesini sağladı.

19.yüzyıla gelindiğinde uluslararası nezaket ve artan ticari ve siyasi ilişkilerin önemine göre maslahatgüzarlar yerleşik bakana, yerleşik bakanlar ise olağanüstü elçi ve yetkili bakanlara dönüştüler. 20.yüzyıla kadar kimi ülkeler başka ülkelerde diplomatik temsilci bulundurmazken, 20.yüzyıla birlikte diplomatik temsilcilik önem kazanınca ülkeler bir nezaket kuralı olarak karşılıklı olarak birbirlerinin ülkesinde elçi bulundurmaya başladılar (Satow, 1961: 124). Böylece zaman içinde diplomasinin uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde barışçıl yol ve yöntem olarak yerini almasıyla birlikte ülkelerin temel başvuru aracına dönüştü.

¹⁵ Bu konuda 1582'de Hollandalı Balthazar de Ayala "De jure belli et officii bellicis" adlı çalışmasında elçiliklerin dokunulmazlığını ve deneyimlerini paylaşıırken, bir diğer Hollandalı diplomat ve tarihçi Abraham de Wicquefort (1598-1682) "L'Ambassadeur et ses fonctions" (1676) adlı eserinde elçilerin görevlerini anlatmışlar. İtalyan Albert Gentile 1585'te "On Ambassadorial Law" (1585), adlı çalışmasında elçilerin hak ve yükümlülükleri ile ilgili birçok sav ortaya atmış, İngiliz Richard Zouche'un (1590-1661) diplomatlar için yazdığı el kitabı (1650) ve Hollandalı Abraham Witheford'un "L'ambassadeures Reactions" (1876) elçilerin görevlerini daha iyi yapmaları için çeşitli talimatnameler hazırlamışlar. Aynı şekilde uluslararası hukukun kurucusu sayılan ünlü Hollandalı düşünür Hugo Grotius'un (1583-1645) kendisine büyük ün getiren "Da jure belli ac pacis" (1625) adlı çalışmasında devletler arasında yapılan anlaşmaların önemine dikkat çekerek diplomasi açısından da büyük önem arz eden uluslararası hukukun temelini atmıştır (**İstoriya diplomatii**, 1941: 177-179).

1.2. Soğuk Savaş Sonrası Diplomasinin Dönüşümü

1.2.1. Yeni Dünya Düzeninin Diploması Üzerindeki Etkisi

Tarihsel süreç içinde tanımı yapılan ve bir meslek olarak kurumsallaşan diploması uluslararası arenada cereyan eden olaylarla birlikte uluslararası politikada yaşanan değişim ve dönüşümlere paralel olarak değişti ve gelişti. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan *yeni dünya düzeni* Margaret Thatcher'in de belirttiği gibi "hem insan ilişkilerinde hem de özellikle devletler arasındaki karşılıklı ilişkilerde mevcut düzensizliği ortadan kaldıracağına dair umut besleyenleri ileride büyük hayal kırıklığı beklediği" (Thatcher, 2003: 53) ilerleyen dönemde uluslararası arenada ister politik, isterse de sosyo-ekonomik alanda cereyan eden gelişmelerle dünyanın resmi daha net ortaya çıktı. Küreselleşmenin tetiklediği bu çözülme süreci ortaya çok sayıda bağımsız devletin ve buna paralel olarak da uluslararası ilişkilerin çıkmasına neden oldu. Ancak bu durumun Soğuk Savaş zamanı dünyaya hakim olan gergin havanın yerini olumlu bir havaya bıraktığını söylemek yanlış bir yaklaşım olurdu. Daha önce dünya arenasında var olmayan ancak hem SSCB'nin hem de Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerin çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan çok sayıdaki bağımsız devletlerle¹⁶ geliştirilmeye çalışılan ilişkiler aynı zamanda bazı sorunları da beraberinde getirdi.

John Lukacs gibi tarihçi, William Plaff, Joseph Nye Jr. gibi uluslararası ilişkiler uzmanlarının da savunduğu gibi, süper güç olgusunun ortadan kalkmasıyla birlikte istikrarsızlık ve çatışmalar arttı. Sovyetlerin dağılmasının yanı sıra Varşova Paketi'nin ortadan kalkması, Almanya'ların barışçıl biçimde birleşmesi ve Avrupa'ya yönelik

¹⁶ Bugün dünyada uluslararası ortamda tanınan ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na (BM) üye olan 193 ülke vardır. Bkz: <http://www.un.org/en/member-states/>. Erişim Tarihi: 25.10.2013.

komünist tehdidin sona ermesi her ne kadar Soğuk Savaşın sonunu getirmişse de, 19.yüzyıldaki kalıba uygun yeni çatışma ve istikrarsızlık kaynaklarını da ortaya çıkarmıştır (Sander, 2007: 585-587). Yeni dünya düzeniyle birlikte geleneksel olarak uğruna savaşların yapıldığı doğal kaynaklar ve jeopolitik konum gibi faktörlerin dışında, gittikçe artan dünya nüfusu ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin kendi ulusal çıkarları çerçevesinde politika izlemesi nedeniyle kıtlaşan kaynaklar uğrunda yapılan çıkar mücadeleleri ve tüm dünya ülkelerini tehdit eden terör, çevre sorunları, uyuşturucu, insan ticareti, kitle imha silahları gibi küresel tehditlere karşı başlatılan diplomatik girişimleri de beraberinde getirdi.

Fransız Kralı Philippe II.Auguste (1165-1223) ve Fransız Ordusu Başkomutanı Joseph Jacques Césaire Joffre (1852-1931)'nin barış zamanında hakim olan olayların savaş zamanı da gözlemlendiği görüşünden hareket eden Cambon'un (1946: 15) da belirttiği gibi:

dış politika duygu işi olmamakla birlikte asıl görevi tesadüfî olayların ulusların kaderini yöneten sabit yasalarla mutabık olmasını sağlamaktır. Zaten var olan bu yasaları bizler değiştiremeyiz çünkü ulusların menfaatleri, yani dış politikadaki çıkarları asla değişmez, bunlar o ülkenin doğası, coğrafi konumu ve ulusunun kendi karakter yapısı tarafından belirlenir ve tarih de bu şekilde tekerrür eder.

Ulusal çıkar prensibinin savunucularından Machiavelli de bir devletin uzun süre kendi halinde ve barış içinde kalmasının mümkün olmadığı çünkü o başkalarını rahatsız etmese bile başkaları tarafından rahatsız edilebileceği (Yurdusev, 2010: 42) görüşünü savunmuştur. Dolayısıyla bazı ülkelerin sahip olduğu jeopolitik konumu, doğal kaynakları veya farklı birtakım faktörler nedeniyle oynanan senaryolar ve buna bağlı olarak da çıkan ve/veya çıkarılan çatışmalar yeni dünya düzeninin Thatcher'in (2003: 53) ifadesiyle Fukuyama'nın savunduğu *demokrasi mutlak surette küresel zafer kazanacak* tezine karşın Huntington'un *karşıt din ve kültürler egemenlik için çatışacaktır* tezi yönünde gelişme gösterdiğinin bir kanıtıdır.

Çıkar ve rekabet nedeniyle ortaya çıkan çatışmaların genellikle küresel nitelik taşıması günümüzde devletlerin kendi egemenliklerini muhafaza etmek için bu sorunların çözümünde birlikte hareket etmek zorunda bırakmıştır. “Pek çok sorun artık salt bir devletin kendi ülke sınırları içerisinde kendi kapasitesi ile çözebileceği sorunlar olmaktan çıktığı ve uluslararası nitelik kazandığından dolayı her devlet kendi kamusal alanı içerisindeki görev ve yetkilerini uluslararası ilişkiler çerçevesine oturtarak yeniden tanımlamak zorunda kalmıştır” (Aksu, 2008: 17). Ancak postmodern dünyada yerel, küresel, toplumsal, çevresel ve güvenlik gibi çeşitli sorunların çözümünde sadece devletler yer almamaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişmeyle birlikte bilginin ve bilgilen(dir)menin öneminin artması tarihin her döneminde önem arz eden kamuoyunun¹⁷ hiç olmadığı kadar ön plana çıkması ve hükümet dışı örgütler, sivil toplum kuruluşları vs.’nin toplum ve kamuoyunun ortak menfaat ve yararına faaliyet göstermesi uluslararası ilişkilerde önemli bir unsur olarak ortaya çıktı. Bu durum devletlerin iç ve dış politikada söz konusu örgütleri de göz önünde bulunduran bir yönetim modeli geliştirmelerine neden oldu.

Böylece siyasi arenada, iki alanda da alınan kararların doğrudan birbirini etkilediği günümüzde, iç ve dış politika arasındaki bu etkileşimden dolayı yürütülecek dış politika hem yerel halkın hem de küresel kamuoyunun desteğine ihtiyaç duymaktadır. Uluslararası ilişkilerde ulusal çıkarların savunulması artık bildiri, diplomatik üstünlük ve nota gibi geleneksel diplomasi yöntemlerinin ötesine geçmiştir. Devletler artık sadece diğer hükümetleri veya uluslararası örgütleri değil, yabancı kamuoylarını da hedefleyen politikalar geliştirmek zorunda oldukları bir döneme geçmiştir. Ancak dünya artık eski dünya değildir, oyuncular da oyunun kuralları da

¹⁷ 19.yüzyılın önemli diplomatlarından olan Klemens von Metternich halkın dış politika konularında belli bir fikir sahibi olması gerektiğini düşünürken, kamuoyunun insanlık tarihi boyunca kullanılan diğer tüm güçlere kıyasla en büyük güç olduğu görüşünü savunan İngiliz Stratford Canning halktan uzak durmak yerine onlara hesap vermek gerektiğini söylemiştir. Aynı şekilde Palmerston da *düşüncelerin ordudan daha güçlü* olduğu (Nicolson, 1941: 50) teziyle kamuoyunun önemine dikkat çekmiştir.

değişmiştir. Kurallar yeniden yazılıyor, yeni işbirlikleri doğuyor ve yeni anlayışlar ortaya çıkıyor. Artık kapalı kapılar ardında üst düzey bürokratlar arasında gerçekleştirilen diplomasi, yerini vatandaş düzeyindeki diplomasiye bırakmıştır (Özgür, 2011).

1.2.2. Yeni Diplomasi Anlayışı

Eskiden kapalı kapılar arkasında ve sadece diplomatlar tarafından yürütülen diplomasi alanı ekonomi, kültür gibi yeni unsurların giderek artması sonucu daha da genişlemiştir. Gündemde beliren yeni aktörler diplomaside aktif rol almaya başlamıştır (Atacan, 1999: 689). Böyle bir ortamda kapsam ve içeriği oldukça genişleyen uluslararası ilişkilerin iletişim dili olan diplomasi de söz konusu değişim ve dönüşümlerden etkilenerek *yeni diplomasi* yaklaşımı çerçevesinde yeniden tanımlanmaya başlamıştır.

Aslında kavram veya ifade olarak “*yeni diplomasi*” tarihin her döneminde kullanılmıştır. Mesela, Harold Nicolson 1938 yılında “Diplomacy” adlı eserini yazarken “Eski Diplomasiden Yenisine Geçiş” adlı bir başlık kullanmıştır. Bu başlık altında Nicolson 15-17.yüzyıllarda yalan, hile gibi kötü ün ile anılan diplomasiden farklı olarak 18-20.yüzyıllarda diplomasi alanının daha çok profesyonelleştiği ve kurumsallaştığını belirterek diplomaside Antik dönemden modern döneme geçişi kastetmektedir. Yine aynı şekilde, 08 Ocak 1918’de ABD Kongresi’nde konuşma yapan ABD Başkanı Woodrow Wilson Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkin görüşlerini açıklarken sıraladığı 14 maddenin ilk sırasında “tüm barış antlaşmaları açık olacaklar; bu antlaşmalardan başka uluslararası gizli antlaşmalar

yapılmayacak, bundan böyle diplomasi açık olacak gizli diplomasi kaldırılacak” ifadesine yer vermiştir (Nicolson, 1941: 56). Böylece Wilson da Nicolson gibi artık diplomaside bir dönemin kapandığına ve yeni bir döneme geçildiğine işaret ederek bir anlamda yeni diplomasiden bahsetmiştir.

Yeni diplomasi tanımı Soğuk Savaş sonrası bağımsızlığını kazanarak uluslararası arenada ortaya çıkan yeni devletler, önemi artan hükümetdışı aktörler, sivil toplum örgütleri vs. sonucunda oluşan yeni düzende yürütülen diplomasiyi ifade etmek için de kullanılmıştır. 07 Mayıs 1999 tarihinde Hollanda’nın Lahey kentinde düzenlenen *Lahey Barış için İstek Konferansı (Hague Appeal for Peace Conference)*’nda konuşan BM Genel Sekreteri Kofi Annan küresel sorunlardaki artışa paralel olarak hükümet dışı aktörlerin ortaya çıkmasıyla değişen uluslararası düzende yeni diplomasiyi şu sözlerle dile getirmiştir (Çakmak, 2011: 4-5):

Yeni bir döneme girmiş bulunuyoruz; bu dönemin en önemli özelliği daha fazla ortaklığa ihtiyaç duyuluyor olması ve sivil toplumun başaracakları ile ilgili sadece birkaç sınır ve engel bulunuyor. (...) Şurası açıktır ki, ortada yeni bir diplomasi var ve bu diplomatik yaklaşımda hükümet dışı örgütler, her milletten insanlar, uluslararası örgütler, Kızılhaç ve hükümetler bir araya gelerek bir amacın peşinde koşuyor.

Böylece yeni diplomasi tanımı her dönemde bir dönemin kapandığını yeni bir döneme geçildiğini, geliştiğini ve dönüştüğünü ifade etmiştir. Son dönemde ifade edilen yeni diplomasi anlayışı ise iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin, ortaya çıkan hükümet dışı örgüt gibi yeni aktörlerin, küresel sorunların ve buna bağlı olarak kurulan yeni çok taraflı ittifakların etkisiyle yeni biçimde yürütülecek olan daha farklı bir diplomasiye işaret etmektedir¹⁸.

¹⁸ Yeni diplomasi tanımı diplomasi alanında yeniliklerin uygulamaya konulmasını ifade ederken, bunun yanı sıra önemli uluslararası sorunların, krizlerin diplomatlar tarafından değil, politikacılar, devlet başkanları, başbakanlar tarafından çözüldüğü, elçiliklerin ise sorun çözmede sadece ara bağlantılar olduğuna da işaret etmektedir. Son birkaç on yılda diplomasideki değişim ve dönüşümler küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler nedeniyle diplomasi mesleğinin gittikçe önemini yitirdiği görüşü de

Özellikle sosyo-kültürel, teknolojik, ekonomik ve politik alanda yaşanan dönüşümlerle birlikte 20.yüzyılın sonlarından itibaren Balkanlar, Akdeniz, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu’da cereyan eden olayların yanı sıra ekonomik kriz, küresel ısınma, nükleer silah, doğal afet, kaçakçılık, uyuşturucu ve insan ticareti gibi birçok sorun sadece bölge ülkeleri açısından değil, aynı zamanda küresel çapta devletler açısından da bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmıştır.

Artan tehditlerin ulusal, bölgesel ve küresel güvenlik açısından ortamı belirsiz kılması ve bir ülkenin iç sorununun diğer ülkelere de doğrudan veya dolaylı surette tehdit ya da tehdit ihtimali oluşturması *tek devlet için güvenlik* anlayışının yerini *herkes için güvenlik* anlayışı olarak diyalog ve işbirliğinden geçen *kooperatif güvenlik* (*cooperative security*) yaklaşımının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece “Soğuk Savaş döneminden farklı olarak güvenlik konuları son derece karmaşıklaşmış, bunların da sadece askeri boyutta incelenmesi imkânsızlaşmış, ekonomik ve hatta çevresel vs. ile ilgili konuların güvenlik sorunu ile iç içe girdiği gözlemlenmiştir” (Eralp, 2010: 87-88). Kooperatif güvenlik yaklaşımı çerçevesinde bu ve benzeri sorunların çözümünde geleneksel diplomasinin yetersiz kalması ve uluslararası arenadaki aktörlerin yanı sıra

ortaya atılmıştır. Bu görüşe göre, iletişimin yaygınlaşması, görevi bilgi toplama olan elçiliklerin yerini alarak onların işlerini gereksiz kılmış ve bu suretle diplomatik kurum ve kişilere olan ihtiyacı azaltmıştır. Oysa diplomatlar bilgileri sadece medyadan değil, aynı zamanda itibar edilen ve profesyoneller tarafından elenen, araştırılan, farklı kaynaklardan teyit edilen önemli kişilerden, ülkenin ileri gelenlerinden, hükümet temsilcileriyle yapılan görüşmelerden de edinmektedir. Bununla birlikte, medyada çıkan her haber doğru olmamakla birlikte, diplomatlar bulundukları ülkedeki medyayı takip etmek ve gerektiğinde haberleri düzeltmekle yükümlüdürler. Bazen de medyada çıkan önemli ve ciddi haberler elçilik bilgilerini tamamlayabilir (Popov, 2000: 459-462). Buna örnek olarak WikiLeaks belgeleri gösterilebilir. WikiLeaks belgelerinde yer alan bazı bilgilerin farklı düşünce (think-tank) kuruluşlarından, politik liderlerle yapılan görüşmeler vs.’nin yanı sıra, medyadan derlenen bilgilerden oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla günümüzde iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak medyanın diplomasideki yeri ve önemi azımsanmayacak kadar büyük ve kayda değerdir. “Amerikalı diplomat Adam Watson da günümüz iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte medyanın diplomasinin sonunu getirdiği fikrine karşı çıkmaktadır. Watson’a göre, iletişim teknolojileri bu denli gelişmeden önce de haberler, gazeteler elçilerden önce ülke liderlerin masasında yerlerini aldıklarından dolayı bu görüşler asılsızdır. Ancak burada bir hususa dikkat etmek gerekir: gazete haberleri daha az verilerle daha kısa sürede daha etkileyici üslupla hazırlanmaktadır ve sadece büyük devletler ve ülkeler haberlere konu olmaktadır” (Watson, 1982: 141-142’den akt. Popov, 2000: 462-463). Oysa günümüzde sadece büyük ülkeler değil, dünyanın her bir tarafında meydana gelen en ufak olaylar, kişiler bile haberlere konu olmaktadır. Büyük ülkeler sadece medyada küçük devletlere göre daha fazla yer alırlar. Ancak enformasyon sayısında yaşanan devasa bolluk aynı zamanda enformasyon kirliliğine neden olduğu tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

birçok hükümet dışı kurum ve örgütlerin de çoğalması diplomasi anlayışının değişim ve dönüşümüyle sonuçlandı. Böylelikle İngiliz diplomat William Strang'ın de ifade ettiği gibi, “savaşın herkes için trajedi ve korkunç olduğu modern dünyada diplomasi herkesin işi haline gelmiştir” (Popov, 2000: 464).

İki kutuplu dünya düzeninin Soğuk Savaş sonrası çok kutuplu bir yapıya dönüşmesi “ilişkilerin de üçgen bir biçimde gelişmesine neden oldu. Artan küreselleşme şartlarında tekli liderliğe olan talebin düşmesi ve eski hantal ittifakların yerini değişken geometrik çıkarların temelinde kurulan çok taraflı ittifaklara bırakması esnek katılımı öngören ve tarafların örtüşen pozitif çıkarlarına dayalı çeşitli diplomatik kombinasyonlara olan ihtiyacı doğurdu” (Lavrov, 2006). Bu şartlarda sorunlara çözüm bulmak ve yeni işbirlikleri geliştirmek amacıyla bölgesel ve küresel sorun veya çıkar temelinde ya da belirli sorunlara yönelik kurulan çözüm odaklı ittifaklar yeni diplomasi türlerinin doğmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, artık *resmi diplomasi (one track diplomacy)* olarak ifade edilen ve devlet-devlet arasındaki iletişim ve etkileşim sürecini öngören geleneksel diplomasinin yerini farklı kombinasyonlardaki diplomasi türleri aldı: *mekik diplomasisi (shuttle diplomacy)*, *yarı-resmi diplomasi (track one and a half diplomacy)*, *gayri-resmi diplomasi (track two diplomacy/unofficial diplomacy)*¹⁹, *çok kulvarlı diplomasi (multi track diplomasi)*, *inanç diplomasisi (faith based diplomacy)*, *ticari diplomasi (business diplomacy)*²⁰, *kültürel diplomasi (culture diplomacy)*, *marka diplomasisi (brand diplomacy)*²¹, *kamu diplomasisi (public diplomacy)*²², *ağ diplomasisi (diplomatic network)*, *çok taraflı diplomasi (multilateral diplomacy)*, *zirve diplomasisi*

¹⁹ Yılmaz, M. E., “Uyuşmazlık Çözümünde Topluluklar Arası Diplomasi Yöntemi”, **Akademik Fener** (Yeni Adı: Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi), 2007, C: 5, S: 8, s.42-47.

²⁰ Pekcan, R., “The Aim is To Grow Through Export”, **Business Diplomacy**, April - May 2019, Y: 1, I: 1, s.30-35; Karahan, H., “Exclusive Instrument of Foreign Policy Business Diplomacy”, **Business Diplomacy**, April - May 2019, Y: 1, I: 1, s.37-42.

²¹ Köksoy, E., “Yeni Diplomatik Temsil Biçimi Olarak Marka Diplomasisi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, **Selçuk İletişim**, 2016, 9 (2), s.242-261.

²² Oktay, E., “NATO’nun Dönüşümü ve Kamu Diplomasisi’nin Artan Rolü”, **Uluslararası İlişkiler**, Yaz 2012, C: 9, S: 34, s.125-149; Çatal, B., Doğan, M., “Yeni Diplomatik Yöntemler: Çevre Diplomasisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2018, (40), s.16-31.

(*summit diplomacy*), *sayısal diplomasi/e-diplomasi (digital diplomacy/e-diplomacy)*²³

vs.

Günümüz koşullarına esasen çeşitli isim ve biçimlerde ortaya çıkan diplomasi yeni dönemde yeniden tanımlanacak olursa, devletler arası barışın devamlılığının sağlanmasını, küresel toplum ve devletlerin güvenliğini ilgilendiren yerel, bölgesel ve küresel sorunların barışçıl yollarla sadece büyükelçi ve diplomat düzeyinde değil, aynı zamanda çeşitli ülke, sivil toplum örgütü, uluslararası ticari işletmeler gibi gittikçe artan öneme sahip devlet dışı örgütlerin katılımı ile çözülmesini, farklı çıkarların ortak zeminde buluşmasını amaçlayan uzlaşma ve müzakere sanatıdır. Özellikle iletişim ve kamuoyunun artan önemiyle birlikte uluslararası ilişkilerin dili olan diplomaside temel araçlardan biri haline gelen diplomatik söylem uluslararası ilişkilerde hiç olmadığı kadar daha fazla ön plana çıkmıştır. Artık uluslararası ilişkilerde barışçıl somut eylemler yerine kamuoyunu rahatlatan ve illüzyon yaratan söylemler tercih edilir olmuştur.

1937 yılında diplomaside iletişim araçlarının önemine değinen İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in de söylediği gibi (akt. Nye, 2005: 102):

(...) modern şartların empoze ettiği yorumlama ve ikna etme işi ihmal edildiği takdirde en iyi diplomatik politikaların bile başarısız olabileceğini söylemek abartı olmaz.

Böylece kamuoyunun artan önemine paralel olarak diplomaside ikna, yorum, söylem gibi iletişimsel stratejilerin ağırlık kazanması, uluslararası ilişkilerde dikkatleri diplomatik dil ve söyleme çekmiştir.

²³ Çatal, B., Doğan, M., “Yeni Diplomatik Yöntemler: Çevre Diplomasisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (40), 2018, s.16-31.

2. SÖYLEM VE DİPLOMASİDE SÖYLEMİN ÖNEMİ

2.1. Söylem Kavramı

Küreselleşmenin öncülük ettiği ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin tetiklediği *bilgi temelli, bilgi güdümlü* ve aynı zamanda *söylem güdümlü* yeni düzen enformasyon toplumunun doğmasına neden olurken, enformasyon toplumu da “*söylem temelli* ekonomik düzen ve toplum gerektirdiğinden dolayı bilgiler yeni düzende söylem olarak üretilir, değiş-tokuş edilir ve tüketilir” (Fairclough, 2003b: 182; Fairclough & Graham, 2003: 185) hale geldi.

İletişimin bir ögesi olarak hem kişilerarası hem de kitle iletişimi bağlamında dili, yazıyı, sesi ve görüntüyü kullanan söylemler toplumdan, toplumsal örgütlenmeden veya toplumsal üretimden ayrı düşünülemez (Lundby & Ronning, 2002: 8) oldu. Günümüz toplumunun enformasyon toplumu özelliği taşıması nedeniyle önemi daha da artan söylem toplumsal alanın her noktasında kaçınılmaz bir biçimde karşımıza çıktı.

Peki enformasyon toplumunda önemi artan ve kullanımı yaygınlaşan söylem nedir? Etimolojik olarak Latince “discwrrere”²⁴ kelimesinden veya bu kavramın nominal varyasyonu olan “discursus”²⁵ kelimesinden türediği varsayılan (Vass, 1992: 3’ten akt. Titscher, Meyer & Wodak, 2009:45)²⁶ söylem Ortaçağ Latincesinde

²⁴ Oraya buraya kaçmak, koşmak.

²⁵ *Kaçmak*, mecazi anlamı *eğlenmek, birşeyle meşgul olmak ve kendine birşeyleri müsaade etmek veya bir şey ile ilgili bilgi vermek*.

²⁶ Ortaçağ Latincesinde “discursus” konuşmanın yanı sıra tartışma ve konuşkanlık/boşboğazlık, daha sonraları ise yörünge/alan ve hakeket/eylem anlamına gelmekteydi (Vogt, 1987b: 16’dan akt. Titscher, Meyer & Wodak, 2009: 45). Bu kavramı felsefede ilk kullanan Thomas Aquinas (1225 (1227)-1274) için söylem entellektüel düşünce benzeri bir şey anlamına gelir. “Düşünce yoluyla” “simplici intuitu”yi (“sadece sezgisel”) karşılaştıran Aquinas için söylemsel, söylemsel bağlam ve bağlamsal fikir yürütme aracılığıyla tespit edilen, idrak edilen anlamına gelmekteydi (Eisler, 1927: 286’dan akt. Titscher, Meyer & Wodak, 2009: 46).

genellikle her türlü sözlü ve yazılı eylem anlamında kullanılmaktaydı. Ancak söylemin disiplinlerarası özelliği söylemin tanımıyla ilgili genel bir tanımın olanaksızlığını da beraberinde getirmiştir. Farklı disiplinler ve çeşitli araştırmacılar söyleme farklı yaklaşıtlarından dolayı bu durum kaçınılmaz olarak her disiplinin söylemi kendi çalışma alanı çerçevesinde tanımlamalarına neden olmuştur.

Dilbilimci Zellig Sabbettai Harris söylemi “cümle ile benzer şekilde incelenebilir yapısal birim” (Blakemore, 2001: 100) şeklinde tanımlarken, bir başka dilbilimci Ralph W. Fasold “dil kullanımının herhangi bir bağlamının incelenmesi” (Blackmore, 2001: 100) şeklinde tanımlamıştır. Sosyo ve psikodilbilimci James Paul Gee’ye göre “dile göre çok daha karmaşık olan söylem kelime, fiil, değer, duygu, diğer kişi, nesne, araç, teknoloji, yer ve zamanla bir çeşit “dans” etmek” demektir (Gee, 2009: 7). Bir başka sosyal dilbilimci Norman Fairclough söylemi “sosyal bir pratik, toplumsal bir süreç ve toplumun diğer dildışı kesimleri tarafından şartlandırılan toplumsal olarak şartlı bir süreç olarak insanların ihtiyaç duyduğu dilin ta kendisi” (Fairclough, 1996: 22) şeklinde tanımlamıştır.

Siyasetbilimci Terry Eagleton’a göre söylem “belli etkiler üretmek için belli insanlar arasında dilin kullanımı” (akt. Erdoğan & Alemdar, 2002: 351), kültürel kuramcı Stuart Hall’a göre dil vasıtasıyla görünürlük kazanan ve düzenlenen hazır ve önceden kurulmuş “tecrübe edişler” kümesi (akt. Purvis & Hunt, 2014: 22), tarihçi ve sosyal kuramcı Michel Foucault’ya²⁷ göre “uğruna mücadele edilen ve mücadeleye

²⁷ Foucault söylem kavramını tanımlarken söylemin anlamı değişken olduğundan dolayı anlamı daraltmak yerine genişletmek gerektiğini söyler: “Bazen ben onu tüm ifadelerin genel alanı olarak, bazen farklı herhangi bir ifadeler grubu olarak, bazen de belirli sayıda ifadeleri açıklayan düzenlenebilir pratik olarak yorumluyorum. Peki ben “ifade” kavramı için sınır olması gereken aynı kelime olan “söylem”in değişmesine müsaade etmedim mi? – ben kendi çözümlememi veya onun uygulama noktasının yerini değiştirir değiştirmez ifadeler bizzat görüş alanından kayboldu” (Foucault, 1972: 80’den akt. Titscher, Meyer & Wodak, 2009: 45).

aracı olan şey, ele geçirilecek iktidar” (akt. Purvis & Hunt, 2014: 25), ifadeler bütünü ve tarihin içindeki tarih parçası, birlik ve süreksizliktir”tir (Foucault, 1999: 152).

Yukarıdaki tanımlardan da görüldüğü gibi, söylem disiplinlerarası bir çalışma alanının konusudur. Dilbilimciler “söylemi” “cümlelerin ötesindeki” herhangi bir şeye ve “dil kullanımı”na, daha çok dilin özel durum ve boyutuna (specific instances or spates) odaklanırken, eleştirel teorisyenler ve bunlardan etkilenen diğer kuramcılar “iktidar söylemi”, “ırkçı söylem”, “feminist söylem” vs.’den bahsederek söylem kavramıyla aslında iktidar ve ırkçılığı vs.’yi birlikte inşa eden dilbilimsel ve dilbilimsel olmayan sosyal pratik ve ideolojik varsayımlar gibi geniş kümelerle işaret eder (Schiffrin, Tannen & Hamilton, 2001: 1).

Schiffrin, Tannen & Hamilton (2001: 1) farklı disiplinlerde farklı tanımlanan söylemi üç ana başlık altında şu şekilde özetlemektedir:

- a) Tümcenin ötesindeki herhangi bir şey;
- b) Dilin kullanımı;
- c) Dilin dilbilimsel ve dilbilimsel olmayan durumlarını (instances) içeren geniş sosyal pratikler.

“Söylemin dil kullanımının özgül bir “metinsel” biçimi olduğu düşünüldüğünde” (Scherer & Giles’ten akt. Dijk, 2005b: 315) kuramsal çalışmalar esasen dilbilimine, yani dil ve dilin yarattığı anlam üzerine odaklanmaktadır. Ancak burada kastedilen şey, dilin yapısından ziyade dilin fonksiyonları (edimibilim) ve bu fonksiyonların gerçekleştiği bağlamdır, yani dilin yarattığı anlam (anlambilim), anlamın da insanların üzerinde bıraktığı etkidir. Dolayısıyla klasik dilbiliminde söylem dilin kendisine işaret

ederek dilin doğasını, fonksiyonlarını, içyapısını, tarihsel süreç içerisindeki gelişimini vs. incelemeleri etrafında yoğunlaşırken, temeli 20.yüzyılın başlarında Fransız Dilbilimci Ferdinand de Saussure tarafından atılan eleştirel dilbilimi kapsamında yer alan yapısalcı kuram dilin aslında basit bir iletişim aracı olmadığı, aksine bir göstergeler sistemi olduğunu ortaya koymuştur.

2.2. Söylem ile İdeoloji Arasındaki İlişki

Dili anlamak için göstergenin yapısına odaklanan yapısalcı kuram ile ilgili çalışmalar sürerken Rus dilbilimci Voloshinov'un çalışmaları dikkatleri ideoloji konusuna çevirdi. Voloshinov'un "sözcükler her zaman davranış ve ideolojiden türeyen içerik ve anlamlarla doludur" görüşünü ortaya atmasıyla birlikte, eleştirel akım etrafındaki çalışmalarda ideoloji konusu ağırlık kazanmaya başladı. Böylece "dilin sınırsız bir biçimde üretici olmasının yanı sıra, bu üreticiliğin yapay bir şekilde ideolojinin kapalı dünyasına hapsedilebilir olması" (Eagleton, 1996: 73) eleştirel paradigmanın 70'lerden itibaren ideolojik sürecin nasıl işlediği, mekanizmalarının neler olduğu, nasıl kavranması gerektiği soruları etrafında yeniden biçimlenmesiyle sonuçlandı (Hall, 2005: 86).

İdeolojinin nasıl işlediğini anlamak için dilbilim, edebiyat, psikoloji gibi birtakım disiplinlerde metinlere duyulan ilgi çalışmalarda dilin yapısı ve fonksiyonlarına doğru bir kaymanın yaşanmasına neden oldu. Artık dile bir sistem olarak yaklaşmak yerine dilin sosyal bir eylem olarak kullanımı üzerine yoğunlaşıldı (van Dijk, 1983: 21). Böylece iletişim çalışmalarında iktidar ve ideoloji etrafında yapılan çalışmalar dikkatleri bir yandan söyleme, daha doğrusu söylemin etki yaratmak için ideoloji ve anlam üretim konusuna yöneltirken, diğer taraftan da ideoloji

sorunsalının ele alınmasına neden oldu. Bu durum eleştirel yaklaşımlarda söylem ve ideolojinin birlikte ele alınan inceleme konusu haline getirdi.

Barret söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiye değinerek, söylem kavramının toplumsal kuramda karşımıza iki farklı nitelikle çıktığını söyler (Barret, 1991’den akt. Dursun, 2001: 46):

- 1) Dil ve ideoloji arasındaki ilişkiyi anlamakta geniş bir alan açmaktadır;
- 2) İdeoloji kuramının sorunları karşısında alternatif bir yaklaşıma odaklanma gereksinimi duyan postyapısalcılık, postmarksizm ve postmodernizm gibi akımların merkezi kavramı olarak ortaya çıkmaktadır.

Dil ve ideoloji arasındaki ilişki Marksist-Leninist ideolojinin Sovyet Rusyası’ndaki devamcısı Stalin’in de üzerinde önemle durduğu konulardan birisi olmuştur. Stalin dilin ideolojideki öneminden hareketle dil ve sınıf mücadelesi arasında bir ilişki olduğunu öne sürmüştür. Kendisi de Marksist bir düşünür olan Etienne Balibar Stalin’in bu tezinin ancak “kayıtsızlık” (“indifference”), “ilgi” (“non-indifference”) ve “yararlılık” (“use”) kavramlarının spontane oluşturdıkları öznel davranışlara değil, sınıf pratiğine atıfta bulunduğu şeklinde anlaşılması kaydıyla doğru olduğu görüşünü savunur. Balibar’a göre eğer sınıf bölünmeleri ve mücadelelerine yönelik dil “kayıtsız” ise, bu durum sınıfların dile “kayıtsız” oldukları anlamına gelmez. Tam tersine, onlar dili belirli şekillerde kendi antagonizmaları (karşıtlıkları) alanında ve özellikle de kendi politik mücadelelerinde kullanırlar (Balibar, E., 1966: 21f’den akt. Pecheux, 1982: 58-59).

Fransız dilbilimci Michel Pecheux (1982: 59-60) sınıf mücadelesi açısından dilin “kayıtsız” oluşunu *dilsel sistemin göreceli özerkliği*ni karakterize etmesinde ve *asimetrik olarak*, sınıfların dile “kayıtsız” olmadıkları gerçeğinin her söylemsel sürecin içinde var olan (inscribed) *ideolojik sınıf ilişkileri* gerçeği ile iletildiğinde görür. Dil birliği yoluyla gelişen ideolojik çelişkiler, ideolojik sınıf ilişkilerinde var olduğu sürece Pecheux’un söylemsel süreç olarak adlandırdığı şeyler arasında mutlaka var olan çelişkili ilişkilerden oluşur. Dolayısıyla dili ideolojik sınıf mücadelesinin bir aracı olarak gören Pecheux tüm söylemsel süreçlerin de bu sınıf ilişkilerinden kaynaklandığını belirterek söylemsel pratiklerin ideolojik sınıf mücadelesinin bir aracı olduğu fikrini savunur.

Dil ve ideoloji arasındaki ilişkinin her ikisi arasındaki yapısal benzerliklerden kaynaklandığını düşünen Button’a göre (1991’den akt. van Dijk, 1995b: 245):

Doğal diller ve ideolojilerin (dilbilgisi, norm ve kuralları) her ikisi de sosyal bilgiler, yargı, anlayış ve algının temel prensiplerini içerdiklerinden dolayı bilişsel; grup ya da kurum üyeleri tarafından toplumsal olarak paylaşıldıklarından dolayı toplumsal; ve bu grupların sosyo-ekonomik ve politik menfaatleriyle ilişkilidirler. Hem dil hem de ideoloji, grup üyelerinin sosyal gerçekliği, gündelik pratikleri ve diğer gruplarla ilişkileri anlamasına ve anlamlandırmasına izin veren toplumsal olarak paylaşılan “yorumsal çerçeveler”dir (interpretive framework).

Dil konusu nasıl ki kendisini zamanla söylem tartışmaları içerisinde bulduysa, ilk başta dil etrafında dönen ideoloji tartışmaları da zamanla söylem konusuna yöneldi. Eagleton (1996: 307) bu durumu söylemin dile kıyasla daha karmaşık olmasına ve ideolojik etkiler yaratmada daha etkili olmasına bağlamaktadır:

İdeoloji bir “dil” meselesinden öte, “söylem” meselesidir; anlamlandırma meselesi değil, belirli somut söylemsel etkiler yaratma meselesidir. İdeoloji, iktidarın belirli sözler üzerinde etkide bulunduğu ve kendisini onların içine zımnen kaydettiği durumları ifade eder. Fakat buna dayanarak herhangi bir söylemsel tarafgirlik biçimiyle, “tarafı” sözlerle ya da retorik önyargılarla aynı şey olduğu da söylenemez; ideoloji kavramı daha çok belirli bir söz ile bu sözün olanaklılık koşulları arasındaki ilişkiye dair (...) bir şeyler ifşa etmeyi amaçlar.

Özellikle 70’lerden sonra yapılan iletişim çalışmalarında söylem ve ideoloji birlikte düşünölmeye başladı. Bunun nedeni aslında, “kavramlarının her ikisinin de toplumsal ilişkilerin anlaşılması, kavranması ve bilinç oluşumuna katılması gibi toplumsal hayatın her kesitine işaret etmesinden kaynaklanmıştır. Ancak bu durum her iki kavramın kimi zaman birbirinin yerine kullanılmasına, kimi zaman da karşı karşıya gelmesine neden olmuştur” (Purvis & Hunt, 2014: 9).

Bu iki kavramın kimi zaman birbirinin yerine kullanılmasının nedeni, daha doğrusu ideoloji ile söylem arasındaki çizginin bulanıklaştığı, yani ideolojinin söylemle karıştırıldığı nokta ideolojinin sosyolojik temelde kavramsallaştırıldığı yerdir. İdeolojiyi sosyolojik temelde kavramsallaştırmak, onu sınıfların, grupların ya da aktörlerin özgül toplumsal konumlarının bir çıktısı ya da sonucu olarak gören çoğul ideoloji anlayışına odaklanır. Rekabet halindeki ideolojilerin çoğulluğu belirli bir toplumsal konum ve nesnel çıkarlar anlayışıyla bağlantılandırılır. Bu sosyolojik çerçevede ideoloji kurgusal ya da aldatıcı değil, “gerçek” ya da maddidir ve insanların içerisinde var oldukları ve toplumsal yaşamlarını sürdürdükleri anlamlar ve değerler çerçevesini tanımlar (Purvis & Hunt, 2014: 15).

İdeolojileri toplumsal biliş biçimleri olarak gören Teun A. van Dijk’a göre (2003: 109-110):

İdeolojiler bir yandan toplumsal durum ve etkileşimlerin mikro düzeyinde toplumsal pratik ve söylemle, diğer yandan da gruplar, grup ilişkileri, kurumlar, örgütler, davranışlar, iktidar ve egemenlikle birbirleriyle bağlantılandırabileceğimizi belirtir. İdeolojiler söylemin hem üretilmesi, hem de anlaşılmasında genellikle dolaylı olarak, yani başlangıçta özel toplumsal alanlarla ilgili tutumlar ve grup bilgisi yoluyla, grup üyelerinin bireysel söylemleri düzeyinde ise üyelerin toplumsal olay ve durumlarla ilgili ideolojik olarak önyargılı zihinsel modelleri yoluyla işlerler. Olayların bu kişisel temsilleri sonunda katılanların dinamik olarak iletişimsel durumdan oluşturduğu bağlam modelleriyle etkileşirler ve her iki tür model de o zaman ideolojik metin ve konuşmanın devamlı üretimine yol açar.

John B. Thompson (1984) söylemin ideoloji olarak yorumlanmasını anlam inşa eden göndergesellerin (referential) çokluğuna bağlamaktadır. Thompson’a göre iktidar ilişkilerinin sürdürülmesinde anlamların hareketlendirilmesi için göndergesel, yani nesne alanında sürekli bir kayma gerçekleşir. Dolayısıyla söylemi ideoloji olarak yorumlamak bu çoklu göndergeleri açıklayan ve onların karmaşıklığının iktidar ilişkilerini nasıl sürdüğünü gösteren bir anlam inşa etmektir (akt. Dursun, 2001: 68).

Ancak buradaki ideolojik iktidar yalnızca bir anlam meselesi değil, bir anlamın “yerleşmesini sağlama” meselesidir. Anlamın yerleşmesi söyleme ihtiyaç duyar çünkü söylem anlamın dil içinde hareket etmesiyle ortaya çıkar. Bu durumda hem ideoloji hem de ideolojiye aracılık eden dil toplumdan ve toplumsal kurumlardan ayrı düşünülemez (Thompson, 1990; 1984’den akt. Wodak, 2002: 9; Dursun, 2001: 69; Eagleton, 1996: 271; Sancar, 2008: 106). Rus dilbilimci Michail Michailovich Bakhtin’in de söylediği gibi, “asıl dikkat merkezi her türlü fikrin, her türlü ifadenin içinde değil, dışındadır: bireyi sarmalayan sosyal ortamdır” (Kashkin, 2004: 8). Dolayısıyla hem söylemin hem de ideolojinin toplumda oluşturucu ve yeniden üretici bir güç olması bu iki kavram arasındaki ayrımın bulanıklaşmasına neden olmuştur. Ancak bu durum bu iki kavram arasında farklılıkların olmadığı anlamına da gelmemelidir.

Her şeyden önce her iki kavram özerk değildirler ve diğer kavramlarla bağlantılıdır. 18.yüzyılda Fransa’da doğan ve yaklaşık iki yüzyıl farklı zamanlarda farklı anlamlar ve işlevler için kullanılan ideoloji Marx’ın icadı değilken, bugünkü kullanımında Marksist gelenekle yakından ilgilidir ve modern Batı Marksizmi’nin geniş problematiği olarak tanımladığımız tahakküm ve egemenlik ilişkilerinin doğrudan zora asgari düzeyde başvurularak nasıl yeniden üretildiğini anlama çabasının içerisinde yer alır (Purvis & Hunt, 2014: 9-11).

Öte yandan, “söylem” dilin ve diğer toplumsal göstergibilim biçimlerinin toplumsal deneyimini aktarmanın ötesinde toplumsal öznelere (özelliklerin ve bununla bağlantılı kimliklerin), öznelere arasındaki ilişkilerin ve var oldukları alanın oluşturulmasında oynadığı önemli rolü kavramamıza yardımcı olan terimi sunar. Modern sosyal teorideki dilsel dönemde yer alan söylem asıl önemini de bu dönemdeki merkezî rolünden alır (Purvis & Hunt, 2014: 11). Dolayısıyla iki kavram arasındaki fark epistemolojik stratejilerden kaynaklanmaktadır. Öyle ki, Marx’ın ideoloji teorisi eylem ve bilinç ikiliği etrafında kurulan bir *eylem teorisinde* kökleniyor olmasına karşın, söylem teorisi eylem teorisinden kopuşa işaret eden ve toplumsalın “dilsel kurulumu”nun merkezîliğine odaklanan *dilsel dönemecin* başat sonuçlarından biridir (Purvis & Hunt, 2014: 17).

“Ancak, bu iki kavram kaçınılmaz bir şekilde karşıt konumlarda yer almazlar; daha ziyade aralarında tamamlama ve yayılma üzerinden işleyen bir bağlantı vardır” (Purvis & Hunt, 2014: 35):

Hem “söylem” hem de “ideoloji”, iletişimsel pratikler vasıtasıyla dolayımlanan toplumsal eylem alanının geneliyle ilgili açıklamalarda yer buluyorsa, “söylem” bu pratiklerin *içsel* özelliklerine, özellikle dilsel ve göstergesel boyutlarına odaklanır. Öte yandan “ideoloji”, dikkatleri *dışsal* boyutlara çeker ve yaşanmış tecrübenin, temelde ondan ayrıştırılabilen çıkar ve konum nosyonlarıyla nasıl bağlantılandığına odaklanmamızı sağlar (Purvis & Hunt, 2014: 13).

Van Dijk ideoloji ve söylem arasındaki bağın iki yönde işlediğini belirtir: ideolojiler hem söylediğimiz şeyi ve onu nasıl söylediğimizi etkiler hem de tam tersi, ideolojileri okuyarak ve çok sayıdaki metin ve konuşmayı dinleyerek edinir ve değiştiririz. İdeolojiler doğuştan gelmezler, sonradan öğrenilirler ve tam olarak bu tür söylemin içeriği ve biçiminin toplumsal temsiller ve ideolojilere genellenebilen ve soyutlanabilen toplumsal olayların amaçlanmış zihinsel modellerini oluşturması aşağı yukarı olası olabilir. İdeolojilerin toplumsal işlevi bir grup ve grupların birbirileri

arasındaki toplumsal pratiklerini denetleme ve eşgüdümünü sağlamaktır. Toplumsal pratiklerin en önemlisi olan söylem ise bu toplumsal pratikleri doğrudan açıklayabilen ve dolayısıyla da ideolojileri aktarabilen tek şeydir. Söylem olmadan ideoloji kökten eksiktir. Ve tersi, söylemin toplumdaki rolünü anlamak için genelde toplumsal temsillerin, özelde ise ideolojilerin yeniden üretimindeki temel rollerini bilmemiz gerekir (van Dijk, 2003: 111-112). Böylece söylem ideolojinin, ideoloji ise söylemin vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkar.

Van Dijk'a göre (2003: 13) ideoloji toplum ve söylemden oluşan iki boyuta sahiptir:

- 1) İdeolojinin *toplumsal boyutu* ideolojinin yeniden üretiminde ve gelişmesinde grup ve kurumlar arasında ne tür grup ve ilişkilerin yer aldığını açıklar;
- 2) İdeolojinin *söylem boyutu* ideolojilerin günlük konu ve konuşmaları nasıl etkilediğini, ideolojik söylemin nasıl anlaşıldığı ve toplumda ideolojinin üretiminde söylemin nasıl yer aldığını açıklar.

Yine van Dijk'a göre söylem ideolojik temelli görüşleri ifade etmekle birlikte, aynı zamanda ideolojilerin yeniden üretiminde ve günlük ifadelerde vazgeçilmez bir role sahiptir. İdeolojilerin nasıl edinildiğini, öğrenildiğini ve değiştirildiğini, çoğunu ideolojilerin telkin ettiği toplumsal bir pratik olan dil kullanımı ve söylem etkiler (van Dijk, 2003: 13, 18, 43). Dolayısıyla söylem ile ideoloji arasında karşılıklı ve vazgeçilmez bir bağ vardır ve bu bağ sayesinde söz konusu iki kavram birbirilerinin olmazsa olmaz unsurlarıdır.

İster söylem isterse de ideoloji konusundaki çalışmalarda temel başvuru kaynaklarından biri hiç kuşkusuz Michel Foucault'nun çalışmalarıdır. Foucault'nun ideolojiye ve söyleme yaklaşımı biraz farklıdır. “Foucault'nun söylem üzerine yaptığı çalışmaların çoğu ideoloji terimiyle diyaloga ve tartışmaya açık olsa da ve bir anlamda söylem terimi ideolojiyle bir diyalog içerisinde ve ideolojinin tanımına tepki veren bir şekilde tanımlanır. Çalışmalarında ideoloji yerine söylem kavramını tercih eden Foucault bunu üç nedene bağlar” (Foucault, 1979'dan akt. Mills S., 2003: 115-116):

- a) İdeoloji kavramı her zaman gerçeklik gibi bir şeyle sanal karşılık içerisinde; b) Özne gibi bir şeye gönderme yapar; c) İdeoloji, kendisi için altyapı veya ekonomik veya maddi belirleyen olarak işlev görmek zorunda olan bir şeye ilişkin olarak ikincil bir konumdadır.

İdeoloji kendisini iktidar aracılığıyla topluma dayattığı için Foucault söylem ve ideolojinin iktidar kavramı ile ilişkisini sorgular. Foucault'ya göre, söylem basit bir şekilde hükmetme sistemlerini ve mücadelelerini tercüme eden bir şey olmaktan ziyade, onun için veya onun aracılığıyla mücadelenin olduğu şeydir (Foucault, 1979'dan akt. Mills S., 2003: 120-125). Dolayısıyla Foucault'nun söylem olarak tanımladığı şey aslında ideoloji ve iktidar aracılığıyla süren iletişimsel bir eylemdir.

Bu noktada Foucault'nun görüşleri Jürgen Habermas'ın ideoloji ile ilgili görüşleriyle örtüşmektedir. Habermas ideolojiyi “sistemli bir biçimde çarpıtılmış iletişim biçimi” (Eagleton, 1996: 35), yani tahakkümün bir aracı haline gelen ve örgütlenmiş güç ilişkilerini meşrulaştırmaya hizmet eden bir söylem biçimi şeklinde tanımlar. Habermas'a göre söylemi doğruluktan uzaklaştıran şey söylemdışı güçlerin

etkisidir: ideoloji dilin iletişimsel yapısının, kendisini zorlayan iktidar çıkarları tarafından bozulduğu yeri ifade eder. Oysa her dil (baskıcı olanı da dahil) doğası gereği iletişime ve dolayısıyla üstü örtük bir biçimde insanlar arası konsensüse yöneliktir (Eagleton, 1996: 183-185).

Özellikle Foucault ve takipçileri söylemi ideoloji kavramının yerine kullanmışlar:²⁸

(...) İdeoloji “dil” ile değil, “söylem” ile ilgili bir meseledir çünkü bir önermenin ideolojik olup olmadığına, söz konusu önermeyi söylemsel bağlamından kopartılmış bir halde inceleyerek karar veremezsiniz; tıpkı herhangi bir yazının bir edebî eser olup olmadığına aynı yöntemle karar veremeyeceğiniz gibi. İdeoloji, bir ifadenin içerdiği dilsel özelliklerden çok kimin kime hangi amaçlarla ne söylediğiyle ilgili bir meseledir (Eagleton, 1996: 26, 28).

Yukarıda açıklanan görüşlerden hareketle ideoloji ile söylem arasında karşılıklı ve kaçınılmaz bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. İdeolojinin etkili olması için söylemde vücut bulması, söylemin ise anlam inşa etmesi, belli bir amaca hizmet etmesi için ideoloji barındırması gerekir. Bu nedenle her iki kavram özellikle eleştirel çalışmalarda birlikte ele alınmakta ve özel yer tutmaktadırlar.

²⁸ Eagleton’a göre Foucault ve takipçilerinin ideoloji kavramı yerine söylem kavramını kullanmaları aslında söylem kavramını her şeyi kapsayacak şekilde genişletmelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu noktada Eagleton bir kavramın her şeyi kapsayacak şekilde genişletmenin o kavramın gücünü yok edeceğini ileri sürerken, bir taraftan iktidarın her yerde olduğunu söyleyen Nietzsche ve Foucault ile hemfikir olduğunu belirtir, diğer taraftan ise bazı belirli pratik amaçlarla iktidarın daha az ve daha çok merkezi biçimleri arasında bir ayırım yapma isteğinin tamamen olanaklı olduğunu ifade eder (Eagleton, 1996: 26-27). Ayrıntılı bilgi için bkz: Terry Eagleton, 1996, **İdeoloji**, (Çev. Muttalip Özcan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

2.3. Eleştirel Söylem Yaklaşımında Politik - İdeolojik Söylem

Politik ve ideolojik söylem yaklaşımı adından da anlaşıldığı üzere eleştirel bir yaklaşımdır. Eleştirel söylem yaklaşımı aslında söylemle ilgili kuramsal yaklaşımların tamamını birleştirse de esas itibarıyla söylemde yer alan ideolojik unsurlar sayesinde toplumsal yapıların denetim altında tutulduğunu, yeniden üretildiğini varsayar. Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Michel Foucault, Stuart Hall, Paul Chilton, Julia Kristeva, Michel Pêcheux, Louis Althusser, Teun A. van Dijk, Norman Fairclough, Ruth Wodak, Christina Schaffner, Lilie Chouliaraki, Michael Meyer ve diğerleri söylemi *güç/iktidar*, *ideoloji*, *ırkçı*, *siyasal* ve *feminist kuramlar*, *postyapısalcı görüşler* çerçevesinde eleştirel olarak ele alan kuramcılardan bazılarıdır.

Söylemi tarihselci bir perspektiften ele alan Foucault'ya göre (1999: 165) ifadeler bütünü olan söylemin sadece bir anlamı yok, aynı zamanda özel bir tarihi de vardır. Böylece (Foucault, 1999: 152):

Söylem retorik ya da biçimsel, sürekli olarak tekrar edilebilir ve tarihin içinde ortaya çıkışına ya da kullanımına işaret edebileceğimiz (ve gerektiğinde açıklayabileceğimiz) bir birliği oluşturmaz; kendileri için bir varoluş koşulları bütünü tanımlayabileceğimiz sınırlı sayıdaki ifadelerden kurulur. Böyle anlaşılmış olan söylem üstelik bir tarihi bulunan ideal ve sürekli bir biçim değildir, (...) bizzat tarihin içindeki tarih parçası, birlik ve süreksizliktir.

Söylemin tarihi olduğu görüşünden yola çıkan Foucault (1999: 212) söylemi her yönüyle kapsayan *arkeoloji* kavramına değinir:

Arkeoloji bir ifadeler bütünü oluşum kurallarını belirler. O, bu kurallarla, olayların bir ardarda gelişinin ve söz konusu ardarda gelişin içinde kendini gösterdiği bu düzende, nasıl söylem konusu olabildiğini, nasıl kaydedilebildiğini, nasıl betimlenebildiğini, nasıl açıklanabildiğini, nasıl kavramların içindeki özümlemeyi alabildiğini ve nasıl teorik bir seçim fırsatı verebildiğini gösterir. Arkeoloji bir söylemin içine girilebilirlik derecesini ve biçimini çözümler; o bir ardışık olaylar zincirine eklemelişin ilkesini verir; olayları ifadelerin içine kopyalama işlemini gerçekleştirenleri tanımlar.

Burada Foucault bir söylemin bir başka söylemi doğurduğunu söyleyerek süreklilik arz eden bir söylemsel oluşumdan söz ederken eklemlene kavramına işaret eder. Foucault'ya göre (1999: 100) “söylemsel oluşum ... zamansal süreçlere özgü bir düzenliliği belirler; o bir söylemsel olaylar serisi ile başka olay, dönüşüm, değişim ve süreç serileri arasındaki eklemlene ilkesini ortaya koyar”. Böylece Foucault'nun söylemi toplumda bir dizi olayların birbirine eklemlenmesi olarak görmesi söylemi toplumsal bir pratik olarak ele aldığını gösterir.

Eklemlene yaklaşımıyla Foucault bir söylemin başka bir söylemi doğurduğunu söylerken bunu söylemde yer alan kavramlarla da açıklar. Kelimelerin çokanlamlılığının sınırsız bir söylem meydana getirdiği görüşünü savunan Foucault her söylemin söylediği şeyden başka bir şeyi söylemek ve böylelikle bir anlam çokluğunu ihtiva etmek gücünü içinde sakladığını belirtir. Tek bir gösterenden ziyade gösterilenin çokluğuna (Foucault, 1999: 88, 154) işaret eden Foucault iktidar ilişkilerinin gösterge üretimi ve değiş-tokuşu yoluyla işlediğini fikrini savunur. Spesifik bir özelliğe sahip olan iktidarın ilişkilerini bir dil, göstergeler sistemi ya da başka simgesel araçlarla bilgi aktaran iletişim ilişkilerinden ayrılması gerekir. Foucault'ya göre (2005a: 70-71) iletişim her zaman insanların birbirileri üzerinde eylemde bulunmalarının belirli bir yoludur ancak anlam unsurlarının üretimi ve dolaşımı iktidar alanında belli etkiler doğurabilir.

Foucault'nun görüşlerinden hareketle, anlamın söylem yoluyla üretilip dolaşıma sokulduğu söylenebilir. Anlamların insanlar üzerinde etkili olması için belirli bir söylem içerisinde hakikat şeklinde ve toplumsal yapıda başta geniş bir yer kaplayan üniversite, ordu, medya gibi siyasi ve ekonomik aygıtların baskın denetiminde üretilip iletilmesi gerekir. Dolayısıyla tek başına baskının olması yetmez, aynı zamanda bir şeyler üretmesi, bilgi oluşturma ve özellikle de söylem üretmesi gerekir. Söylem yoluyla

Üretilen hakikat ideolojik mücadeleyi ilgilendiren bir sorun olduğundan dolayı her mücadele özel bir iktidar odağı etrafında geliřir²⁹. Böylece söylem ve iktidar/ideoloji arasında karşılıklı bir bağlantı vardır ve biri diğerinin vazgeçilmezidir: iktidar olmadan söylem, söylem olmadan da iktidar olamaz.

Bununla birlikte, Foucault iktidar kavramından sadece siyasi yapı, hükümet, egemen toplumsal sınıf gibi olgulardan bahsetmez, bir kişinin başkasının davranışlarını yönlendirmeye çalıştığı ilişkiden, yani daha geniş bağlamda bütün insan ilişkilerinde mevcut olan bir iktidardan bahseder. Foucault'ya göre (2005a: 235) bu tür ilişkiler farklı biçimlerde ve farklı düzeylerde rastlanılabilecek ilişkilerdir, hareketli oldukları için değişikliğe uğrayabilirler, kesin ve değişmez biçimde verili değillerdir.

Ancak bu durum söylemlerin temelli olarak iktidara boyun eğdikleri, iktidarda ortaya çıktıkları anlamına gelmez. Söylem hem iktidarın bir aracı hem de bir etkisi olabilmenin yanı sıra bir engel, güçlük, direniş noktası ve muhalif bir strateji için başlangıç noktası olabileceği karmaşık ve değişken süreçleri de içinde barındırır. Söylem iktidarı iletir, üretir, güçlendirir ama ayrıca onu yavaş-yavaş yokeder ve açığa çıkarır, kırılğan hale getirir ve ona engel olmayı olanaklı kılar (Foucault, 1978'den akt. Mills S., 2003: 128). Bu ise başka bir iktidarın doğmasına neden olur. Böylece toplumsal hayatın içinde vazgeçilmez bir şekilde varlığını sürdüren söylem ve iktidar bunun için dili kullanır. Dil yoluyla üretilen söylem insanları baskı altında tutar.

Söylemin toplumsal olguları kapsadığı görüşünü savunan siyasi bilimciler Laclau ve Mouffe hem dili hem de onunla karşılıklı bağlantılı eylemleri çözülmez bir bütünlük içine sokan Wittgenstein'in dil oyunu teorisinden hareketle söylemi sadece

²⁹ Daha fazla bilgi için bkz: Michel Foucault, 2005b, **Entelektüelin Siyasi İşlevi (Seçme Yazılar-1)**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

dilsel öğelerin değil, dilsel olmayan öğelerin de oluşturduğunu öne sürerler. Ayrıca söylem olarak dedikleri nesnelerin tümüyle maddi özelliklerinin yine Wittgenstein'in dil oyunlarının parçası olduğunu savunarak bütün söylemsel yapıların maddi karaktere sahip olduğunu söylerler (Laclau & Mouffe, 2008: 171-175). Laclau ve Mouffe'a göre (2008: 156, 169) söylemsel yapı toplumsal ilişkileri oluşturan ve düzenleyen bir eklemleme pratiğidir ve bunun bir sonucu olarak öğeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran her türlü pratik de eklemlemedir. Söylem de bu eklemlenmiş pratikten doğan yapılaşmış bütündür.

Laclau'ya göre sınıfsal ifadeler ideolojik öğelerin somut bir ideolojik söylem halinde eklemlenmesi sonucu oluşur (Laclau, 1998: 106). Böylece söylemi toplumdaki ideolojik sınıflar üzerinden değerlendiren Laclau'ya göre eklemleme üzerinde sınıfsal ideolojik pratiklerin işlediği hammadeyi oluşturan adlandırma ve çelişkiler gerektirir. Böylece egemen sınıfın ideolojisi sadece o sınıfın üyelerini değil, aynı zamanda ezilen sınıfın üyelerini de adlandırır. Bu suretle farklılıkları yok ederek farka dönüştürür ve farklı dünya görüşlerini, bunların potansiyel antagonizmalarını etkisizleştirecek bir şekilde eklemlayebildiği ölçüde hegemonya kurar (Laclau, 1998: 174-176). Buradaki adlandırma salt bir farklılık biçiminde değil, antagonizma biçiminde sunulduğundan ve bu antagonizma farklı sınıfların söylemlerine eklemlendiğinden dolayı olanaklı kılınır (Laclau, 1998: 189).

Bununla birlikte, toplumu oluşturan bireylerin değişken olmasından dolayı toplumsal bütünden bahsedilemeyeceğini belirten Laclau ve Mouffe'a göre (2008: 177-183) toplumsal pratik ise her zaman yeni farklılıkların kurulmasından oluşur³⁰. Böylece nihai anlamın olanaksız olduğu görüşünü savunan Laclau ve Mouffe toplumsal pratiğin

³⁰ Laclau ve Mouffe'un eklemlemesi daha önceki yapıları bozan ve söylemsel pratiğin kullandığı bir nokta içerdiğinden dolayı aslında Fairclough'nun metinlerarasılık ve söylemlerarasılık anlayışıyla benzerlik taşıyor (Jorgensen & Phillips, 2008: 228).

kuruluşunda bir “anlam fazlalığı”nın olduğunu ileri sürer. Farklılık yaratan bu anlam fazlalığı anlamdaşlık (synonymy), düzdeğişmece (metonymy), eğretileme toplumsalın içinde bir metinlerarasılık içinde oluşturulur³¹.

Aynı şekilde dili toplumsal bir pratik olarak gören Norman Fairclough söylem ve metinlere tarihsel bir perspektiften bakmak için “metinlerarasılık” kavramını ortaya atar (Fairclough, 1996: 155). Fairclough’nun metinlerarasılık tanımına göre, söylem ve metinler kendisinden önceki veya sonraki metin ve söylemlere atıfta bulunarak eklemlenirler. Böylece bir metin veya söylemin anlamı ancak metinlerarasılık veya söylemlerarasılık bağlamında anlaşılabilir. Metin ve söylemler bir başka metin ve söylemlere göndermede bulunularak üretilir, yeniden-üretilir, değişir ve yorumlanır.

Bu metin ve söylemler toplumsal yapıların biçimlendirilmesine ve yeniden biçimlendirilmesine, yeniden üretilmesine ve dönüşümüne katkıda bulunmanın yanı sıra, aynı zamanda toplumsal yapılar tarafından biçimlendirilir. Bu yapılar doğrudan doğruya söylemsel/ideolojik bir doğaya sahiptir ancak bunlar ayrıca ekonomik ve politik yapılar, pazardaki ilişkiler, cinsiyet ilişkileri, devlet ve eğitim gibi toplumsal kurumlardaki ilişkiler gibi dolayımlanmış bir biçim içerir. Böylece söylemin toplumsal pratik, söylemsel pratik (metin üretimi, dağıtımı ve tüketimi) ve metin şeklinde üç ögenin bileşimi olarak gören (Fairclough, 2003a: 159-160) Fairclough (1996: 37) kurumsal ve toplumsal güç/iktidar sahiplerinin söylem düzeni üzerindeki kontrol mekanizmalarını kullanarak kendi iktidarlarını muhafaza ettiklerini söyler. Bu kontrol

³¹ Toplumsal söylemsel sürecin bir ürünü olarak gören Laclau ve Mouffe’un “söylem kuramı”na çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Laclau ve Mouffe’un yaklaşımını eleştirenler açıklamak için taş örneğini verir: taş sosyal sınıflandırma sisteminden bağımsız olarak vardır. Ancak taşı bir sanat eseri mi yoksa bir silah olarak mı değerlendirme işi tamamen içinde bulunduğu söylemsel bağlama bağlıdır çünkü fiziki gerçeklik sosyal gerçeklik üzerine kurulmuştur. Aynen Laclau ve Mouffe’un yaklaşımında olduğu gibi sosyal oluşumlar dil gibi aynı prensibe göre oluşmuştur (Jorgensen & Phillips, 2008: 71). Larrain, Laclau ve Mouffe’un kuramında kolektif öznelerin kuruluşu analizini kuramın mantığıyla çelişkili bulurken, Gerrass söylemsel olanın dışında söylemsel olmayan bir alan tanımlamayı reddettiklerinden dolayı eleştirmektedir (Sancar, 2008: 70-71).

mekanizmalarının Antonio Gramsci'ye atıfta bulunarak “ortak duyu” (“common sense”), “rıza üretimi” ve hegemonya kavramsallaştırmaları olduğunu söyleyen Fairclough'ya göre iktidarın uygulanması için bağımlı sınıfların “rıza”sı gerekir. Bu ise ideoloji aktarım araçlarından biri olan söylemle mümkündür.

Fairclough'ya göre (1996: 33-36) ekonomik ve politik gücün tamamlayıcısı olan ve birisinin pratiğini evrensel ve “ortak duyu”³² şeklinde sunma gücü olan politik iktidar söylemde gerçekleştiğinden dolayı özellikle önemlidir. Rıza kuralının kilit mekanizması olan ideoloji en çok tercih edilen aracı olduğu için söylem bu bağlamda büyük sosyal öneme sahiptir. Örneğin belirli kilit söylem türleri var ki, bunlar ideolojiyi simgelerler, az veya çok doğrudan meşrulaştırır, toplumsal ilişkileri oluşturur ve modern toplumda öylesine göze çarpıcıdır ki, “söylem düzeni” (“orders of discourse”) çoğu kurumsal düzeni “sömürgeleştirirler”³³. Fairclough'da söylemi üreten, dolaşıma sokan ve etkide bulunmasını sağlamak suretiyle söylem düzenini oluşturan şey van Dijk'ın sosyobilişsel eleştirel söylem yaklaşımında söyleme erişim yoluyla yapılan toplumsal denetim mekanizmasıdır. Van Dijk'a göre (2005b: 319) söylem yoluyla yapılan bu denetimin önemli bir koşulu söylemin denetimi ve bizzat söylem üretimidir.

Farklı kimliklerin farklı söylemlerde bulunması bir anlamda aslında çeşitli söylemlere erişim imkânıyla doğrudan ilişkili olduğu görüşünü savunan van Dijk'a göre (2005b: 319-320) daha güçsüz olanlar sıklıkla yalnızca alımlayan konumunda iken, daha güçlü grup ve üyelerin daha fazla söyleme erişim imkânına sahip olmalarından dolayı söylem rollerini, türlerini, üsluplarını denetlemeleriyle sonuçlanmaktadır. Ancak bu durum iktidarın yalnızca söylem “içinde” ya da söylem “yoluyla” görüldüğü

³² Fairclough'ya göre (2003a: 163) ortak duyuda ideolojiler doğallaşır ve otomatikleşir.

³³ Ancak söylemin kurumsal düzeni sömürgeleştirmesini belirleyebilmek için tek başına söylem ve ideolojinin ele alınıp incelenmesi yeterli olmaz. Söylemin rıza kuralının kilit mekanizması olan ideolojik etkiye sahip olup olmadığı ancak söylemin belirli bir bağlam içerisinde değerlendirilmesiyle mümkündür.

anlamına gelmemelidir çünkü iktidar aynı zamanda söylemin “berisindeki” toplumsal güç olarak ortaya çıkabilmektedir.

Söyleme ve iletişimsel olaylara erişim birçok şekillerde olabilir. Daha güçlü sosyal aktörler metin veya konuşmanın zaman ve yerini, katılımcılarını, izleyicilerini, olası iletişimsel eylemlerini (komut veya talep gibi), gündem, başlık, dil seçimi, üslup, nezaket veya savunma stratejileri ve diğer birçok özelliklerini ayarlamak veya seçmek suretiyle söylemi denetleyebilirler. Böylece kimin kime hangi surette ve hangi şartlarda ne söylediğini (veya yazdığını) belirleyebilirler. Bu şekilde bir grup veya kurumunun (ve üyelerinin) sosyal gücü denetledikleri söylem türü ve özelliklerinin miktarıyla orantılı olduğu varsayılmaktadır. Seçkin grup ve kurumların söylem ve iletişime tercihli erişimleri ile tanımlanan sosyal güçleri söylemin sadece önemli veya etkili olduğu varsayımından hareketle etkilidir. Böylelikle hükümet oturumları, yönetim kurulu toplantıları ya da duruşmalardaki söyleme kontrollü erişim söylem ve kararın oluşturulması nedeniyle gücün bir tezahürüdür çünkü bunlar birçok insanın yaşamını ciddi surette etkileyebilmektedirler: ne kadar çok insan etkilenirse söylemsel iktidarının meşrulaşma alanı da o kadar genişler (van Dijk, 1995b: 12-13).

Van Dijk’ın da belirttiği gibi, politik söylemin niteliği sadece metinle değil, bağlamla da belirlenebilir. Sosyal ortam, konum, olay, katılımcıların rolleri, düşünce ve duyguları şeklinde tanımlanan bağlam özellikle politik söyleme işaret eder. Van Dijk’ın bilişsel ve bağlamsal modeller olarak ayırdığı söylemin bilişsel modeli söylemin içeriğini belirlerken, bağlamsal modeller “nasıl” söylendiğinden ziyade “ne” söylendiğini belirler. Bu nedenle van Dijk’a göre (2013: 206) bağlamsal modeller söylemin pragmatik ve stilistik/biçimsel temeli olarak ele alınabilir.

2.4. Politik-İdeolojik Söylem Bağlamında Diplomaside Dil ve Söylem

Politik söylem ulusal ve uluslararası düzeydeki devlet başkanı, başbakan ve diğer milletvekilleri veya siyasal partiler gibi profesyonel politikacı ve politik kuruluşların politik amaçla yapmış oldukları her türlü yazılı ve sözlü söylemlerdir (van Dijk, 1997b: 12; van Dijk, 2013: 207). Politik söylem ya da politika içeren söylem, sosyal anlamların üretildiği ve sorgulandığı anlambilimsel bir alan içinde ele alınırken (Seidel, 1985: 44'ten akt. Aksoy, 2002: 4) sosyal anlamlar ise toplumsal pratiklerde iletişimsel pratikler aracılığıyla üretilir.

Politika özünde ideoloji barındırdığı için söylemi Gee'nin de belirttiği gibi politik ve ideolojik ifadelerden ayrı düşünmek mümkün görünmemektedir. Gee'ye göre:

Dil kullanımı nerede ve hangi zaman diliminde olursa olsun daima politik bir içeriğe sahiptir. Çünkü dil onu kuşatan sosyal dünya ve o sosyal dünyanın ideolojileri tarafından sarmalanmış durumdadır. Dilin ardında ondan ayrılmaz bir biçimde duran politik bir söylem mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında dili politik, ideolojik ifadelerden ayrı tutmak ve onsu düşünmek hemen-hemen hiç olası değildir (akt. Çelik ve Ekşi, 2008: 102).

Antik Yunan ve Roma döneminde yaygın bir şekilde kullanılan retorikten başlayarak günümüzün popüler kavramı haline gelen söyleme kadar uzanan geniş bir zaman diliminde politik söylem her daim inceleme konusu olmuştur. Söylem dilin kullanımına odaklandığından politik söylem çalışmalarında politik dilin kullanımı üzerinde durulmaktadır.

Dilin gücünden her türlü toplumlarda yararlanılmaktadır. Diktatör toplumlarda dil toplum üzerinde total bir denetime sahip olmak için güvenlik güçlerinden daha gerekli bir araçken, demokratik toplumlarda dilin başarılı bir şekilde kullanımı kamuoyu üzerinde güçlü bir etkiye sahip olabilmekte, bu da güç elde etmek ve onu muhafaza

etmek için önem arz etmektedir (Maslova, 2008). Dolayısıyla politikacıların hedefleri göz önüne alındığında başarı için en önemli aracın dil olduğu hiç şaşırtıcı değildir. Anlamanın sembolik değişimi olan iletişim, politikacıların bir anlamda siyaseti “söyleyerek yaptıklarından” beri tüm politik faaliyetler için önemli hale gelmiştir (Hakansson, 1997: 82).

Dilin politik potansiyeline dikkat çeken George Orwell “Politics and English Language” isimli çalışmasında dikkatleri dilin düşünceleri ne şekilde manipüle ettiği gerçeği üzerine çekmiştir. Orwell “politik konuşma ve yazı büyük ölçüde savunulmazın savunması”dır (“political speech and writing are largely the defence of the indefensible”) (Wilson, 2003: 134; Wilson, 2001: 400; Brekle, 1989: 87) sözleriyle dilin politikadaki tartışmasız gücünü ortaya koymaya çalışmıştır.

Dil her zaman politik söylemin merkezinde olmasına rağmen yön değiştiren şey dilbilimsel çözümleme ve politik yorum arasındaki dengedir, ancak bu dengenin yönünün ayırt edilmesi her zaman kolay değildir. Pécheux sözcüklerin anlamlarının kimin tarafından kullanıldığına veya Foucault’nun terimleriyle belirli “söylem yapılarına” bağlı olarak dönüştürüldüğünü iddia eder. Yani bir yapıdaki sözcük ve etkileşimleri bir başka yapıda farklı şekilde yorumlanabilir. Mesela “toplumsal çıkar” (“social benefit”) ve “savunma harcamaları” (“defense spending”) muhafazakâr ve sağcı kesimde farklı, sosyalist veya solcu söylemde farklı şekilde yorumlanabilir. Dolayısıyla benzer sözcük ve ifadeler farklı ideolojik yapılar içerisinde yeniden yorumlanabilir (Wilson, 2003: 134-135; Wilson, 2001: 400-401)³⁴. Böylece politik faaliyetlerin bir noktada sözcüklerin anlamlarının manipüle edildiği dilbilimsel mücadeleler olduğu

³⁴ Dilbilimciler aynı şeyi söylemenin çeşitli yol ve yöntemleri olduğunu savunurken, sosyal dilbilimciler aynı anlama gelen eşdeğer kavramların olmadığını, buna karşın farklı sosyal değerlere sahip olduğunu ileri sürerler. Dilbilimcilere göre eşdeğer kelimeler aslında politik anlamda eşdeğer olmayıp, sadece güç (veya çıkar) ve özdeşlik bakış açısından eşdeğerdir (Kawano & Matsuo, 2000).

söylenebilir çünkü sözcükler kimi zaman kelimelerin gerçek anlamlarının dışında kullanılmış bireyler için büyümlü bir nitelik taşıyabilir. Bu da dili örtülü bir ikna aracı, hatta silah haline getirerek düşünceleri kontrol etmede kullanılmasını sağlar (Eker, 2006: 172).

2013'ten bu yana *The New York Times* gazetesi yazarı Mark Thompson “Enough Said: What’s Gone Wrong with the Language of Politics?” adlı kitabında politikanın dilinden bahsederken, artık yeni dönemde politikada ne söylendiğinden ziyade nasıl söylendiğinin her zamankinden çok daha fazla önem taşıdığını iddia eder (Thompson, 2017). Böylece günümüzde dil ve söylem aracılığıyla Herbert Shiller’in deyiimiyle “zihinlerin manipülasyonu” daha fazla olanaklı olduğundan politikada ve politikanın bir dalı olan diplomaside kullanılan dil ve dilin bileşeni olan sözcükler birer ideolojik silah haline gelmiştir.

Dilbilimci Herbert E.Brekle “War with Words” (1989: 81) adlı makalesinde dili oluşturan sözcüklerin üç şekilde yorumlanabileceğini belirtir:

- a) Mecazi anlamda kimileri sözcüklerle, yani dil ile “savaş”ır. Kural bilgisi eksikliği ve kelime hazinesinin kısıtlı oluşu kendi düşüncelerini gerektiği gibi ifade etmesini engileyebilir;
- b) Kimileri diğerlerinin kullandığı sözcüklerle savaşır, yani diğerlerinin açıklama ve metinlerinde kullandıkları kelimeler hususunda anlaşılamaz. Buradaki anahtar ifade *sansür* ve diğer *baskı araçlarıdır*;
- c) Kimileri sözcükler aracılığıyla diğerleriyle savaşır (ikinci maddeyle bağlantılı olsa da çok daha öteye uzanmaktadır); kimileri kelime, açıklama, metinlerin başka anlamı aracılığıyla diğer insanların hayat şartlarını

olumsuz yönde etkilemeye, onları baskı altında tutmaya, onurlarını incitmeye veya uç bir örnekle, fiziksel varlıklarını yok etmeye çalışır.

Politikacıların en önemli mücadele araçları olan dil ve dilin bileşeni olan sözcükler güç, iktidar, baskı, propaganda, manipülasyon gibi her türlü politik faaliyetlerde kullanırlar. Böylece anlamın değişimi sözcüklerin gücünde saklı olduğundan aslında politikanın bir anlamda sözcükler üzerinden ve sözcükler aracılığıyla yapılan bir uğraş ve mücadele olduğunu söylenebilir. “Bir İngiliz diplomatın da söylediği gibi, politikacılar mücadele konusunda askerlere göre daha iyi eğitilmişlerdir çünkü askerler sadece istisnai durumlarda mücadele ederken, politikacı ömür boyunca mücadelenin içindedir” (Schmitt, 2006: 54).

Sözcüklerin gücünden tarihin her döneminde yararlanılmıştır. Aristo, Machiavelli, Platon, Demosthenes gibi hatipler sözcüklerle kitleleri ikna etmeyi büyük ustalıkla başarmışlar. “Cornelius Castoriadis Antik Yunan’da yasalarının başına *edoxe te boule hai to demo* (“Bu, konseye ve halka *iyi görünmektedir*”) ibaresi koyarak zihin manipülasyonu yapıldığını ileri sürüyordu. Castoriadis burada dikkatimizi “iyidir” ile “iyi görünmektedir” sözcüklerine çekerek bunların aynı anlama sahip olmadıkları üzerinde durmaktadır” (Bauman, 2000: 89).

Demosthenes “Elçiler ne gemilere, ne ağır toplara, ne de kalelere sahiptirler. Onların silahı sözcükleri ve uygun fırsatlarıdır” (Nicolson, 1962: 42) derken, Pascal’ın “anamlar, onu ifade eden kelimeye bağlı olarak değişir”, Goebbels’in “bazı belli sözcükler vardır ki onlardan şeytanın kutsal sudan kaçtığı gibi kaçmalıyız” ifadeleri sözcüklerin ne kadar önemli olduğunu ortaya koyan önemli ifadelerdir. Dolayısıyla “ünlü Thomas Hobbes’un da dediği gibi “sözcüklerin çok anlamlılığıyla karşı-karşıya

gelince, akıl gücünü kaybediyor ve tuzağa düşmüş bir kuş misali bu tuzaktan kurtulmaya çalıştıkça daha fazla batıyor” (Mironov, 2000: 21).

Hitler, Mussolini gibi diktatörler kitleleri etkilemek için yürüttükleri propaganda ve attıkları sloganlarda kullandıkları “sihirli kelimeler” sayesinde büyük kitleleri peşlerinden sürüklemeye başarılı olmuştur. “Hitler’in Propaganda Bakanı Goebbels de yürüttüğü çalışmalarda insanların akıllarına değil, içgüdülerine seslenerek büyük coşku ile yüklü simge ve semboller kullanarak kitleleri etkilemeyi başarıyordu” (Akarcalı, 2003: 40-42). Dolayısıyla kelimeler insanların duygu ve düşüncelerini derinden etkilediğinden politikada dilin bu özelliğinden büyük ölçüde yararlanılmaktadır. Bazı sözcükler eşanlamlı (synonymy) olmasına rağmen psikolojik açıdan bir laf kalabalığına hizmet eder: “yeni” ve “geliştirilmiş” (Bauman, 2000: 55). Politik söylemde eşanlamlı kelimeler dışında örtmeceler (euphemism) de sıklıkla kullanılır. Örtmece aracılığıyla ekonomik kriz ve işsizlik doğal felaketlere benzer bir şekilde sunulabilir: “yatırımcılar altın alıyor” yerine “para değer kaybediyor” veya “firmalar milyonları işten çıkardı” yerine “milyonlar çalışma dışı kaldı” (Fowler vd. 1979’dan akt. Fairclough, 2003a: 161). Yine aynı şekilde “saldırı” sözcüğü yerine “sınır ihlali”, “yoksul” yerine “dar gelirli”, “işsizlik” yerine “durgunluk” gibi kullanımlar yine politik dilde sıklıkla göze çarpan (Aksoy, 2002: 7) örtmecelerdir³⁵. Uluslararası ilişkilerde kullanılan örtmeceye verilebilecek en iyi örneklerden biri de Dağlık Karabağ sorunudur. Ermenistan’ın de juri olarak Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesini işgal etmesi üzerine Azerbaycan ile Ermenistan arasında başlayan çatışma uluslararası ilişkiler literatürüne

³⁵ AK Parti hükümeti döneminde fiyat artışlarını gizlemek için yetkililer *güncelleştirme* kavramını kullanmıştır. Aynı şekilde 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı Recep T. Erdoğan 63.Hükümeti kurma görevini AK Parti Genel Başkanı ve Başbakan Ahmet Davutoğlu’na vermiş, Davutoğlu ise üç parti ile yaptığı görüşme sonrası koalisyon için en istekli partinin CHP olduğunu söyleyerek iki parti arasında *istikşafî görüşmelerin* yapılacağını belirtmiştir. Kavramın anlaşılmaması üzerine “Bunlar, bir müzakere öncesinde, tarafların birbirini doğru anlamalarını temin edici ön görüşmeler. İstikşafî, yani karşılıklı keşfetmeye ve muhtemel bir müzakere, bir hükümet ortaklığı müzakeresi başlayacak zemin varsa müzakere ondan sonra başlayacak” şeklinde açıklama yapma gereğı duymuştur.

“Azerbaycan-Ermenistan çatışması” yerine “Dağlık Karabağ Sorunu” örtmecesi ile girerek Ermenistan’ın işgalci yönü örtük bırakılmıştır.

Örtmecenin yanı sıra politik söylemde düzdeğişmecelerin (metaforların) de kullanıldığı durumlara sıkça rastlanmaktadır. Metaforlar arasında küçük nüans farkları olmakla birlikte anlamları genellikle ideolojiktir. Kitleleri ikna etmek ve etkilemek için kullanılan metaforlarda daha çok vatansever söylemlerin, yeni bir fikir veya var olan bir fikrin değiştirilmesi gerektiği durumlarda sıklıkla başvurulur. Metaforlar aracılığıyla gerçek anlamlar kamufle edilerek kitlelerde bir zihin manipülasyonu yapılır. Mesela, 1954 yılında Batı Almanya yeniden silahlanmaya başladığında kullanılan Nazi ordularının taşıdığı *Wehrmacht* (*Savunma Gücü*) yerine o etkiyi ortadan kaldırmak ve o dönemle ilişkisi olmadığını vurgulamak amacıyla *Streitkräfte* (*Silahlı Kuvvetler*) kavramını kullanmıştır (Abadan Unat’tan akt. Akarcalı, 2003: 25-26).

Aynı şekilde, diplomatik terminolojinin oluşum kaynakları incelendiğinde farklı dillerden alınan ve ortak kullanılan metaforların olduğu dikkat çekiyor. İnsanların içgüdülerine seslenmeyi amaçlayan İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw da BM’in Irak konusunda alması gereken karar için “şapka” anlamına gelen Fransız kökenli “chapeau” terimini kullanarak, BM’in Irak’ta insani yardımın dağıtımında şemsiyeye benzer bir rol üstlenmesini ümit ettiklerini, bunun da ülkenin yasal ve politik canlanmasında etkili olacağını ifade etmiştir. Böylece *Le Monde* gazetesinin de vurguladığı gibi, “kavramın herkesçe anlaşılır ve çok yönlü olması herkes tarafından değişik şekilde yorumlanabileceğinden dolayı oldukça başarılıydı. Dolayısıyla diplomatik dil sınırsız bir yaratıcılığa sahiptir ve her yeni bir krizde bu yeteneğini daha da geliştirmektedir (Vdovina, 2009: 57).

Dolayısıyla eşanlamlılık, örtmece, metafor gibi sözcüklerin sıklıkla kullanıldığı politik söylemler nihayetinde van Dijk’ın da belirttiği gibi, sadece birer metin olarak değerlendirilmemelidir, aynı zamanda parti propagandası ve parlamentoda devlet düzeyinde kararların alınması, ayrıca diplomasi, koalisyon kurma ve uluslararası düzeyde hükümet politikası gibi politik süreçlerde politik bilincin ve politik davranışların ifadesi şeklinde değerlendirilmelidir (van Dijk, 2013: 227). Diplomaside kullanılan her bir sözcük devletler için büyük sonuçlar doğurabildiğinden bu durum diplomaside çok daha fazla önem arz etmektedir. “Diplomatik evrak ve mesajların dilsel formülasyonunda birkaç kelime yüzünden yapılan dikkatsizlikler sadece yanlış anlamalara değil, aynı zamanda olaylara da sebep olmuştur. Tek bir kelimenin bazen diplomatik görüşme ve ilişkilerin kaderini belirlediği olaylara tarihte çokça rastlanılmaktadır” (Popov, 2000: 432). Fransa eski Dışişleri Bakanı Pierre-Amedee Jaubert’in de belirttiği gibi, “dış politika ve diplomasi için sözcükler en az eylemler kadar, hatta eylemlerden daha fazla önemlidir; çünkü diplomaside sözcükler eylemin bizzat kendisidir” (Popov, 2000: 36).

Diplomaside kelimelerin öneminden ve en dahi insanların bile sözlere karşı ne kadar zayıf olduğu bilincinden hareket eden Fransa Devlet Başkanı Messire Pierre Jeannin (1540-1623) İspanya’nın Hollanda’yı işgal etmesi üzerine arabulucu sıfatıyla Hollanda’ya gönderildiğinde “barış” kelimesini “uzun vadeli ateşkes” olarak değiştirmiştir. Barışa bir türlü yanaşmayan taraflara “ateşkes” kelimesi makul görününce aralarındaki savaş son bulmuştur (Cambon, 1946: 25-26). Yine aynı şekilde, 1870 yılındaki Fransa-Prusya Savaşı sonrası Almanya ile Fransa arasındaki gerginliğe son vermek amacıyla arabuluculuk görevi üstlenen Rusya’nın Bismarck ile yaptığı görüşmeler ile ilgili telgrafta yer alan “Barışın devamı sağlanmıştır” cümlesinin başında “barış şimdi sağlanmıştır” şeklinde yer alması sorunun büyümesine neden olmuştur (İstoriya diplomatii, 1945: 21).

Charles André Joseph Marie de Gaulle (1890-1970)'ün Kanada'ya yaptığı resmi ziyaretin Kanada'nın en büyük eyaletlerinden olan Quebec'te halkın bağımsızlık mücadelesi yürüttüğü döneme denk gelince “Yaşasın Quebec, özgür Quebec!” demesi üzerine Kanada hükümetinin büyük tepkisini çekmiştir. Kanada Başbakanı “Kanadalıların özgürlüğe ihtiyaçları yoktur” karşılığını verince de Gaulle Başbakanla görüşmesini iptal ederek Paris'e dönmek zorunda kalmıştır (Popov, 2000: 432).

1993 yılında Kuzey İrlanda Bakanı Patrick Mayhew Sinn Fein veya Irish Republican Army (IRA)³⁶ ile diyalog içinde olup olmadıkları sorusuna “Hayır yok. Hiç kimse İngiliz Hükümeti adına Sinn Fein veya diğer terörist örgütlerle konuşma veya uzlaşma yetkisine sahip değildir” şeklinde cevaplamıştır. Aslında Mayhew'in konuşma ve uzlaşma için kimseye yetki vermediklerini söylemesinin altında iki farklı anlam yatmaktadır: “Kimseye yetki vermedik, dolayısıyla kimse konuşmadı”, bir diğeri de “yetki vermedik ama yetkisiz biri bizim adımıza konuştu” (Wilson, 2003: 142-143; 2001: 404-405). Dolayısıyla Mayhew'in açıklaması yoruma açık bir söylemdir ve farklı alıcılar tarafından farklı şekilde anlamlandırılabilirler.

Bir diğer dil oyunu da Kafkasya'da yaşanan sorun üzerine Rusya'nın bölgeye asker konuşlandırmak isteğinden kaynaklanmıştır. 08-12 Ağustos 2008 tarihleri arasında Gürcistan'daki çatışmalara son vermek amacıyla Fransa Devlet Başkanı Nicolas Sarkozy arabuluculuğunda Rusya Devlet Başkanı Dmitriy Medvedev ve Gürcistan Devlet Başkanı Michail Saakashvili arasında yapılan müzakereler sonucunda daha sonra İngilizce ve Rusçaya tercüme edilen altı maddelik Fransızca *Medvedev-Sarkozy Planı*³⁷ hazırlandı. İmza aşamasına gelen planın iki maddesi (beşinci ve altıncı

³⁶ “İrlanda Gönüllüleri” ve “İrlanda Sivil Ordusu”nun birleşmesi sonucu 1919 yılında kurulan IRA (İrlanda Cumhuriyet Ordusu) Kuzey İrlanda'nın Birleşik Krallıktan bağımsızlığını ve İrlanda Cumhuriyeti ile birleşmesini savunan yasadışı terör örgütüdür.

³⁷ Sarkozy-Medvedev Planı: 1) Güç kullanımına başvurulmasın; 2) Tüm askeri operasyonlar nihai surette sonlandırılсын; 3) İnsani yardım için serbest ulaşım sağlansın; 4) Gürcistan Silahlı Kuvvetleri daimi

maddeler) üzerinde taraflar arasında sorunlar çıktı. 13 Ağustos 2008 tarihinde Sarkozy ve Medvedev'in ortaklaşa yaptıkları basın toplantısında dile getirdikleri planın beşinci maddesinde *Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri askeri harekâtların başladığı sınıra çekilir* (*Voorujenniye Silı Rossiyskoy Federatsii vivodyatsya na liniyu, predshestvuyushuyu nachalu boyevikh deystviy*) (**Zayavleniya dlya pressı i otvetı na voprosı jurnalistov po itogam peregovorom s Prezidentom Frantsii Nikolya Sarkozi**, 12.08.2008) denilirken, 18 Ağustos 2008 tarihinde Rusya Genelkurmay Başkanı Yardımcısı Anatoliy Nogovitsın “barış anlaşmasına istinaden bugünden itibaren Rus barış elçileri ve güçleri 1999 Özel Denetleme Komisyonunun kararıyla belirlenen bölgelere geri çekilmeye başladı” diyerek sözlerine şöyle devam etti: “iki kavramı birbirinden ayırmak isterim: bir alandan *geri çekilmek* (*otvod/pulling back from a place*) ve bir alan içinde *çekilmek* (*vivod/withdrawal/pulling out of a place*)”. Medvedev ile Sarkozy arasında gerçekleşen telefon görüşmesinde geri çekilmekten bahsedilmiştir, tamamen çekilmekten değil. Bu ince hususu iyi farkettiğinizi umuyorum” (**İnterfax.ru**, 18.08.2008).

Pavel Palazhchenko³⁸ sorunun aradan geçen beş günlük sürede her iki ülke arasında ortaya çıkan birtakım anlaşmazlıklardan kaynaklanmış olabileceğini ve Nogovitsın'ın “kelime oyununa” başvurma ihtiyacı hissettiği görüşünü savunmaktadır. Aslında çekilme³⁹ sözcüğü Rus askerlerinin ülkeden çıkarılması anlamına gelmediği

mevzilerine geri dönsün; 5) Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri askeri hareketlerin başlangıcına tekabül eden sınıra çekilsin. Uluslararası mekanizmalar oluşturulana kadar Rus barış güçleri ek güvenlik önlemleri alsın; 6) Abhazya ve Güney Osetya'da İstikrar ve Güvenliğin Sağlanması için Uluslararası Teminatlar Tesis Edilsin.

³⁸ Rusya Devlet Başkanı Gorbachov ve Dışişleri Bakanı Eduard Shevardnadze'nin tercümanlığını yapmış, 1985-1991 yılları arasında Sovyetler Birliği-ABD arasındaki yapılan tüm üst düzey görüşmelere resmi tercüman sıfatıyla katılmıştır. Halen Gorbachov Fonu'nun Uluslararası İlişkiler Birimi Yöneticisi olarak görev yapmaktadır.

³⁹ 1992 yılında Güney Osetya ve Abhazya'nın Gürcistan'dan bağımsızlığını istemesi ile başlayan çatışmalarda Rusya arabuluculuk yapmış ve 24 Haziran 1992 tarihinde Soçi'de Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile Gürcistan Parlamento Başkanı Eduard Shevardnadze arasında imzalanan Anlaşma uyarınca, Rusya bölgeye askeri birlik konuşlandırmıştır. 2008 yılında bölgede çatışmalar yeniden patlak verdiğinde zaten Rus askeri oradaydı ve “çekilme” ve “geri çekilme” kelimeleri de aslında buna işaret ediyordu. Askerlerin “geri çekilme”si bir ülke sınırları içerisinde önceden konuşlandıkları yere

gibi Palazhchenko'nun da belirttiği gibi, aynı zamanda askerlerin Gürcistan sınırlarından Abhazya ve Güney Osetya'ya geri çekilmesi şeklinde de yorumlanabilir. Bu da Rusya'nın her iki devletin (Abhazya ve Güney Osetya) Gürcistan'ın birer parçası olduğunun kabulü anlamına gelir⁴⁰. Dolayısıyla burada en uygun sözcük çekilme (otvod)'dir (Palazhchenko, 2008a).

Bunun dışında, planın altıncı maddesi (*Abhazya ve Güney Osetya'da İstikrar ve Güvenliğin Sağlanması İçin Uluslararası Teminatların Tesis Edilmesi/Sozdaniye medunarodnikh garantiy po obespecheniyu stabilnosti i bezopasnosti v Abkhazii i Yujnoy Osetii*) de taraflar arasında anlaşmazlığa sebep oldu. Gazetecilerin sorunun neden kaynaklandığını sormaları üzerine Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner “Her zamanki gibi, tercümeden” demiştir. Kouchner'in sözlerine göre Fransızca ve İngilizce metinde “Güney Osetya ve Abhazya”da güvenlik”ten söz edilirken, Rusça metinde “Güney Osetya ve Abhazya için güvenlik”ten söz edilmektedir. Dolayısıyla bu da önemli prensip hatasına yol açarak Rusça metindeki “için” bağlacı Gürcistan arazisinde tampon bölgelerin oluşturulması şeklinde anlaşılmaktadır⁴¹.

Aslında buradaki “bağlaç” krizi tercümanların tek başlarına üstlenebilecekleri basit bir hata değildi ve Palazhchenko'nun da belirttiği gibi, büyük olasılıkla diplomat ve politikacıların durumu kendi lehine döndürme çabalarından kaynaklanmıştır. Diplomasi pratiğinden de görüldüğü gibi, metnin oluşum aşamasında birileri “ipin ucundan” çekmeye başlamışlar. Diplomasi ince bir iştir ve içinde birbirine geçmiş olan

doğru geri çekilmesi anlamına gelirken, “çekilmesi” ise ülke sınırları dışına çekilmesi anlamına gelmektedir. Böylece Rusya bu kelime oyunu ile aslında Güney Osetya ve Abhazya'ya konuşlandırılmış askerlerin ülkeyi terketmeyeceklerini ifade etmeye çalışmıştır.

⁴⁰ Rusya Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını 26 Ağustos 2008 tarihinde tanıdı.

⁴¹ Her ne kadar Medvedev yaptığı basın açıklamalarında planın maddelerini sözlü olarak ifade ederken Fransızca aslında uygun olarak dile getirmişse de, özellikle Gürcü tarafına verilen Rusça metinde bazı farklılıklar vardı. Rusya Dışişleri Bakanı Segey Lavrov'un sözlerine göre ise, Medvedev ile Sarkozy'nin üzerinde mutabık oldukları planı aslında Gürcistan Devlet Başkanı Michail Saakashvili hiç imzalamamış, bunun yerine plan ile herhangi bir ilgisi olmayan bir evrak imzalamıştır. Aslında Medvedev tarafından başlangıçta formüle edilen ve Sarkozy tarafından kabul edilen ibarede herhangi bir bağlaç yoktu ve “Güney Osetya ve Abhazya'nın Güvenliği” şeklindeydi.

politika, retorik sanatı ve ritüeller üçlüsünü barındırdığı için diplomatlar bazen kelime kurnazlıklarıyla istediklerini elde edebileceklerini sanıyorlar (Palazhchenko, 2008c) oysa bu gibi dilbilimsel anlamlarla ilgili tartışmaların sonu yoktur. Buna da aslında gerek yoktur çünkü asıl sorun “dilbilimsel” olmaktan ve dahası “tercüme hatasından” ziyade “politikadır” (Palazhchenko, 2008c: 23-24). Her şeyin dilbilimine değil politikaya dayandığı görüşünü savunan Palazhchenko, “eğer taraflar anlaşmak ve uzlaşmak istiyorsa bu gibi şeyler sorun oluşturmaz, ama tam tersi bir istek söz konusu ise bu durumda bağlaçlar, kelimeler vs. üzerinde oyun oynanabilir” diyerek diplomaside genellikle iki tür yönelimin var olduğuna işaret etmektedir: biri anlaşmak ve hem kendisi hem de kendi tarafı için daha fazla şey elde etmek; diğeri ise dilbilimsel birtakım kurnazlıklarla hedefe ulaşmak (Palazhchenko, 2008c: 20). Dolayısıyla Palazhchenko’nun da belirttiği gibi, kendi menfaatlerini savunan taraflar arasında uzlaşma sağlandığında herhangi bir sorun çıkmıyor, ancak uzlaşma sağlanamadığında “dil oyunları”na başvuruluyor.

Blaise Pascal’ın “düşünce onu ifade eden kelimelere bağlı olarak değişir” görüşünden hareketle uluslararası anlaşmalar söz konusu olduğunda kelime ve anlamların önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Ancak taraflar arasında kelimelerden çıkan sorunların çoğu politikadan kaynaklanmış olsa da, dilbiliminden kaynaklanmadıkları anlamına da gelmemelidir çünkü anlamlar kelimelerde gizlidir ve bu da diplomaside zaman-zaman hayati önem bile arz edebilmektedir. Öyle olmasaydı deneyimli Palazhchenko uluslararası anlaşmalarda diplomatların ve tercümanların birlikte kelime arayışına girdiklerini belirtmezdi (Palazhchenko, 2008b)⁴². Bu durum diplomaside

⁴² Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür: 3 Mart 1918 tarihinde yapılan Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın birinci maddesinde “her iki devlet barış ve dostluk içerisinde yaşamaya karar vermiştir” şeklindeki ifadeye Sovyet heyetinin bildiri niteliği taşıdığı gerekçesiyle karşı çıkması üzerine, Alman ve Avusturyalı heyetlerinden farklı öneriler gelmiştir. Almanya Dışişleri Bakanı Frédéric Kuhlmann “her iki halk barış içinde yaşamaya karar vermiştir”, Sovyet heyeti “her iki devlet karar verdi”, Almanlar “her iki millet karar verdi” ifadesini önerdi. Ancak Kuhlmann “her iki millet” ifadesini sorgularken, Sovyet tarafı “her iki halk” ifadesini tercih edince, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Ottokar von

kullanılan dilin sınırsız yaratıcılığıyla sonuçlanmaktadır. Bir Fransız gazetesinde de belirtildiği gibi, “diplomasinin dili o denli sınırsız bir yaratıcılığa sahiptir ki, her yeni kriz onu daha fazla zenginleştirir” (Vdovina, 2009: 57).

Dolayısıyla son dönemde politikanın de rekabete dayanan bir güvenirlilik yarışı halini aldığı göz önünde bulundurulduğunda günümüz bilgi çağındaki politikalar da “eninde sonunda kimin hikâyesinin kazandığına” bağlı gerçeğini doğurmuştur (Nye, 2005: 106). “Sosyalizmle kapitalizm karşıtlığından karşılıklı bağımlılığa geçilmiş olması doğal olarak dış dünya ile kurulacak olan ilişki biçimlerini değiştiriyor. Karşılıklı bağımlılık rekabeti, karşı karşıya kalmayı, esnek ilişkiler esasına göre de birbirini tamamlayıcılıkları içeriyor” (Tekeli, 1999: 159-160). Böyle olunca, politikada politikalardan ziyade söylemler çoğalmaya başladı. Bir söylem biçimi olan popülizmin de politikada ön plana çıkmasıyla birlikte bütün dikkatler dile, dilin kullanım biçimi olan söyleme yönelmiştir. “Foucault’un da dediği gibi, gücünü zalimce kullanan yönetimlerin bile sürdürülebilmesi için bir söyleme gereksinimleri vardır. Güç toplumunun her noktasında bu söylemce üretilmedikçe bu gücü sürdürmek olanağı bulunamaz” (Dean’dan akt. Tekeli, 1999: 252).

Czernin (1872-1932) Avusturya-Macaristan’da çeşitli halklar yaşadığından dolayı “her iki halk” ifadesinin mümkün olmayacağını belirtti. Kuhlmann konunun Almanya-Rusya ilişkilerini kapsadığını söylemesi üzerine bu kez de Czernin “anlaşan taraflar” ifadesini önerdi (*İstoriya diplomatii*, 1945: 335-336). Ermeni soykırımı iddiası da yıllardır kelime oyunu ile politik bir araç olarak kullanılmaktadır. 22 Nisan 1981 tarihinde ABD Başkanı Ronald Reagan (1981-1989)’ın yayımladığı 4838 Nolu Bildiride *Yahudi Soykırımı Kurbanlarını Anma Günleri (Days of Remembrance of Victims of the Holocaust)* Yahudi soykırımını kastederek kullandığı “Bundan önceki Ermenilerin soykırımı ve bunu izleyen Kamboçyalıların soykırımı ve birçok halkların maruz kaldıkları benzeri zulümler gibi Holocaust dersleri asla unutulmamalıdır” (Reagan, 1981) cümlesi ile Ermeni soykırımı iddialarını desteklemiştir. Ermeni diasporasının tüm baskılarına rağmen Reagan dışında soykırım iddiasını destekleyen olmamıştır. Her ne kadar Barack Obama 4 Kasım’da yapılan başkanlık seçimi kampanyası sırasında 18 Ocak 2008’de yayınlamış olduğu bir açıklamada Başkan seçilirse Ermeni soykırımını tanıyacağı, Bush yönetiminin bunu tanımamasının bir özrü olmadığını ve yönetimin bu tutumu değiştirmesi için çaba göstereceğini söylemişse de, göreve geldikten sonra her yıl 24 Nisan’da *Ermenileri Anma Günü Bildirisinde (Armenian Remembrance Day)* “soykırım” sözcüğü yerine *The Meds Yeghern (Büyük Felaket)* ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Bildiriye ulaşmak için bkz: <https://search.whitehouse.gov/search?affiliate=wh&op=Search&page=1&query=Armenian+Remembrance+Day>. Erişim Tarihi: 22.11.2015. Bu ifade Ermenilerin zihninde soykırımı çağırırsa da, Ermenice “soykırım” kelimesinin birebir karşılığı *Tseghaspanutyun*’dur. Obama’nın hem İngilizce hem de Ermenice soykırım anlamına gelen sözcükleri kullanmaktan kaçınması üzerine Ermeni yanlısı milletvekilleri Adam Schiff ve Diane Watson’un ısrarlı soruları karşısında ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dan Fried, “ABD Başkanı, söz konusu olayların varlığını hiçbir zaman reddetmedi. Ancak biz, politik nedenden dolayı bu terimi kullanmıyoruz” dedi (Cindemir, 2008).

II. BÖLÜM

DİPLOMATİK İLİŞKİLER BAĞLAMINDA TÜRKİYE - AZERBAYCAN – ERMENİSTAN VE ZÜRİH PROTOKOLLERİNİN ETKİSİ

1. Karabağ Sorunu Bağlamında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri

1.1. “Dağlık Karabağ” Sorununun Kısa Tarihçesi

Azerbaycan’ın ister coğrafi konumu, isterse de sahip olduğu yeraltı zenginlikleri nedeniyle tarihte büyük imparatorlukların çekişmesine sahne olmuştur. Bu topraklara sahip olmak isteyen büyük güçler çeşitli politik hileler ile bölgeyi sürekli kontrol altında tutmak için her türlü yolu mubah saymışlar. *Dağlık Karabağ Sorunu*⁴³ da özellikle Rusya için Azerbaycan’ın kaybedilmemesi için planlı bir olaydır⁴⁴.

⁴³ Azerbaycan’ın sınırları içerisinde yer alan Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti’nin Ermenistan tarafından işgali sonucu patlak veren sorun, “Azerbaycan-Ermenistan münakaşası” olarak değil de “tüm uluslararası belgelerde “Dağlık Karabağ Sorunu” olarak geçmektedir. Nalbandyan da uluslararası belgelerden hareketle iki ülke arasında yaşanan sorunu “Azerbaycan ile Dağlık Karabağ arasında bir çatışma” şeklinde adlandırmaktadır (Nalbandyan, 14.09.2015).

⁴⁴ Ek incelemeler için bkz: Beşir Mustafayev, “Sovyetler Döneminde Rusya’nın Dağlık Karabağ Politikası”, **Karadeniz Araştırmaları**, Güz 2013, S.39, s.53-68; Süreyya Yiğit, Gökhan Gülbiten, “Rusya’nın Güney Kafkas Dış Politikası: Dağlık Karabağ ve Hazar Denizi”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, 2017, C.5, S.2, s.2-30; Demet Ş. Acar, Murat Çemrek, “Kaskasya’nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Kış 2005, S.8, s.114-136; Göktürk Tüysüzoğlu, “Rusya Dış Politikası’nın Etkin Silahı: Donmuş Çatışma Bölgeleri”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Ekim 2017, Y.13, S.26, s.183-219; M. Turgut Demirtepe, “Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun”, **USAK Raporları №11-07**, Eylül 2011; Hayri Çapraz, “19.yüzyılda Rusya’nın Karabağ Politikası”, **Belgi Dergisi**, Kış 2012/I, S.3, s.231-240.

12 Ekim 1813'te Gülistan Anlaşması ve 10 Şubat 1828'de Türkmençay Anlaşmasıyla Azerbaycan toprakları Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünerek Rusya ve İran arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşım sonrası araya tampon bölge oluşturmak amacıyla İran ve Rusya'dan Dağlık Karabağ Bölgesine devamlı Ermeni nüfusu göç ettirilmiştir. Buna 1828-1829 yılları arasında Rusya-Osmanlı Savaşı sırasında Osmanlıya karşı Rusya ile işbirliği yapan Ermenilerin Edirne Anlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Osmanlı topraklarını terkederek Kafkasya'ya yerleşmesi de eşlik etmiştir.

Tüm bu gelişmeler sonucunda, Azerbaycan topraklarında başlarda azınlıkta olan Ermeni nüfusu gittikçe artmış ve 21 Mart 1828 tarihine gelindiğinde Rus İmparatoru I.Nikolay'ın kararıyla Azerbaycan'a ait Nahçıvan ve İrevan Hanlıklarının bulunduğu topraklarda Ermeni Vilayeti adı altında yeni bir idari birim kurulmuştur (**Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy İmperii**, 1830: 272-273)⁴⁵. Böylelikle Çarlık Rusyası'nın Ermeni yönelimli politikaları sonucunda 1827-1828 yıllarında Azerbaycan toprakları olan İrevan (20,2 bin km²) ve Nahçıvan (8,8 bin km²) Hanlıkları arazisinde Ermenistan'ın genişletilmesi için 29 bin km² toprak parçası Azerbaycan'dan alınarak Ermenistan'a vermiştir.

1945 yılına gelindiğinde Stalin yurtdışında yaşayan Ermenilere Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC)'ne göç etme izni vermiş, 23 Aralık 1947'de ise SSCB Bakanlar Kurulu'nun aldığı 4083 sayılı karar doğrultusunda Ermenistan SSC'de yaşayan Azerbaycan Türkleri Azerbaycan'a göç ettirilmiştir. Azerbaycan Türklerinden

⁴⁵ Konuyla ilgili ek incelemeler için bkz: Sergey N. Glinko, 1931, **Opisaniye pereseleniya arмян adderbidjanskikh v predel Rossii, s kratkim predvaritelnyim izlojeniyem istoricheskikh vremen Armenii/pocherpnutoye iz sovremennikh zapisok**, Moskva: Tipografiya Lazarevikh İnstituta Vostochnik Yazikov; A.S. Griboyedov, 1971, **Zapiska o pereselenii arмян iz Persii v nashi oblasti**, Tom-2, Moskva; İ.İ. Shopen, 1852, **İstoricheskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti v epokhu eyo prisoyedineniya k Rossiyskoy imperii**, SPb: Imperatorskoy Akademii Nauk; Shavrov, N.N., 1911, **Novaya ugroza russkomu delu v Zakavkazye: predstoyashaya rasprodaja Mugani inorodtsam**, SPb.

boşalan evlere yurtdışından Ermenistan'a göç eden Ermeniler yerleştirilmiştir⁴⁶. Böylece Sovyet hükümeti Azerbaycan'dan alınan topraklar sayesinde Ermenistan'ın yüzölçümünü genişletmekle kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan ile Türkiye arasında Ermeni nüfusunun ağırlıkta olduğu tampon bölge oluşturma politikasını sürdürmüştür. 1920-1991 yıllarına kadar devam eden bu politikalar sonucunda Azerbaycan arazisi 114 bin metre kareden 86 bin metre kareye kadar gerilemiştir. Bütün bunlara rağmen Ermenistan yönetimi Azerbaycan'ın toprak sınırları dahilinde bulunan Dağlık Karabağ'a özerklik statüsünün verildiği 1921 yılından 1980'lerin ortalarına kadar Dağlık Karabağ iddiasından asla vazgeçmemiş ve defalarca konuyu Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde ele alınmasını sağlamıştır. Ancak Sovyet Yönetimi Ermenilerin bu yöndeki taleplerine SSCB'de başlayan çözülme sürecine kadar olumlu bakmamıştır.

SSCB'nin içinde bulunduğu ekonomik ve politik zorluklarla mücadele edebilmek için Nisan 1985'te Mikhail Gorbaçov tarafından başlatılan *Glasnost* (Açıklık) ve *Perestroyka* (Yeniden Yapılanma) reform politikaları beraberinde çözülme sürecini ve devamında etnik zeminde var olan ancak dondurulmuş sorunların alevini yeniden körükledi. Bu doğrultuda Azerbaycan'da bağımsızlık hareketleriyle birlikte Dağlık Karabağ sorunu, etnik zeminde cereyan eden çeşitli huzursuzluklar sonucu yeniden patlak verdi. 1987 yılının sonlarına doğru Erivan'da yapılan gösterilerde atılan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesini içeren sloganların ardından söylemden eyleme dönüşen Dağlık Karabağ iddiası ile ilgili olarak 8 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Ermenistan SSC'ye bağlanması için imza toplanmış ve ardından bu yönde yasalar ihlal edilmek suretiyle karar alınmıştır. Bu karar aynı

⁴⁶ Azerbaycan ve Ermenistan'ın bulunduğu bölgenin Rusya için önemini kavramak adına Sovyet lideri Stalin'in 30 Kasım 1920 tarihinde *Pravda* gazetesinde yayınlanan röportajından bir kesite bakmak yeterli olacaktır (Metreveli, 2009: 63): "Kafkasya'nın devrim için önemi sadece bölgenin hammadde, yakıt ve gıda kaynağı olmasından değil, aynı zamanda bölgenin Rusya ve Türkiye arasında bulunması ve önemli ekonomik ve stratejik yolların (Batum-Bakü, Batum-Tebriz, Batum-Tebriz-Erzurum) mevcudiyetinden de ileri gelmektedir".

zamanda hem Dağlık Karabağ'da hem de Azerbaycan ve Ermenistan'da Ermenilerin öncülük ettiği kanlı etnik çatışmalara da zemin hazırladı.

24 Şubat 1988'de Azerbaycan'ın Askeran ilçesinde Ermenilerin iki Azerbaycan gencini katletmesi ve 19'unu yaralaması, Azerbaycan'ın önemli sanayi şehirlerinden biri olan Sumgayıt ilinde kanlı çatışmalara zemin hazırladı. Her iki ülkede olayların tansiyonunun arttığı bir dönemde Ermenistan SSC Yüksek Kurulu 1 Aralık 1989'da *Ermenistan SSC ve Dağlık Karabağ'ın Yeniden Birleştirilmesine* dair karar alarak Dağlık Karabağ'ın sosyo-ekonomik gelişme programını Ermenistan'ın bir parçasıymış gibi ülke planına dahil etti ve ardından 2 Eylül 1991'de Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti ve Goranboy ilçesi sınırlarında uluslararası mevzuatı ihlal etmek suretiyle Azerbaycan'ın sınırları dahilinde bulunan Dağlık Karabağ'da Cumhuriyet kurdu. Halen bağımsızlığı uluslararası arenada tanınmayan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nde yapılan referandum sonucu Bağımsızlık Bildirgesi kabul edildi.

Bu bildirge sonrasında Ermenilerin işgalleri hız kesmeden devam etti. 28 Aralık 1991'de Kerkicahan kasabası, 1992 yılında Şubat ayının 25'ini 26'sına bağlayan gece Hocalı ili⁴⁷, 8 Mayıs 1992'de Azerbaycan medeniyetinin beşiği sayılan Şuşa, 18 Mayıs 1992'de Ermenistan ile Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi arasında doğrudan karayolu ulaşımı sağlayan Laçın koridoru, 2 Ekim 1992'de Hocavend, 2 Nisan 1993'te Kelbecer, 17 Haziran 1993'te Ağdere, 23 Temmuz 1993'te Ağdam, 23 Ağustos 1993'te Cebrayıl ve Fizuli, 31 Ağustos 1993'te Gubadlı ve 29 Ekim 1993'te Zengilan Ermeniler tarafından işgal edildi. Sonuç itibarıyla, 1988 yılından itibaren Ateşkes Anlaşması (1994) imzalanana kadar Ermenistan Dağlık Karabağ bölgesindeki iller (Hankendi, Şuşa) ve çevre yedi il (Laçın, Kelbecer, Fizuli, Ağdam, Cebrayıl, Gubadlı, Zengilan) ile

⁴⁷ Azerbaycan Milli Meclisi Hocalı'da Ermenilerin yaptıkları vahşetin soykırım suçu olarak sayılması için 24 Şubat 1994, 1 Mart 1994, 24 Şubat 1995 ve 27 Şubat 2007 tarihlerde karar alarak 26 Şubat gününü *Hocalı Soykırımı ve Ulusal Yas Günü* ilan etmiştir.

birlikte Azerbaycan arazisinin %20'si işgal etmiştir. Ermenilerin *Dağlık Karabağ Ermenistan'a verilmelidir!* sloganıyla başladıkları işgalci tavrı Dağlık Karabağ bölgesi dışındaki toprakların da işgali ile sonuçlanmıştır⁴⁸.

Ve nihayet 1993'te BM Azerbaycan'ın egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve sınır dokunulmazlığını onaylamak suretiyle Ermenistan askeri birliklerinin işgal ettikleri toprakları derhal ve koşulsuz boşaltmalarını talep etmiştir. Bu amaçla BM Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili dört karar (Kelbecer'in işgaliyle ilgili olarak Karar №822, Ağdam'ın işgaliyle ilgili Karar №853, Füzuli, Cebrayıl ve Gubadlı'nın işgaliyle ilgili Karar №874, Zengilan'ın işgaliyle ilgili Karar №884)⁴⁹ kabul etmiştir. Bu kararlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü vurgulanarak işgalci güçlerin toprakları derhal boşaltmaları istenmiştir. Ancak ne yazık ki, bütün dünyanın gözleri önünde Ermenistan BM kararlarını hiçe sayarak işgalci tutumunu sürdürmeye halen devam etmektedir⁵⁰.

1993 yılında Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte Dağlık Karabağ'da süren çatışmalara son verilmesi yönünde birtakım adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda

⁴⁸ Ermeni lobisi ve Daşnaksütün Partisinin desteğiyle seçilen Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ın (1998-2008) Ocak 2000'de İsviçre'nin Davos kentinde Dünya Ekonomik Forumu toplantıları çerçevesinde düzenlenen *Kafkasya ve Orta Asya'nın Genel Görünüşü: İpek Yolu mu, Büyük Oyun mu?* konulu panelde "Azerbaycan topraklarının Ermenistan'ın işgali altında bulunmadığını, sorunun aslında Karabağ Ermenileri ile Azerbaycan arasında olduğu" şeklindeki sözleri yanlış bir tespit sayılmaz. Uzun yıllardan beri Dağlık Karabağ Bölgesi'ne gerçekleştirilen Ermeni göçü bölgenin ve çevre yedi ilin işgaliyle devam etmiştir. Bugün bölge nüfusuna bakıldığında Ermenilerin işgali altında bulunan Azerbaycan topraklarının Ermeni nüfusundan ibaret olması bu göç ve işgal politikasının doğal bir sonucudur.

⁴⁹ BM'in Dağlık Karabağ ile ilgili dört kararı: 30.04.1993 №822 [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/822\(1993\);](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/822(1993);) 29.07.1993 №853 [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/853\(1993\);](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/853(1993);) 14.10.1993 №874 [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/874\(1993\);](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/874(1993);) 11.11.1993 №884 [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/884\(1993\);](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/884(1993);)

⁵⁰ Ermenistan Dışişleri Bakanı Vahan Papazyan 20 Temmuz 1993'te yapmış olduğu açıklamada BM'nin 822 Nolu kararını tümüyle desteklediğini ancak Ermenistan tarafından yerine getirilmemesini Azerbaycan'ın içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlığa bağlamıştır. Papazyan'ın bu açıklaması Ermenistan'ın Azerbaycan'daki siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak Dağlık Karabağ'ı ve çevre yedi ili işgal ettiklerin işaret etmektedir. Oysa Haydar Aliyev'in iktidara geldiği 3 Ekim 1993 yılından bu yana Azerbaycan'da herhangi bir siyasi istikrarsızlık söz konusu değildir. Papazyan'a karşı Musabeyov (2007: 16) BM Güvenlik Konseyi'nin Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarından Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çıkarılmasını öngören kararlarda bunun için son süre ve aksi takdirde Erivan'a cezai yaptırımlar uygulayacağına dair herhangi bir ifadenin yer almamış olmasına bağlamaktadır.

Dağlık Karabağ sorununun çözümü için 4-5 Mayıs 1994 tarihleri arasında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) Parlamentolararası Asamblesi, Kırgızistan Cumhuriyeti Parlamentosu, Rusya Federasyonu Federal Meclisi ve Dışişleri Bakanlığı'nın inisiyatifiyle toplanan heyet arasında 5 Mayıs 1994'te *Bişkek Protokolü* imzalanmıştır⁵¹.

Bişkek Protokolünün devamında 9 Mayıs 1994'te Rusya'nın Dağlık Karabağ'daki yetkilisi Vladimir Kazimirov tarafından hazırlanan *Ateşkes Anlaşması*⁵² Azerbaycan Savunma Bakanı Mamedrafi Mamedov (09.05.1994, Bakü), Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan (10.05.1994, Erivan) ve Dağlık Karabağ Ordu Komutanı Samvel Babayan (11.05.1994, Hankendi) tarafından imzalanmasını müteakiben 12 Mayıs 1994'te taraflar arasında ateşkes de başlamış oldu⁵³. Ancak halen yürürlükte olan Ateşkes Anlaşmasına rağmen hemen-hemen her gün küçük çaplı çatışmalar yapılmakta, şehitler verilmektedir⁵⁴. Geline nokta artık zaman-zaman *Nisan saldırıları* gibi büyük çatışmalara da rastlamak mümkündür.

⁵¹ Protokol detayları için bkz: <http://www.usazeris.org/ArmeniaAzerbaijanCeasefireAgreementBishkekProtocol1994.pdf>, Erişim Tarihi: 20.12.2015.

⁵² Ateşkes Anlaşma metni için bkz: <http://www.vn.kazimirov.ru/doc10.htm>, Erişim Tarihi: 21.12.2015.

⁵³ Ateşkes Anlaşmasında ateşkesin ne kadar süreliğine yapıldığına dair herhangi bir ifade bulunmuyordu. Kazimirov'a göre henüz anlaşma yapılmadan taraflar anlaşmada özellikle *süre* konusuna değinmemişler (Kazimirov, 2009: 163). Ateşkes Anlaşmasının 3.maddesinde on günlük süre içerisinde müzakerelerin tamamlanması ve en geç 22 Mayıs 1994 tarihine kadar Silahlı Çatışmaların Sonlandırılması Anlaşmasının yapılması öngörülüyordu. Ancak bu anlaşma belirlenen tarihe kadar birtakım nedenlerden dolayı yapılamadı. 27 Temmuz 1994'te Rusya'nın önerisiyle Mamedov, Sarkisyan ve Babayan Ateşkesin Yeniden Teyit Edilmesi ile ilgili açıklamanın altına imza atarak Silahlı Çatışmaların Sonlandırılması Anlaşması imzalanıncaya kadar bu anlaşmaya sadık kalacaklarını taahhüt ettiler (Kazimirov, 2009: 349-351). 4 Şubat 1995'te AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanlarının (Rusya ve İsveç) önerisi ve Rusya'nın inisiyatifiyle yapılan Ateşkesin Güçlendirilmesi Anlaşması ile olayların üç aşamalı çözümü ve taraflar arasında doğrudan temasların sürdürülmesi amaçlanmıştır: 1) Politik Yönetim; 2) Askeri Yönetim ve 3) Temas Hattındaki Komutanlar (Kazimirov, 2009: 315). Ancak daha önce yapılan Ateşkes Anlaşmasında olduğu gibi, bu anlaşmada da süre ibaresine yer verilmediğinden dolayı anlaşma *süresiz* olarak yapıldığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ermenistan yapmış olduğu tüm açıklamalarda bilinçli olarak söz konusu bu üç anlaşmaya atıfta bulunmaktadır. Bu anlaşmalarda dikkat çeken bir diğer husus da anlaşmaların üçüncü tarafının da Dağlık Karabağ olmasıdır. Oysa günümüzde Azerbaycan AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen müzakerelerde Dağlık Karabağ'ı taraf olarak görmediği için söz konusu anlaşmaları da tanımadığını göstermektedir.

⁵⁴ Ermenistan Savunma Bakanı Basın Sözcüsü Artsrun Ovannisyan 22 Aralık 2015'te düzenlemiş olduğu basın toplantısında Azerbaycan ile sınırda olan mevcut durumun savaş olarak adlandırılabilceğini

1994'ten beri Azerbaycan-Ermenistan arasında var olan ancak tam olarak uygulandığı söylenemeyen Ateşkes Anlaşması 2016 yılının 1 Nisan gününü 2 Nisan'a bağlayan gece "temas hattı"nda başlayan kanlı çatışmalar nedeniyle ihlal edilmiştir. Yapılan çatışmalarda Horadiz ilinin Ermeni saldırısına karşı korunması amacıyla stratejik bakımdan büyük önem arz eden *Lele Tepe* (Füzuli Vilayeti) Azerbaycan askerlerinin kontrolüne geçmiştir. Temas hattında yaşanan gerginlikle ilgili "Ermenistan askeri ölmek istemiyorsa Azerbaycan toprağından defolsun" diyen Aliyev Ermeni askerlerinin Ermenistan toprağında değil, Azerbaycan toprağında savaştıklarını söyleyerek (APA, 03.04.2016) de ilgili taraflara mesaj vermiştir.

Başta Rusya olmak üzere, AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanlarının da çağrıları üzerine 5 Nisan 2016 tarihinde saat 12:00'da ateşkes yeniden sağlanmıştır. Ateşkesin ardında Rusya tarafından yapılan açıklamada, yeni bir ateşkes ihlali halinde Ermenistan'ın sorumlu tutulacağını bildirmiştir. Bunun ardından AGİT Minsk Grubu temas hattında sürekli monitoringler gerçekleştirmiş ancak buna rağmen aradan geçen zaman diliminde ne Dağlık Karabağ sorunu bir çözüme kavuşmuş, ne de temas hattındaki çatışmalar son bulmuştur.

söyledi. Ovannisyan'ın sözlerine göre, bugün bölgedeki askeri hareketlilik ortada ateşkesin kalmadığının bir kanıtıdır. Azerbaycan Savunma Bakanlığı Sözcüsü Hikmet Hacıyev ise barıştan söz edilebilmesi için Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini belirtmiştir.

1.2. Dağlık Karabağ Faktörünün Türkiye-Azerbaycan İlişkilerine Yansıması

Çeşitli görüşlere sahip her iktidar döneminde Türkiye ile Azerbaycan zaman-zaman yaşanan ufak pürüzlere rağmen *hükümetler geçici, halklar baki* prensibine sadık kalarak ilişkilerini koparmadan yer aldıkları çeşitli kurum, kuruluş, konferans, forum gibi tüm ulusal, bölgesel ve uluslararası platformda birbirilerini desteklemeye devam etmektedirler. Dağlık Karabağ sorunu patlak verdiği günden itibaren Türkiye her fırsatta Ermenistan'ın işgalci tutumunu kınayarak Azerbaycan'a olan desteğini büyük bir kararlılıkla sürdürmüştür⁵⁵.

07 Nisan 1993'te Ermenilerin yoğunlaşan işgalleri ve kanlı saldırıları üzerine Türkiye Dışişleri Bakanlığı Basın Sözcüsü Ferhat Ataman Türkiye'nin bölgedeki gelişmeler doğrultusunda askeri seçenekler de dahil, her türlü seçeneği kullanacakları yönünde açıklama yaparken, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise Ermenilerin Kelbecer ilini işgali nedeniyle Azerbaycan'ı desteklemek adına Aralık 1991'de bağımsızlığını tanıdığı Ermenistan ile Türkiye arasındaki kara ve hava sınırını kapatmıştır⁵⁶. Bunun üzerine 01 Mayıs 1993'te BM Güvenlik Konseyi Türkiye'ye

⁵⁵ Neil J. Melvin, Ekaterina Klimenko, "Shifting Conflict and Security Dynamics in the Caucasus: The Role of Regional Powers", 1 June 2016, <https://www.sipri.org/commentary/blog/2016/shifting-conflict-and-security-dynamics-caucasus-role-regional-powers>, Erişim Tarihi: 10.01.2017; Deniz Çiyan, "Azerbaijan thankful for Turkish support", 07 Nisan 2016, <http://www.hurriyetdailynews.com/azerbaijan-thankful-for-turkish-support-97439>, Erişim Tarihi: 02.01.2017; Alexandra Sims, "Turkish President backs Azerbaijan in conflict with Armenia", 3 Nisan 2016, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkish-president-backs-azerbaijan-in-conflict-with-armenia-a6966376.html>, Erişim Tarihi: 30.07.2017; Elnur Soltanov, "Turkish-Azerbaijani Relations: Brothers in Arms or Brothers in Dark?", **Turkish-Azerbaijani Relations: One Nation-Two States?**, (ed. Murad Ismayilov, Norman A. Graham), 2016, London & New York: Routledge, s.21-53.

⁵⁶ Her ne kadar çoğu zaman sınırın kapatılmasının tek gerekçesi olarak Dağlık Karabağ sorunu olduğu öne sürülmüşse de tek nedenin bu olmadığı defalarca Türk yetkililer tarafından dile getirilmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Ali Babacan Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı olmasının sadece Yukarı Karabağ sorunuyla bağlantılı olmadığını, sınırın kapalı olmasının: Ermenilerin Türklere karşı yönelttikleri Soykırım iddiası, Ermenistan'ın Kars Anlaşması'nı tanıyıp tanımamasıyla ilgili Ermenistan Anayasasında bazı muğlak ifadelerin yer alması ve Ermenistan Bağımsızlık Bildirisinde Türkiye'nin doğu bölgesine

Ermenistan'a insani yardımların ulaştırılmasına engel olmamaları konusunda uyarıda bulunmuş, akabinde de Fransa Dışişleri Bakanının baskısı üzerine dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Ermenistan'a demiryoluyla 33 bin ton buğday sevkiyatının yapılması sağlamıştır⁵⁷. Buğday dışında Türkiye'nin Ermenistan'a 300 milyon kW/s elektrik enerjisi satması taahhüdünü içeren bir Enerji Anlaşması konusunun da gündeme gelmesi üzerine Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın konuyu Meclis'e taşıması ve devamında kamuoyunun baskısı sonucu Türk Hükümeti Ermenistan'a elektrik vermekten vazgeçmiştir⁵⁸.

Batının ısrarlı tutumu nedeniyle Türkiye'nin Ermenistan'a karşı göstermiş olduğu taviz ve hoşgörü birtakım çekincelerinden dolayı Azerbaycan'a zaman-zaman gösterilememiştir⁵⁹. 3 Nisan 1993'te Ermenilerin Kelbecer ilini işgal etmeleri ve artan kanlı saldırılar nedeniyle Azerbaycan Devlet Başkanı Ebülfaz Elçibey'in Karabağ'daki sivil ve yaralıları tahliye etmek amacıyla yapmış olduğu helikopter talebi Türk Hükümeti (DYP-SHP Koalisyon Hükümeti) tarafından "mevcut helikopterlerin menzilin Azerbaycan'a uçuşa elverişli olmaması ve escale yapıp benzin alınacak yerin bulunmaması" nedeniyle (**TBMM Tutanak Dergisi**, 1993: 336) yerine getirilmemiştir. Azerbaycan yönetimi ve halkı tarafından büyük üzüntüyle karşılanan bu durumu Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi Mehmet Novruzoglu "Türkiye'nin izlediği politika

Batı Ermenistan olarak atıfta bulunması gibi başka gerekçelere de bağlı olduğunu ifade etmiştir (Babacan, 2007).

⁵⁷ Türkiye'nin Azerbaycan'a rağmen Ermenistan'a gönderdiği buğday ile ilgili olarak Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) Sözcüsü Atilla Mutman "Bu ülkeye, Avrupa Topluluğu (AT) kredisiyle Fransa tarafından yollanan ve Gürcistan'daki olaylar nedeniyle teslim alınmayan buğdaya karşılık sadece bir ödünç verme işlemidir. Ermenistan'a Avrupa tarafından yollanan buğdayın olaylar nedeniyle Gürcistan'dan geçmemesi sonucunda ülkemizden transit olarak karayoluyla taşınması uluslararası kurallar ve anlaşmalar gereği istenmiştir ve bunun, AT buğdayının bu ülkeye aynen aktarılmasının sağlanmasından herhangi bir farkı yoktur" dedi (**TBMM Tutanak Dergisi**, 1993: 333).

⁵⁸ 14 Şubat 1993'te bir açıklama yapan dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Ermenistan'ın elektrik satın almak üzere Türkiye'ye başvuru yaptıklarını, ancak Hükümetin bu talebi karşılamama kararı aldığını belirtmiştir.

⁵⁹ SHP Sözcüsü Atilla Mutman TBMM kürsüsünden Türkiye'nin çekincelerini şu sözlerle ifade etmiştir: "karşınızda, Türkiye'nin en ufak müdahalesini savaş nedeni sayacağını ima eden bir Rusya varsa, Ermenistan'a hemen her türlü yardımı gizli ve açık yapmaya devam eden, Azerbaycan'a ve Türkiye'ye komşu İran varsa, sizin de temkinli olmanız gerekir" (**TBMM Tutanak Dergisi**, 1993: 335).

nedeniyle Ermenistan'ın daha da saldırganlaşacağını ve Türkiye'nin Ermenistan'a buğday ve elektrik yardımlarını, hava sahasını açması konusunu Azerbaycan halkına anlatamayacaklarını" söylemiştir.

Türkiye Azerbaycan'ın yanında yer aldığını zaman-zaman verdiği gizli destekle⁶⁰ kanıtlayarak Azerbaycan'ın içinde bulunduğu sorunun çözümü için büyük gayret sarfetmiştir. 25 Haziran 1992 yılında İstanbul'da Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİÖ) temelini atıldığı Zirve Toplantısında Süleyman Demirel Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi ve barışın sağlanması için arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Bu doğrultuda, Ağustos 1992'de Azerbaycan lideri Elçibey ile Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan'ı bir araya getirmek için çaba sarfetmişse de iki ülke arasında artan saldırılar nedeniyle bu çabası sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra Demirel 22 Nisan 1993'te Ankara'da Özal'ın cenaze töreninde ve 27 Nisan 1997'de İstanbul'da Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi'nin (KEİK) toplantısında Elçibey ile Ter-Petrosyan'ı biraraya getirmiş ancak taraflar arasında uzlaşma sağlanamamıştır. Azerbaycan yönetiminde kim olursa olsun her zaman destekleyeceklerini belirten Demirel'in yanı sıra, Başbakan Mesut Yılmaz da 14 Nisan 1996'da Bakü'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Bakü'nün razı olmadığı bir çözüme "evet" demeyeceklerine ve Ermenilerin işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmedikleri sürece kapalı olan sınırın açılmayacağına dair Haydar Aliyev'e güvence vermiştir.

AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi) iktidarı döneminde de Türkiye-Azerbaycan ilişkileri olumlu yönde seyretilmiştir. 13-14 Mart 2012 tarihleri arasında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde atılması gereken adımları ve diğer konuları ele almak

⁶⁰ 14 Aralık 1993'te Türkiye ziyareti sırasında Azerbaycan Başbakan Birinci Yardımcısı Abbas Abbasov Başbakan Tansu Çiller ile yaptığı görüşmede Azerbaycan'ın bazı noktalarının Türk subaylar sayesinde Ermeni işgalinden kurtardıklarını ifade etmiştir.

amacıyla Azerbaycan'a giden heyete başkanlık eden Türkiye Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ Dağlık Karabağ konusunu büyük bir ilgiyle izlediğini ifade ederek Dağlık Karabağ sorununun Türkiye'nin sorunu olduğunu, Türkiye'nin bu konuda Azerbaycan'ı her zaman desteklediğini ve bundan sonra da destekleyeceğini bildirmiştir. Bozdağ Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine ve Ermeni işgalinin sona ermesine bağlı olduğunu, aksi takdirde sınırın açılmayacağını da sözlerine eklemiştir.

2. Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri Üçgeninde “Zürih Protokolleri”

2.1. Zürich Protokollerine Giden Ermeni Açılımı Süreci

Türkiye'nin komşu Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirilmesi bilinenin aksine *komşularla sıfır sorun* politikası çerçevesinde yapılan *futbol diplomasisi* ile değil, ondan çok daha önce başlamıştır. Türkiye'nin Ermenistan ile sınırı kapatmasından dolayı en başından beri bu durumdan rahatsız olan ABD sınırların açılması ve bu suretle de diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesi için birçok baskıda bulunmuştur. Haziran 2001'de Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Başbakan Bülent Ecevit ile Dağlık Karabağ sorununu da ele aldığı görüşmede Kafkasya'nın istikrarı için Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi ve diplomatik ilişkilerin kurulması gerektiğini belirtmiştir.

Bu görüşmeden birkaç yıl sonra Türkiye Başbakanı Erdoğan AK Parti'nin Merkez Karar ve Yürütme Kurulu (MKYK) Toplantısı sonrasında basına yaptığı

açıklamada “Türkiye’nin 2003 yılından beri Ermenistan’a bazı jestler yaptığını, Erivan’dan kalkan uçakların Türkiye’ye seyahat edebildiğini, Ermenistan vatandaşlarına vize kolaylığı sağlandığını, Türkiye’de halen çok sayıda Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşının aslında kaçak olarak yaşadığını” söylemiştir (**Milliyet**, 11.10.2009). Erdoğan’ın açıklaması AK Parti Hükümetinin başlattığı *Ermeni Açılımının* protokollerin imzalanmasından birkaç yıl öncesine dayandığına işaret ederek Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın kapalı olmasına ve dolayısıyla da iki ülke arasında diplomatik ilişkinin var olmamasına rağmen Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde birtakım gelişmelerin yaşandığını doğrulamıştır.

27 Mart 2004’te ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Armitage Azerbaycan ziyareti sonrasında yapmış olduğu açıklamada, ABD’nin Türkiye ile Ermenistan arasındaki kapalı sınırın açılmasını istediği ancak Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev’in bugünkü koşullarda buna karşı çıktığını belirtmiştir⁶¹. Azerbaycan’ın Türkiye Büyükelçisi Memmed Novruzov ise basına yaptığı açıklamada, Ermenistan ile sınırları açması için Türkiye üzerinde büyük baskıların olduğunu, ancak işgal sona ermediği sürece bunun imkansız olduğunu, aksi takdirde dostluğun tek taraflı olamayacağını söyleyerek bir anlamda Türkiye’ye göndermede bulunmuştur. “Kasım 2004’te Alman *Die Welt* gazetesine verdiği röportajda Koçaryan “soykırımın”

⁶¹ Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesinde sadece ABD ilgili değildi, aynı zamanda Avrupa Birliği (AB)’nin de yakından takip ettiği önemli bir konuydu. 19 Kasım 2004’te Almanya’da düzenlenen “AB ve BDT: Yeni Ekonomik İşbirliğinin Anahtarları” konulu seminere katılan Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan “Avrupa Komisyonu (AK) raporundan sonra Türk-Ermeni ilişkilerini normalleştirme şansının ortaya çıktığı, AB’nin de bu şansı kullanabileceğini ve kullanması gerektiğini” belirterek AB’nin bu ilişkiler ile ilgili olduğunu teyit etmiştir. Koçaryan AK Raporundan söz ederken Ermenistan lehine olan konulara değinmeyi tercih etmiştir. Oysa AK’nin Ermenistan’ın tutumunu tasvip etmediğine dair karar ve raporları da mevcuttur. Mesela, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (AKPM)’nin 25 Ocak 2005 tarihli ikinci oturumunda İngiliz Parlamenter David Atkinson tarafından hazırlanan Rapora istinaden Meclis tarafından kabul edilen 1416 nolu kararda Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının Ermeni güçler tarafından işgal edildiği ve halen Dağlık Karabağ bölgesinin ayrılıkçı güçler tarafından kontrol edildiği; göçmenlerin bir an önce kendi topraklarına dönmelerinin sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=17289&lang=en>, Erişim Tarihi: 16.02.2016.

tanınmasının kendileri için çok önemli olduğunu ancak bunu ikili ilişkileri geliştirmek için bir ön koşul olarak görmediklerini söylemiştir” (Lütem, 2004)⁶².

ABD Türkiye ve Ermenistan arasında var olan buzları eritmek için altyapı çalışmalarını çok daha önceden başlatmıştı. Temmuz 2001’de Amerikalı araştırmacı David L. Phillips’in başkanlığında oluşturulan Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu tarafından 14 Nisan 2004 tarihinde *Türk-Ermeni İlişkilerinin Geliştirilmesine Dair İlgili Ülkelere Tavsiyeler (Turkish-Armenian Reconciliation Commission (TARC) Recommendations to Concerned Governments Regarding Improvement of Turkish-Armenian Relations)* başlıklı bir rapor yayınlanarak Türkiye ve Ermenistan hükümetlerine aşağıda sıralanan yedi öneride bulunulmuştur (Davutoğlu, 2009)⁶³:

- 1) İki ülke arasındaki resmi temasların artırılması;
- 2) Türkiye-Ermenistan sınırının 2004 yılı içerisinde açılması;
- 3) Türkiye ve Ermenistan hükümetlerinin eğitim, bilim, kültür ve turizm alanlarındaki sivil toplum programlarının desteklenmesi;
- 4) Karşılıklı olarak afet yardımı ve sağlık alanında işbirliği tesis edebilmek için mekanizmaların oluşturulması;

⁶² Oysa daha 22 Kasım 1988’de Ermenistan SSC Yüksek Şurası BM Genel Kurulu tarafından 9 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’ne dayanarak 1915 yılında Osmanlı Türkiye’sinde Ermeni Soykırımı Konusunun Görüşülmesi Kanunu kabul etmiştir. 2015 yılında Ermeni soykırımının 100.yıldönümü nedeniyle Ermenistan Parlamentosu 21.04.2015 tarihinde Z-004 sayılı Kanun kabul ederek Ermeni soykırımını tanıyan ve bunun suç olduğunu onaylayan tüm devlet, parlamento, uluslararası kurum ve kuruluşların Osmanlı İmparatorluğu’nun 1915’te Ermeni soykırımı gerçekleştirdiğini resmen kabul etmelerini ve yargılamaları istenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=5227&lang=rus>, Erişim Tarihi: 15.12.2015.

⁶³ MHP’li Oktay Vural da David Phillips’in 14 Mayıs 2009’da ABD Temsilciler Meclisine bilgi verdiğini, oysa TBMM’ne bu bilgilerin Temsilciler Meclisi’nden tam 161 gün, söz konusu protokollerin ise paraflandığı 2 Nisan 2009 tarihinde itibaren 200 gün sonra bilgilendirildiği iddiasında bulunmuştur (TBMM Genel Kurul Tutanağı, 2009: 194).

- 5) Türkiye ve Ermenistan arasında güvenlik ve güven artırıcı önlemlerin artırılması;
- 6) Karşılıklı olarak dini hoşgörü ortamının tesis edilmesine yönelik adımların teşvik edilmesi⁶⁴;
- 7) Türk ve Ermeni halklarının, iki ülke hükümetlerinin geçmişe ilişkin zorlukları aşmaya yönelik çabaları teşvik edilerek hükümetlerine daha fazla güvenmelerinin sağlanması.

Bunun dışında, TARC aynı zamanda BM Soykırım Sözleşmesinin Ermeni Soykırımına (1915) tatbik edilip edilmeyeceğinin araştırılması için New York'ta bulunan *International Center for Transitional Justice (ICTJ)* adlı kuruluşu görevlendirmiş, ICTJ ise Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'na göre "kendisine verilen görevi aşarak 1915 olaylarını sözleşme kriterlerine göre incelemiştir" (Davutoğlu, 2009). Böylece Türkiye ve Ermenistan arasında temasların sürdürüldüğü ve protokoller henüz imzalanmadan yıllar önce ABD öncülüğünde birtakım çalışmaların zaten yapıldığı ve ilgili tarafların da bilgilendirildiği Davutoğlu tarafından bizzat teyit edilmiştir.

⁶⁴ 2002 yılında Türkiye toplumsal uzlaşa sağlamak adına farklı inanç gruplarına yönelik başlattığı reform çalışmaları kapsamında Türkiye'de inanç gruplarının başında gelen Ermeni vakıflarına ait 248 taşınmazın iadesi çalışmaları başlatılmış ve bu kapsamda restorasyonu yapılan birçok Ermeni kilisesi arasında 915-921 yıllarında Ermeni Kral I.Gagik tarafından yaptırılan Akdamar Kilisesi de 20 Nisan 2005 tarihinde Başbakan Erdoğan'ın talimatı ve Kültür Bakanlığının denetiminde restore edilerek 29 Mart 2007'de Anıt Müze olarak hizmete açılmış ve hatta yılda bir kez ayın yapılmasına izin verilmiştir. Türkiye'de restore edilen ve edilmesi planlanan Ermeni Kiliselerinin listesine şu linkten ulaşabilirsiniz: <http://kdk.gov.tr/haber/ermenivatandaslara-yonelik-reform-calismalari-hiz-kesmeden-devam-ediyor/540>. Erişim Tarihi: 29.03.2016. Öte yandan, 7 Ekim 2005'te iki ülke arasında başlayan yakınlaşmayı simgelemesi bağlamında Kars Belediye Meclisi hazineye ait tepeye *İnsanlık Anıtı*'nın yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak 2006'da yapımına başlanan anıt, 8 Ocak 2011 yılında Başbakan Erdoğan'ın Kars'a yapmış olduğu gezi sırasında *ucube* olarak adlandırması ve kaldırılması talimatını vermesi üzerine 14 Haziran 2011 tarihinde yıkılmıştır. Konuyla ilgili çıkan haberlerde Anıtın yıkılması kararının arkasında Azerbaycan'ın olduğuna dair iddialar yer almıştır. Bkz: <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/insanlik-anitinin-yikimi-onun-ricasi-mi-17156094>, <https://www.cnnturk.com/2011/dunya/04/02/baku.de.insanlik.anitini.istemiyor/611975.0/index.html>. Erişim Tarihi: 11.05.2016.

TARC'ın önerileri Türk ve Ermeni hükümetlerinde yer bulmuştur⁶⁵. Bu amaçla, Başbakan Erdoğan Ermenilerin sürekli gündemde tuttıkları Ermeni soykırımı iddiasının açıklığa kavuşturulması ve ilişkilerin normalleştirilmesi amacıyla 10 Nisan 2005'te Ermenistan lideri Robert Koçaryan'a bir yazı göndererek Türk ve Ermeni tarihçi ve uzmanlarından oluşan Ortak Tarih Komisyonu'nun kurulması ve üçüncü ülke arşivlerinin de araştırılmak suretiyle 1915 dönemiyle ilgili elde edilen bulguların uluslararası kamuoyuna açıklanması önerisinde bulunmuştur⁶⁶. Ancak Koçaryan'ın halefi Serj Sarkisyan bunun her iki ülke arasındaki sınırların açılması halinde mümkün olabileceğini, aksi takdirde spekülasyona ve sorunun da yıllarca uzamasına sebep olacağını belirterek (Ovanisyan, 2008) ilk kurulacak olan komisyonların ekonomik ve kültürel ilişkilerin nasıl arttırılacağına yönelik, bir başka ifadeyle *daha az sıkıntılı komisyonlar* olmasından yana tavır almıştır (Gürcanlı, 2008).

Bu gelişmeler ışığında, 19 Şubat 2008'de Türkiye Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Erdoğan Ermenistan Devlet Başkanlığı seçimlerini kazanan Sarkisyan'a tebrik mesajı göndermiş, Ermeni yetkililer de buna cevaben Ermenistan hükümetinin diyaloga açık olduğu mesajını vermiştir (Babacan, 2008; 2008a). Hatta devamında Sarkisyan 23 Haziran 2008'de Rusya ziyareti sırasında Gül'ü 2010 Afrika Dünya Kupası grup elemelerinde Türk Milli Takımının yer aldığı 5.grup fikstürü kapsamında Türkiye'nin gruptaki ilk maçını 6 Eylül 2009'da deplasmanda, yani Ermenistan'ın

⁶⁵ “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol’ün Uygulanmasına İlişkin Zaman Çizelgesi ve Unsurlar” adlı Belge incelendiğinde iki ülke arasında çeşitli alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi ve TARC'ın önerisinde “geçmişe ilişkin zorlukları aşmaya yönelik çabalar” olarak ifade edilen Ermeni Soykırımı iddialarının daha esnek bir şekilde araştırılması için Ortak Tarih Komisyonunun kurulması konularının protokollerde yer bulduğu aşıkardır. Bkz: http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/zurih-protokolleri-tr.pdf. Erişim Tarihi: 12.12.2017.

⁶⁶ Tarih Komisyonunun kurulmasının Zürih Protokollerinin imzalanmasına arabuluculuk eden İsviçre Hükümeti tarafından da desteklendiği bizzat teyit eden Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, “İsviçre Hükümeti Dışişleri Bakanlığı, 20 Aralık 2007 tarihinde yaptığı açıklamada, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ait olayların aydınlatılması ve bunların kendi çerçevesi içinde mütalaa edilerek değerlendirilmesinin tarihi araştırmanın görevi olduğu görüşünü taşıdığını, bu doğrultuda İsviçre'nin bir tarihçiler komisyonunun kurulmasının yararlı olacağına inandığını belirtmiştir. Bu çerçevede, İsviçre Hükümeti, Yüce Meclisimizin 13 Nisan 2005 tarihli bildirisine konu Ortak Tarih Komisyonu önerimizi desteklemiştir” şeklinde konuşmuştur (Davutoğlu, 2009a).

başkenti Erivan’da oynanacak maça davet edebileceğini dile getirmiş ve ardından söz konusu daveti gerçekleştirmiştir ⁶⁷ . Türkiye ve Ermenistan arasındaki bu futbol diplomasisinden sonra her iki ülkenin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarları seviyesindeki ilk gizli temas İsviçre’nin Bern kentinde gerçekleşmiş, ardından 2008 yılının Eylül ayının sonunda New York’ta Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları seviyesinde üçlü toplantı yapılarak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi ve Dağlık Karabağ sorunu ele alınmıştır. Başlarda gizli yürütülen temaslar bir süre sonra medyaya yansınca veya yansıtılınca taraflar konuya açıklık getirmek durumunda kalmışlar. *Gizli görüşmeleri* doğrulayan Sarkisyan Türkiye ile Ermenistan arasında herhangi bir irtibatın hiçbir zaman kesilmediğini, devlet görevlilerinin, diplomatların her zaman irtibat halinde olduklarını ve Cenevre’de Türk ve Ermeni diplomatların görüşmelerini sansasyonel olarak görmediğini (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana**, 2008) ifade ederken, Başbakan Erdoğan da Ermenistan ile Türkiye ilişkilerinin normalleşmesinin eski Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra gündeme geldiğini ve o dönemden beri her iki ülke hükümetinin bu konuyu düşündüklerini, metinler hazırladıklarını, Türkiye’nin Ermenistan ile müzakereler yaptığını, ancak iki yıldan beri müzakerelerin daha da yoğunlaştığını belirtmiştir (**TBMM Geçmiş Dönem Yazılı Sözlü Soru Önergeleri**, 2010a).

Türkiye-Ermenistan arasında hızlanan görüşme trafiği Azerbaycan’da rahatsızlık doğurunca kimi kesim Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinden yana görüş bildirirken, bazı kesimler de Türkiye’nin bu husustaki tavrını sert bir şekilde

⁶⁷ Her ne kadar Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin olmamasına rağmen Ermenistan Devlet Başkanlığı Basın Kâtibi Samvel Farmanyan 7 Temmuz 2008’de yapmış olduğu açıklamada Sarkisyan’ın Gül’e yapmış olduğu davetin diplomatik kanallardan yapıldığı doğrulamıştır. Sarkisyan Rusya ziyareti sırasında davette bulunacağını kamuoyuna duyurmak suretiyle bir anlamda nabız yoklaması yaparak ülkelerin bu davete olan tepkilerini ölçmüş, akabinde de gerekli kanallardan daveti resmileştirmiştir.

eleştiri yağmuruna tutmuştur⁶⁸. Her ne kadar Dışişleri Bakanı Ali Babacan (2007-2009) Azerbaycan lideri Aliyev'in Gül'ün Erivan ziyaretini *doğru bir zamanlamayla gerçekleştirilen olumlu bir adım* olarak nitelendirdiği (Babacan, 2008) iddiasında bulunmuşsa da, 04 Aralık 2008'de Bakü'de düzenlenen Azerbaycan-Türkiye İş Forumunda konuşma yapan Türkiye Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen Cumhurbaşkanı Gül'ün Ermeni açılımı sonrası Türkiye'ye küsen Azerbaycan Türklerinin kırıncılıklarını "Ermenistan'la sorunları çözün, kapıları açın" şeklinde ifade ettiklerini söyleyerek (Öztürk, 05.12.2008) Babacan'ın sözlerinin aksini savunmuştur. Bunun üzerine basında konuyla ilgili yapılan çeşitli spekülasyonlar yer alınca bu kez Hükümet Sözcüsü, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek 20 Nisan 2009'da yapılan Bakanlar Kurulu toplantısı sonrasında basına yaptığı açıklamada şunları söyledi (İHA, 20.04.2009):

"Bizim ne Ermenistan ile ne de herhangi başka bir ülkeyle temaslarımızda Azerbaycanlı kardeşlerimizin ve Azerbaycan'ın menfaatlerine aykırı, Azerbaycan'ı üzecek bir adım atmamız mümkün değildir. Bunun herkes tarafından böyle bilinmesi ve artık bu kısır tartışmalara bir noktanın konulması gerekmektedir. Çünkü biz Azerbaycan ile ilişkilerimizde bir kardeşlik ilişkisi yürütüyoruz. Bir kardeşlik ilişkisi. Menfaate dayalı bir ilişki değil. Bu ülkelerin maddi varlıkları hesaba katılarak sürdürülen bir ilişki değil. "Bir millet, iki devletiz". Aynı milletin çocukları olarak dostluğa, kardeşliğe dayalı olarak bu ilişkileri sürdürdük. Bunun da Azeri kardeşlerimiz tarafından takdir edilmesini, edilmesi gerektiğini ifade etmek istiyorum. Onun için bu tartışmalara son verilmeli."

Bu açıklamadan iki gün sonra, 22 Nisan 2009'da Türkiye ile Ermenistan Dışişleri Bakanlıkları ve arabulucu sıfatıyla İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı 56 Nolu

⁶⁸ CHP Genel Başkanı Deniz Baykal 14 Nisan 2009'da partisinin Grup Toplantısı öncesi düzenlediği basın toplantısında Türkiye'nin hukuk dışı, uluslararası anlaşmaları ihlal eden, bir ülkenin egemenlik hakkına karşı çıkan bu olay sonrasında Ermenistan ile sınırlarını kapattığını anımsatarak açılım sürecine alet olduğunu belirtmiştir. Sınırların kapalı olmasının Ermenistan'ı önemli ölçüde olumsuz etkilediğini ve bununla başa çıkmak için sınırların açılmasını istemesinin doğru olduğunu söyleyen Baykal, Türkiye'nin bu noktada bunu doğru hedefe – işgalden vazgeçilmesine – bağlaması gerekir dedi (**TBMM Basın Açıklamaları**, 14.04.2009). Azerbaycan'ın İstanbul Başkonsolosu Doç.Dr. Sayyad Adiloğlu Salahlı ise 12 Nisan 2009'da *Cumhuriyet* gazetesinden Leyla Tavşanoğlu'na verdiği röportajda, Türkiye ile Ermenistan arasında son aylarda hızlanan görüşme trafiğini değerlendirirken "Bir kere her devletin kendi iç siyaseti kendine aittir. Biz Azerbaycan olarak ne Türkiye'nin ne de başka bir devletin iç işlerine karışırız. Her devletin ister siyasi, ister ekonomik olsun kendine ait çıkarları olduğunu çok iyi biliriz. Ama biz iki kardeş devletsek, büyük önder Haydar Aliyev'in söylediği gibi "bir millet, iki devlet"sek meydana gelen olaylar bize dokunursa, bizim ekonomik ve siyasi çıkarlarımıza darbe vurursa tabii ki biz buna kayıtsız kalamayız. Hem de *kardeş* dediğimiz Türkiye'den böyle bir girişim olunca biz daha çok sarsılırız. Biz düşmandan gelebilecek her türlü kötülüğe hazırız. Her devlet buna daima hazırdır. Ama dosttan, kardeşten böyle bir hareket geldiğinde bu çok şaşırtıcı ve sarsıcı olur" dedi (Tavşanoğlu, 2009).

ortak bir açıklama yayınlayarak, Türkiye ve Ermenistan'ın, İsviçre'nin arabuluculuğunda, ikili ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba gösterdiklerini; iki tarafın da, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağladıkları ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kaldıklarını ve bu çerçevede bir yol haritası belirlediklerini ifade ettiler⁶⁹.

Bir taraftan Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi süreci doğrultusunda gerekli altyapı çalışmaları sürerken, diğer taraftan Azerbaycan'ın kırılan gönlünü alma çabaları devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 24 Nisan 2009'da yaptığı açıklamada Azerbaycanlı mevkidaşı İlham Aliyev ile çok kez konuştuklarını ve yapılan çalışmaların her iki ülke çıkarına olduğundan dolayı ortada herhangi bir sorunun bulunmadığını ifade etmesine rağmen, Aliyev Gül'ün sözlerinin aksini iddia eden bir açıklamada bulunarak serzenişlerini şu cümlelerle dile getirmiştir (Aktan, 2009):

Sorduğumuz, cevabı basit olan basit bir soru: Dağlık Karabağ meselesi Türkiye-Ermenistan sınırının⁷⁰ açılması konusundaki görüşmeler paketinde var mı, yok mu? Biz ülkelerin iç işlerine karışacak değiliz ama 1993'te bu sınır Azerbaycan işgal edildiği için kapatılmıştı. Azerbaycan hala işgal altında. Bu sınır açılacaksa Azerbaycan halkı bunun şartlarını ve nedenlerini bilmek istiyor. Biz de bağımsız bir devlet olarak bölgedeki gelişmeler doğrultusunda elbette tutumumuzu ve siyasetimizi belirleyeceğiz. Tek rahatsızlığımız farklı kaynaklardan farklı açıklamalar ve bilgiler gelmesi. Ne olup bittiğini bilmek istiyoruz, hepsi bu.

Azerbaycan süreçten dolayı kırıgındı ve bunu sadece sözleriyle değil, aynı zamanda eylemleri ile de destekleyerek Devlet Başkanı Aliyev'in 7 Nisan 2009'da

⁶⁹ Ortak Açıklamaya ulaşmak için bkz: http://www.mfa.gov.tr/no_-56_-22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskileri-hk.tr.mfa. Erişim Tarihi: 26.01.2016.

⁷⁰ Türkiye ile Ermenistan arasında toplam uzunluğu 325 km olan Kars'ta bulunan *Akyaka* (halk arasında *Doğukapı* olarak bilinir) ve Iğdır'da bulunan *Alican* olmak üzere iki sınır kapısı mevcuttur. Akyaka sınır kapısı daha çok demiryolu ulaşımı için kullanılırken, Alican sınır kapısı karayolu ulaşımında kullanılmaktadır. Her iki sınır kapısı Dağlık Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgali sonrası 3 Nisan 1993'te kapatılmıştır. Sınırlar kapalı olmasına rağmen Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından Eylül 2012'de Alican sınır kapısı yolu yeniden asfaltlandı, Akyaka sınır kapısı ise Devlet Demiryolları tarafından 2013 yılı yatırım programına dahil edilerek sınır kapısına giden demiryolunun rayları yenilendi ve genişletme çalışmaları yapıldı.

İstanbul'da yapılan Medeniyetler İttifakı İkinci Forumu'na katılmaması Türk hükümetini boykot ettiği şeklinde yorumlandı. Hatta ABD Dışışleri Bakanı Hillary Clinton ve Türkiye Cumhurbaşkanı Gül'ün Aliyev'i ikna çabaları da sonuçsuz kaldı.

Bunun üzerine 12-13 Mayıs 2009 tarihleri arasında Bakü'ye resmi ziyarette bulunan Başbakanı Erdoğan *can kardeşlerim* olarak hitap ettiği Azerbaycan Meclisinde Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek adına Karabağ'dan vazgeçtiğine dair spekülative söylentilerin kendilerini son derece üzdüğünü, kapalı olan Ermenistan-Türkiye sınırının kapanmasına sebep olan nedenlerin ortadan kalkması halinde açılacağını ve Azerbaycanlı kardeşlerle uzlaşmadan bu noktada bir adım atmayacaklarını çünkü bunların birbirine bağlı olduğunu, aksi bir düşüncenin mümkün olamayacağını söyleyerek kırıgın olan Azerbaycan'ın gönlünü almaya çalıştı (**2009-ci il 13 may tarixli iclasın stenoqramı**, 13.05.2009)⁷¹. Başbakan Erdoğan'ın Azerbaycan Meclisi'nde yapmış olduğu konuşma karşılıksız kalmadı. Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destekten dolayı minnettar olduklarını ve Erdoğan'ın Azerbaycan Meclisinde vermiş olduğu sözlere sadık kalacağını umduklarını söyledi.

Zürih Protokollerine giden süreçte Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan üçgeninde bunlar yaşanırken Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışışleri Bakanlıkları 31 Ağustos 2009 tarihinde yaptıkları basın açıklamasında imzalanacak olan protokoller ile ilgili olarak istişarelerin tamamlanarak imzaya hazır olduğu belirttiler ⁷² . Böylece, protokollerin imzalanması için gerekli altyapı oluşturulmuş ve siyasi istişarelere başlandığı resmi makamlarca teyit edilmiştir. Altı haftalık istişarelerin ardından

⁷¹ Başbakan Erdoğan daha önce birçok kez olduğu gibi, 29-30 Haziran 2005 tarihleri arasında Azerbaycan'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında da Ermenistan sınırının açılmasının Türkiye'ye dayatılamayacağını, Ermenistan'ın işgalci tavrından vazgeçerek işgal ettikleri bölgeden çekilmeleri gerektiğini belirtmiştir.

⁷² Basın Açıklamasının tamamına ulaşmak için bkz: http://www.mfa.gov.tr/no_-153-turkiye-cumhuriyeti-ve-ermenistan-cumhuriyeti-disisleri-bakanliklari-ile.tr.mfa. Erişim Tarihi: 26.01.2016.

protokollerin 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde imzalanacağı kararlaştırılmıştır.

2.2. Zürih Protokollerinin İmzalanması

Siyasi istişareler tamamlandıktan sonra 10 Ekim 2009 günü protokollerin imzalanmasına saatler kala Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan yaptığı Ulusa Sesleniş konuşmasında, Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesinin sadece üç milyon nüfuslu Ermenistan'ı değil, aynı zamanda on milyonluk Ermeni ulusunu da ilgilendirdiğini söyleyerek ‘‘Bugün biz Osmanlı İmparatorluğu yıllarında devlet düzeyinde halkımızı vatansızlaştırma ve mahvetme politikasının gerçekleştirildiği ülke ile ilişkilerimizi normal akışına döndürmeye çalışıyoruz. Soykırım yarası iyileşmiyor’’ diyerek Türkiye'ye yönelik düşünce ve niyetlerinin değişmediğinin sinyallerini vermiştir. Ancak Sarkisyan'ın sözleri bunlarla sınırlı değildi ve konuşmasını dört madde halinde şöyle sıraladı (**Poslaniye Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana naseleniyu Armenii, vsemu armyanskomu narodu, 10.10.2009**)⁷³:

- 1) Türkiye ile hiçbir ilişki Ermeni halkını vatansızlaştıramaz ve soykırım gerçeğini inkâr edemez, hükümetlerarası alt komisyon tarih komisyonu değildir;
- 2) Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınır konusu uluslararası hukuka tabidir;
- 3) Türkiye ile Ermenistan ilişkileri Ermenistan'ın ayrı ve münferit olan Dağlık Karabağ sorununu ilgilendirmez ve ilişkilendirilemez, protokollerde

⁷³ Serj Sarkisyan'ın Ulusa Sesleniş Konuşmasına ulaşmak için bkz: <http://www.president.am/ru/press-release/item/2009/10/10/news-751/>. Erişim Tarihi: 04.01.2015.

Ermenistan'ın toprak bütünlüğü ve dokunulmazlık ilkelerini Dağlık Karabağ bağlamında ele alınamaz;

- 4) Türkiye tarafından protokollerin onay sürecinin geciktirilmesi veya yeni şartların öne sürülmesi halinde Ermeni tarafından aynı karşılığı bulacaktır.

Hükümetinin politikalarını desteklemek adına kendi ulusunu ve Ermeni diasporasını ikna etme amacına yönelik olan bu konuşmasında Sarkisyan'ın Ermenilerin kırmızı çizgisi olarak nitelendirilebilecek konularda kararlı tutumlarını devam ettireceklerini yineleme gereği duyması bir anlamda sürecin sıkıntılı olacağının ipuçlarını vermiştir.

Protokollerin tarafları olan Türkiye Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğu ve Ermenistan Dışışleri Bakanı Edvard Nalbandyan'ın yanı sıra ev sahibi ve görüşmelere arabuluculuk eden İsviçre Dışışleri Bakanı Micheline Calmy-Rey, Minsk Grubu Eşbaşkanları ABD Dışışleri Bakanı Hillary Clinton, Rusya Dışışleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Dışışleri Bakanı Bernard Kouchner; Avrupa Konseyi'ne başkanlık eden Slovenya'nın Dışışleri Bakanı Samuel Zbogar ile AB Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın yanı sıra müzakere sürecinde etkin rol oynayan ülkelerin Dışışleri Bakanlarının da Zürih Üniversitesi'nde katıldıkları imza töreni planlanan vakitten 3 saat 14 dakika daha geç başladı. Clinton ve Nalbandyan'ın imza törenine iki saat geç gelmesi ortada bir sorunun varlığına işaret etmiş ve nitekim de durumun böyle olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır. İmza töreni sonunda yapılacak olan konuşmada Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununa atıfta bulunarak *Kafkasya'da güvenliğin genişletilmesi*, Ermenistan'ın ise dolaylı olarak Ermeni soykırımı iddiasına değinmek istemesi üzerine konuşma metinlerini bizzat inceleyen Clinton'un olaya

müdahil olmasıyla imza öncesi olası kriz önlenmiştir⁷⁴. Böylece protokoller öncesi defalarca yapılan ikili ve hatta üçlü görüşmeler sonucunda 10 Ekim 2009 tarihinde *Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol*, *Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol* ve *Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol*'ün Uygulanmasına *İlişkin Zaman Çizelgesi ve Unsurlar* ekli belge imzalanmıştır.

2.3. Zürih Protokollerinin Türkiye- Azerbaycan İlişkilerine Etkisi

Demokrat Parti (DP) Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un yapmış olduğu “Biz Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ikili ilişki olarak görmüyoruz. Ermenistan’la ilişkiler üçlü ilişkilerdir. Mutlaka bu üçlünün içerisinde taraf olarak Azerbaycan’ın bulunması gerekir...” (**Milliyet**, 16.09.2009) şeklindeki realist yaklaşımı Türkiye ile Azerbaycan arasında yaşanacaklara işaret ediyordu. Türkiye’nin üçlü ilişki yerine ikili ilişki biçiminde ele alarak imzaladığı Zürih Protokollerinin ardından Azerbaycan’ın nasıl bir tutum sergileyeceği ulusal ve uluslararası çeşitli kesimler tarafından büyük bir merakla izlendi. Daha 25 Şubat 1995’te Ankara’da düzenledikleri basın toplantısında Azerbaycan’ın Ankara Büyükelçisi Mehmet Novruzoglu ile Azerbaycan Dış Politika Müşaviri Vefa Guluzade (1990-1999) Azerbaycan topraklarının Ermeni işgali altındayken Türkiye’nin Erivan ile ilişki kurmasının Azerbaycan’a ihanet sayılacağını açıkça ifade etmişlerdi. Toprakları halen Ermeni işgali altında bulunan Azerbaycan’ın

⁷⁴ Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu daha sonra yaptığı açıklamada, protokollerin imzalanmasında yaşanan gecikmenin prosedürel bir konu olduğunu söyleyerek sorunun imza sonrası yapılacak konuşmalar bakımından tarafların hassasiyetleri bulunan terminoloji üzerinde müzakere edilmesi yerine açıklamaların yapılmaması yöntemiyle aşıldığını belirtmiştir (**TBMM Geçmiş Dönem Yazılı Sözlü Soru Önergeleri**, 2010b).

görüş ve tutumunda doğal olarak bir değişiklik yaratmazken Türkiye Ermenistan ile protokolleri imzalamakla Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gerilmesine neden oldu.

Zürih Protokolleri imzalanmadan bir gün önce, yani 9 Ekim 2009’da imzalanacak olan protokoller ile ilgili düşüncelerini dile getiren Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev bir taraftan protokoller imzalanırsa bile Karabağ sorunu çözülene kadar TBMM onayından geçmeyeceğine ve dolayısıyla da sınırların açılmayacağına dair Ankara’dan resmi açıklamaların yapıldığını ve kendisinin de bu açıklamalara inandığını söylerken, diğer taraftan da “Biz, başka ülkeler arasında olan veya olacak ilişkilere karışmıyoruz. Bunu doğru bulmuyoruz. Aynı doğrultuda biz de kendi iç işimize başkasının karışmasını istemiyoruz ve buna imkan vermiyoruz” şeklinde devam etmesi (**Hürriyet**, 09.10.2009) Azerbaycan’ın gelinen noktadan memnun olmadığına işaret etmiştir. Bunun üzerine Başbakan Erdoğan 11 Ekim 2009’da AK Partinin MKYK Toplantısı sonrası yaptığı açıklamada 10 Ekim 2009’da Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller ile ilgili “Azerbaycan Parlamentosunda ifade ettiğim gibi, yine söylüyorum; işgal altındaki Azeri topraklarından Ermenistan çekilmediği sürece Türkiye de bu konuda olumlu bir tavır içerisinde olamaz” dedi (**Milliyet**, 11.10.2009; **Hürriyet**, 09.10.2009). Aynı gün, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı’ndan yapılan yazılı açıklamada Azerbaycan hükümetinin, Başbakan Erdoğan’ın özellikle 14 Mayıs 2009 tarihinde Meclis’te yaptığı konuşmada ve basın mensuplarıyla 17 Eylül 2009 tarihinde bir araya geldiği iftar yemeğinde söylediği sözleri esas aldığını, prensip olarak her bir devletin diğer devletlerle ilişkilerini belirlemesinin kendi egemen hakkı olduğu ancak Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirilmesi Azerbaycan’ın milli menfaatlerine doğrudan aykırı olup, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki tarihi köklere dayanan kardeşlik ilişkilerinin ruhuna gölge düşürdüğünü belirtilmiştir (**APA**, 11.10.2009).

Zürih Protokollerin Türkiye-Azerbaycan ilişkileri üzerinde bıraktığı olumsuz etki devam ederken, bu kez ilişkilere *bayrak krizi* damga vurdu. 14 Ekim 2009'da Bursa'da Atatürk Stadi'nda Dünya Kupası elemelerinden elendikleri için hem Türkiye hem de Ermenistan Milli Takımları arasında oynanan rövanş maçı sportif anlamda herhangi bir anlam ifade etmezken Zürih Protokollerinin ardından Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesinde olumlu bir adım olarak görülüyordu⁷⁵. Ancak maç stada girişi yasaklanan Azerbaycan bayrakları nedeniyle politik bir soruna dönüştü.

Maç öncesi stadda birtakım incelemelerde bulunan Bursa Valisi Şahabettin Harput'un Türkiye-Ermenistan milli maçının hükümet tarafından başlatılan açılım politikasına ivme kazandıracağı düşüncesiyle stada Azerbaycan bayrak, flama, afiş, pankart vs.nin yer almasına müsaade etmeyeceklerini belirtmesi üzerine söz konusu *bayrak kararı* protokollerden dolayı Türkiye ile Azerbaycan arasında zaten var olan gerginliği iyice alevlendirirken, Bursa Valiliği ile Türkiye Futbol Federasyonu (TFF)'nun eşgüdüm içerisinde çalışarak davetiye ve maç biletlerinin de kontrollü bir şekilde dağıtılacağını söylemesi üzerine çeşitli kesimlerden büyük tepki topladı. Bunun üzerine Harput maça bir gün kala sözlerinin yanlış anlaşıldığını söyleyerek geri adım attı⁷⁶. Bu kez Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği (FIFA) devreye girerek TFF'ye Türkiye-Ermenistan futbol karşılaşmasının iptal edilebileceği tehlikesini göz önünde bulundurarak Azerbaycan bayraklarının alınmasının yasaklandığını içeren bir yazı

⁷⁵ Zürih Protokolleri imzalandıktan birkaç gün sonra Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün daveti üzerine rövanş maçı için geleceği zaten aylar öncesinden belli olmasına rağmen maçtan bir gün önce Türkiye Cumhurbaşkanlığı tarafından yapılan açıklama ile resmiyet kazandı. Yapılan açıklamada "söz konusu ziyaret, Türkiye ve Ermenistan arasında, diplomatik ilişkilerin kurulması ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin protokollerin 10 Ekim 2009 günü imzalanmasının ardından, iki ülke arasında en üst düzeyde siyasi temas imkânı sağlamasının yanı sıra, Ermenistan'dan ülkemize Cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleşecek ilk ziyaret olması bakımından da sembolik önem taşımaktadır" denildi. Açıklamaya ulaşmak için bkz: <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/69221/ermenistan-cumhurbaskani-serj-sarkisyanin-ulkemizi-ziyareti.html>. Erişim Tarihi: 25.05.2015.

⁷⁶ Hatta bunun için Kamu-Sen Bursa İl Temsilcisi Selçuk Türkoğlu'na "Bizim Azerbaycan bayraklarını stada sokmama gibi bir teşebbüsümüz olmadı. Söylenenler yanlış anlaşıldı. Bizim için Türk bayrağı da aynıdır, Azerbaycan bayrağı da. İstedığınız kadar Azerbaycan bayrağını stada getirebilirsiniz. Biz herhangi bir tatsızlık çıkmasın diye böyle bir söylemde bulunmuştuk. Türkiye-Ermenistan maçında stadyuma istediğiniz kadar Azerbaycan bayrağı getirebilirsiniz" dedi (Akın, 2009).

gönderdi⁷⁷. TFF'nin kararının ardından Harput yaptığı açıklamada şunları söyledi (HaberTürk, 14.10.2009):

Bu çerçevede, burada (FIFA kararı) ifade edildiği gibi, Türk bayrağı ve Ermenistan bayrağı dışında, esasen bizim İl Güvenlik Kurulu kararı da bu şekildeydi. Türk bayrağı ve Ermenistan bayrağı dışında başka bayrak, flama, döviz ve afişin stada girmesine FIFA'nın bu son uyarısından sonra müsaade etme imkanı kalmamıştır. Bunun bu şekilde kamuoyuna, vatandaşlarımıza da duyurulmasında fayda mütalaa ediyorum.

Azerbaycan bayrağına getirilen yasak ile ilgili tartışmalar sürerken maçı izlemek için Bursa'ya gelen Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ı kalacağı otelin kapısında karşılayan Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, protokollerin imzalanmasında arabuluculuk görevini üstlenen İsviçre Dışişleri Bakanı Micheline Calmy-Rey, Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbandyan, Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Ünal Çeviköz ve Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Danışmanı Hüseyin Dirioz'un de katılımıyla maç öncesi yaklaşık 40 dakika süren basına kapalı görüşme yapılmış, dosthane bir havada geçen maçta barışın simgesi beyaz güvercinler uçurulmuş, kimi zaman Ermeni bayrağının açılması ısıklanmış, dostluk pankartları açılmıştır (Ocak, 2009). Ancak protokollerin imzalanması, Azerbaycan bayrağına getirilen yasak derken, TFF'nin kararı doğrultusunda maç öncesi stada girişte seyircilerden toplanan Azerbaycan bayraklarının çöp kutularına atılması hem Türkiye hem de Azerbaycan'da her kesimden büyük tepki çekmiştir. Bunun

⁷⁷ 14 Ekim 2009 tarihinde FIFA statüsü'nün 3.maddesi ve FIFA Yönetmeliğinin 26.maddesi gereğince stada sokulması yasaklanan Azerbaycan bayrağı konusunu değerlendiren TFF Başkanı Mahmut Özgener yaptığı açıklamada, "FIFA'nın ulusal ve uluslararası müsabakalarda üzerinde çok hassasiyetle durduğu konular var. Bu konular ile ilgili FIFA delegesi gerekli uyarıyı yaptı" dedi. "Akşamki maça Azerbaycan bayrağı alınacak mı?" yönündeki soru üzerine, Özgener, "FIFA delegesi düşüncelerini güvenlik toplantısında paylaştı. Biz de bu konuyu valimize aktardık. İnaniyorum ki, FIFA delegesinin çok hassasiyetle üzerinde durduğu konular hakkında Valilik gerekeni yapacak" diye konuştu (Milliyet, 14.10.2009). Böylece Özgener kararın aslında politik bir karar olduğunu ve arkasında Hükümetin olduğunu sinyallerini verdi. Bayrak kriziyle ilgili yetkili iki kişinin basına yapmış olduğu açıklamaların satır araları dikkatlice okunduğunda kararın FIFA ile bir ilgisinin bulunmadığı, FIFA'nın sadece "hükümetin işini kolaylaştırıcı" bir etken olduğu görülmektedir. "Özgener Azerbaycan bayrağına getirilen yasak kararının benzerinin daha önce de Mısır'da devam eden U19 Şampiyonası'nda yaşandığını belirterek ayrıntıya girmeden oynanan bir maçta Birleşik Arap Emirlikleri Başkanının posterinin açılması üzerine FIFA'nın duruma müdahale ederek posterini indirttiğini söyledi. Özgener FIFA'nın bu davranışını futbola siyasetin karıştırılmaması" (İHA, 14.10.2009) şeklinde yorumlamıştır. Özgener'in vermiş olduğu örneğin bir benzeri, 24 Mart 2007'de Türk Milli Takımının Atina'da oynadığı maçta yaşanmıştır. Kıbrıs Rum kesiminin stada getirdiği ve kullandığı bayrak, flama, sloganlar FIFA'yı hiç rahatsız etmemiş ve görmezden gelinmiştir (Yeniçağ, 15.10.2009).

üzerine, Azerbaycan milletvekillerinden oluşan 11 kişilik heyet Ankara'ya gelerek yaşananlarla ilgili bir dizi temaslarda bulundu.

Bursa'da Gül, Sarkisyan ile spor arenasında sıcak diyaloglar kurarken, Ankara'da Azerbaycan milletvekilleri Türkiye'ye olan kırınglıklarını Başbakan Erdoğan'a iletiyordu (Tutcalı, 2009; **Ak Parti Grup Toplantısı**, 20.10.2009). Yaklaşık 1 saat 15 dakikalık bir görüşme yapan heyet Dağlık Karabağ'daki işgal sona ermeden Türkiye'nin bazı adımları atmamasını ve dolayısıyla TBMM'nin protokolleri onaylamamasını istemesi üzerine Erdoğan heyete şu sözlerle karşılık verdi (Karakuş, 2009):

Bizim *tek millet, iki devlet* anlayışımız aynen devam etmektedir. Azerbaycan'ın özellikle Yukarı Karabağ konusundaki hassasiyeti aynen hassasiyetimizdir. Azerbaycan Parlamentosu'nda ifade ettiğim gibi yine söylüyorum; işgal altındaki Azeri topraklarından Ermenistan çekilmediği sürece Türkiye bu konuda olumlu bir tavır içerisinde olamaz. Azerbaycan Meclisinde söylediğim sözlerimin arkasındayım.

Erdoğan'ın yaptığı açıklamaya rağmen Azerbaycan protokollerden dolayı yaşadığı kırınglığa karşılık somut adımlar atmaya başladı ve bu doğrultuda Aliyev maçın oynandığı gün, 14 Ekim 2009'da Rusya ile Doğalgaz Anlaşması imzalayarak *doğalgaz kartını* kullandı. Seçilen tarih oldukça manidar iken, Aliyev Rusya'ya satılacak doğalgaz hacmi ile ilgili olarak da üst sınırın bulunmadığını söylerken Rusya ile Azerbaycan arasında herhangi bir transit sorununun çıkma ihtimalin de olmadığını belirtti. Aliyev'in bu tavrı Azerbaycan'ın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine tepki olarak Rusya ile yaklaşması şeklinde yorumlandı (**Azertac**, 16.10.2009). Bunun yanı sıra, Aliyev Azerbaycan'ın yıllardır dünya piyasasının üçte biri fiyatına Türkiye'ye sattığı doğalgaz fiyatının artırılması, petrol nakil hatlarının geçtiği Türkiye'nin transit geçiş hakkı ücretinin düşürülmesi gerektiği yönünde

yetkililere talimat verirken, aynı zamanda doğalgaz ihracı konusunda Rusya ile İran gibi farklı alternatif ülke ve güzergâhlar konusunu da gündeme getirdi⁷⁸.

Azerbaycan hükümeti attığı somut adımların haricinde kırınglığını diplomatik kanallardan da iletmek amacıyla 15 Ekim 2009'de Azerbaycan Dışışleri Bakan Yardımcısı Ezimov Türkiye'nin Bakü Maslahatgüzarı Nihat Civaner'i Dışışleri Bakanlığına çağırarak Bursa'da Azerbaycan bayrağına yapılan saygısızlıktan rahatsızlık duyduklarını bildirmiştir (Sultanova, 2009a). Ancak Azerbaycan tarafının kırınglık ve kızgınlığı geçmemiş olacak ki, Türkiye'ye *bayrak notası* vermek ve doğalgaz kartı göstermekle yetinmeyerek *bayrak resti* ile karşılık vermiştir. Mart 1918'de Azerbaycan'da yaşanan olaylarda şehit düşen Türk ve Azerbaycan askerleri anısına yapılan *Şehitler Hiyabanı*'nda⁷⁹ birlikte dalgalanan Azerbaycan ve Türk bayrakları 15 Ekim 2009'da direkleri ile birlikte sökölerek yerleri betonla doldurulmuş, hatta Türk okulları, şirketleri vs. önünde dalgalanan bayraklar da kaldırılmıştı⁸⁰. Bunun üzerine,

⁷⁸ 2009 yılının Sosyo-Ekonomik Kalkınmanın Sonuçları toplantısında konuşan Aliyev Azerbaycan'ın kendi doğalgazını dünya piyasası fiyatından Avrupa'ya ihraç etmek istediğini, ancak Türkiye ile yaklaşık iki yıldan beri süren müzakerelerde bir türlü mutabakat sağlanamadığından Azerbaycan'ın bu imkândan mahrum olduğunu belirterek, Azerbaycan'ın Türkiye'ye doğalgazı dünya piyasası fiyatının üçte birine, yani yüzde otuzuna sattığının, bunun da günümüz şartlarında hiçbir mantığa sığmadığının altını çizdi (*Azertac*, 16.10.2009). Bunun üzerine, Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız Aliyev'in yanlış bilgilendirildiğini ve doğalgazla ilgili projeleri siyasetten bağımsız olarak değerlendirmekte yarar olduğunu söyledi. Azerbaycan'ı zarara uğratmak istemediklerini söyleyen Yıldız fiyat revizyonuna ilişkin müzakerelerde bir ara tıkanmanın yaşandığını ancak teklifin artırıldığını ve bu doğrultuda görüşmelerin sürdüğünü sözlerine ekledi (Ereke, 19.10.2009). Türkiye (BOTAS) ile Azerbaycan (Azerbaijan Gas Supply Company) arasındaki Doğalgaz Alım-Satım Anlaşması (Faz-I) daha 12 Mart 2001'de yapıldı. 15 yıl süreli ve yılda 6,6 milyar metre küp doğalgaz alımı öngörölün anlaşma gereğince doğalgazın bin metre küpünün fiyatı 120 ABD dolarını geçmeyecekti ancak maalesef Türkiye doğalgaz alımını altyapı yetersizliğinden dolayı ancak Temmuz 2007'de yapabilmıştır. Yaşanan gerginlikle birlikte Azerbaycan 120 ABD Doları sattığı doğalgazın bin metre küp fiyatını 250 ABD Doları çıkarmak istemiştir.

⁷⁹ Bolşevik-Ermeni işbirliği ile Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de 1918'de çıkan Mart olayları sırasında şehit düşen Türk askerlerinin anısına Çemberekent Kabristanı'nda anıt dikilmiştir. Bakü'nün en yüksek tepesinde bulunan mezarlık Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra 1930'lu yıllarda dağıtılarak yerine Bolşevik lider Sergey Kirov'un anıt heykeli dikilmiştir. Azerbaycan'da başlayan bağımsızlık hareketleri nedeniyle 20 Ocak 1990'da Sovyet Ordusunun açtığı ateş sonucu Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğrunda şehit düşen 147 sivilin buraya defnedilmesiyle birlikte burası *Şehitler Hiyabanı* olarak adlandırılmış ve devamında Türk askerlerinin anıtı ve Bakü'ye gelerek burada şehit düşen İngiliz askerlerinin isimlerinin de sıralandığı anıt yeniden restore edilerek yerine konulmuştur.

⁸⁰ Anıtın bulunduğu Sebail Valiliği Şube Müdürü İsrail Kerimov, Türk askerlerinin onuruna dikilen anıtın etrafındaki Türk bayraklarının kaldırılması olayının kampanya amacı taşımadığı, konunun Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yabancı Devletlerin ve Uluslararası Kuruluşların Bayraklarının Kullanım Kuralları Kanunu çerçevesinde gerçekleştiğini ve sık-sık birtakım denetimlerin yapıldığını ifade ederken, Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı Basın Kâtibi Elhan Poluhov ise, Türk bayraklarının anıt etrafında

ertesı gün, yani 16 Ekim’de Türk Dışışleri Bakanlığı bu kez Azerbaycan’ın Ankara Büyükelçisi Zakir Haşımov’u Dışışleri Bakanlığı’na çağırarak Türk hükümetinin stadın girişindeki görüntüden üzüntü duyduğunu ve kendi bayrakları olarak gördükleri Azerbaycan bayrağının da tıpkı Türk bayrağı gibi kendileri için kutsal olduğunu ifade etmiştir (Küçükkoşum, 2009)⁸¹.

Bütün bu olup bitenler her iki tarafta büyük üzüntüyle izlendi⁸². Türk yetkililer Azerbaycan’ı ikna edebilmek için defalarca açıklama yapma gereği duyarken ⁸³, Davutoğlu’nun Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) çerçevesinde Bakü

yürütölen birtakım onarım çalışmaları nedeniyle kaldırıldığı, Bakanlığın bayrakların asılması ve kaldırılması ile ilgilenmediğinden dolayı konunun Dışışleri Bakanlığıyla bir ilgisinin olmadığı yönünde açıklamada bulunmuştur (Rafiqoğlu, 2009). Aslında Poluhov’un sözünü ettiği №597-IIIQ sayılı Kanun 25 Nisan 2008’de çıkarılmış ancak 7 Mayıs’ta Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev’in onayından sonra yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla kanun 7 Mayıs 2008’den itibaren yürürlükteydi ancak nedense uygulanmamıştı ve birden Türkiye’de oynanan söz konusu maç sırasında patlak veren bayrak krizi ile birlikte uygulamaya konuldu. Azerbaycan Devlet Başkanlığı Sosyo-Politik İşler Birim Başkanı Ali Hasanov kanun yürürlüğe girdikten sonra bu yönde gerekli adımlar atıldığını ve kanuna aykırı bir şekilde asılmış olan yabancı ölkeler bayraklarının listesinin hazırlanması için talimatın verildiğini belirtmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Yabancı Devletlerin ve Uluslararası Kuruluşların Bayraklarının Kullanım Kuralları Kanunu incelemek için bkz: <http://www.meclis.gov.az/files/legislation/597-IIIQ.doc>. Erişim Tarihi: 22.01.2016.

⁸¹ Bursa’daki maç sırasında Azerbaycan bayraklarının yerlere ve çöp kovalarına atılmasına yönelik Türkiye’de çeşitli kesim ve siyasi çevrelerden Türk hükümetine karşı yöneltilen büyük tepkilerin benzeri Azerbaycan hükümetinin bayrak restine karşı Azerbaycan’daki muhalefet ve çeşitli kesimler tarafından da yapılmıştır. Azerbaycan muhalefetinden Yeni Müsavat Partisi Azerbaycan hükümetinin bayrak restinin sadece Türk hükümetini değil, aynı zamanda kardeş Türk halkını da kapsadığından yanlış olduğunu belirtmiştir.

⁸² Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/93866/Baykal_dan_sert_aciklamalar.html, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ermenistan-acilimi-liderlik-zaafina-takildi-11404999>, <http://ortadogugazetesi.net/makale.php?makale=o-34bayrak-34-baku-39de-dalgalanmalidir&id=4941>, <http://www.radikal.com.tr/politika/azerbaycan-ile-bayrak-krizi-sona-erdi-961539/>, <http://www.hurriyet.com.tr/bayrak-krizi-mahkemeye-tasindi-12679747>, <http://t24.com.tr/haber/azerbaycan-bayragini-cope-atarken-dusunselerdi,58529>, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/azerbaycana-rozetli-mesaj-12732317>, http://apa.az/siyasi_xeberler/bayraq-bohrani-azerbaycan-turkiyeni-strateji-terefdas-hesab-etdiyini-tesdiqledi-tehlil.html, <http://www.mia.az/w21002/details/>, https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/10/20/erdogan_baykal_ile_gorusmeyecek, Erişim Tarihi: 15.02.2014.

⁸³ Hükümetler arasında yaşanan bu tatsızlık üzerine Başbakan Erdoğan 20 Ekim 2009’da AK Parti Meclis Grubu’nda yaptığı konuşmada şunları söyledi: “Çarşamba günü Azerbaycan milletvekillerinden oluşan bir heyeti kabul ettik. Başta Ermenistan ile imzalanan protokol olmak üzere gelişmeleri değerlendirdik. Hükümetim ve şahsım Azerbaycan’da yaptığım konuşmanın arkasında. Azerbaycan için olumsuz bir adım atmamız asla söz konusu değerildir. Türkiye ile Azerbaycan arasına nifak sokmak için dedikodularla, iftiralarla kamuoyunu yanıltmaya çalıştıklarına şahit oluyoruz. Nifak girişimlerine prim vermeyelim. Bu dedikodulara kimse kulak asmasın. Biz Azeri bayrağını Türk bayrağı gibi, Azeri toprağını Türkiye topraklarını aziz ve kutsal bildik gene öyle bileceğiz. Bu ithamım ağırlıklı olarak Azerbaycan halkıdır. Bakü’de yatan şehitlerimiz bunun canlı şahitleridir. Azerbaycan’ın çıkarlarını Türkiye’nin çıkarlarından geride tutmadık, tutmayız. Onların sevinci bizim sevincimizdir. Kimse Türkiye’nin iyi niyetli duruşunu başka yerlere çekmesin” (HaberTürk, 20.10.2009).

ziyareti ve Cumhurbaşkanı Gül'ün mevkidaşı Aliyev ile yapmış olduğu telefon görüşmesi Azerbaycan-Türkiye arasındaki buzları eritmeyi başarmıştır (**HaberTürk**, 23.10.2009; **İHA**, 21.10.2009; Gül, 2009).

Cumhurbaşkanlığı kaynaklarına istinaden verilen bilgilere göre, 21 Ekim 2009'da Gül'ün Aliyev ile yaptığı telefon görüşmesinde “Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde zafiyet varmış gibi bir görüntünün yanlışlığı konusunda görüş birliğinin teyit edildiği” ve “zorlu bir süreçten geçerken ortaya çıkan bazı duygusal tepkilerin yol açtığı yanlış anlama ve algıların giderildiği” kaydedildi (**İHA**, 21.10.2009). Tekrar yumuşayan ilişkiler sonrasında Türkiye Cumhuriyetinin 86.yıldönümünün kutlandığı gün, 29 Ekim 2009 tarihinde Şehitlikte Türk Bayrakları yeniden göndere çekildi⁸⁴. Birkaç gün sonra, 31 Ekim 2009'da Başbakan Erdoğan Ermenistan ile imzalanan protokollere de değindiği Ulusa Sesleniş Konuşmasında Azerbaycan ile ilişkiler konusunda şunları söylemiştir:

(...) Biz Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ sorununun da diyalog yoluyla aşılmasını istiyoruz. Sürecin başından beri Azerbaycan'ın menfaatlerini kendi menfaatlerimiz gibi gördük, her zeminde aynı hassasiyetle savunduk. Maalesef hem bizim ülkemizde hem de Azerbaycan içinde, bu meseleyi hakkaniyetten uzak bir tavırla istismar edenler, yalan yanlış bilgilerle iki ülkeyi birbirine karşı kışkırtmak isteyenler var. Bizim Azerbaycan ile ayırımız gayrimiz yok, olamaz da. Her vesileyle söylüyorum, biz Azeri kardeşlerimizin meselelerini kendi meselemiz gibi görüyoruz. (...) Bizim Azerbaycan'ın menfaatlerine hanel getirecek bir girişim içinde olmamız, böyle bir şeye izin vermemiz mümkün değildir. Dünyanın bugünkü gidişatı içinde bölgemizde anlaşmazlıkları çözmek, ilişkileri geliştirmek, her alanda işbirliği içinde olmak bütün ülkelerin menfaatinedir⁸⁵.

Aynı şekilde, Dışişleri Bakanı Davutoğlu da Ermenistan'ın işgal ettiği

Azerbaycan topraklarından çekilmeye başlaması gerektiğini söyleyerek Türkiye'nin

⁸⁴ 29 Ekim 2009 Cumhuriyet Bayramı nedeniyle anıta çelenk koyarak saygı duruşunda bulunan Türkiye'nin Bakü Büyükelçisi Hulusi Kılınç'ın Şehitlik Anı Defterine yazdığı sözler dikkat çekicidir (**Cumhuriyet**, 29.10.2009): “Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, aziz ve kahraman şehitlerimiz Cumhuriyetimizin 86.yıldönümünü Azerbaycanlı kardeşlerimizle birlikte Azerbaycan'da gurur ve heyecanla kutlamanın ayrıcalığını yaşıyoruz. Sonsuzluğa akıp giden yolda her yıl Cumhuriyet Bayramı'nı daha büyük onur, mutluluk, huzur ve refah içinde kutlamaya çalışacağız. Aziz Şehitlerimiz, canlarınız pahasına kurtardığınız bu topraklarda kurulan Azerbaycan bugün dünyada saygın bir yere sahiptir. Sizler Türk ve Azeri bayraklarının gölgesinde uyuyunuz. Kardeş iki ülkenin dayanışması ve birliği sonsuza kadar devam edecektir. Manevi huzurlarınızda saygı ve şükranla eğiliyoruz, ruhlarınız şad olsun”.

⁸⁵ Açıklamanın tamamına ulaşmak için bkz: <http://t24.com.tr/haber/basbakanin-ulusa-seslenisi,60002>. Erişim Tarihi: 12.03.2014.

Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde atılacak adımlara paralel olarak, Ermenistan sınırının açılabilceğini söyledi (Karakaş, 2013). Dolayısıyla her ne kadar Türkiye sınırların açılmasını öngören Zürih Protokollerini imzalamış olsa da, Azerbaycan'ın kırınlığı ve devamında alternatif ülke ve politikalara yönelmesi, ayrıca hem Türk hem de Azerbaycan kamuoylarından gelen tepkiler protokollerin TBMM gündemine dahi alınmayarak onay sürecinin uzamasıyla sonuçlanmıştır.

2.4. Zürih Protokollerinin Askıya Alınması

Türkiye ile Ermenistan arasında yapılan Zürih Protokollerine, imza aşamasından başlayarak onay sürecine kadar geçen zaman diliminde sorunlar eşlik etmiştir. İmzalanmalarının ertesi gün protokollerin TBMM'ye takılacağına dair ipuçlarını Başbakan Erdoğan 11 Ekim 2009'da MKYK Toplantısı sonrası yaptığı konuşmada şöyle dile getirmiştir (**Milliyet**, 11.09.2009):

Bizim siyasi irademiz, samimi isteğimiz Ermenistan ile sorunlarımızın müzakere yoluyla hallolmasıdır. Bunlar hallolduğu takdirde Türkiye ile Ermenistan arasında, Türk milleti ile Ermeni milleti arasında her alanda çok geniş işbirliği imkânları doğacaktır. İki halk da bölgede bundan istifade edecektir. Biz hükümet olarak böyle bir yolun aslında önünü açtık. Ama tabii son söz TBMM'ye ait. Şimdi temennimiz odur ki, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ ve işgal altındaki Azeri toprakları sorunu aynı şekilde çözüm yoluna girsin. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunlar çözüm yoluna girerse kamuoyumuz Türkiye Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini daha çok benimseyecek. TBMM'nin protokollerini onaylaması da kolaylaşacaktır. Ben daha önce de söyledim, biz Dışişleri Bakanımızın dün imzaladığı protokollerini TBMM'ye sevk ederiz ama parlamentomuz bunları onaylamak için Azerbaycan-Ermenistan sorununda ne oluyor, ona muhakkak bakacaktır. Kamuoyumuz da yakından izlemektedir”.

Protokollerin imzalanmasının sınırların hemen açılması anlamına gelmediği ve Meclisteki onay sürecinin zaman alacağı konusu WikiLeaks belgelerinde de geçmiştir. ABD'nin Ankara Büyükelçisi James F.Jeffrey'in “gizli” olarak tasnif ederek CIA, Group Destinations, European Political Collective, Ulusal Güvenlik Konseyi, Savunma

ve Dışışleri Bakanlıklarına çektiği telgrafta, TBMM Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Murat Mercan'ın 15 Ekim 2009'da ABD Ankara Büyükelçiliği'nden birisine verdiği bilgilerde TBMM'de protokollerin müzakere sürecinin muhtemelen *uzun zaman* alabileceği, Dağlık Karabağ konusunda önemli bir ilerleme kaydedilmediği sürece protokoller lehine oy kullanılmayacağı ve böylece Türkiye'nin, Azerbaycan-Ermenistan arasında uzlaşma sağlanmadan Türkiye-Ermenistan sınırını açarak Azerbaycan'ın elini zayıflatmayacağına yer verilmiştir (**Armenia Protocol May Face Parliament Gridlock**, 2009). Dolayısıyla protokollerin imzalanması ilişkilerin normalleşeceği ve bu suretle de sınırların açılacağına dair umutları bazı kesimlerce barındırmışsa da, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin bozulma noktasına gelmesi ve kamuoylarından gelen tepkiler bu tür umutlara yer olmadığını göstermiştir.

Zürih Protokolleri hükümlerine göre, imzalanmalarının ardından her iki ülke mevzuatı gereğince belirli bir onay sürecinden geçtikten sonra iki ay içerisinde sınırların açılması öngörülüyordu. Ancak onay süreci tahmin edildiği gibi gereğinden fazla uzadı. 10 Ekim 2009 tarihinde Zürich'te imzalanan protokoller Türk hükümeti tarafından 21 Ekim 2009'da TBMM'ye gönderilmiş ve Dış İlişkiler Komisyonu'na bile iletilmeden uzun bir süre orada bekletilerek⁸⁶ incelemeye alınmayınca diğer kanun tasarısı ve tekliflerle birlikte gündemden çıkartılmış, ardından mevzuat uyarınca 24 Nisan 2011 tarihinde tekrar gündeme alınarak ikinci bir bekleme dönemine girmiştir⁸⁷. Böylece

⁸⁶ *Anadolu Ajansı (AA)*'nın haberine göre, yönetmelik gereğince bir yarıyıl boyunca onaylanmayan evraklar otomatik olarak Meclis gündeminden düşer (**APA**, 23.08.2011).

⁸⁷ Türkiye mevzuatı gereğince, uluslararası andlaşma niteliği taşıyan Zürich Protokollerinin bağlayıcılık kazanması için öncelikle onaylanması ve yayınlanması gerekir. Anayasa'nın 104.maddesi uyarınca, uluslararası andlaşmaları onaylama ve yayınlama yetkisi Türkiye Cumhurbaşkanının yetkisindedir. Ancak bununla birlikte dış politikada yetki hükümete ait olduğu için Cumhurbaşkanının onayının dışında Başbakan ve Dışışleri Bakanının da karşı imzaları gerekmektedir. Ermenistan mevzuatı gereğince ise, "Ermenistan Devlet Başkanı uluslararası andlaşmaların uygunluğunu denetlemek üzere Ermenistan Anayasa Mahkemesi'ne gönderir. Anayasa Mahkemesi protokollerde öngörülen taahhütlerin uygun olup olmadığına ilişkin aldığı kararı Devlet Başkanına bildirir. Devlet Başkanı bu karar doğrultusunda protokolleri müzakere edilmek ve onaylanmak üzere Parlamentoya gönderir. Parlamentoda protokollerin onay süreci tamamlandıktan sonra Dışışleri Bakanlığı Onay Belgesini düzenleyerek imzalanmak üzere Devlet Başkanına gönderir. Devlet Başkanı da imzalamak suretiyle onayladığı ve üzerinde Ermenistan'ın

Türkiye protokolleri onaylamak için Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmek suretiyle ilk adımı atmasını beklerken, Ermenistan tarafı ise Türkiye'nin önkoşulsuz olarak onaylamasını ve bu suretle de uygulanmasını istemiştir⁸⁸. Karşılıklı olarak her iki ülke protokollerin onaylanmasını birbirinden beklemiş, ancak birtakım iç ve dış politik yönelimleri nedeniyle bir türlü Meclis onayından geçirmeyerek öylece bekletilmiştir.

Türkiye'de protokollerin onay sürecinde herhangi bir gelişme kaydedilmezken, Ermenistan hükümeti onay için gerekli adımları atmış ve Anayasa'ya uygunluğunun denetlenmesi için 21 Kasım 2009'da Ermenistan Anayasa Mahkemesi'ne göndermiştir. 12 Ocak 2010'da Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nde başlayan dinlemeler sonucunda olumlu karar kabul edilerek, kararın detaylı açıklaması için ayrıca ayrıntılı rapor düzenlenmiştir. Ancak söz konusu rapor Türkiye-Ermenistan arasında sınırların açılması ihtimalini bir kez daha zora sokmuştur⁸⁹.

Türkiye ayrıntılı raporda yer alan ifadeleri tartışırken, Anayasaya uygunluğu teyit edilen protokoller Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan'a gönderilmiştir.

mührünün yer aldığı Onay Belgesini Ermenistan Dışişleri Bakanı tarafından da imzalandıktan sonra taraf ülkeyle değiş-tokuş edilmesini müteakiben protokoller yürürlüğe girer" (Matevosyan, 2009, 2010).

⁸⁸ Respublikaskaya Partiya Armenii (RPA) Parlamento Grubu Başkanı Galust Saakyan basın toplantısında protokollerin öncelikle Ermenistan'da onaylanmasını anlamsız bulduğunu çünkü bu onay ile sınırların açılmayacağını, Türkiye'de onaylanması halinde ise sınırların açılacağını, dolayısıyla da Türkiye Meclisinde protokoller onaylandıktan sonra aynen Ermenistan Parlamentosunda da onaylanacağını belirtmiştir (**Aysor.am**, 20.01.2010).

⁸⁹ Kararın detaylı açıklamasında protokollerin karşılıklı hükümetlerarası bir nitelik taşıdığını ve dolayısıyla da üçüncü tarafları kapsamayacağı, öncelikle Türkiye-Ermenistan sınırının fiilen açılmış olması gerektiği ve diğer tüm yükümlülüklerin ancak sınırların açılması halinde geçerlik kazanacağı vurgulanmıştır (**Novosti-Armeniya**, 12.01.2010). Bunun üzerine Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 20 Ocak 2010'da Ermeni mevkidaşı Edvard Nalbandyan'ı telefonla arayarak kabul edilemez bir biçimde ön koşullar ve kısıtlayıcı yorumlar içerdiğinden dolayı ayrıntılı karardan rahatsızlık duyduklarını, Ermenistan hükümetinin duruma açıklık getirmesini ve gerekli siyasi irade göstermesini beklediklerini belirtmiştir. Bunun üzerine, Türkiye'nin yorumunun kendisinde şaşkınlık yarattığını söyleyen Nalbandyan Türk tarafını süreci baltalamak için suni gerekçeler yaratmakla suçlayarak protokollerin Dağlık Karabağ sorununa bağlanmaması gerektiğinin de altını çizdi. "10 Ekim 2013'de Davutoğlu protokollerin imzalanmasında arabuluculuk görevi üstlenen İsviçre'nin Bern kentindeki Türkiye Büyükelçiliği'nde yapmış olduğu basın açıklamasında protokollerin imzalanması için büyük çaba sarfetmiş olmalarına ve dolayısıyla da imzalanan protokollerin dördüncü yıldönümü olmasına rağmen Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin almış olduğu karar ve bölgedeki tansiyon nedeniyle uygulanmadığını, ancak bazı üretici fikirler, yeni düşüncelerle bunu geliştirmeye ve mesafe almaya çalıştıklarını belirtmiştir" (**İHA**, 10.10.2013).

Sarkisyan protokolleri 12 Şubat 2010'da Parlamenteoya göndererek onay sürecini başlatma inisiyatifini göstermiş ancak Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Armen Rustemyan'ın Daşnaksütün Ermeni Devrimci Federasyonu üyesi sıfatıyla başından beri protokollere karşı olması, protokollerin ne kadar sürede onaylanacağını belirsiz kılmıştır (Kalantaryan, 2010).

Her iki ülke ilk adımı karşı taraftan beklemeye devam edince protokoller her iki ülke parlamentolarında takılmıştır. 10 Ekim 2009 tarihinde imzalanan protokoller aradan geçen zaman diliminde bir türlü onaylanıp yürürlüğe girmeyince 22 Nisan 2010'da Sarkisyan Türkiye'nin Ermenistan ile başlatılan normalleşme sürecini devam ettirme niyetinde olmadığı izlenimini verdiği için onay sürecinin durdurulması yönünde karar almıştır⁹⁰. Ermenistan'ın bu kararı da Türkiye üzerinde etkili olmamış, hatta 23 Nisan 2014'te Başbakan Erdoğan Türkiye ile Ermenistan sınırlarının açılmasıyla ilgili olarak “Dağlık Karabağ meselesi çözülmeden bizim iktidarımızda, o konuda *evet* diyemeyiz. Orada ciddi bir haksızlık var, Karabağ meselesinin çözülmesi lazım” şeklinde konuşarak Türkiye'nin tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur (**TBMM Basın Açıklamaları**, 23.04.2014).

Türkiye tarafında onay süreci “uzayınca” Ermenistan bu kez protokolleri hükümet programına almaktan vazgeçti. Bunun üzerine Ermenistan Başbakanı Ovik Abramyan “umutlarının halen kaybolmadığını ancak protokollerin ileride Türk Parlamentosunda onaylanmaması halinde Ermenistan Devlet Başkanının bir karar alacağı”na dair bir açıklamada bulundu (**Aysor.am**, 20.05.2014). Böylece Ermenistan her seferinde Türkiye'nin adım atmasını için sürekli bir girişimde bulunmasına rağmen, Türkiye kararlı tutumunu sürdürerek Dağlık Karabağ önşartını öne sürmüştür. Hatta 28

⁹⁰ Serj Sarkisyan'ın Rusya'nın *Rossiya 24* TV Kanalında katıldığı *Mneniye* adlı programda protokollerin onaylanması için Türkiye'ye herhangi bir şart koşmadıklarını ve onay sürecini durdurma kararı alırken aslında bir anlamda Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesini amaçladıklarını ifade etti.

Ağustos 2014’de Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından devir-teslim töreninden hemen sonra ikinci yurtdışı gezisini 4 Eylül 2014’te Azerbaycan’a yapan Recep T.Erdoğan şunları söyledi (**Türkiye**, 04.09.2014):

Kardeşliğimizin zirve yaptığı en önemli konu dış politikada Dağlık Karabağ konusudur. Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan sorunlarının çözümü aynı merkeze bağlı. Çözülürse Türkiye-Ermenistan sorunu da çözülür. Bu böyle bilinmeli. Dayanışmamızı aynı kararlıkla devam ettireceğiz”.

Ancak onay süreci ile ilgili karşılıklı olarak her iki ülke yetkilileri kararlı bir şekilde tavırlarını sürdürünce protokollerin geleceği çıkmaza girdi. Nihayetinde Sarkisyan 16 Şubat 2015’te Ermenistan Meclis Başkanı Galust Saakyan’a yazı göndererek protokolleri Meclis’ten geri çektiğini ve böylece başlatılan normalleşme sürecinin kesintiye uğrayarak gündemden kaldırıldığını bildirmiştir (**HayastanNews**, 16.02.2015)⁹¹.

Ermenistan’ın bu tutumu bile Türkiye’yi Dağlık Karabağ konusuna yönelik tavrında bir değişikliğe sebep olmamıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Sinirlioğlu 16 Eylül 2015’te Bakü’de mevkidaşı Elmar Memmedyarov ile yapmış olduğu ortak basın toplantısında Dağlık Karabağ sorununun çözümünün aynı zamanda normalleşmenin yolunu açacağını söyledi (**Milliyet**, 16.09.2015; **Ortak Basın Toplantısı**, 16.09.2015).

Onay ile ilgili her iki tarafta herhangi bir ilerlemenin kaydedilmemesi üzerine Sarkisyan 17-22 Eylül 2017 tarihleri arasında yapılan BM 72.Genel Kurulu’nda yaptığı

⁹¹ “ABD’nin Erivan Büyükelçisi John Marshall Evans (2004-2006) ABD’ye gönderdiği yazılarda Ermenistan’ın ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda koşulsuz yaklaşmasına karşın, Türkiye’nin üç önemli şart (soykırım, Türkiye’nin toprak bütünlüğü ve Dağlık Karabağ sorunu) öne sürdüğünü belirtmiştir” (**PanArmenian.Net**, 2011b). Aynı şekilde, Minsk Grubu Eşbaşkanı Matthew Bryza da Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek için şart koşmamasını, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Ermenistan-Azerbaycan ilişkileriyle karıştırılmaması gerektiğini, her birinin ayrı süreç olduğunu ve kendi sahalarında devam ettiğini belirterek birinin ilerlemesinin diğerine yardımcı olabileceği açıklamasında bulunmuştur (**Deutsche Welle**, 07.05.2009).

konuşmada Ermenistan'ın 2018 yılının ilkbaharında Zürih Protokollerini iptal edeceğini söylemiş ve akabinde 1 Mart 2018 tarihinde Ermenistan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında geçersiz kıldığına dair karar almıştır. Ancak böyle bir karar almasına ve bundan sonra kendileri için herhangi hukuki bir anlam ifade etmediğini iddia etmesine rağmen Sarkisyan kapıları kapatmamış ve her ne kadar Türkiye'nin iki halkın çıkarından hareket ettiğini söylese de Türkiye ile ilişkileri normalleştirmeye her zaman hazır olduklarını da sözlerine eklemiştir (**Panorama.am**, 01.03.2018)⁹².

Sergey Minasyan Sarkisyan'ın bu davranışının sadece Türkiye'nin tutumuna bağlanmaması gerektiği, Ermenistan'ın içinde bulunduğu i  koşulların zorluğuyla da açıklanabileceğini söyledi. Minasyan'a göre, üzerindeki muhalefet baskısı Ermenistan h k metini yurtdışı diasporalarında etkili olan ve Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesine mutlak surette karşı çıkan Daşnaksütün Ermeni Devrimci Federasyonu ile ittifak arayışına sokmuştur. Dolayısıyla böylesine iç politik krizde Daşnaksütün' n desteği veya sempatisi Sarkisyan için gerekliydi. Ancak er ya da geç Türkiye ile Ermenistan birtakım konularda mutabık kalacaklar ve diplomatik ilişkilerin kurulması konusunda çözüme ulaşacaklar (Roks, 2015).

Minasyan'ın sözlerinin aksine, normalleşme sürecinin mimar-ülkelerinden biri olan ABD'nin Ankara Büyükelçisi James F.Jeffrey'e (2008-2010) göre ise imzalanan protokoller özellikle bölge için büyük anlama sahiptir, ancak Türkiye Ermeni askerlerinin Dağlık Karabağ'ı boşaltmaları için öne s rd ğu  nkoşullar ne Türkiye ne de Ermenistan'ın ilişkilerin normalleşmesi için adım atmalarına olanak tanımamaktadır.

⁹² Protokollerle ilgili Türkiye'yi eleştiren Ermenistan'ın eski Suriye Büyükelçisi David Ovhannisyan 9 Ekim 2017 tarihinde "Türkiye ciddi maddi ve maddi olmayan fayda sağladı. Türkiye'nin doğru hesaplamalar yaptığı ve doğru politika izlediği açıktır. Ermenistan ile ilişkilerde Azerbaycan ile ilişkilerden çok daha az yarar sağlayacağı da açıktır" dediği basın toplantısında sürece diğer devletlerin müdahil olduklarını da sözlerine eklemiştir (Oganyan, 2017). Buna karşın APA'ya konuşan Türkiye Dışışleri Bakan Yardımcısı Ahmet Yıldız protokollerin, Türkiye'den çok Ermenistan için elverişli olduğunu, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ meselesini çözmek istemeyerek kendi tutumlarını bir kez daha sergilediklerini sözlerine ekledi (**Ermeni Haber Ajansı**, 16.03.2018).

Hatta bir öngöründe bulunarak, gelecekte bu iki ülke arasındaki ilişkilerin her halükarda 1915 Ermeni soykırımı iddiası ile ilişkili olacağını ve soykırım ile ilgili herhangi bir belirlemenin Türkiye’de büyük protestolara sebebiyet vereceğini, aynı zamanda her iki ülkenin siyasi, ticari ve askeri ilişkileri üzerinde dağıtıcı bir etkiye sahip olacağını söylemiştir (**PanArmenian.Net**, 2011a).

Aslında hem Minasyan’ın hem de Jeffrey’in sözleri gerçeği barındırmaktadır. Çoğu kez hükümetler kendi iktidarlarının geleceği için iç ve dış politika konusunda popülist söylemlerde bulunmak zorunda kalsalar bile, kendi ulusal çıkarları için karşılıklı bağlılık ve bağımlılık yaklaşımından hareket ederler. Ancak günümüzde uluslararası ilişkilerde geçerli olan karşılıklı bağlılık ve bağımlılık prensibi ülkelerin tek başına politika izlemesine olanak tanımamaktadır. Dolayısıyla her ne kadar Türkiye komşusu Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmek istese de, bir komşusu aynı dil, din, ırk ve kültüre sahip Azerbaycan’ı da gözardı edememektedir. Bunun için de hem Türkiye hem de Ermenistan ilişkilerini bir şekilde normalleştirmekle mükelleftirler.

Azerbaycan’ın Ermeni işgali altında bulunan topraklarının da bir an önce diplomatik ve barışçıl yol ve yöntemler ile işgalden kurtarılması tüm bölge ülkeleri açısından olumlu ve gerekli bir adım olacaktır. Bu nedenle, her üç ülkenin sorunun çözümü ve ilişkilerin normalleşmesi için makul bir kaybı göze almak ve muhtemel en kazançlı çözümü elde etmek için *win-win (kazan-kazan)* prensibine göre hareket etmeleri gerekmektedir.

III.BÖLÜM

“ZÜRİH PROTOKOLLERİ”NE İLİŞKİN DİPLOMATİK SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

1.1. Politik Çalışmalarda Kullanılan Bir Araştırma Metodu Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Toplumsal hayatı oluşturan, belirleyen ve değiştiren dilin ve dolayısıyla da söylemin etkilerinin araştırılmasına odaklanan Voloshinov⁹³ ve Pecheux'nun çalışmaları (Eagleton, 1996: 272), mit ve halk masallarını inceleyen Propp ve Levi-Strauss'un çalışmaları, hatta daha da eskiye gidecek olursak geleneksel retorikten hareketle Aristo (van Dijk, 1988: 18, 20)'nun çalışmaları oldukça çeşitli ve verimli bir söylem çözümlemesinin doğuşuna öncülük etmiştir. Bu çalışmaların büyük bir kısmı toplumsal iktidarın dilin içine işlenmesinin sözcüksel (lexical), sözdizimsel (syntactic) ve dilbilimsel (grammatical) yapılarıdaki izlerinin nasıl takip edilebileceğinin soruşturulmasına ayrılırken, diğer kısmı ise konuşma fırsatlarının karşılıklı konuşma içindeki dağılımını ya da sözlü anlatı yapılarının ideolojik etkilerinin incelenmesine odaklanmıştır. Bu sorgulama türü geleneksel olarak dilsel performanstan çok “bilinç” ve

⁹³ “Voloshinov toplumsal iktidarın dilin kendi içindeki rolünü dikkate alan ve günümüzde “söylem analizi” adı verilen analiz tarzının babasıdır” (Eagleton, 1996: 271).

toplumsal etkileşimden çok “fikirler” ile ilgilenen ideoloji kuramına yepyeni bir boyut kazandırmıştır (Eagleton, 1996: 272-273).

Dili iktidarın bir aracı olarak gören ve bu suretle ideoloji sorununa odaklanan, 1970’lerde kendi kendine yeterli, oldukça bilinçli surette adapte olunmuş Eleştirel Dilbilim⁹⁴, 1990’lı yıllara doğru Eleştirel Söylem Çözümlemesi (ESÇ) etiketi ile daha tutarlı bir dilbilimsel çözümleme yaklaşımını tanımlamak için kullanılmaya başlandı (Kress, 1990: 84-97’den akt. Wodak, 2002: 13).

ESÇ alanında birçok farklı yöntem bulunmaktadır. Fowler, Fairclough, Kress gibi dilbilim kökenli araştırmacılar sözcüklerin anlamlarının şeffaf bir taşıyıcısı olmayıp, güç/iktidar sahibi kişi ve grupların söylemlerinin temsilinde “işaretin” oynadığı rolü sorgulamalarına (İnal, 1996: 45-46) karşın, siyaset bilimi kökenli kuramcılar dilsel süreçler ile toplumsal güç/iktidarın kurulması arasındaki ilişki üzerine odaklanmışlar (İnal, 1996: 58).

ESÇ açısından dil ve ideolojinin ne anlama geldiğini Wodak (2002: 9-11) şöyle özetlemektedir:

ESÇ için dilin kendisi herhangi bir güce sahip değilken, ancak insanların kullanımıyla güç kazanır. Dilin ve diğer sosyal değerlerin devamlı birliği dilin birçok yolla toplumsal güç ile içiçe geçmesini sağlar: dilsel iktidar dizinleri (language indexes power), ifade gücü iktidar üzerinde rekabetin olduğu ve iktidarla mücadele edilen (challenged) yerlerde mevcuttur. İktidar dilden bağımsız değildir fakat kısa ve uzun vadede mücadele etmek, onu yıkmak ve iktidar dağılımını değiştirmek için kullanılabilir. ESÇ için ideoloji ise eşitsiz güç ilişkilerinin, yani iktidarın kurulması ve sürdürülmesinde önemli bir araç olarak görülür. Dolayısıyla ESÇ özellikle dilin çeşitli toplumsal kurumlarda ideolojiye aracılık ettiği, dilsel türlerin kullanıldığı iktidarın çeşitli ifade ve manipülasyon yollarıyla ilgilenir.

⁹⁴ Wodak’a göre (2002: 6), *Eleştirel Dilbilim (Critical Linguistics)* ve *Eleştirel Söylem Çözümlemesi (Critical Discourse Analysis)* genellikle birbirlerinin yerine kullanılan kavramlar olup, son zamanlarda ESÇ daha fazla tercih edilerek eskiden ED olarak tanımlanan kuramı belirtmek için kullanılmaktadır. ESÇ kökleri Uygulamalı Dilbilim ve Edimbilim gibi klasik retorik, metinbilim ve toplumdilbilimine (sociolinguistics) dayanır ve ideoloji, iktidar, hiyerarşi ve cinsiyet nosyonu sosyolojik değişkenler ile birlikte metnin yorumlanması veya açıklanması şeklinde görülür.

Dil ve ideolojiden hareketle ESÇ'nin her şeyden önce sosyal gücün kötüye kullanımı, baskı ve eşitsizliklerin toplumsal ve politik bağlamda metin ve konuşmalar aracılığıyla ne şekilde meşrulaştırıldığı, yeniden üretildiği ve bunlara nasıl karşı konulduğunu analitik olarak araştıran bir araştırma yöntemi (van Dijk'tan akt. Schifffrin, Hamilton, & Tannen, 2001: 352) olduğu şeklinde tanımlayan van Dijk araştırmacıların “tarafsız” oldukları fikrine karşı çıkar. Ancak buna rağmen van Dijk toplumdaki iktidar, baskı ve eşitsizlikleri araştıran ESÇ'nin güvenilirliğini sorgular. “ESÇ alanında çalışan bilimsel araştırmacılar tarafsız değildir. ESÇ araştırmacılarının kimi zaman “tarafsız” olmadıklarını açıkça belli etseler de kimi zaman sosyal, politik veya ideolojik tutumlarını örtük olarak sürdürdükleri” görüşünü savunan van Dijk araştırma konusu, yöntemi, kuramı vs. seçimini sadece bilimsel amaçlarla değil sosyo-politik gerekçelerle yaparak egemen grupların çıkarına hizmet ettiklerini söyler. Bununla birlikte, van Dijk bu konuda yapılan ciddi eleştirilerin de mutlaka ciddiye alınması gerektiğini savunurken, yapılan eleştirilerin ESÇ'nin bilimsel olmadığına iddia edilemeyeceği görüşünü öne sürer (van Dijk, 2008: 6-7).

Thompson'un da belirttiği gibi, “bir söylem çözümlemesine girişmek aslında bir yorumun yorumunu üretmek; önceden yorumlanmış bir alanı yeniden yorumlamak demektir” (akt. Dursun, 2001: 68). Dolayısıyla insan yorumuna dayanan araştırmalar böyle bir risk barındırdığı için “tarafsız” ve “bilimsel” olmama suçlamaları ile karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Ancak ESÇ'ye yönelik yapılan eleştiriler bu tür araştırmaların yapılmaması gerektiği ve yöntemin güvenilir ve bilimsel olmadığı anlamına gelmez ve gelmemelidir. Benzer risk tüm bilimsel ve bilimsel olmayan araştırma yöntemlerinde ortaya çıkabilmektedir.

Yazılı ve sözlü metinler aracılığıyla ideolojinin nasıl işlediğini ortaya koymak amacıyla kullanılan ESÇ metinlerin görünen ve bilinen anlamlarından ziyade, altta

yatan, gizlenen, ima edilen anlamları ortaya koymaya çalışır. Burada metinlerin ne söylediği değil, ne söylemek istediği önemlidir. Ancak ESÇ yaparken göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus da bağlamdır, yani metinlerin bağlamından koparılmamasıdır çünkü çözümlemeyi asıl anlamlı kılan metnin kendi bağlamı içerisinde çözülmesidir. Bağlam ESÇ’inde ideolojinin de tespit edilmesini sağlayan önemli bir unsurdur.

Eagleton’un da belirttiği gibi, bir önermenin ideolojik olmadığına, söz konusu önermeyi söylemsel bağlamından kopartılmış bir halde inceleyerek karar veremezsiniz; (...) İdeoloji bir ifadenin içerdiği dilsel özelliklerden çok kimin kime hangi amaçlarla ne söylediği ile ilgili bir meseledir. Mesela, faşizmin kendine özgü bir sözlükçesi vardır (lebenstraum⁹⁵, fedakarlık, kan, vatan), fakat bu sözcükleri ideolojik yapan asıl şey hizmet ettikleri iktidar çıkarları ve yarattıkları politik etkilerdir (Eagleton, 1996: 28-29).

Aynı şekilde, van Dijk da politik söylem çözümlemesinin özelliklerinin söylem yapıları ve politik bağlam yapıları arasındaki ilişkilerde aranması gerektiğinin altını çizmektedir. Van Dijk’a göre sınıf söylemindeki metaforlar eğitim işlevi görürken, politikadaki metaforlar politik rakiplere saldırı, politikacıların sunumu veya politik iktidarın meşrulaştırılması gibi politik bağlamda işlev görecektir. Metin ve konuşma özellikleri arasındaki örneğin fonoloji (sesbilim), grafik, sentaks (sözdizimi), anlam, konuşma eylemi, stil ve retorik, konuşma etkileşimlerinin yapı ve strateji hesabı gibi özellikler politik olarak bağlamsallaşabilir ise politik söylem çözümlemesinin önemli bir kısmını oluşturur (van Dijk, 1997b: 24; 2013: 230). Sıralanan bu yapılar van Dijk’ın da belirttiği gibi, ESÇ’de açıkça ifade edilebilen ve farkedilebilen ideolojilerin yanı sıra, aynı zamanda dolaylı, sezdirmeli, üstü kapalı bir biçimde tonlama, duraksama veya bir zamir kullanmak suretiyle söylemin daha az belirgin yapılarında da ifade edilebilen

⁹⁵ Yaşam alanı.

ideolojilerin tespit edilmesinde büyük önem taşımaktadır (van Dijk, 2003: 55-107). Dolayısıyla bir söylem çözümlemesi yaparken sadece sözcüklerin incelenmesi yeterli sonuçların elde edilmesine olanak tanımaz. Bu nedenle özellikle ESÇ’de incelenen konuya bağlı olarak sözcüklerin bağlamından kopartılmadan incelenmesi aracılığıyla söylemde saklı kalan ideolojilerin tespit edilmesi ve bu suretle de daha yeterli ve tatmin edici sonuçların elde edilmesi sağlanır.

Söylem çözümlemesinin kullandığı yöntemler ile ilgili olarak van Dijk disiplinlerarası bir çalışma alanı olmasından dolayı “tek” bir söylem çözümlemesinin olmadığı gibi tek “sosyal” ve “bilişsel” çözümlemenin de olmadığı görüşünü savunur. Hem söylem çalışmaları hem de eleştirel söylem çalışmaları araştırmanın amacına, araştırma yapılan alanın doğasına, araştırmacıların ilgi alanlarına, yeterliliklerine ve diğer parametrelere bağlı olarak söylem alanında sosyal bilimlerde kullanılan alışlagelmiş olan gözlem, etnografik yöntemler ve deneyler gibi metotların yanı sıra, çözümleme/analiz ve veri toplama, işleme ve yorumlama stratejileri, hipotezin sınanması, kuram geliştirme ve bilgi edinme gibi çeşitli metotlardan yararlanır. Böylece her iki alanda söylem yapısı ve stratejilerinin araştırılmasında aşağıdaki yöntemler kullanılır (van Dijk, 2008: 2-4)⁹⁶:

- Gramatik (grammatical) (fonolojik, sentaktik, leksik ve semantik) çözümleme;
- İfade ve iletişimsel eylemlerin pragmatik çözümlemesi;

⁹⁶ Van Dijk ESÇ kavramını 2008 yılına kadar tüm çalışmalarında kullanmasına rağmen 2008’de yayınlanan “Discourse and Power” adlı çalışmada bu kavramın “Eleştirel Söylem Çalışmaları” (“Critical Discourse Studies”) kavramıyla değiştirilmesini önerirken ESÇ’nin bir metot olmadığını da ileri sürer. Van Dijk’a göre ESÇ özellikle de sosyal bilimler alanındaki birçok yazarın ileri sürdüğü gibi bir “metot” değildir. Böyle bir metot mevcut bile değildir. ESÇ araştırma yapmak amacıyla kullanılan her türlü metotları kullanır ve bu metotlar büyük oranda söylemin araştırılmasında kullanılır. Bu nedenle söylem çözümlemesinin bir *metot* değil, bundan ziyade tüm sosyal ve beşeri bilimlerin tamamında yaygın olan disiplinlerarası bir proje, bilimsel uygulama alanı olduğu görüşünü savunan van Dijk “söylem araştırmaları” kavramını kullanmayı tercih eder (van Dijk, 2008: 2).

- Retoriksel çözümleme;
- Stilistik (üslup);
- Spesifik (biçim vs.) yapıların (tarih, haber, parlamento seçimleri, konuşma (lecture), reklam metinleri vs.) çözümlemesi;
- Etkileşimsel konuşma çözümlemesi (conversation analysis of talk in interaction);
- Söylem ve etkileşimin (interaction) sesli, görüntülü materyallerinin ve diğer multimodal özelliklerin semiyotik çözümlemesi.

Bu gibi çözümleme türleri ampirik verilere bağlı olduklarından söylemin yapısının detaylarını nitel açıdan tanımlamalarına rağmen, aynı zamanda ESÇ için yeni metotlar geliştiren dilbilimine yönelik nicel olabilirler (van Dijk, 2008: 3).

1.2. Politik ve Kuramsal Söylem Bağlamında “Zürich Protokolleri”ne İlişkin Diplomatik Söylemin Eleştirel Çözümlemesi

Politik/diplomatik ve kuramsal söylem içinde iktidar ve ideolojiyi barındırdığından dolayı ESÇ kapsamında araştırılabilir. ESÇ’de çeşitli yaklaşımlar (haber/medya söylemi, politik/ırkçı söylem, parlamento söylemi vs.) geliştiren van Dijk’ın çalışmaları genellikle toplumda metin oluşum biçimlerine odaklanmanın yanı sıra, aynı zamanda bu metinlerin algılanması ve etkilerinin ortaya konulması, belirli bir ideolojinin toplumda sürdürülmesi, toplumsal bilincin oluşum yöntem ve mekanizmalarının araştırılması bakımından da önemlidir. Çalışma alanının geniş olması

çeşitli araştırmacıların van Dijk'ın EŞÇ yaklaşımını daha fazla tercih etmesine neden olmaktadır.

Politik söylem diğer söylem türleri arasında her ne kadar bir tür olarak görülse de, kendi içinde çeşitli sınıflara ayrılmaktadır. Van Dijk'a göre:

Politik söylem bir tür olmaktan ziyade sosyal bir alan, yani politikanın tanımladığı türden bir sınıftır. Hükümet görüşmeleri, parlamento üyeleri arasındaki tartışmalar, parti programları, politikacılar tarafından yapılan konuşmalar vs. politik alana ait birçok türden bazılarıdır. Dolayısıyla politika diğer sosyal alanlarla ilişkili olduğundan dolayı öncelikle politik söylemin sınırlarının doğru bir şekilde çizilmesi gerekir. Mesela öğrenci yürüyüşü, yatırım veya vergi politikası üzerine yapılan kurumsal konuşmalar vs. ister istemez politik kararların alınmasını etkileyebilmektedirler veya eğitim politikası da politik söylemin bir türü sayılmaktadır (van Dijk, 1998'den akt. van Dijk, 2002: 19-20).

Diplomatik söylem politik söylemin bir türü olsa da birlikte politik söyleme kıyasla çok daha önemli ve uluslararası bağlayıcılığı olan bir söylem türüdür. Uluslararası ilişkiler alanında dış politika ve uluslararası politika konusunda diplomatik aktör sıfatına sahip kişilerin yaptığı tüm yazılı ve sözlü metinler politik söylemin bir türü olan diplomatik söylemdir.

Gayri-resmi ortamlarda veya sıradan sohbetlerde uluslararası ilişkilere ilişkin yapılan konuşmalar diplomatik söylem kapsamında değerlendirilemeyeceği için diplomatik söylem ancak resmi surette yapıldığı takdirde önem arz eder. Bu durum diplomatik söylemin bağlamından ileri gelmektedir. Diplomatik söylem herhangi bir ülkenin izlediği dış politika ve dış politikasını şekillendiren ideolojisi ve dış politik/diplomatik kurum içerisinde üretilen kurumsal söylemlerdir. Bu nedenle, diplomatik söylemler uluslararası ilişkileri doğrudan etkileyeceğinden dolayı gelişigüzel

birer söylemden ziyade, aksine özenle hazırlanmış ve her daim kaydı tutulan yazılı ve sözlü kurumsal metinlerdir (institutional texts)⁹⁷.

Kaydı tutulan metinler daha sonraki eylem ve karar almalarda hukuki dayanak oluşturmanın yanı sıra, aynı zamanda çoğunda iletişimsel iktidarı pekiştirir. İletişimsel iktidarı pekiştiren şey yazılı söylemlerin zımnen programlanması, planlanması, yani denetlenmesidir. Bu özellik doğrudan ve girift bir şekilde iktidarın uygulanmasıyla ilişkilidir (van Dijk, 2013: 76). Bu iktidar kurumsal metinlerin birincil kaynak olması nedeniyle de pekişir. Devlet kurumlarının söylemleri birincil ve resmi söylem olduklarından dolayı bunların söylemleri kamuoyuyla paylaşılmadan ve medyada yer almadan çok önce uzmanlar tarafından konu ile ilgili önceden formüle edilmiş bilgi, yorum ve açıklamalara sahip olurlar. Böylece politik aktörlerin söylemleri resmi söylem haline gelir ve kamuoyunda ve medyada “daha önceden üretilen” söylemler olarak yer alır. Bu durum söylemi üreten ve denetleyenlerin aynı zamanda bu söyleme erişimlerinden kaynaklanmaktadır (bkz: van Dijk, 2013: 145).

Diplomatik söylemde iktidar söylemi üreten ve denetleyen uzmanların kendi devletlerinin dış ve uluslararası politikaları çerçevesinde uluslararası alanda geçerli birtakım norm ve kurallara göre inşa ettikleri kurumsal metinlerinde kullanılan sözcük ve kavramlarda ortaya çıkar. Dilin esnek yapısı her alanda olduğu gibi yeni düzenle birlikte uluslararası ilişkilerde yaşanan değişim ve dönüşümlere paralel olarak diplomasiye yansınınca uluslararası ilişkilerin devlet, ulusal çıkar, güç, egemenlik, güvenlik gibi temel kavramları her zamankinden çok daha fazla ön plana çıkmıştır.

⁹⁷ Kurumsal diyaloglara genellikle sözlü diyalogun açıklaması veya yorumunu içeren metinler eşlik eder. Müdür, politikacı, lider, profesör, hakim, doktorlar kişilerarası söylemde nasıl bir etkiye sahip olurlarsa olsunlar, onların gerçek iktidarı bir şekilde yazılı metinlerde “sabitlenmişse” formal sonuçlara sahip olabilir. Başka bir deyişle, en formal iş bile sözlü yapılmasına rağmen dayanağını oluşturması veya sonuçları niteliğinde yazılı metinler gerektirir. Dolayısıyla toplantı, mülakat, seçim gibi formal diyalog türleri protokol ve görüşmelerin kaydını tutan diğer resmi transkript şeklinde yazılı suretleri bulunur (van Dijk, 2013: 75).

Artık politikanın rekabete dayalı bir güvenilirlik yarışı halini aldığı gözönünde bulundurulduğunda günümüz bilgi çağındaki en kötü politikalar bile gösterişli ve etkileyici söyleme ihtiyaç duyunca diplomatik söylemler bu kavramlar üzerinden üretilirken nihayetinde politika yerine söylemler daha fazla inşa edilmeye başlanmıştır. Ancak söylemde görünen anlamlardan ziyade görünmeyip ima edilen anlamlar önem arz ettiğinden dolayı bu kavramların altında yatan anlamların ortaya çıkarılması amacıyla eleştirel söylem çözümlemesi sıkça başvurulan bir yöntem haline gelmiştir.

Diplomatik aktörlerin tüm söylemleri uluslararası önemde birer kurumsal metin/söylem olduğundan diplomatik söylem çözümlemesinde ötekileştirmeye ve kutuplaştırmaya odaklanan politik yaklaşım çerçevesinde van Dijk'ın “politik söylem” ve “kurumsal metin” (“institutional texts”)/“kurumsal söylem” (“institutional discourse”) ⁹⁸ yaklaşımları birleştirilerek (sentezlenerek) “kurumsal diplomatik metin/söylem”⁹⁹ yaklaşımı ve uluslararası ilişkiler alanında olgu ve olaylara eleştirel bir perspektiften bakarak uluslararası ilişkilerin temel kavramları olan devlet, ulusal çıkar, güç, güvenlik vs.'yi sorgulayan ve söylemin çokanlamlılığı ve belirsizliğine odaklanan postyapısalcı yaklaşımlar benimsenmiştir. Böylece Jorgensen & Phillips'in (2008: 22) de desteklediği gibi, özel yeni bütüncül araştırma yöntemi oluşturulmuştur. Böyle bir

⁹⁸ Söylem çözümlemesi ile uygulamalı dilbilimini birleştiren Sarangi ve Slembrouck, bürokratik (kurumsal) ve profesyonel söylem çözümlemesini konu ettikleri çalışmalarında kişilerarası söylem ile bürokratik söylem arasındaki dil kullanımı arasındaki farklılıkları ve dilin aslında bir toplumsal kontrol mekanizması olduğu görüşünü ileri sürmüşler ve çalışmalarında özellikle sağlık, bürokrasi, eğitim vs. alanındaki dil kullanımına eğilmişler. Kitaplarında bürokrasi ve sosyal kontrolün dil aracılığıyla oluşturulduğu görüşünden hareket eden Sarangi ve Slembrouck dilin kullanım sorununa eğilerek dil sayesinde mücadele edilir ve iletilir olduğunu öne sürerler. Ayrıntılı bilgi için bkz: Srikant Sarangi & Stefaan Slembrouck, 2013, **Language, Bureaucracy and Social Control**, London & New York: Routledge. Bununla birlikte, kurumsal söylem ile ilgili bkz: Srikant Sarangi & Celia Roberts, 1999b, “Introduction: the dynamics of interactional and institutional orders in work-related settings”. In Srikant Sarangi & Celia Roberts, (eds), **Talk, Work and the Institutional Order: Discourse in Medical, Mediation and Management Settings**, p.1–57, Berlin and New York: Mouton de Gruyter; P. Drew, J. Heritage, (eds.), 1992, “Talk at work. Interaction in institutional settings”, Cambridge: Cambridge University Press; P. Drew, A. J. Wootton, (eds.), 1988, “Erving Goffman: Exploring the interaction order”, Boston: Northeastern University Press.

⁹⁹ Diplomatik söylem belli bir kurum içerisinde ve diplomat unvanına sahip kişiler tarafından üretildiği için aynı zamanda kurumsal söylem özelliği de taşır. Bu nedenle çalışmada “kurumsal diplomatik söylem” tanımı yerine “diplomatik söylem” tanımı kullanılmıştır.

araştırma sorunun daha iyi anlaşılmasını sağladığı için söylem çözümlemesinde kabul görmekle birlikte, oldukça olumlu karşılanmaktadır. Her ne kadar Cornelius Castoriadis “uygarlığımızın derdinin kendisini sorgulamayı bırakmış olması olduğunu” iddia etse de (Bauman, 2000: 135) bu yaklaşımlar sayesinde ülkelerin uluslararası arenada diğer ülkeler ile yürüttükleri ilişkilerde izledikleri ideolojilerinin, gözettikleri ulusal çıkarlarının, kendi devletlerinin egemenliklerinin, sahip oldukları gücün vs.’nin inşa ettikleri diplomatik söylemlerinde ne şekilde tezahür bulduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın temel varsayımı: Türkiye ile Ermenistan arasında 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre’nin Zürih kentinde imzalanan ve literatüre “Zürih Protokolleri” olarak geçen “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol”, “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol” ve ekindeki Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol’ün Uygulanmasına İlişkin Zaman Çizelgesi ve Unsurlar” adlı belgelerin imzalanmış olmalarına rağmen Azerbaycan’ın dolaylı etkisi nedeniyle onay aşamasından geçemeyerek uygulamaya konulamaması olduğu için bu çalışmada:

- 1) Zürih Protokolleri Türkiye Cumhurbaşkanı’nın diplomatik söylemlerine nasıl yansımıştır?
- 2) Zürih Protokolleri Azerbaycan Devlet Başkanının diplomatik söylemlerine nasıl yansımıştır?
- 3) Zürih Protokolleri Ermenistan Devlet Başkanının diplomatik söylemlerine nasıl yansımıştır?

- 4) Azerbaycan'ın Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik dış politikasını etkiler mi?
- 5) Türkiye'nin Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Azerbaycan'ın Türkiye'ye yönelik dış politikasını etkiler mi?
- 6) Türkiye'nin Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik dış politikasını etkiler mi?
- 7) Ermenistan'ın Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik dış politikasını etkiler mi?

sorularına yanıtlar aranmıştır.

Diplomatik söylemin eleştirel c z mlemesinde van Dijk'ın özellikle *Political Discourse and Racism. Describing Others in Western Parliaments* (1997a), *Political Discourse and Ideology* (2002), *On the Analysis of Parliamentary Debates on Immigration* (2000), *Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction* (2003), *Politics, Ideology and Discourse* (2005a), *Ideology and Discourse Analysis* (2006), *Discourse and Power: Representation of Domination in Language and Communication* (2013) adlı c lışmalarından yararlanılmıştır.

C lışma konusunun sınırlandırılması amacıyla söylemi politik söylem olarak politikacıların mesleki alanlarıyla sınırlandırıldıktan sonra belirli bir politik kurum içerisinde üretilen söylem ile de sınırlandırmak gerekir. Yani gayri-resmi ortamda politikacıların arkadaşlarıyla yaptıkları konuşmalardan ziyade, kurumsal koşullarda üretilen söylemler politik söylem olarak nitelendirilmiştir. Böylece politik söylemin

özellikleri “metinsel” kategorilerden ziyade bağlamsal kategorilerden yola çıkarak belirlenir (bkz: van Dijk, 2002: 20).

Bu çalışmanın konusu politik söylemin bir dalı olan diplomatik ve aynı zamanda kurumsal söylemlerdir. Uluslararası arenada yer alan ülkeleri ve dolayısıyla da uluslararası ilişkileri ilgilendirip etkilediğinden ve içinde her ülkenin kendi ideolojisini barındırdığından dolayı diplomatik söylemin önemi van Dijk’ın da belirttiği gibi bağlamından ileri gelir. Diplomatik söylem adından da anlaşıldığı üzere ancak belirli bir diplomatik ve/veya dış politik kurum içerisinde diplomat unvanına sahip politik aktörler tarafından dış ve/veya uluslararası ilişkiler konusu ile ilgili bir konuda üretilen söylem türüdür. Ancak diplomatik aktör ve kurum sayısının fazla olması çalışma alanının sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Bu amaçla bu çalışmada devletin başı olan ve devleti yurtdışında temsil edip, yaptıkları söylemleri ile kendi ülkelerini taahhüt altında bırakan Devlet Başkanlarının/Cumhurbaşkanlarının¹⁰⁰ söylemleri esas alınmıştır.

Bilindiği üzere, başkanlık sistemiyle yönetilen Azerbaycan ve Ermenistan’da Devlet Başkanı fiili yönetim yetkilerini elinde bulundurmasına karşın, Zürih Protokollerinin imzalandığı dönemde parlamenter sistemle yönetilen Türkiye’de yönetim yetkisi Başbakanı olduğundan dolayı Cumhurbaşkanının yetkileri sembolik nitelik taşımaktaydı. Ancak çalışma konusu uluslararası ilişkiler ve dolayısıyla da uluslararası andlaşmalar olduğu için bunları onaylama ve imzalama Türkiye Cumhurbaşkanının yetkisinde olduğu için Türkiye’nin diplomatik söyleminin çözümlemesinde Başbakanın değil de Cumhurbaşkanının söylemleri esas alınmıştır¹⁰¹. Böylece bu çalışmada Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet

¹⁰⁰ Araştırma döneminde Türkiye’de yapılan Cumhurbaşkanı seçiminden dolayı iki Cumhurbaşkanının söylemleri çözümlenmiştir.

¹⁰¹ Daha önce Parlamenter sistem ile yönetilen Türkiye’de 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan Türk tipi başkanlık sistemine geçişi öngören referandumda %52 oranında “evet” oyunun alınması sonucunda 24 Haziran 2018’de Cumhurbaşkanı seçiminin ardından Türkiye’de başkanlık sistemi resmen uygulanmaya başlamıştır.

Başkanlarının/Cumhurbaşkanlarının Zürih Protokollerine ilişkin yapmış oldukları söylemleri eleştirel c z mlemeye tabi tutulmuştur.

Eleştirel söylem c z mlemesi yapmak için veri taraması sırasında her    lkenin Devlet Başkanlarının/Cumhurbaşkanlarının söylemleri için temsil ettikleri kurumun resmi web sayfasında yer alan ve kendi   lke ve kurumları adına yapmış oldukları açıklamalar, konuşmalar, basın açıklamaları ve toplantıları, makaleler, röportajlar ile sınırlandırılmıştır. Bu söylemler aynı zamanda Devlet Başkanlığı/Cumhurbaşkanlığı kurumunun resmi web sayfasında yayınladıklarından dolayı birincil kaynak ve aynı zamanda kurumsal metin/söylem olma özelliklerine sahiptirler. Bu  zellik verilerin sadece kurumsal ideolojisini yansıttığı ve dış editöryel herhangi bir etkiye maruz kalmadan inşa edildiği anlamına gelir. Böylece  alışma konusu iletişimin yanı sıra uluslararası ilişkiler alanına da girdiğinden dolayı Devlet Başkanlarının/Cumhurbaşkanlarının tüm söylemleri birer diplomatik söylem olmakla birlikte, aynı zamanda başkanlık ettikleri   lkenin dış politika ideolojisi doğrultusunda üretilen birer kurumsal söylemlerdir.

Van Dijk'ın (2002: 21-22; 2013: 215-216) geliştirdiği bağlamsal kategorilerden hareketle bu çalışmanın bağlamsal kategorileri şöyledir:

- 1) Küresel (global) alan: politika;
- 2) Gerçekleştirilen küresel eylemler: dış politika, uluslararası ilişkiler ile ilgili konuların müzakere dili olan diplomasi;
- 3) Küresel durum: Devlet Başkanlığı/Cumhurbaşkanlığı resmi web sayfasında yer alan açıklamalar, konuşmalar, röportajlar, basın toplantıları ve açıklamalarını oluşturan diplomatik söylem;

- 4) Gerçekleştirilen politik eylemler: Zürih Protokollerinin imzalanması;
- 5) Katılımcıların politik rolleri: Devlet Başkanları/Cumhurbaşkanları;
- 6) Katılımcıların politik bilişleri: dış politik inanç ve ideolojiler, ulusal çıkar, devlet, güç, güvenlik, amaç ve hedefler vs.

Yukarıda sıralanan bağlamsal kategoriler/modeller iletişimsel olayların yapısını tanımlamaktadır. Ancak politik söylemin ayırtedici özellikleri büyük oranda bağlamsal olmasına rağmen konu, geleneksel tema, tutarlılık, argümanlar, leksik stil, yalanlama ve birçok retoriksel özellikler (metafor, örtmece/euphemism vs.) gibi politik söylem yapılarının incelenmemesi gerektiği anlamına gelmez, bunların her biri politik söylem çözümlemesinin bir parçasını oluşturur ve böylece söylemin bilişsel, sosyal ve özellikle de politik işlevlerine dair çıkarımların yapılmasını mümkün kılar (van Dijk, 2002: 22; 1997b: 24; 1997a; 2013: 216). Politik söylem yapıları ideolojinin belirlenmesi için önemli işleve sahiptir çünkü van Dijk’ın da belirttiği gibi ideolojiler (2003: 55):

Sadece açıkça ifade edilebilir ve farkedilebilmelerinin yanı sıra, aynı zamanda dolaylı, sezdirmeli, üstü kapalı bir biçimde tonlama, duraksama veya bir zamir kullanmak suretiyle de söylemin daha az belirgin yapılarında da ifade edilebilir. Dolayısıyla ideolojik unsurların yer aldığı politik ve kurumsal söylem çözümlemesinde amaç gizli ve/veya aleni olan bu ideolojilerin ortaya çıkarılması olduğu için anlam, resmi yapılar, tümce dizimi, söylem biçimleri, usamlama, retorik, eylem ve etkileşim gibi söylem yapılarının çözümlenmesi gerekir.

Bu çalışmada diplomatik söylem yapıları incelenirken her üç ülkenin Devlet Başkanlarının/Cumhurbaşkanlarının Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemlerini temsil ettikleri ülkenin ve başında bulundukları kurumun dış politikası ve ideolojisi doğrultusunda ürettikleri varsayımından hareket edilmiştir. Böylece söylemlerin uluslararası ilişkiler açısından ne ifade ettiğı, hangi anlama geldiğı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan diplomatik söylem çözümlemesi kapsamında verilerin elde edilmesi için esasen Zürih Protokollerinin imza aşamasına giden süreci de göz önünde bulundurarak 1 Haziran 2008 tarihinden itibaren, imzalandığı 10 Ekim 2009 tarihini ve onay sürecinden bir türlü geç(e)mediğinden dolayı onay aşamasına gel(e)mediği için Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan tarafından Ermenistan parlamentosundan geri çekildiği 16 Şubat 2015 tarihini de kapsayan 28 Şubat 2015 tarihine kadar olan dönem esas alınmıştır¹⁰². Böylece Zürih Protokollerinin 10 Ekim 2009 tarihinde imzalanmış olmasına rağmen araştırmanın 1 Haziran 2008 – 28 Şubat 2015 tarihleri arasındaki 7 yıl 9 aylık bir dönemi kapsamasının asıl nedeni imzalandığı dönemdeki söylemlerin yanı sıra, imza öncesi ve sonrasında söylemlerin karşılaştırmalı olarak çözümlenerek tutarlı ve istikrarlı olup olmadığı sorgulanmış ve herhangi bir tutarsızlık durumunda bunun nedenleri araştırılmıştır.

Yapılan tarama sırasında “görüşmede (...) Ermenistan-Türkiye ilişkilerine, (...) değinildi”, “Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesine değinildi”, “(...) Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin çözümlenmesi yönünde bu zamana kadar yapılan gayretlere, (...)”, “(...) Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin yoluna sokulması (...)” gibi kısa ifadelerin yer aldığı veriler araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

¹⁰² Tarama sırasında kimi verilerin 2009 veya 2010 yılından başladığı durumlara da rastlanmıştır. Bu nedenle, Türkiye Cumhurbaşkanlığının, Azerbaycan ve Ermenistan’ın Devlet Başkanlıklarının resmi web sayfalarında yapılan arama sonucunda sadece araştırma dönemi boyunca yer alan veriler araştırmaya tabi kılınmıştır.

2. ARAŞTIRMA VERİLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

2.1. Zürih Protokollerine İlişkin Diplomatik Söylemlerin Çözümlemesi

2.1.1. Azerbaycan'ın Diplomatik Söyleminin Çözümlemesi

Azerbaycan'ın diplomatik söylemi kapsamında Azerbaycan yönetiminden sorumlu olan Devlet Başkanı İlham Aliyev'in Zürih Protokolleri ile ilgili söylemleri çözümlenmiştir. 15 Ekim 2003 tarihinden itibaren günümüze kadar Azerbaycan'ın Devlet Başkanlığı görevini sürdüren İlham Aliyev döneminde imzalanan Zürih Protokollerinin Azerbaycan yönetimince nasıl ele alındığı, değerlendirildiği ve söylemlerine nasıl yansıtıldığı çalışmanın bel kemiğini oluşturan üç söylemden birisidir.

Zürih Protokollerini imzalayan taraf ülke konumunda olmamasına rağmen dolaylı surette ilgilendirdiği için Dağlık Karabağ ve çevre yedi ili işgal eden Ermenistan ile arasında ateşkes anlaşması yürürlükte olsa bile savaş hali devam eden Azerbaycan'ın, Türkiye'nin bu tutumundan rahatsızlık duyup duymadığı, rahatsızlık duyması halinde bunun Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine nasıl yansıdığı birçok ülke ve medya da dahil her kesim tarafından büyük ilgiyle izlenmiştir. Medyanın da uzun bir süre gündemde tuttuğu konu olması sebebiyle her açıklama, konuşma, röportaj, basın açıklaması ve toplantıları, ortak basın toplantılarında Devlet Başkanı İlham Aliyev protokoller ile ilgili çeşitli söylemler inşa etmiş ve kimi zaman da görevi gereği konuya değinmek ve kendisine yöneltilen soruları cevaplamak durumunda kalmıştır.

Birincil ve kurumsal kaynak olan Azerbaycan Devlet Başkanlığının www.president.az adlı resmi web sayfasında yer alan açıklamalar, konuşmalar,

röportajlar, basın toplantıları ve açıklamaları, ortak basın toplantıları gibi veriler büyük bir titizlikle taranmıştır. Tarama sırasında araştırma dönemi 1 Haziran 2008-28 Şubat 2015 tarihleri arasını kapsamasına rağmen, belirtilen tarihler arasında bazı verilere ulaşılamamıştır¹⁰³. Bununla birlikte, Azerbaycan doğrudan Zürih Protokollerinin tarafı olmadığından dolayı konuyla ilgili veriler Türkiye ve Ermenistan veri ve bulgularına kıyasla daha az sayıdadır. Buna göre, Azerbaycan'ın diplomatik söyleminin tespit edilebilmesi için Devlet Başkanı İlham Aliyev'in Zürih Protokollerine değindiği toplamda 8 konuşma, röportaj, basın toplantısı ve açıklaması, ortak basın toplantıları gibi veriler çözümlenmiştir.

Veriler ülkenin resmi dili olan Azerbaycan Türkçesi ve Azerbaycan'da en fazla kullanılan yabancı dil olan Rusça olarak yer almıştır. Çalışmada elde edilen verilerden yapılan alıntılar çalışmanın dili olan Türkiye Türkçesine aktararak verilmiştir.

Azerbaycan'ın Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemleri dış politika doğrultusunda izlediği ideolojisi çerçevesinde dört ana konu başlığı altında değerlendirilmiştir. Bunlar: Sözde Egemenlik: “Non-Intervention İlkesi”, Türkiye'nin Sadakat Sınavı: Gizli Müzakere Kırğınılığı ve Alternatif Politika Vurgusu, Ermenistan'a Ismarlama Yardım Paketi: Normalleşme Süreci, İşgalci Ermenistan: (Dağlık) Karabağ Sorununun Çözumsuzlüğü. Bu konu başlıkları aslında söylenenden değil de, söylenmeyip ima edilenlerden türetilmiş ve böylece söylemlerin görünen anlamlarından ziyade görünmeyen anlamları ve bu anlamların uluslararası ilişkilerde ne anlama geldiği tespit edilmiştir.

¹⁰³ Web sayfasından elde edilemeyen veriler ile ilgili kurum ile kurulan irtibat sonucu Azerbaycan'ın Devlet Başkanlığı'nın henüz düzenli ve sistematik bir veri arşivine sahip olmadığı ve iyi yönetilemediği kanısına varılmıştır.

2.1.1.1. *Sözde Egemenlik: “Non-Intervention İlkesi”*

Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev’in Zürih Protokollerine değindiği açıklama, konuşma, röportaj, basın toplantısı, basın açıklaması vs.’lerde non-intervention ilkesinden hareketle Azerbaycan’ın hiçbir ülkenin işlerine karışmadığını söylemiştir. Görüş bildirmek yerine uluslararası hukuk ve politikanın temel prensiplerini esas alan Aliyev 28 Nisan 2009 tarihinde Brüksel’de Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso ile yaptıkları ortak basın toplantısında diplomaside zaten kabuledilebilir ve gayet diplomatik bir ifade seçmiştir. Bu şekilde Azerbaycan’ın egemen bir ülkeye yakışır şekilde hareket ettiğine göndermede bulunan Aliyev Türkiye ile ilişkilerin iki egemen ülke arasındaki ilişkilere yakışır şekilde yürütüleceğini göstermektedir:

Tutumumuz bizim hiçbir zaman ne diğer bir ülkenin iç işlerine, ne de iki egemen ülke arasındaki ilişkilere karışmamamızdır. (...) Biz, bu iki ülke arasındaki ilişkilerin ileriye gitmesine izin verecek veya ona engel olacak konumda değiliz (**Brükselde Prezident İlham Aliyev ve Avrupa Komisyonunun sedri Jose Manuel Barrozunun birge metbuat konfransı geçirilmiştir, 28.04.2009**).

Ancak Aliyev olayı her ne kadar diplomatik kavramlar ile betimlemeye çalışmışsa da, gerçek tutum ve düşüncelerini başka ifadeler aracılığıyla açık etmiştir. Başka bir ifadeyle, Aliyev her ne kadar tarafsız bir tutum sergilediklerini söylese de 09 Ekim 2009 tarihinde *Azerbaycan Televizyası (AzTv)* kanalına verdiği röportajda sarfettiği sözler niyetini açık etmiştir.

Aliyev Azerbaycan’ın tutumuna değindiği röportajının belkemiğini “biz kendi iç işlerimize birilerinin karışmasını da arzulamıyoruz ve buna izin vermiyoruz” ifadesi ile Azerbaycan’ın atacağı adımlara da hiçbir ülkenin karışmaması gerektiği imasında

bulunarak Azerbaycan'ın Zürih Protokollerine yönelik beslediği açık niyetini ve serzeni ini ortaya koymuştur. Bununla birlikte Aliyev'in "Azerbaycan asla başka ülkelerin ne i  i lerine ne de ülkeler arasında ilişkilere karı mamı tır" cümlesiyle Azerbaycan'ın Türkiye'ye dolaylı olarak baskı uyguladığına dair ortaya atılan iddialara da cevap vererek Azerbaycan'ı olumlu sunmuştur. Aliyev Azerbaycan'ın tavrının netliğini ise kullandığı kesinlik bildiren "asla" zarfı ile vermiştir:

Tavrımız şudur ki, biz başka ülkeler arasında oluşan yahut doğabilecek ilişkilere müdahale etmiyoruz. Bunu kabul edilemez buluyoruz. Aynı şekilde, biz kendi iç i lerimize birilerinin karışmasını da arzulamıyoruz ve buna izin vermiyoruz. Azerbaycan asla başka ülkelerin ne i  i lerine, ne de ülkeler arasında ilişkilere karı mamı tır (**Prezident İlham Aliyev Azerbaycan Televiziyasına müsahibe vermiştir**, 09.10.2009).

Aynı  ekilde, Aliyev'in hem 08  ubat 2010 tarihinde *Euronews* TV Kanalına verdiği röportajda ve 14 Nisan 2010 tarihinde Bakanlar Kurulu toplantısının açılış konuşmasında diplomaside geçerli kural ve normlar çerçevesinde sürdürmeye çalıştığı konuşmasında defalarca vurguladığı gibi, bir kez daha non-intervention ilkesine atıfta bulunmuştur. Röportajda Aliyev'in aynı zamanda Zürih Protokollerinin imzalanmasını teşvik eden ülkelere üstü kapalı bir serzeni te bulunduğu da dikkat çekmektedir. Aliyev bu serzeni ini özellikle sorgulayıcı, aynı zamanda vurgulayıcı bir ifade ile vermeye çalışmıştır. Sürecin Türkiye'nin isteğinden ziyade dış baskı sonucu oluştuğunu ifade eden Aliyev daha da ileri giderek aslında protokollerin sadece baskıyla değil, aynı zamanda " antajla, karalamayla" da imzalandığını ima etmiştir. Böylece Aliyev Zürih Protokollerinin aslında Türkiye'nin egemen devlete yakı ır şekilde  zg r iradesiyle alınmadığını, bir "ısmarlama proje" olduğunu ve bu suretle de Türkiye ve Ermenistan'ın egemenliklerinin a ındırılmaya çalışıldığı imasını uyandırmaktadır.

Azerbaycan'ın gözardı edilmesi nedeniyle bu durumdan oldukça rahatsız olduğunu Aliyev "Biz, konuyla ilgili kendi tavrımız olmasına rağmen, hiçbir zaman bu sürece müdahil olmadık" cümleleri ile vermiştir. Röportajında Aliyev'in tehdit ar

slubunu hem tehdit hem de ulusal çıkar gibi geleneksel temaları kullanarak verdiği görülmektedir. Aliyev her açıklamasında non-intervention ilkesine vurgu yapsa da, satır araları incelendiğinde gerçek tutum ve niyeti ortaya çıkmaktadır. Böylece Aliyev aslında Türkiye ve Ermenistan her ne kadar egemen devlet olsalar da, bu ülkelerin egemenlikleri baskı, şantaj ve karalamayla non-intervention ilkesi ihlal edilmek pahasına gözardı edildiğine göndermede bulunmuştur. Aliyev’in konuşmasında değindiği, görünürde var olan ancak gerçekte uygulan(a)mayan non-intervention ilkesi uluslararası sistemin gerçek yüzünü gözler önüne sermektedir:

Benim fikrimce, dünyada hiçbir ülke iki egemen ülke arasındaki ilişkilere müdahale etmemelidir. Biz, konuyla ilgili kendi tavrımız olmasına rağmen, hiçbir zaman bu sürece müdahil olmadık. Bu, bilinen tutumdur ve biz bunu saklamıyoruz. Fakat sanırım, eğer bu süreçlere dışarıdan müdahale edilmezse veya baskı yapma girişimleri yapılmazsa daha iyi olur. İki lke arasındaki ilişkiler aynı şekilde iki ülke arasındaki ilişkiler olarak kalmalıdır. Ne yapmak, nasıl yapmak ve ne zaman yapmak kararını Türkiye ile Ermenistan kendileri vermelidirler (**Prezident İlham Aliyev’in “Euronews” telekanalına müsahibesinin geniş versiyasının şerhi**, 08.02.2010).

14 Nisan 2010 tarihindeki konuşmasında da Aliyev her ne kadar “Buna hiç kimse karışmamalıdır. Ne biz karışmalıyız, ne de başkaları” cümlesiyle non-intervention ilkesine atıfta bulunarak egemen bir devlete bir politika izlediklerini ifade etse de kurduğu diğer cümleler niyetini açık etmeye hizmet etmiştir. “Azerbaycan devleti kendi politikalarında uygun adımlar atıyor ve atacaktır” şeklinde üstü örtük tehditkr bir söylemde bulunan Aliyev Türkiye’nin Azerbaycan’ı gözardı ederek attığı adımın Azerbaycan tarafında mutlaka bir karşılığı olacağı sinyalinı vermektedir. Aliyev’in özellikle etken cümleler kullanması Azerbaycan’ın tavrında gayet kararlı olduğuna işaret etmektedir. Aliyev’in “Bu açık bir şekilde Azerbaycan’ın çıkarlarına aykırı olan bir politikadır” cümlesinden Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan Zürih Protokollerinin Azerbaycan’ın ulusal çıkarlarının gözardı edilerek imzalandığı ve Azerbaycan’ın da bu durumdan rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Aliyev dış güçlerin bölgeye ve dolayısıyla da bölge ülkelerine müdahale ettiklerini ifade ettiği söyleminde bu ülkeleri üstü örtük olarak bilgisizlikle suçlayarak eleştirel bir dil kullanmıştır. Konuşmasında dış ülkeleri bir dış tehdit olarak konumlandırıran Aliyev bu suretle süreçte çıkarları bulunan ülkeleri tekileştirmiştir:

Birincisi, Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması Türkiye ve Ermenistan'ın işidir. Buna hiç kimse karışmamalıdır. Ne biz karışmalıyız, ne de başkaları. Her ne kadar bazı ülkelere göre her işe karışmalıdırlar. Bu, iki ülke arasındaki ilişkidir. Bırakın bu iki ülke ilişkileri zsn. Elbette ki, bu ülkeler ilişkileri znce bölgede cereyan eden süreçleri dikkate alacaklar, tarihi dikkate alacaklar, tarihi ilişkileri dikkate alacaklardır. Hiçbir şeyden haberi olmayan, bölgede devam eden süreçlerden haberdar olmayan taraflar baskıyla, şantajla, karalamayla ne elde etmek istiyorlar?! Biz bunu böyle kabul ediyoruz. Bu açık bir şekilde Azerbaycan'ın çıkarlarına aykırı olan bir politikadır. Azerbaycan devleti kendi politikalarında uygun adımlar atıyor ve atacaktır (**Prezident İlham Aliyevin Nazirler Kabinetinin 2010-cu ilin birinci rübünün sosyal-iqtisadi inkişafının yekunlarına hesr olunmuş iclasında giriş nitqi**, 14.04.2010).

2.1.1.2. Türkiye'nin Sadakat Sınavı: Gizli Müzakere Kırgınlığı ve Alternatif Politika Vurgusu

09 Ekim 2009 tarihinde Moldova'nın başkenti Kişinev'de düzenlenen BDT Devlet Başkanları Toplantısına katılan Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev AzTV'ye verdiği röportajdan yapılan aşağıdaki alıntıda her ne kadar daha önceki konuşmalarında non-intervention ilkesini benimsediklerini söylese de, Türkiye'ye karşı oluşan kırgınlığını üstü kapalı bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin Ermenistan ile sınırını neden kapattığı konusunda ayrıntıya girerek söylemini pekiştirmeye alışan Aliyev Türkiye'ye olan kırgınlığını ön plana çıkararak dikkatleri bu noktaya çekmeye çalışmıştır.

Aliyev röportajında kendileri için “biz”, Türkiye için “onlar” zamir ikilisinden yararlanarak “onlar” diye kastettiği Türk yetkilileri politik kimlikleriyle mesleki bir

rolde betimlemiştir. Burada Aliyev ideolojik göndermede bulunarak Türk yetkililerin defalarca açıklamada bulunduklarını ancak uygulamada tutumlarını sürdüreceklerine ilişkin duyduğu kuşkuyu “umarım” kelimesiyle ifade etmiştir. Bu kelime aynı zamanda Aliyev’in Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye’nin sınırı açmayacağına dair Türk yetkililerinin verdikleri sözlerinin arkasında durmalarını istediği ve beklediği şeklinde de anlaşılmaktadır.

Aliyev kanıtsallık stratejisi aracılığıyla kendi saygınlığını korumak adına kendisinde mevcut olan bilgileri kanıt göstererek olası olumsuz ifade ve yorumların önüne geçmeye çalışmıştır. Kanıtsallık stratejisi özellikle kendi sözlerinin doğrulanması için son derece önemlidir. Aliyev’in röportajda Türk yetkililerin mesleki rollerde konumlandırması ifadelerin gerçekliğini artırmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilere değinen Aliyev yumuşak bir üslup ve duygu yüklü sözcükler aracılığıyla Türkiye’yi “dost” ve “kardeş” olarak konumlandırarak duygulara hitap etmiştir. Sınırların açılmayacağına dair bilgileri önvarsayan¹⁰⁴ Aliyev kanıt oluşturmaları bakımından yetkililerin açıklamalarına atıfta bulunarak kendinden emin bir üslup tercih etmiştir. Yetkililerin açıklamalarını kanıt gösteren Aliyev, aynı zamanda bölgede doğacak olumsuz durumlara karşı hazırlıklı olunması gerektiğini de ima etmektedir. Aliyev’in “henüz bir sonuç yok” ve “beklentimiz” ifadelerinin kullanılması durumun belirsizliğine işaret ederken bunu üstü kapalı olarak Türkiye’nin Ermenistan ile sınırları açıp açmayacağına bağlamaktadır. İşgal sona ermeden sınırların açılması halinde Türkiye ile ilişkilerin bozulacağını ve dolayısıyla bu durumun bölge politikasına ciddi surette yansıtacağını ima eden Aliyev Zürih Protokollerinin imzalanmasının ardından

¹⁰⁴ Önvarsayım “bir sözcede açık olarak dile getirilmeyen ancak konuşmacı tarafından var olduğu peşin olarak kabul edilen durum ya da durumlara ilişkin bütün arka plan bilgisi” (İmer vd., 2011: 204’dan akt. Aktaş ve Şentürk, 2016: 375); “bir sözcede dinleyiciye ulaştırılmak istenen bildirinin dışında kalan, tartışma götürmeyecek biçimde sunulan bilgi”dir (Vardar, 2002: 155’ten akt. Aktaş ve Şentürk, 2016: 375).

uygulamaya konulması halinde ortaya çıkacak tabloyu resmeden bir söylem üretimi yapmıştır.

Aliyev'in röportajda uluslararası piyasa ve uygulamalarını kanıt göstererek kendi eylemlerini bir temele oturtmak suretiyle bir nevi olumsuz yorumlara engel olduğu anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar Türkiye'ye gazı “adil olmayan” bir fiyat üzerinden sattıklarını belirten Aliyev böylece rakam ve fiyat teziyle kendi görüşlerini güçlendirmeye ve aynı zamanda Azerbaycan ile ilgili olumsuz değerlendirmeleri engellemeye çalışmıştır. Fiyatın yeniden gözden geçirilmesi konusu Zürih Protokollerinin imzalanma arifesine kadar geçen sürede bu kadar gündemde değilken, protokollerle birlikte gündeme gelmesi Azerbaycan hükümetinin bir “misilleme” yaptığı görüşüne ağırlık kazandırmaktadır.

Ancak Aliyev sadece “zam” konusunu gündeme getirmemiş, bununla birlikte röportajında “alternatif partner” arayışına da girdiklerini ima etmiştir. Aliyev Türkiye'ye yeni kazanç kapılarının da sinyallerini vererek Türkiye'nin kaçıracağı fırsatları göstermeye çalışmıştır. Kendi ülke zenginliklerine de değindiği röportajında Aliyev doğalgaz ihracatında transit bir ülke olarak Türkiye'nin kendileri için sadece ilgi çekici olduğunu ifade etmekle yetinmektedir. Böylece daha önce Azerbaycan tarafının inşa ettiği çeşitli söylemlerde “dost” ve “kardeş” olarak konumlandırılan Türkiye Zürih Protokollerinden sonra “olmazsa olmaz” yaklaşımı yerine üstü örtük olarak “olsa da olur, olmasa da” tarzında bir yaklaşıma dönüşme ihtimalinin olduğu sinyalleri dikkat çekmektedir. Aliyev röportajında Türkiye'nin kararsızlığını betimleyerek Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini yoruma açık bırakmaktadır.

Aliyev gaz ihracatında Türkiye'nin yerini alabilecek başka ülkeler olduğunun da sinyallerini ülke isimlerini belirterek vermekte ve bu suretle de söyleminin

inandırıcılığını arttırmaktadır. Rusya ile gaz alanında başlayan işbirliğini ve İran'ın da teklif vermesini Türkiye'ye alternatif olarak gösteren Aliyev müzakerelerin halen sürdüğünü ifade ettiği röportajında bir taraftan Türkiye'nin kararsızlığını betimlerken, diğer taraftan “görüşmeleri hoş niyetle yapıyoruz” diyerek kendini olumlu sunma stratejisini kullanmıştır:

Hiç kimse için sır değil ki, Türkiye-Ermenistan sınırının kapatılmasının başlıca nedeni ve tek sebebi Kelbecer ilçesinin işgal altına düşmesi olmuştur. Yani sırf bu nedenle, Türkiye-Ermenistan sınırı kapandı ve bugüne kadar bu durumda kalmaktadır. Tabii ki, neden ortadan kaldırıldıktan sonra sınır açılabilir. Bu, bizim tutumumuzdur. Aynı zamanda, Türk yetkilileri de bu konuyla ilgili defalarca kendi tutumlarını bildirmişlerdir. Umarım, bu tutum üstün olur ve protokollerde, onların pratikte uygulamasında bu faktör dikkate alınacaktır. Siz belirttiniz ve bizde bulunan bilgiye göre, bu protokollerde Dağlık Karabağ sorununun çözümü gözönünde bulundurulmamaktadır. Ancak bununla birlikte, Türkiye'nin yetkilileri resmi açıklamalarda ve kişisel görüşmeler sırasında defalarca bize Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye-Ermenistan protokollerinin Meclis tarafından onaylanmayacağını ve böylece sınırların açılmayacağını bildirmişler. Bunu Türkiye'nin Cumhurbaşkanı demiştir, Başbakanı demiştir, TBMM Başkanı, Dışişleri Bakanı demiştir ve biz buna inanıyoruz. İnanıyoruz ki, böyle de olacaktır. Bu durumda bölgeye barış gelebilir. Bu durumda bölgedeki tüm ülkeler bu durumdan başarıyla yararlanıp kendi aralarında tüm sorunları çözebilirler. Yalnızca bu durumda bölgede geniş çaplı işbirliği ortaya çıkabilir. (...) Türkiye ile Azerbaycan arasında dostluk, kardeşlik ilişkileri çok üst düzeydedir ve ben verilen sözlere inandığımı bir kez daha belirtmek istiyorum. Türk yetkililer tarafından yapılan açıklamalara inanıyorum ve eminim ki, Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye-Ermenistan sınırları açılmayacaktır. (...) Bizim isteğimiz ve müzakerelerde takındığımız tavır uluslararası tecrübeye dayanır. Bölgede yahut dünyada başka ülkeler arasında bu alım-satım konuları nasıl çözülmiyorsa, bizim aramızda da aynı şekilde çözümlenmelidir. Maalesef henüz bir sonuç yok. Gaz alım satımı ve gaz transiti ile ilgili görüşmelerde üç temel konu vardır. Birinci konu adil olması gereken fiyattır. Beklentimiz, adil fiyatla ilgili tez zamanda kendi çözümünü bulacağıdır. İkinci konu gelecekte Türkiye'ye verilecek doğalgazın miktarıdır. Bildiğiniz gibi, bu yıl Türkiye'ye yaklaşık 7 milyar metreküp Azerbaycan gazı ihraç edilmiştir. Henüz adil olmayan fiyatla. (...) Bizim petrolümüz çeşitli yollarla dünya ve Avrupa pazarlarına ulaştırılıyor. Biz gaz alanında da mevcut bütün gaz boru hatlarımızı kullanmalıyız. Elbette, Türkiye pazarı bizim için çok ilgi çekicidir. (...) Bildiğiniz gibi, Rusya ile Azerbaycan arasında gaz alanında işbirliği başlıyor ve eminim ki gelecekte bu çok başarılı işbirliği olabilir. İran tarafından verilen teklifler esasında görüşmeler yapılıyor. İran pazarı da bizim için çok ilgi çekicidir. (...) Üçüncü konu ise, yani birinci fiyat, ikinci miktar, üçüncü tarife ücretleridir. Fiyat gibi tarifeler da adil olmalıdır ve bölgede mevcut olan tüm diğer tarifeler ile uzlaşmalıdır. İşte bu üç konuda ne yazık ki, biz hala Türkiye tarafı ile görüşmelerde bir sonuca varmış değiliz. Ben bir kez daha söylemek istiyorum ki, biz görüşmeleri hoş niyetle yapıyoruz. Ancak bununla birlikte, görüşmelerde müzakere edilen konular uluslararası tecrübeye uygun şekilde çözümlenmelidir. Bu durumda Azerbaycan gazı Türkiye'ye daha büyük miktarda ihraç edilecektir (**Prezident İlham Aliyev Azerbaycan Televiziyasına müsahibe vermiştir, 09.10.2009**).

Azerbaycan'ın Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile ilgili yapılan müzakerelerden, varılan mutabakatlardan ve gelinen noktadan haberdar olmadığını 28 Nisan 2009 tarihinde Brüksel'de Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso ile yaptıkları ortak basın toplantısında konuşmasına yansıtan Aliyev aşağıdaki alıntıda konuyla ilgili

dış kaynaklardan haber almalarından dolayı rahatsızlık duyduğunu ifade etmiştir. Aliyev Türkiye-Ermenistan ilişkilerini yine Dağlık Karabağ sorunu üzerinden sunarak, sorunun ikili ilişkilerde ne şekilde ve nasıl konumlandırıldığını sorgulayan bir söylem inşa etmek suretiyle Azerbaycan'ın aslında konuyla ilgili açık tavrını betimlemiştir. Böylece Aliyev'in konuşmasından Türkiye-Ermenistan arasındaki gelişmelerden pek de hoşnut olmadığı anlaşılmaktadır.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle kapatıldığını varsaydığı konuşmasında Aliyev sınırların açılma olasılığının kapalı kapılar arkasında müzakere edilirken “yol haritasında” Dağlık Karabağ'ın ve dolayısıyla da Azerbaycan'ın saf dışı edildiği izlenimine kapıldığını söyleyerek bunu Türkiye'nin cevaplaması gereken bir soru, yani sorgulayıcı bir söylem üzerinden inşa ederek yetkililere mesaj göndermiştir.

Basın toplantısında Aliyev'in sarf ettiği sözler üstü kapalı bir tehdit unsuru içermektedir. Her ne kadar tarafsız bir tutum sergilediklerini belirtse de, Aliyev'in söylemi çözümlendiğinde gerçek tavrı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Aliyev non-intervention ilkesine sadık kalarak egemen bir ülke sıfatıyla bölgede cereyan eden ve ülkesinin gözardı edildiği politikalara karşın kendi ulusal çıkarlarını gözetmek adına gerekli adımları atacağını da sinyallerini vermiştir. “Bizim” ve “biz” zamirlerini kullandığı ve gerçek niyetlerinin açığa çıktığı cümlelerde politik ve retoriksel kutuplaştırma stratejilerinden yararlanarak kendi savlarını ön plana çıkarmıştır:

Yalnız bir şeyi belirtmek isterim ki, bizim de kendi politikamızı bölgede mevcut olan yeni realiteye uygun hale getirmek, bölgede oluşabilecek yeni duruma uygun adımlar atmak hakkımız var. (...) Bazıları diyor ki, başlangıç olarak “yol haritası” hazırlanmıştır. Diğer kaynaklardan duyuyoruz ki, ilk koşullar hakkında “yol haritası”nda hiçbir şeyin bahsi geçmemiştir. Bugün bu konuyla ilgili çeşitli kaynaklardan birçok çelişkili açıklamalar duyuyoruz. (...) Azerbaycan halkının neyin döndüğünü bilmesi gerektiğini düşünüyorum: Dağlık Karabağ sorununun çözümü Türkiye ile Ermenistan arasında yaklaşma bağlamından çıkarılmış mı, çıkarılmamış mı? Bu, çok basit cevap gerektiren basit bir sorudur (**Brüsselde Prezident İlham Aliyev ve Avrupa Komisşiyasının sedri Joze Manuel Barrozunun birge metbuat konfransı keçirilmişdir, 28.04.2009**).

13 Mayıs 2009 tarihinde Türkiye Başbakanı Recep T.Erdoğan ile yaptıkları ortak basın toplantısında Aliyev konuşmasını kendisinden önce muhabirlerin sorularını yanıtlayan Başbakan Erdoğan’ın açıklamalarına atıfta bulunarak yapmıştır. Aliyev’in muhabirin sorusu üzerine Erdoğan’ın soruyu bu kez bizzat yanında yanıtlamasından dolayı memnun olduğu muhabire teşekkür etmesinden anlaşılmaktadır. Çünkü Aliyev’in konuyla ilgili bir önceki basın toplantısında Türk yetkililere yönelttiği sorunun ortaklaşa düzenledikleri basın toplantısında bizzat Türkiye Başbakanı Erdoğan tarafından yanıtlanmış olması söylemin inandırıcılığını arttırmaktadır.

Konuşmasında Türkiye Başbakanını olumlu çağrışım yapan “değerli kardeşim” sözcükleriyle tanımlayan Aliyev’in Türkiye ve dolayısıyla da Türk hükümetinin en yetkilisinin açıklamalarından memnuniyet duyduğunu göstermektedir. Bu ifade aynı zamanda resmiyeti bozan bir ifade şeklinde de değerlendirilebilir. Diplomaside veya politikada “kardeşim” kelimesi sıcak ve samimi duyguları yansıtan gayri-resmi ve basmakalıp bir ifadedir. Aliyev’in inşa ettiği söyleminde aynı zamanda Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılacağına dair iddiaların gerçeği yansıtmadığını “spekülasyon” sözcüğü ile betimlemesi Türk tarafının açıklamalarından ikna olduğuna işaret etmektedir.

Aliyev açıklamasını desteklemek için Türk Hükümetinin lideri, Türkiye Cumhurbaşkanı, Başbakan gibi üst düzey yetkililere atıfta bulunarak ve aynı zamanda olumlu kendini sunma stratejisinden yararlanarak bundan sonra konuyla ilgili yapılacak olumsuz görüş ve eleştirileri önlemeye çalışmıştır. Böylece Aliyev kanıtsallık stratejisinden yararlanarak kendi söylemini çok daha inandırıcı kılmayı amaçlamaktadır.

Konuşmasında Aliyev’in bilgiyi açık etmek için “hiç kimse için sır değil” ifadesini kullanarak ”dürüst ve şeffaf” oldukları yönünde kamuoyu üzerinde olumlu bir

izlenim bırakma amacına yöneliktir. Böylece cevabı sadece kendisinin değil, tüm Azerbaycan halkının beklediğini ifade ederken Aliyev “belirli nedenler”, “son aylarda (...) huzursuzluk” gibi belirsiz niteleyiciler ve “Şubat ayının ilk yarısı”, “Nisan ayının ortası” gibi retoriksel stratejiler kullanmak suretiyle tarih vererek Azerbaycan’da oluşan şüpheleri gerekçelendirmeye ve meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Ortak basın toplantısında inşa ettiği söyleminde Aliyev’in Azerbaycan’a yönelik herhangi suçlama şeklindeki eleştirilerin önüne geçmek için konuyla ilgili ayrıntıya girdiği de görülmektedir.

Açıklamada inşa edilen bazı cümle ve ifadelerin tekrarlanması retoriksel olarak bir konuya yapılan vurguyla ilişkilidir. Aliyev Azerbaycan’ın Türkiye’ye sattığı doğalgaza yapmış olduğu zammın Zürih Protokolleri ile ilişkilendirilmemesi gerektiğini önerme yapısıyla vermiştir. Açıklamada yer alan tümce diziminde fiyat artışını yapan fail, yani Azerbaycan örtük bırakılarak olumsuz değerlendirmelerin önüne geçilmektedir. Fiyat artışını “fiyat değişikliği” örtmecesini ile açıklayan Aliyev bunun misilleme ile ilgili değil de, dünyadaki petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olduğu argümanı ile çürütmeye çalışarak bu iki konunun birbiriyle ilişkilendirilmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bunun için Aliyev doğalgazdaki fiyat değişikliğini petrol fiyatlarındaki değişikliklere bağlayarak kendi görüş ve eylemlerini daha kabul edilebilir kılarak meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Söylem çözümlemesi yapıldığında Aliyev’in Rusya’yı bir müttefik olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Zürih Protokollerinin imzalanmasının ardından Aliyev’in tehditkar söylemleri ve bunun devamında Rusya ile Azerbaycan arasında imzalanan anlaşma her ne kadar manidar olsa da, temelinin çok daha önce atıldığını vurgulayarak kendi tezine meşruiyet kazandırmaya çalışmış ve bu suretle de olumsuz değerlendirmelerin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Aliyev bir sonraki cümlesinde Rusya

ile ilişkilerini olumlu çağrışım yapan “yakın” sözcüğü ile tanımlayarak Rusya’yı Azerbaycan için önem arz eden bir ülke olarak konumlandırmaktadır.

Aliyev’in konuşmasında bir diğer çarpıcı ifadesi ise “herhangi geçici belirsiz bir durumu dikkate alıp ek adımlar atmaya gerek yoktur” cümlesidir. Her ne kadar Türk yetkilileri çeşitli platformlarda Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınırları açmayacaklarını ifade etmiş olsalar da, Aliyev bundan çok da ikna olmadığını ve durumun netleşmesi halinde ek adımlar atacaklarına dair önvarsayımlarda bulunmuştur. Durumun henüz netlik kazanmadığını kuşkucu ve belirsiz bir söylem üzerinden inşa eden Aliyev bu şekilde Rusya ile imzaladıkları anlaşmaya meşruiyet kazandırmıştır. Ayrıca söz konusu ifade Aliyev’in Rusya ile anlaşma yaparak Zürih Protokollerine bir “misilleme” yaptığını doğrulamaktadır:

Bence, sayın Başbakan, değerli kardeşimin sözleri bu soruya en güzel cevaptır. Ben bu soruya göre de, cevaba göre de minnettarım. Çünkü bundan daha açıkça cevap olamaz. (...) Sanırım bu, hiç kimse için sır değil, son aylarda Azerbaycan toplumunda belli bir anlamda bir huzursuzluk vardı. O hislerin belki de belirli nedenleri de vardı. (...) Ancak en önemlisi o ki, sanırım ve bugün ben Azerbaycan halkına yönelerek şunu söylemek istiyorum ki, herhangi bir şüpheyi, başka bir düşünceye, spekülasyona yer kalmadı. Türk hükümetinin lideri, Türkiye Cumhurbaşkanı defalarca bu konuya açıklık getirdiler ve bugün değerli kardeşim sayın Başbakanın sözleri bunun en güzel cevabıdır. (...) Meselenin kronolojisine baktığımızda, Ermeni basınında Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması ile ilgili bilgiler Şubat ayının ilk yarısından itibaren yayınlanmaya başladı ve bu bilgiler bir süre cevapsız kaldı. Yani bu bilgilere gerekli cevabı herhalde Azerbaycan toplumu alamadı, yani hiç bir açıklama yapılmadı. Muhtemelen, belirli şüphelerin ortaya çıkmasının birinci sebebi budur. Öte yandan, çeşitli ülkeleri temsil eden üst düzey kişiler konuşmalarında ve kendi sözlerinde yine Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi konusuna elde edilmiş bir olgu gibi yaklaşılar ve bu durumda elbette ki, Azerbaycan’da belirli fikirler ortaya çıktı, belirli şüpheler uyandı. Nisan ayının ortalarında bu şüphelere son verildi. Özellikle Türkiye’nin üst düzey yetkilileri olan Başbakanın, Cumhurbaşkanı’nın kesin sözlerinden sonra bu meseleye son verildi. Artık bence, bu bir tarihtir ve biz bu tarihe dönmemeliyiz. (...) Azerbaycan’ın herhangi bir ülke ile yaklaşma politikasıyla ilgili olarak, biz tüm ülkelerle normal dostane ilişkilerin kurulmasından yanayız. Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin de çok büyük bir geçmişi var ve her iki ülke için bu ilişki önemlidir. Şunu da belirtmek isterim ki, Rusya Devlet Başkanı Medvedev ilk yurtdışı yolculuklarından birini bir yıl önce özellikle Azerbaycan’a etmiştir. O ziyaret sırasında Rusya ile Azerbaycan arasında Dostluk ve Stratejik Ortaklık Anlaşması yapılmıştır. Bu Anlaşma çok büyük politik anlam taşıyor. Bizim Rusya ile ilişkilerimiz zaten yakındır ve herhangi geçici belirsiz bir durumu dikkate alıp ek adımlar atmaya gerek yoktur. Biz istiyoruz ki, tüm ülkelerle ilişkilerimiz yakın olsun, iyi olsun, karşılıklı saygı, güven, birbirlerinin işlerine karışmama temelinde kurulsun. Bizim komşularımızla ilişkilerimiz özellikle bu amaçları güdüyor ve bu zeminde kurulmuştur. (...) Bu konunun da son aylarda mevcut olan hava ile hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü Türkiye ile Azerbaycan arasında doğalgaz alanında işbirliğinin uzun bir geçmişi vardır, üzerinde mutabakata varılmış kontratta belli hükümler vardır. O hükümler gereğince, fiyatların zaman-zaman yeniden gözden geçirilmesini gerekiyor. Ama fiyat

değişikliği elbette ki, dünyadaki petrol fiyatlarına bağlıdır. Yani doğalgaz fiyatları petrol fiyatına bağlıdır ve bu durumda fiyatlar zaman-zaman yeniden gözden geçirilmektedir. Bu konuyu, yine de söylemek istiyorum, bölgede ortaya çıkabilecek veya oluşmakta olan yahut oluşmayan herhangi yeni bir durumla ilişkilendirmek doğru olmazdı (**Prezident İlham Aliyevin ve Türkiye'nin Baş naziri Recep Tayyip Erdoğan'ın birge metbuat konfransı geçirilmiştir**, 13.05.2009)¹⁰⁵.

14 Nisan 2010 tarihinde Bakanlar Kurulu toplantısında Aliyev Türkiye'nin Ermenistan'a Dağlık Karabağ'dan geri çekilmeleri şartını öne sürdüğüne ilişkin örtük olarak kendini olumlu sunma stratejisi kullanmıştır. Aliyev olumlu çağrışım yapan “umut ediyoruz” ifadesiyle savaşı sürdürme niyetinde olmadıklarını ancak sorunun geleceğinin Ermenistan'a bağlı olduğu izlenimi vererek Ermenistan'ı savaşı tetiklediğini ima ederek ötekileştirmeye çalışmıştır:

Müzakere süreci ile ilgili bir daha söylemek istiyorum, biz halen Ermenistan tarafının önerilen seçeneğe olumlu cevap vereceğini umut ediyoruz. Eğer böyle olursa, biz barış görüşmelerini daha etkin şekilde yürüteceğiz ve müzakerelerde yeni aşama, yani olumlu aşama açılabilir (**Prezident İlham Aliyevin Nazirler Kabinetinin 2010-cu ilin birinci rübünün sosyal-iqtisadi inkişafının yekunlarına hesr olunmuş iclasında giriş nitqi**, 14.04.2010).

17 Mayıs 2010 tarihinde Aliyev protokollerin uygulamaya konulması için Türkiye tarafından öne sürülen Dağlık Karabağ işgalinin sona erdirilmesine ilişkin önkoşulun Ermeniler tarafından kabul edileceğine dair önvaryayım yaparak tahmin yürütme stratejisinden yararlanmıştır. Varyayımlar üzerinden açıklama yapan Aliyev kendilerinin her zaman uzlaşmadan yana oldukları izlenimini vermiştir. Azerbaycan'ın barıştan yana olduğunu ve varyayımları gerçekleşirse bu yönde çok daha faydalı adımlar atacaklarını ifade eden Aliyev Ermenistan'ı “işgalci” ve “düşman” olarak

¹⁰⁵ Bu söylemi çözümlemeden önce atıfta bulunduğuş Erdoğan'ın söylemine şöyle bir göz atmak yerinde olacaktır. Başbakan Erdoğan aynı basın toplantısında Aliyev'in Brüksel'de muhabirin soruşş üzerine şöyle yanıtlamıştır: *Israrla üzerinde durduğuş konu şudur: bizim sınırlarımız Dağlık Karabağ'ın işgalinden sonra kapatılmıştır. Şimdi de işgal ortadan kalkmadığı sürece sınırlarımızı açmayacağız. Bunu kim söylüyor? Bunu Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı söylüyor. Bundan daha garantili ifade olabilir mi ?!* 28 Nisan 2009 tarihinde Aliyev Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki yakınlaşma ihtimali ile ilgili olarak sınırların neden kapatıldığını hatırlatma yapma gereğı duymuş ve gelişmelerden haberdar olmak istediklerini geleneksel tema aracılığıyla ifade etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine Erdoğan defalarca konuya açıklık getirmek zorunda kaldığı gibi bu kez de aynı soruşşu bizzat Bakü'de Aliyev'in yanında yanıtlamıştır. Erdoğan bizzat Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı sıfatını da vurgulayarak işgal ortadan kalkmadığı sürece sınırları açmayacaklarını büyük bir kararlılıkla ifade ederek cevabına resmîyet katmıştır.

konumlandırarak ötekileştirmiş ve olumsuz sunmuştur. Ermenistan işgalini bölge ile ilişkilendiren Aliyev sorunun sadece Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda bölgenin ve dolayısıyla da bölge ülkelerinin sorunu olduğunu ima ederek bölge ülkelere üstü örtük olarak çağrıda bulunmuştur:

Eğer Ermenistan tarafı verilen teklife olumlu cevap verirse ve bu çerçevede Azerbaycan topraklarından Ermenistan'ın işgalci güçlerinin çıkması süreci başlarsa, Azerbaycan tabii ki, Ermenistan ile olan bütün sınırları açacaktır. Tüm iletişim yolları açılacaktır ve böylece bölgede tam ölçekli barış ve güvenlik önlemleri temin edilebilir (**Azerbaycan Prezidentinin ve Türkiye Baş nazirinin metbuat konfransı olmuştur**, 17.05.2010)¹⁰⁶.

27 Mayıs 2010 tarihinde Azerbaycan'ın Cumhuriyet Günü nedeniyle düzenlenen organizasyonda yaptığı konuşmada Aliyev Zürih Protokollerinin imzalanmasının ardından verdiği sözlere sadık kaldığından dolayı Türkiye'yi olumlu sunmuştur. Aliyev Azerbaycan'ı Dağlık Karabağ konusunda yalnız bırakmadığı için Türkiye'nin tavrını “ilkeli” olarak betimlerken, protokoller konusunda Ermenilerin planlı hareket ettiği imasında bulunarak Ermenistan'ı üstü örtük olarak çıkarıcı olmakla suçlamış ve olumsuz sunmuştur. Aliyev Ermenistan'ın planının yenilgiye uğradığını çok karışık ve dağınık anlamında kullanılan “alt-üst” sıfatıyla ifade etmiştir. Ermenistan'ın politik işaretleri de iyi okumadığını ima eden Aliyev sınırların açılmayacağı hususunda Türkiye'ye olan güvenini ortaya koyarken aynı zamanda Ermenistan'a ima yollu bir göndermede bulunarak sınırların açılma ihtimalinin olmadığını sinyallerini vermiştir.

“Herkes kendi ayaklarını yorganına göre uzatmalıdır” şeklindeki resmiyeti bozan bir atasözü ile Ermenistan'a göndermede bulunan Aliyev, Ermenistan'ın kendisini Azerbaycan'da daha üstün ve güçlü görmekle yanıldığını, ayrıca Türkiye'yi Zürih Protokollerini onaylamak konusunda ikna edebilecek güçte olmadığını ima

¹⁰⁶ 17 Mayıs 2010 tarihinde geniş katılımlı bir heyet ile Bakü'ye ziyarette bulunan Türkiye Başbakanı Recep T. Erdoğan ile ortak basın toplantısı düzenleyen Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev muhabirlerin sorularını yanıtlamışlar. İlgili basın toplantısı detaylarına ulaşmak için bkz: http://archive.president.az/articles.php?item_id=20100517063024147&sec_id=13, <http://president.az/articles/51>. Erişim Tarihi: 12.01.2017.

etmiştir. Aliyev'in konuşmasından Türkiye'nin protokolleri onaylamayarak Azerbaycan'ı hayal kırıklığına uğratmadığından dolayı memnuniyet duyduğu anlaşılmaktadır:

Ancak, hayatın ve Türk tarafının ilkeli konumu bütün planlarını alt-üst etti. Durum, bundan birkaç ay önce Ermenistan Devlet Başkanının yurtdışı gezisi sırasında yaptığı konuşmada Azerbaycan Devlet Başkanını Türkiye-Ermenistan sınırlarını açmaya davet edeceği noktaya ulaştı. Yani, bu çok alakasız ve anlamsız bir açıklamaydı. Çünkü herhalde ondan başka herkes artık Türkiye-Ermenistan sınırlarının Dağlık Karabağ süreci bir düzene sokulmadan açılmayacağını biliyordu. Hayat onu bir daha gösterdi. O yüzden kendine bu kadar güvenmek için, birincisi, esas olmalı, ikincisi ise, herkes kendi ayaklarını yorganına göre uzatmalıdır (**Prezident İlham Aliyevin 28 May - Respublika Gününe hesr olunmuş resmi qebulda nitqi**, 27.05.2010).

25 Ekim 2010 tarihinde *Ukrayna Ulusal Televizyon Kurumuna, Profil-Ukrayna Dergisine* ve *Den* gazetesinin içinde yer aldığı Ukrayna'nın medya kuruluşlarına röportaj veren Aliyev Dağlık Karabağ sorunu ile Transdinyestr sorununun ilişkilendirilmesi ile ilgili bir soru üzerine Türkiye-Ermenistan ilişkilerine değinmiştir. Dağlık Karabağ sorununun bölgesel işbirliğine engel oluşturduğunu söyleyen Aliyev bu engeli de Ermenistan'ın işgalci tutumu ile gerekçelendirmiştir.

Aliyev sorunun Ermenistan'ın tutumu nedeniyle çözüme kavuşturulamamasını ima ederek Ermenistan'ı ötekileştirdiği ve olumsuzladığı röportajında uluslararası normlara da atıfta bulunarak önermelerini kiplik yardımıyla bir yükümlülük şeklinde ifade etmiştir. Ermenistan'ın bölgesel işbirliği önündeki engelin kalkması için "toprak talebinden vazgeçmeli" diyen Aliyev Ermenistan'ı başkalarının topraklarına göz diken bir ülke olarak düşmanlaştırmaktadır:

Karabağ sorunu mevcuttur ve bu çatışma bölgede işbirliğine engel oluşturan temel etkidir. Bu yüzden de bugün Ermenistan'ın önünde bir perspektif vardır - ya bundan sonra da işgalci politikasını sürdürmekle ve uluslararası normları ihlal etmekle kendisini daha da köşeye sıkıştırmalı, ya da bundan vazgeçmeli, Azerbaycan ve diğer ülkelerle normal ilişkiler tesis etmeli, toprak iddialarından vazgeçmelidir (**İlham Aliyev Ukrayna jurnalistlerine müsahibe vermiştir**, 25.10.2010).

2.1.1.3. Ermenistan’a Ismarlama Yardım Paketi: Normalleşme Süreci

09 Ekim 2009 tarihinde, yani Zürih Protokollerinin imzalanmasına bir gün kala verdiği röportajda Aliyev protokollerin Ermenistan’a fayda sağlamayacağını ifade ederken eleştirel bir dil kullanmıştır. Sınırların kapalı olması temasını Ermenistan’ın bulunduğu coğrafik konum üzerinden inşa eden Aliyev üstü örtük olarak komşuluk ilişkilerine atıfta bulunarak Ermenistan’ı “geçimsiz” bir ülke olarak göstermiştir.

Ermenistan’ın içinde bulunduğu zorlu ekonomik koşulları geçimsiz ve işgalci tavrı ile ilişkilendiren Aliyev Türkiye ve Azerbaycan’ı iyi olan “biz”, Ermenistan’ı ise kötü “o” şeklinde ötekileştirmiştir. Ayrıca istatistiksel verilerden yararlanarak usamlama stratejisini kullanan Aliyev Ermenistan’ın içinde bulunduğu ekonomik durum ile ilgili ileri sürdüğü savlarını destekleyerek Türkiye ile sınırın açılmasının Ermenistan için elzem bir hadise olmayacağını resmeden bir ifadede bulunmuştur. Bunun için resmiyeti bozan ve ironik “oksijen maskesi” metaforunu kullanan Aliyev Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasını Ermenistan için bir süre nefes alabileceği oksijen maskesine benzetmiştir. Bilindiği üzere, oksijen maskesi kritik durumda bulunan hastalara yapılan ilk müdahalelerden birisidir. Dolayısıyla bu metafor ile Aliyev Ermenistan’ın içinde bulunduğu durumun kritik olduğuna göndermede bulunarak, Türkiye’yi Ermenistan’ı bu kritik durumdan çıkarmaya çalışan bir ülke olduğuna işaret etmiştir.

Bunun yanı sıra, Aliyev röportajında sınırların açılmasının Ermenistan için “manevi nitelik” taşıdığını söyleyerek ekonomisinin oldukça kötü durumda olduğuna işaret etmektedir. Sınırların açılmasının bile Ermenistan ekonomisini kalkındıramayacağını varsayan Aliyev, protokollerin Ermenistan hükümetinin kendi

politikalarına meşruiyet kazandırmak amacını taşıdığını öne sürmektedir. Aliyev protokollerin onaylanmasının ardından sınırların açılmasının Ermenistan'ın hem Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelttiği iddialarını sürdüreceğini hem de diaspora ve muhalefet tarafından destek göreceğini umduğuna ima etmiştir:

Coğrafi durum, özellikle Azerbaycan ve Türkiye sınırlarının kapalı olması elbette ki, çok büyük ekonomik sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Kriz durumunda ise bu, kendini daha da belirgin bir şekilde göstermektedir. Resmi istatistiklere göre, bu yıl Ermenistan ekonomisi yaklaşık yüzde 20 oranında geriledi. Bu nedenle de, bir o kadar da iyi durumda olmayan ekonomiyi canlandırmak çok zor olacaktır. (...) Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması daha çok manevi nitelik taşımaktadır. Aynı zamanda, bir ölçüde, elbette, ekonominin canlanmasına yol açabilir. Ancak şöyle söylerdim, bu, sanki bir oksijen maskesidir. Oksijen maskesi yardımcı olabilir, oksijen maskesi ile nefes alınabilir, ancak normal yaşamak mümkün değildir (**Prezident İlham Aliyev Azerbaycan Televiziyasına müsahibe vermiştir**, 09.10.2009).

Başlarda Aliyev Zürih Protokolleri ile ilgili söylem inşa ederken Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasını önemsiz görerek Ermenistan'a geçici çözüm kazandıracağını düşünse de, ilerleyen dönemde karşıt tez savunmuştur. 8 Şubat 2010 tarihinde *Euronews* TV kanalına vermiş olduğu bir röportajda Aliyev sınırlarının açılmasının Ermenistan ekonomisini canlandıracağını varsaymıştır. Bu da Aliyev'in sınırların açılarak “düşman” olarak konumlandığı bir ülkenin kalkınmasından rahatsız olduğuna işaret etmektedir:

Ermenistan'da büyük ekonomik sorunlar yaşanıyor. Geçtiğimiz yıl onların ekonomisi yaklaşık yirmi oranında azalmıştır. Sınırların açılması bu ülkenin ekonomisine ivme kazandıracaktır (**Prezident İlham Aliyevin “Euronews” telekanalına müsahibesinin geniş versiyasının şerhi**, 08.02.2010).

14 Nisan 2010 tarihinde Bakanlar Kurulu toplantısında konuşma yapan Aliyev sitemkâr bir şekilde geleneksel tema olan “ulusal çıkar” kavramıyla kendilerini haklı göstermek suretiyle düşüncelerine meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Aliyev Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecine karşı çıkmalarına neden olarak Azerbaycan topraklarının işgal edilmiş olmasını öne sürerek kendi tutumlarına

bir gerekçe göstermiştir. Azerbaycan'ı üstü örtük olarak masum taraf olarak gösterdiği söyleminde Aliyev, Ermenistan'ı "işgalci devlet" olarak düşmanlaştırmıştır.

Normalleşme sürecini destekleyen ülkeleri de sitemkâr bir ifadeyle işgali görmezden gelmekle suçlayan Aliyev hem sorgulayıcı hem uyarıcı söylem üzerinden başka kapalı sınırların da var olduğunu ima ederek normalleşme sürecinin Ermenistan'ın içinde bulunduğu zor durumdan çıkarmak için geliştirilmiş bir proje olduğuna ilişkin bir anlam üretimi yapmıştır. Aliyev Dağlık Karabağ işgali sona ermeden Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasına kesinlikle karşı olduğunun sinyallerini vermiştir:

Elbette ki, eğer bizim çıkarlarımız safdışı edilirse, eğer topraklarımızın işgaline göz yumulursa ve işgalci devleti zor, ağır ekonomik durumdan çıkarmak için binbir çaba gösterilirse, Azerbaycan kamuoyu bunu nasıl kabul edebilir?! Niçin işgalci ülkeye baskı yapılmıyor?! Niçin Azerbaycan bugünkü müzakerelerde en büyük yapıcılığı sergilediği söylenebilir, Ermenistan müzakereleri bozuyor?! Ermenistan'ı zor durumdan çıkarmak girişimlerini biz görüyoruz. Niçin sırf Türkiye-Ermenistan sınırları açılın ve Ermenistan'a nefes gelsin?! (**Prezident İlham Aliyevin Nazirler Kabinetinin 2010-cu ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına hesr olunmuş iclasında giriş nitqi**, 14.04.2010).

2.1.1.4. İşgalci Ermenistan: (Dağlık) ¹⁰⁷ Karabağ Sorununun Çözünsüzlüğü

28 Nisan 2009 tarihinde Brüksel'de AK Başkanı Jose Manuel Borroso ile düzenledikleri ortak basın toplantısında soruları yanıtlayan Aliyev, Zürih Protokollerini (Dağlık) Karabağ sorunuyla ilişkilendirerek Türkiye-Ermenistan sınırının açılması için öncelikle (Dağlık) Karabağ işgalinin son bulması gerektiğine dair görüşünü ünlem işaretiyle vermiştir. Üstü örtük bir şekilde sürece engel olacağının sinyallerini veren

¹⁰⁷Ermenistan, Azerbaycan toprakları olan sadece Dağlık Karabağ Özerk Bölgesini değil, aynı zamanda Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasındaki kara bağlantısının kurulması için çevre yedi ili daha işgal etmiştir. Bu nedenle "Dağlık Karabağ" kavramı sadece Dağlık Karabağ Özerk Bölgesine işaret ederken, "Karabağ" kavramı ile hem Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi hem de çevre yedi il kastedilmiştir.

Aliyev'in böylece (Dağlık) Karabağ sorunu çözülmeden Zürih Protokollerinin yürürlüğe girmesin karşı olduğu anlaşılmaktadır.

Aliyev olumsuz herhangi bir izlenimden kaçınmak ve protokollere karşı oldukları görüşlerine meşruiyet kazandırmak amacıyla Türkiye'ye (Dağlık) Karabağ sorununda benimsedikleri tutumlarını ve bu doğrultuda sınırları kapatma nedenlerini hatırlatma gereği duymaktadır. Böylece Aliyev Türkiye'nin işgal devam ettiği sürece sınırları açması gerektiğini ünlem cümlesi ile ifade etmiştir. Bilindiği üzere, ünlem cümlesi korku, sevinç, üzüntü, korku, şaşkınlık gibi duyguları vurgulu bir şekilde ifade etmek için kullanılır. Aliyev'in sınırların açılmaması gerektiğine ilişkin inşa ettiği ünlem cümlesi dilek, emir ve tehdit anlamını birlikte barındırmaktadır. Bir yandan Karabağ işgali sona ermeden sınırların açılmamasını isteyen Aliyev, diğer yandan açılmaması hususunda Türkiye'yi uyarırken, sınırların açılması halinde alternatif stratejik ortak arayışına yönelebileceğini ima ederek üstü örtük olarak da tehdit etmektedir:

Bu meselenin tarihi kökleri ile ilgili bazı açıklamalara gelince, hatırlatmak isterim ki, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınır 1993 yılında Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının işgali sonucu kapatılmıştır ve bu gün bu işgal devam ediyor. (...) İşgal sona ermeden Türkiye Ermenistan ile sınırlarını açmamalıdır! **(Brükselde Prezident İlham Aliyev ve Avrupa Komisyonunun başkanı Jose Manuel Barrozunun birge metbuat konfransı geçirilmiştir, 28.04.2009).**

09 Ekim 2009 tarihinde AzTv kanalına verdiği röportajda Aliyev sınırların açılmasının Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yapacağı olası katkılara dair yapılan açıklamalar ile ilgili karşıt tez öne sürerek Zürih Protokollerine karşı olmasının nedenlerini gerekçeler ile ortaya koymuştur. Aliyev sınırların açılmasının bölgedeki dengeleri alt-üst edeceğini “statüko negatif yöne doğru değişebilir” ifadesiyle tehdit unsuru barındıran cümle ile vermiştir. Bu bir yandan Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından işgal edilmiş Dağlık Karabağ ve çevre yedi ili ile ilgili sabrının taşıdığına ve

böylece savaşın yeniden patlak verebileceğine işaret ederken, diğer yandan da Türkiye'nin Azerbaycan'ı bu konuda desteklemediğinden dolayı ilişkilerinin bozulacağına işaret etmektedir. Bu nedenle Aliyev bölge üzerinden Dağlık Karabağ işgali ile Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması konularının paralel yürütülmesi gerektiğini söyleyerek bir önvarsayımında bulunmuştur. Aliyev perspektifi, yani uygulanabilirliği zayıf olan protokollerin düşünülmeden, bölgesel faktörler dikkate alınmadan imzalanacak olmasını üstü kapalı eleştirmektedir.

Protokollerin sürece katkı sağlayacağından ziyade baltalayacağını ve doğrunun suiistimal edildiğinin sinyallerini veren Aliyev Ermenistan'a yönelik bir tehdit algısı oluşturmaya çalışmıştır. Ermenistan'ın Zürih Protokollerini kendi dış politik çıkarları için kullanacağını eleştirel bir dil ile önvarsayan Aliyev işgale maruz kalan taraf olarak Azerbaycan'ı masum göstererek mağduriyet algısı yaratmaktadır.

Aliyev Ermenistan'ı Türkiye'ye karşı yönelttiği iddialarla, daha sonra ise Dağlık Karabağ sorunuyla ilişkilendirerek “işgalci”, “uzlaşmacı olmayan”, “Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine zarar vermeye çalışan” bir ülke olarak düşmanlaştırmaktadır. Bu görüşünü desteklemek için tarih veren ve aynı zamanda medyada yayınlanan makaleyi de kanıt gösteren Aliyev Ermenistan'ı Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde dış tehdit olarak konumlandırmıştır. Böylece Aliyev protokollerin Dağlık Karabağ sorununun çözümüne olumlu katkı sağlayacağı iddiasının aksine Ermenistan'ın “daha da sert ve kabuledilmez tavır” sergileyeceği tezini gerekçelendirmeye çalışmıştır.

Verdiği röportajda Aliyev'in sıkça “ancak” ve “çünkü” bağlaçlarına başvurarak yadsıma ifadesi kullanmaktadır. Bu bağlaçlar sayesinde Aliyev öne sürdüğü tezlerine karşı olumsuz değerlendirmeleri engellemeye çalışarak kendi görüşlerini meşrulaştırmayı amaçlamıştır.

Tematik yapıya bakıldığında Aliyev'in röportajda Zürih Protokollerini olumsuzlayıcı bir anlam üretimi yaptığı görülmektedir. Protokollerin onaylanacağına kuşku duyan Aliyev konuyla ilgili olarak "ortalıkta henüz bir şey yok" ifadesini iki defa yineleyerek her üç ülkede müzakere sürecinde yaşanan gelişmeleri de kanıt göstererek onaya giden sürecin sıkıntılı olacağını ifade etmiştir:

Bazen böyle fikirler de sesleniyor ki, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi, sınırların açılması gelecekte Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yardımcı olabilir. Ben bununla hemfikir değilim. Çünkü bence, eğer Türkiye-Ermenistan ilişkileri Dağlık Karabağ sorununun çözümünden önce düzenlenirse, o zaman Ermenistan'ın tutumu müzakere sürecinde daha da sertleşebilir. Ermenistan bunu bir çeşit kendi siyasi ve diplomatik başarısı gibi sunmaya çalışacak ve büyük olasılıkla, müzakerelerde daha da sert ve kabuledilemez tavır sergileyecektir. Bunu söylemek için yeterince esas vardır. Müzakere süreci ve müzakere sürecinde çeşitli aşamalarda yaşanan olaylar bunu söylemek için esas oluşturur. Ben tam eminim ki, iki süreç - Dağlık Karabağ sorununun çözümü ve Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması süreçleri - paralel bir şekilde yürümelidir. Bu süreçler arasında resmi olmasa bile, gayri resmi bağlantı vardır. Bu bağlantı muhafaza edilmelidir ve iki konu paralel bir şekilde aynı anda çözülmelidir. Aksi takdirde bölgede statüko negatif yöne doğru değişebilir. Statükonun değişmesi çok önemlidir. Çünkü bizim topraklarımız uzun yıllardır işgal altındadır. Biz buna daha ne kadar katlanacağız?! Ancak statüko eğer negatif yöne doğru değişirse, bölgede hoş olmayan süreçlerin başlamasına yol açabilir. (...) Aynı zamanda, bu normalleşme elbette ki, Azerbaycan toplumunda da tartışmasız bir şekilde karşılanmıyor. Bu da bir gerçektir. Azerbaycan toplumu, toplumun mutlak çoğunluğu yalnızca Dağlık Karabağ sorununun çözümü ile birlikte Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması gerektiği görüşündedir. Aynı zamanda, Türkiye'de de bu konuda geniş tartışmalara yol açtı ve bu tartışmalar bazı durumlarda çok gergin geçiyor. Yani ortalıkta henüz hiçbir şey yok. Ancak artık, bakınız ne kadar olumsuz fesatlar yaşanıyor. Ermenistan'da bu konuya büyük itiraz vardır. Azerbaycan'ın da toplumsal fikri bizim için bellidir. Türkiye'nin kendisinde bu konu tartışmasız bir şekilde karşılanmıyor. Ama yine de, ortalıkta bir şey yok. İmzalanacak protokollerin Meclis tarafından onaylanması da belirsizdir. Bu nedenle de, bölgede her bir adım ölçülüp biçilmeli, çok büyük tahliller yapılmalıdır, tahminlerde bulunulmalıdır. Tahminler realiteler temelinde yapılmalıdır. Biz bölgenin sorunlarını çözecek şekilde hareket etmeliyiz. Ancak bazı durumlarda biz bölgede yaşanan sorunların daha da derinleştiğini görüyoruz. Ancak bir şey daha var, o da şu ki, ilk kez daha Şubat ayında Ermenistan basınında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi ile ilgili yayınlanan makaleler tek amacı güdüyordu: Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine zarar verilsin. Ancak bugün Türkiye-Ermenistan sürecinin devamı artık Ermenistan'da çok ciddi fesatlara yol açtı. Dediğim gibi, iç durum gerginleşmiş, Ermenistan-diaspora ilişkileri bozulmuştur (**Prezident İlham Aliyev Azerbaycan Televiziyasına müsahibe vermiştir**, 09.10.2009).

08 Şubat 2010'da *Euronews* TV kanalına verdiği röportajda Aliyev Dağlık Karabağ ve Zürih Protokolleri arasında bir ilişki olduğu fikrini ileri sürerek bu iki konunun paralel bir şekilde yürütülmesi gerektiği ifade etmiştir. Benzer söylemi daha önce 9 Ekim 2009 tarihinde *AzTv* kanalına verdiği röportajda da dile getiren Aliyev'in böylece Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Zürih Protokollerine kesinlikle karşı

olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki konuyla ilgili söylemlerine bakıldığı zaman Aliyev'in pasif cümleler kurarak iki sürecin paralel yürütülmesi gerektiğine göndermede bulunmuştur.

Bölgede özellikle Türkiye ile Ermenistan arasında yaşanan gelişmelerin sorunlar doğuracağını önvaryayım şeklinde sunan Aliyev inşa ettiğı söyleminde yürütölmekte olan süreçte doğrudan veya dolaylı etkisi bulunan ölkeleri bilgisizlikle, politikasızlıkla suçlayarak ötekileştirmektedir. Sorunun mikro değil, makro boyutta ele alınarak politikaların yürütölmesi gerektiğı yönünde önermeler kullanan Aliyev bu açıklaması ile dış ölkelere seslenmiştir.

Bölgede barışın tesis edilmesini, iki süreçlerin paralel yürütölmesi gerektiğı ile gerekçelendiren Aliyev tehdit ve olası savaş unsurlarını içeren bir anlam üretimi yaparak tehdit algısı oluşturmaya çalışmıştır. Türkiye'nin Ermenistan ile sınırlarını Dağlık Karabağ sorunu çözölmeden açması halinde sorunu çözömekten ziyade körükleyeceğıne dair kaygılarını dile getiren Aliyev böylece askeri seçeneğı kullanacaklarını ima ederek Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili izleyecekleri politikaya işaret etmiştir. Aliyev röportajda sınırların açılmasının Azerbaycan ve Ermenistan arasında tam anlamıyla uygulanmasa bile yürürlükte olan Ateşkes Anlaşmasını tamamen geçersiz kılacak gelişmelerin sinyallerini vererek bir anlamda Türkiye'ye, bölge ve dış ölkelere mesaj vermiştir.

Ermenistan'ın işgalci tavrını sonlandırması için uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde izole edilmesi gerektiğini söyleyen Aliyev böylece uluslararası topluma çağrıda bulunduğı anlaşılmaktadır. Röportajda Ermenistan'ı ötekileştiren Aliyev Türkiye ve Azerbaycan ile iyi geçinemediğinden dolayı komşuluk ilişkileri zayıf, geçimsiz bir ölkö olarak konumlandırmıştır. Aliyev Ermenistan'ın sadece Türkiye ve

Azerbaycan ile değil, aynı zamanda tüm bölge ülkeleri için de huzursuzluk ve sorun kaynağı olduğunu öñvarsayarak bölge güvenliğini Dağlık Karabağ sorunuyla ilişkilendirmiş ve Zürih Protokollerini her ne kadar “ender fırsat” olarak tanımlasa da her iki konunun bölge açısından önemli olmasına rağmen öncelikle Azerbaycan’ın ulusal çıkarını gözettiğı anlaşılmaktadır.

Aliyev bölge konusu üzerinden Dağlık Karabağ sorunu çözölmeden protokollere karşı olduğı bilgisini arka kapıdan sunarak, sorun ortadan kalkmadan sınırların açılması halinde Azerbaycan’ı kastederek “bölgenin hiçbir ülkesi kendisini yalnızlaşmış ve kendi ulusal çıkarlarının görmezden gelinmediğini hissetmesin” önerisinde bulunmuştur. Bu ifade ile Aliyev sözde empati yaparak Azerbaycan’ın kendi ulusal çıkarı için Türkiye’nin Ermenistan ile imzaladığı Zürih Protokollerine karşı olmalarına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır:

Bu süreçler paralel bir şekilde çözölmelidir. Onlar birbirini tamamlamalıdır. Bu süreçler paralel şekilde gitmeli ve eş zamanlı çözölmelidir. Bu durumda bölgede kapsamlı barış tesis edilebilir. Eğer bu paralellığe uyulmazsa, bu, beklenmedik sonuçlara neden olabilir. (...) Evet, çünkü aşikârdır ki, eğer Dağlık Karabağ sorununun çözümünde herhangi dikkat çeken, pratik gelişmeye bağlı olmaksızın, bu ortaya çıkarsa, sadece Dağlık Karabağ ile ilgili barış sürecindeki durgunluğun yaşanmasına yol açacaktır. Kanaatimizce, uluslararası hukuk kurallarına uyarak, Ermenistan’ı kendi birliklerini çıkarmaya zorlamanın temel yollarından biri onun izole edilmesidir. Ermenistan’ın ne Azerbaycan, ne Türkiye ile açık sınırları vardır. (...) Biz, eğer bu, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde herhangi gelişmeye bağlı olmaksızın oluşursa, bu alanda barış umutlarının çok zayıf olacağından endişeliyiz. Sonra ne olacak? Eğer biz, barış umutlarının tükendiğini görürsek, o zaman hangi seçenekler kalacak? Oturup, önümüzdeki on beş yılı beklemeliyiz veya kendi toprak bütünlüğümüzü onarmak için imkânlarımızdan yararlanmalıyız. (...) Bu nedenle de, uzlaşma sürecine dışarıdan yardım etmeye çalışan ve hatta ne Türkiye, ne de ki, Ermenistan’la genel sınıra sahip olmayan ülkelerde muhtemelen bölgenin tarihi ve bugün yaşanan olaylar hakkında yeterli bilgi yoktur. Bu olayın mümkün olabilecek olumsuz sonuçlarının değerlendirilmesi iyi olurdu. Kanımızca, bu bölgede ek zorluklar yaratacaktır. Bu yüzden, bence, şimdi belki de ender fırsat ortaya çıktı: bir yandan, Türkiye-Ermenistan süreci devam ediyor, diğer yandan ise, biz Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki müzakerelerin nihai aşamasına vardık. Bölgenin hiçbir ülkesi kendini yalnızlaşmış ve kendi ulusal çıkarlarının görmezden gelinmediğini hissetmesin diye bu iki sürecin gücünü birleştirmek gerekir (**Prezident İlham Aliyevin “Euronews” telekanalına müsahibesinin geniş versiyasının şerhi**, 08.02.2010).

27 Mayıs 2010 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyet Günü’nde yaptığı konuşmada

Aliyev Ermenistan’ın işgalci tutumunu sürdürmek suretiyle başarıya ulaşamayacağını

sinyallerini vermiştir. İşgalci tutumunu sürdürdüğü sürece bölgede Ermenistan'ın içinde yer alabileceği herhangi bir işbirliğine karşı çıkmak suretiyle kalkınmalarına dolaylı olarak engel olacaklarını önvarsayan Aliyev kendilerini Ermenistan için bir dış tehdit olarak konumlandırmıştır.

Aliyev diğer açıklamalarında Zürih Protokollerini “oksijen maskesi”ne benzetirken, bu kez “nefes borusu” şeklinde bir metafor kullanmıştır. Resmiyeti bozan bu ifade ile Aliyev protokollerin Ermenistan için sadece geçici bir süre çözüm olacağını önvarsayarak işgalci tutumunu sürdürerek refaha ulaşamayacaklarına işaret etmiştir:

Bölgede devam eden süreçler bir daha onu gösteriyor ki, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden bölgede Ermenistan'ın katılımı ile herhangi bir işbirliğinin söz konusu olmayacağını, herhangi başka bir konunun çözüm bulamayacağına işaret etmektedir. Ermenistan tarafı Ermenistan sınırlarının açılacağına, böylece, onlar için bir nefes borusunun ortaya çıkacağına ve Karabağ sorununun bir kenara bırakılacağına çok umutlanıyorlar (**Prezident İlham Aliyevin 28 May - Respublika Gününe hesr olunmuş resmi qebulda nitqi**, 27.05.2010).

25 Ekim 2010 tarihinde Ukraynalı muhabirlere verdiği röportajda Aliyev Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmayacağı konusunda kesin bir dil kullanarak Ermenistan'ı sadece Azerbaycan ve Türkiye açısından değil, tüm bölge ülkeleri açısından bir dış tehdit olarak konumlandırmıştır. Böylece tehdit algısı oluşturan Aliyev Ermenistan'ın başka komşuları ile de sorun yaşadığını ve yaşayacağını varsaymıştır.

Ermenistan'ın bir taraftan toprak ve soykırım iddialarında bulunurken diğer taraftan ilişkilerini normalleştirmek istemesini üstü örtük olarak samimiyetsizlikle suçlayan Aliyev Azerbaycan ve Türkiye'yi aynı tarafta yer alan ve iddialara maruz kalan “mağdur” taraflar olarak konumlandırmıştır. Aliyev Türkiye'ye karşı ile sürdürdükleri soykırımı “asılsız” olarak tanımlayarak Ermenistan'ı “yalancı” olmakla suçlamıştır. Cümlelerin devamında bölgeye ve komşuluk ilişkilerine atıfta bulunan Aliyev Ermenistan'ın bölgede bir dış tehdit olmaması gerektiği imasında bulunmuştur.

Röportajda Türkiye ve Azerbaycan'ı üstü kapalı olarak “zengin” olarak konumlandıran Aliyev Ermenistan'ın “zengin” komşulara sahip olduğundan dolayı memnuniyet duyması ve uygun adımlar atması gerektiğini ima etmiştir:

Onlar aynı zamanda Türkiye ile kendi ilişkilerini çözümleyeceklerine özel, bence tamamen asılsız umutlar besliyor, Ermenistan-Türkiye sınırının açılacağını umuyorlardı. Fakat bu olmadı. Öncelikle, toprak iddialarını ileri sürdüğü ve tüm uluslararası kuruluşlarda asılsız “soykırımı” ile ilgili karalamaya çalıştığı ülke ile ilişkileri normalleştirmek mümkün değildir. (...) Hâlbuki Ermenistan sadece Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı toprak iddiaları ileri sürmüyor, bölgedeki başka ülkeler de vardır ki, onlara karşı bu tür iddialar şimdilik, nasıl derler, bagajda tutulur. Bu yüzden de bu iddialardan vazgeçmek gerekir. Çünkü biz bu bölgede yaşayacağız, hiç kimse hiçbir yere göç etmeyecektir. Zengin komşunun düşman değil, dost olması daha iyidir (**İlham Aliyev Ukrayna jurnalistlerine müsahibe vermiştir**, 25.10.2010).

2.1.2. Türkiye'nin Diplomatik Söyleminin Çözümlemesi

Türkiye'nin diplomatik söylemi kapsamında Türkiye Cumhuriyeti'nin başı ve Türkiye'yi ve Türk Ulusunu temsil eden Cumhurbaşkanının Türkiye'nin dış politikasını ilgilendiren Ermenistan ile kapalı sınırların açılmasını öngören Zürih Protokolleri ile ilgili söylemleri çözümlenmiştir. Protokollerin iki tarafından biri olan Türkiye'nin konuya nasıl yaklaştığı ve bunu söylemlerine ne şekilde yansıttığı inceleme konusu olmuştur. Bu amaçla Türkiye'nin diplomatik söylemlerinde herhangi bir kırılmanın olup olmadığı, protokollerin imza öncesi ve sonrasında söylem değişikliğinin yaşanıp yaşanmadığı, Türkiye'nin ulusal çıkarı açısından protokollerin ne anlam ifade ettiği, ana dış politika konuları etrafında konunun nasıl inşa edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Zürih Protokollerinin imzalanmasına giden süreçten itibaren Ermenistan Parlamentosundan geri çekildiği ayın sonuna kadar olan dönemde Türkiye'de bir kez Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Bu nedenle Türkiye'nin diplomatik söylemi kapsamında iki Cumhurbaşkanının söylemleri çözümlenecektir. Bunlardan biri görev

süresi 28.08.2007- 28.08.2014 tarihleri olan Abdullah Gül, diğeri ise 10.08.2014'ten bu yana görevde olan Recep Tayyip Erdoğan'dır.

Protokoller ile ilgili söylemlerin çözümlenmesi için konuya ilişkin açıklama, konuşma, basın açıklaması ve toplantısı, röportaj gibi veriler Gül'ün kendi kişisel web sayfası olan www.abdullahgul.gen.tr üzerinden elde edilmesine karşın, Erdoğan'a ilişkin veriler Türkiye Cumhurbaşkanlığının www.tccb.gov.tr adlı resmi web sayfasından elde edilmiştir.

Türkiye protokollerin tarafı olduğu için doğal olarak veri hacmine yansımıştır. Veri hacminin büyüklüğü aradan geçen uzun süreye rağmen konunun güncelliğini kaybetmemesinden kaynaklandığına işaret etmektedir. Türkiye'nin diplomatik söyleminin tespit edilebilmesi için araştırma dönemi kapsamında Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılması nedeniyle iki Cumhurbaşkanının söylemleri esas alınmıştır. Buna göre, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve halefi Recep Tayyip Erdoğan'ın Zürih Protokollerine değindikleri toplamda 33 konuşma, röportaj, konferans, açıklama, basın toplantısı ve açıklaması, ortak basın toplantısı çözümlenmiş olup, bunun 29'u Gül'e ait verileri oluştururken, 4'ü Erdoğan'a aittir.

Türkiye'nin Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemleri dış politika doğrultusunda izlediği ideolojisi çerçevesinde üç ana konu başlığı altında değerlendirilmiştir: Denge Kurma Arayışı veya Pragmatik Dış Politika Örneği Olarak “Komşularla Sıfır Sorun” Politikası Kapsamında Ermeni Açılımı, “Ermeni Soykırımı” İddiasına Karşı İlkeli Tutum ve Stratejik Ortak: Azerbaycan ve “Karabağ Sorunu”na Yaklaşımı. Bu konu başlıklarından yola çıkarak Zürih Protokollerinin Türk dış politikasındaki yeri ve önemi Azerbaycan ile ilişkilerine olan etkisi ve uygulanabilirliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.1.2.1. *Denge Kurma Arayışı veya Pragmatik Dış Politika Örneği Olarak*

“Komşularla Sıfır Sorun” Politikası Kapsamında Ermeni Açılımı

Ermeni açılımı sürecinin temelleri çok daha önceden atılmasına rağmen Gül’ün Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan’dan aldığı davet ile resmiyet kazanmıştır. İkili ilişkiler açısından sembolik anlam taşıyan davet “futbol diplomasisi” ile başladığından dolayı Gül’ün diplomatik ilişkilerin kesik olduğu Ermenistan’ın başkenti Erivan’a gidip gitmeyeceği merak konusu haline gelmiştir. İki ülke arasında müzakerelerin gizli yürütüldüğü bir dönemde Sarkisyan’dan aldığı davet ile ilgili Gül davete icabet etme konusunda 27 Ağustos 2008 tarihinde NTV kanalına verdiği röportajda sorulan her soruda kamuoyu veya bazı kesimler üzerinde herhangi olumsuz bir izlenim bırakmaktan kaçınmak amacıyla kararsız ve belirsiz bir söylem inşa etmiştir. Konu ile ilgili muğlak bir ifadede bulunan Gül hep kaçamak cevap vermiştir. Çünkü van Dijk’ın da belirttiği gibi, politik nedenlerle doğru ifadeler bağlamsal olarak uygunsuz ya da sadece “politik olarak yanlış” olacaksa söylemi döndürüp dolaştırabilir, kaçamaklı hale getirebilir (van Dijk, 2003: 66). Gül konuyla ilgili verdiği yanıtlarda ağırlıklı olarak “değerlendirme” sözcüğünün fiil, isim, çoğul hallerini kullanarak belirsiz bir anlam inşa etmiş ve bu suretle de alternatif yorumları engelleyerek manipülasyon yapmıştır:

Henüz karar vermedik, değerlendiriyoruz. Tabii neticeyi muhakkak ki paylaşacağız. (...) Seçeneklerden birisi gitmek, birisi gitmemek. (...) Değerlendiriyoruz. (...) Burada önemli olan şey, tabii ki bir şeyin faydası var mı, yok mu; bütün bunları da değerlendirmek gerekiyor. Zaten bir değerlendirme yapılıyor. Bugünlerde son değerlendirmeleri arkadaşlar bitirmek üzere (NTV, 27.08.2008).

07 Kasım 2008 tarihinde *L’Express* haber dergisine verdiği röportajda Gül bir önvarsayımda bulunarak Ermenistan diasporasını betimlerken eleştirel bir dil

kullanmıştır. Gül aşağıdaki alıntıda yer alan röportajda Ermeni diasporasını Türkiye-Ermenistan ilişkilerine bir tehdit olarak konumlandırmıştır. Türkiye’yi eleştirilere açık, modern, insan özgürlüklerine saygılı, kendi doğrularını savunan ve baskılara boyun eğmeyen bir ülke olarak konumlandığı söyleminde Gül “bazıları” sıfatıyla genelleştirdiği diğer ülkeleri eleştirmiş ve ötekileştirmiştir:

Bu, Türkiye’de tüm görüşlerin ifade edilebildiğinin tam bir göstergesidir. Her şeyin artık tartışılabileceğini gösterir. Bazıları, insanların bu tip görüşlerini açıkladıklarında hemen cezaevine atıldıklarını sanıyor. Durum bu değil. Her şeyi tartışıyoruz. İstedikimizi yazıyoruz. Bu konuda yazılmış kitaplar bile var. Bazı görüşleri paylaşmasam da kendilerini ifade eden insanları susturma taraftarı değilim. Ancak kabul etmek istemediğim bir fikir varsa, bu yönde uluslararası bir baskı var diye de kabullenemem. Ermeni diasporasının faaliyetleri Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesini engellemektedir (L’Express, 07.11.2008).

01 Ocak 2009 tarihinde ATV kanalına verdiği röportajda Gül hem Sarkisyan’ın davetini hem de kendi davetini sorgulayıcı bir perspektiften betimlemeye çalıştığı söyleminde isim vermeden her iki tarafı yaptıkları davetlerden dolayı olumlamıştır. İyi hususların tek bir tarafa atfedilmesi yerine Türkiye ve Ermenistan’ı aynı perspektiften sunan Gül’ün söyleminde bölge vurgusu özellikle dikkat çekmektedir. Kafkasya bölgesine değinen Gül böylece normalleşme sürecinin “komşularla sıfır sorun” politikasının bir tezahürü olduğunu ve komşu ve bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler yürütmek istediklerinin sinyalini vermiştir. Böylece Türkiye’nin amacının sadece Ermenistan ile ilişkileri geliştirmek değil, aynı zamanda bölgenin refah ve istikrarını, bölge halkını düşündüklerini ima ederek olumlu çağrışım yapan kelimeler üzerinden sözde empati yapmıştır. Kafkasya bölgesindeki tek sorunun Türkiye-Ermenistan ilişkileri olmadığını söyleyen Gül, Karabağ ve Gürcistan sorunlarını üzerinden örnek vererek kendi görüşünü güçlü kılmıştır.

Gül Azerbaycan’ın süreçten duyduğu ve/veya duyacağı hoşnutsuzluk konusuna da değinerek bölgesel istikrar ve kalkınma konusu kapsamında Türkiye tarafından

başlatılan ve/veya başlattırılan Ermeni açılımı süreci ile ilgili gelişmelerden Azerbaycan'ın da bilgilendirildiğini söylemiştir. Bunun için Azerbaycan'a yaptıkları ziyarete değinen Gül böylece ortada dolaşan söylentileri engellemeyi amaçlamıştır. Konunun kimi zaman “gizli” kimi zaman da “aleni” yürütülmesi gerektiğini ifade eden Gül sürecin gizli yürütülmesine meşruiyet kazandırmak için diplomaside gizliliğin temel ölçüt olduğuna işaret etmiştir.

Ermeni açılımını “Azerbaycan'ın mutlu olması gerekir” cümlesiyle olumlayan Gül Ermenistan ile normalleşme sürecinin en çok Azerbaycan'ın işine geleceğini karzarar hesabı üzerinden inşa ederek sürecin desteklenmesi gerektiğini önvaryamıştır. Böylelikle Gül Zürih Protokollerine giden sürecin Karabağ sorununu çözümünü kolaylaştıracığını varsayan bir anlam üretimi yapmıştır.

Gül'ün röportajında dikkat çeken önemli bir diğer husus da yapılan davete icabet ederek Türkiye'yi olumlama ve saygınlık kazandırmasıdır. Gül olası olumsuz değerlendirmeleri önlemek için tarih temasını da kullanarak ABD ve Çin arasında ilişkilerin de bir pinpon turnuvasıyla başladığını örnek göstermiştir. Burada Gül usamlama stratejisi ile olayı genelleştirerek kendi bakış açısını çok daha kabul edilebilir ve inanılır kılmıştır:

Bir bölgede eğer güvenlik sorunları çözüldüyse, bir bölgede eğer istikrar varsa, o bölgede ekonomik işbirliği söz konusu olur, o bölgede huzur olur, o bölgede refah olur, kalkınma olur. O bölgenin insanları da mutlu olur. Türkiye'nin bütün hareket tarzı buradan kaynaklanmaktadır. Bütün komşularla olduğu gibi. Ermenistan da Türkiye'nin komşusudur. Devlet adamlarına düşen nedir? Her gelenin problemleri daha da problemli hale getirmek için bir düğüm atması mı, yoksa bu düğümleri hakkaniyet çerçevesi içerisinde, tarihten ders alarak, bütün olaylardan ders alarak, diyalog yoluyla konuşarak, gayet medeni bir şekilde çözümünü temin edip kendi halkına faydalı olması mıdır? Tabii ki bunların ortamı vardır, bazen de hiç ortamı yoktur. Böyle bir ortamın ortaya çıktığını görünce bu da bir vesile olmuştur. Türkiye ile Ermenistan'ın, Dünya Kupası elemelerinde, kurda eşleşerek aynı grupta yer alacağını kim bekleyebilirdi. Biliyorsunuz Çin ile ABD'nin de ilişkileri bir pinpon turnuvasıyla başlamıştı. Koskoca Çin'le ABD birbirini tanımazdı, ilişki yoktu. Çin dünyada yok gibiydi. Kimse tanımazdı, Türkiye de tanımazdı, Avrupa hiç tanımazdı. Ama öyle bir masa tenisi, pinpon nereden nereye getirdi, dünyayı değiştirdi. Böyle bir vesile olunca tabii bu vesileyi düşündük, değerlendirdik. Doğru olduğu kanaatindeyim. Biz bu kararı verdikten sonra da Kafkasya'da büyük olaylar oldu. Onlar da tabii ki böyle bir

buluşmada konuşulacak konuları daha destekler mahiyette gelişmeler ortaya çıktı. Bu görüşmemizde Kafkaslarda istikrarın herkese nasıl faydası olacağını konuştuk, istikrarsızlığın da herkese nasıl zararı olacağını konuştuk. Bu bağlamda Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki meseleler, Karabağ meselesi, Gürcistan meselesi, Türkiye-Ermenistan arasındaki mesele. Bütün bunların hepsini konuşma fırsatı oldu. Ve iyi niyetle bunları diyalog yoluyla, konuşarak çözmeye konusunda bir çalışma iradesi ortaya kondu. Bu çalışmada bir süreç devam ediyor. Konuyla ilgili bir şey söylemek istemem. Önemli olan neticenin temin edilebilmesi. Onun için bazen sessiz çalışma yapılır, bazen de herkesin gözü önünde çalışma yapılabilir. Ama bu konuyla ilgili çalışmalar yapılıyor. (...) Ben Azerbaycan'ı da ziyaret ettim, Sayın Başbakan da ziyaret etti biliyorsunuz. Biz konuştuk Kafkasların istikrarı, Kafkaslardaki problemlerin çözümü herkesin işine gelir. O bakımdan Azerbaycan da bundan mutlu. Şüphesiz ki en çok Azerbaycan'ın mutlu olması gerekir. Çünkü Karabağ işgal altında. Bütün bu konulardaki çözüm, yani Kafkaslardaki olumlu gelişmeler herkesin işine yarayacaktır (ATV, 01.01.2009).

12 Şubat 2009 tarihinde *Rus Vesti 24 Televizyonu*'na verdiği röportajda Gül söylemini coğrafya, yani bölge teması üzerinden betimlemeye çalışmıştır. Ermenistan ile öngörülen normalleşme süreci konusunda Türkiye'ye saygınlık kazandırmak amacıyla Gül “iyi ilişkiler kurmayı arzu ediyoruz”, “normalleşmesini çok arzu ediyoruz” şeklinde olumlu çağrışım yapan ifadeler kullanmıştır. Özellikle iyi ilişkilerin kurulmasını temenni şeklinde sunan Gül, futbol maçını bir fırsat olarak sunmuş ve Sarkisyan ile yaptığı görüşmeyi de olumlu çağrışım yapan sözcüklerle tanımlayarak süreçle ilgili herhangi olumsuz değerlendirmeleri engellemeye çalışmıştır.

Gül röportajda “diyalogla çözülme” ifadesiyle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinde en önemli konuların bölge istikrarı ve Karabağ sorunu olduğu imasını uyandırmaya çalışmıştır. Karabağ sorununu üstü örtük olarak “çözülmemiş problemler” şeklinde tanımlayan Gül problemlerin çözümüne katkı sağlayacağı umudu ile normalleşme sürecine meşruiyet kazandırmayı amaçlamıştır. Gül normalleşme sürecini bölge üzerinden inşa ederek “Kafkaslarda böyle güzel bir rüzgâr esmeye başladı” cümlesiyle pozitif sunmuştur. Bölgede normalleştirilmesi gereken tek ilişkinin Türkiye-Ermenistan değil, aynı zamanda Azerbaycan-Ermenistan olduğuna da işaret eden Gül böylece Zürih Protokollerinin sadece Türkiye'nin değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın da çıkarına olduğuna göndermede bulunmuştur. Türkiye'yi bölgedeki

sorunların çözümünde inisiyatif alan ve barıştan yana bir ülke şeklinde konumlandırıan Gül uslamlama stratejisiyle Türkiye'ye saygınlık kazandırmaktadır.

Zürih Protokollerinin Karabağ sorunun çözümüne katkı sağlayacağını önvarsayan Gül bunun için Rusya'ya da üstü örtük mesaj göndererek destek beklediğinin işaretini vermiştir. Gül'ün söyleminde Karabağ sorununun çözümü amacıyla kurulan Minsk Grubu Eşbaşkanlarından Rusya'yı anması sorunun çözümünün sadece Türkiye'ye bağlı olmadığını da göstermektedir:

Biz tabii bölgede istikrardan ve çözülmemiş problemlerin diyalogla çözülmesinden bahsederken Ermenistan ile de en iyi şekilde ilişkiler kurmayı arzu ediyoruz. Ermenistan ile de bütün ilişkilerimizin normalleşmesini çok arzu ederiz. Bu çerçeve içerisinde fikirlerimiz zaten ortadayken bir fırsat çıktı, 2010 Dünya Kupası elemeleri çerçevesinde Türkiye ve Ermenistan milli takımları eşleşince bu fırsatı değerlendirdik. Bildiğiniz gibi, geçen sene Ermenistan'a gittim ve o maçı beraber seyrettik. Ayrıca da Sayın Sarkisyan ile güzel görüşmeler yaptık. Bugün memnuniyetle ifade ederim ki, bu görüşmelerin devamı gelmektedir. Yani diyalogumuz, görüşmelerimiz devam etmektedir. Ayrıca, Sayın Sarkisyan ve Sayın Aliyev'in Moskova'da bir araya gelmesi ve 3 ülke arasında, Karabağ krizinin çözümüyle ilgili bir bildiri yayınlanması, bu da bizi çok sevindirmiştir. Çünkü Rusya Minsk Grubunun bir üyesidir. Ve biz de her türlü desteği veriyoruz, bu problemin çözülmesi için. Bunların hepsini düşünmek gerekir. Bir kez güzel bir iklim oluşmaya, güzel bir rüzgâr esmeye başlayınca onun meyvelerini bütün bölge görür. Bir istikrarsızlık söz konusu olunca da onun zararlarını yine herkes görür. Şimdi Kafkaslarda böyle güzel bir rüzgâr esmeye başladı, benim Ermenistan'a yaptığım ziyaretle. Ümit ediyorum ki, bu ziyaretin neticesinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkiler normalleşir. Hem de Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler normalleşir. Buna Rusya'nın çok büyük destek verdiğini görüyorum. Bundan da büyük bir memnuniyet duyuyorum (**Rus Vesti 24 Televizyonu**, 12.02.2009).

08 Nisan 2009 tarihinde Ankara'da İngiliz iş gazetesi *Financial Times*'tan Delphine Strauss'a röportaj veren Gül, protokollere giden süreci, Kafkasya bölgesi üzerinden konulaştırmıştır. Gül Ermenistan ziyaretinin normalleşme sürecini hızlandırdığı gerekçesiyle “tarihi” olarak nitelendirmiş ve böylece söyleminde Türkiye'yi olumlu sunmuştur.

Gül gelinen noktayı politik kutuplaştırma yaparak bir tarafa atfetmek yerine her iki ülkeyi de kapsayan bir anlam üretimi yapmıştır. Konuyu Kafkasya bölgesine bağlasa da Gül “komşularla sıfır sorun” politikasını ima ederek yeni bir inisiyatif başlattıkları

gerekçesiyle Türkiye'ye saygınlık kazandırmaya devam etmiştir. Bununla birlikte, Karabağ sorununu Kafkasya'nın "en büyük sorun"u olarak konumlandığı röportajda Gül dikkatleri Türkiye-Ermenistan arasındaki kapalı sınırdan ziyade Azerbaycan-Ermenistan sorununa çevirmiştir. Ancak soruna değindiği cümlesinde Ermenistan'ı işgalci şeklinde konumlandırmaktan kaçınmak amacıyla faili gizlemiş ve böylece olumsuz yorumların önüne geçmiştir.

Gül Kafkasya'yı "küçük" fakat aynı zamanda jeostratejik bakımdan oldukça önemli bir bölge olarak konumlandığı röportajda sorunların çözümünün sadece Türkiye-Ermenistan sorununun çözümüyle sonlanamayacağı imasında bulunarak dikkatleri bölgedeki başka sorunlara çekmiştir. Kafkasya'nın Batı ile Avrupa arasında bir "duvar" ya da bir "geçiş yolu" olup olamayacağının sadece Türkiye'ye bağlı olmadığı izlenimini vererek üstü örtük olarak uluslararası otoritelere çağrıda bulunmuştur. Bunun için Gül'ün Minsk Grubu'na değinmesi bölgedeki sorunların birbiriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Röportajın devamında Karabağ sorununun çözümü amacıyla özellikle AGİT kapsamında oluşturulan Minsk Grubu'nu zikretmesi Gül'ün kendi savını güçlü kılmasına ve meşruiyet kazandırmasına işaret etmektedir:

İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda muhtelif zamanlarda bazı çabaların sarf edildiğini eminim biliyorsunuz. Ancak gördüğünüz gibi, benim Ermenistan ziyaretimin ardından bu çabalar hızlandırılmıştır. Bu, tarihi bir ziyaretir, zira ilk kez bir Türk Cumhurbaşkanı Erivan'a gitmiştir. O zamandan bu yana, telefon görüşmeleri ve diğer temaslarla ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda belirli bir ortak anlayışa varılmıştır. Karşılıklı görüşmeler vasıtasıyla normalleştirme yolunda iyi bir anlayışa ulaştığımızı söyleyebilirim. Nitekim geçen yazdan sonra Kafkaslarda yeni bir durum mevcut. Dondurduğumuzu düşündüğümüz bu meselelerin bir anda büyük sorunlara dönüştüğünü herkes gördü. Bu nedenle Kafkaslar'da, İstikrar ve İşbirliği adıyla bir inisiyatif başlattık. Bu açıdan bakıldığında Kafkaslar'daki en büyük sorun Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunudur. Bu sorunun çözülerek Kafkaslara yeni bir havanın gelmesini diliyoruz. Zira burası görece küçük bir bölge olmasına rağmen, Batı ile Avrupa arasında bir duvar da olabilir, bir geçiş yolu da. Kafkaslar'daki bu sorunları çözmek için büyük çaba sarf ediyoruz ve 2009'un bu açıdan bir fırsat yılı olacağına inanıyorum. Bu nedenle Minsk Grubu başta olmak üzere, herkesi, bir çözüme ulaşmak için çabalarını artırmaya davet ediyorum (**Financial Times**, 08.04.2009).

Yine aynı tarihte, 8 Nisan 2009'da Barack Obama'nın ziyaretinin ardından *El Hurra* (ABD) televizyon kanalına verdiği röportajda Gül "biliyorsunuz" kelimesiyle söyleyecekleri ile ilgili olumsuz yargıları engellemeyi amaçlamıştır. Röportajda Gül Türkiye-Ermenistan ilişkilerinden ziyade Azerbaycan-Ermenistan ilişkisi üzerinden konuşturılmaktadır. Kafkaslar'daki en büyük sorunun Türkiye-Ermenistan arasındaki kapalı olan sınırın değil de, Azerbaycan-Ermenistan arasında uzun yıllardır süren Karabağ sorunu olduğunu söyleyerek dikkatleri bu yöne çeviren Gül'ün çözüm ile ilgili "umut ediyorum" ifadesini kullanmıştır. Gül bu ifadesi ile Karabağ sorununun çözümünü beklediğine ve umduğuna işaret ederken, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi Karabağ sorunu dışında bölgenin diğer sorunlarının da çözümünü tetikleyeceğini varsaymıştır. Ancak Gül her ne kadar donmuş sorunlara vurgu yapsa da sadece Karabağ adını anması Türkiye'nin en fazla önem verdiği konunun bu olduğu anlaşılmaktadır. Hatta devamındaki cümlede Aliyev ile Sarkisyan'ın sorunun çözümü için uğraş verdiklerini söyleyen Gül'ün "buna çok önem veriyoruz" ifadesi de Türkiye'nin Azerbaycan'a ve dolayısıyla da Azerbaycan'ın içinde bulunduğu soruna atfettikleri önemi göstermektedir.

Zürih Protokollerinin imzalandığı 2009 yılını "çok kritik ve önemli bir yıl" şeklinde tanımlayan Gül bölgedeki sorunların çözümü için üstü örtük olarak sadece bölge ülkelerine değil, aynı zamanda bölge dışındaki diğer ülkelere destek çağrısında bulunmuştur. Gül usamlama yaparak normalleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan fırsattan bölgede sorun yaşayan tüm ülkelerin yararlanmasını istemiştir:

Biliyorsunuz Ermenistan ile Türkiye arasındaki problemlerin çözümü ve normalleşme ile ilgili bazı çalışmalar var. Çünkü bütün bunların zamanı geldi. Kafkaslarda küslüklerin gideceği, problemlerin çözüleceği bir dönem yaşıyoruz. Bu konuda Türkiye ve Ermenistan arasında görüşmeler gayet büyük bir anlayışla ve gayet iyi bir şekilde devam ediyor. Ümit ediyoruz ki, diğer problemler bunlar da hep çözülüyor, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki problem başta olmak üzere- Karabağ meselesi-, bütün bunlar çözüldüğünde, bütün Kafkaslarda çok büyük bir dayanışma ve işbirliği alanı çıkar. 2009 yılı da bu açıdan çok kritik ve önemli bir yıl. Onun için herkesin içeriden ve dışarıdan, yani içeriden derken;

bölgeden ve bölge dışındaki herkesin bütün ülkelerin bütün gücünü kullanıp, problemlerin çözümüne yardımcı olması için çok elverişli bir yıl. (...) Demin söylediğim gibi 2009 yılı çok kritik bir yıl. Bu problemlerin hepsinin çözülmesi lazım. Bu problemleri çözmek için, hep beraber uğraşmak lazım. Çünkü donmuş problemler birden bire büyük sıcak problem haline dönüştü. Gürcistan'daki o olay yeni değildi ki, donmuş bir problem. Birden bire büyüyor. Onun için şimdi herkesin iyi niyetle bütün problemleri çözmek için uğraşması ve gayret sarf etmesi gerekiyor. Bu konu, Karabağ konusu, muhakkak ki çok önemli bir konu. Ben biliyorum ki, sayın Sarkisyan da sayın Aliyev de ellerinden geleni yapıyorlar bu konu ile ilgili. Buna çok önem veriyoruz (**El Hurra Televizyonu**, 08.04.2009).

02 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan'a yapacağı ziyaret öncesi yaptığı açıklamada Gül Türkiye'yi maça gitme olayı üzerinden olumlu sunmuş ve 14 Ekim 2009 tarihinde Bursa'da oynanacak rövanş maçı için gönderdiği davet mektubuna Ermenistan'ın da icabet edeceğini önvarymıştı. Sarkisyan'ın davete cevap verip vermeyeceğini "ümit ederim" ifadesi ile veren Gül'ün bu konudaki kuşkuculuğunun ve belirsizliğinin bir işareti olsa da, olumlu çağrışım yapan kelimelerle durumu tanımlaması olumlu izlenim bırakmaktadır. Ancak bununla birlikte, Gül dış politikada örtük olarak mütekabiliyet yasasına göndermede bulunmak suretiyle davetin Sarkisyan'dan geldiğinden dolayı karşı davet yaptığını söyleyerek kendi davetini meşrulaştırmaya çalışmıştır. Sarkisyan'ın gelmesi halinde "en iyi şekilde ağırlarız" ifadesiyle Gül Türkiye'nin misafirperver, hoşgörülü bir ülke olduğu algısı yaratmaya çalışmıştır:

Ben tabii, bu maça giderken herhangi bir koşul öne sürmeden gittim. Zaten futbol bir centilmenliktir. Spor, centilmenliğe teşvik eden bir faaliyet alanıdır. Ve bu çerçevede içerisinde gittim. Ümit ederim ki, Sayın Ermenistan Cumhurbaşkanı da aynı şekilde yaklaşır ve gelirler. Ben tabii ki, davet mektubu muhakkak ki gönderdim. Nasıl ki o beni davet ettiyse ben de kendilerini davet ettim. Gelirlerse şüphesiz ki, burada en iyi şekilde ağırlarız (**Nahçıvan Ziyaretinden Önce Yaptıkları Açıklama**, 02.10.2009).

Birkaç gün sonra, 8 Ekim 2009 tarihinde *LCI TV*'ye (Fransa) verdiği röportajda Gül kafa karıştırıcı bir ifadede bulunarak Ermenistan'a "önkoşulsuz" gittiğini söylemiştir. Gül'ün "önkoşul" kelimesini kullanması ortada böyle bir konunun varlığına işaret etmektedir. Kurduğu cümlelere bakıldığında Gül'ün "Sarkisyan iyi karşıladı" yerine "ben" vurgusu yaparak kendisini ön planda tutmuştur. Kendisini mesleki rolde betimlediği röportajda Türkiye'ye bir saygınlık kazandırmaya çalıştığının izlerini görmek mümkündür. Sarkisyan'ın Türkiye'ye gelme ihtimali üzerine "en iyi şekilde

karşılacağız” ifadesinde bulunan Gül, Türkiye’nin “iyi niyetli” ve “misafirperver” tarafını ön plana çıkarmıştır.

2 Ekim 2009’da basına yaptığı açıklamanın aksine, bu kez Sarkisyan’ın gelip gelmeyeceği ile ilgili kesinlik ifade eden “elbette” sözcüğünü kullanarak kesin olarak geleceği sinyalini veren Gül cümlenin devamında “mümkün olduğunda” ifadesini kullanması konunun hala belirsizliğini koruduğuna işaret etmektedir. Aynı cümlenin sonunda Sarkisyan’ın gelip gelmeyeceğini “fakat bu ziyareti planlamak gerekiyor” diyen Gül böylece hem Türkiye’nin yaptığı davet hem de Ermenistan’ın davete icabet etme konusunda saygınlıklarını korumayı amaçlamıştır.

Gül Sarkisyan’ın gelip gelmeyeceğine ilişkin düşüncelerini ifade ederken olumsuz değerlendirmelere mahal vermemek için zaman vurgusu yapmış ve kelimeleri özenle seçerek bir şeyin olmasını istemek, beklemek anlamına gelen “umarım” kelimesini kullanmıştır. Ancak Gül’ün “son anda bir sorun çıkmazsa” ifadesiyle Sarkisyan’ın geleceğine dair kuşku beslediği anlaşılmaktadır. Cümlenin tamamına bakıldığında Gül’ün konuyla ilgili bilgisiz görünmemek için kaçamak cevaplar verdiği görülmektedir.

Gül muhabirin aynı soruyu farklı kelimelerle tekrarlaması üzerine cevabını spor konusuna çevirerek Fransızca kökenli “gentleman” sözcüğünden Türkçeleştirilen ve “saygılı, görgülü, kibar (erkek)” anlamına gelen “centilmen” sözcüğü ile açıklamıştır. Bu sözcük ile Sarkisyan’a göndermede bulunduğu imasını uyandıran röportajda Gül aynı zamanda bir usamlama stratejisinden yararlanmıştır. Zürih Protokollerine giden süreçte gelebilecek olumsuz yorumları önlemek suretiyle kendi önermesini desteklemek adına kendisini örnek olarak verdiği görülmektedir. Gül röportajda “cesaretle gittim”

ifadesiyle ilişkilerin normalleşmesi için cesur adımların atılması gerektiğini ima ederek Sarkisyan’a bir göndermede bulunmuştur.

Daha önceki açıklamalarında olduğu gibi, Gül bu kez yine defalarca zaman vurgusu yaparak bir taraftan olumsuz değerlendirmeleri engellemeye çalışırken diğer taraftan sürecin oldukça hassas olduğuna işaret etmektedir. Röportajın devamında Gül “beni davet etti, ben de gittim”, “Ben de, Cumhurbaşkanı Sarkisyan’ı davet ettim” davet şeklinde uluslararası ilişkilerde karşılıklı olma durumu anlamına gelen ve devletler arası ilişkilerde maruz kalınan davranışa aynı şekilde karşılık verme prensibi olarak tanımlanan “mütekabiliyet ilkesi”ne göndermede bulunmuştur:

Önceki görüşmelerimizde Cumhurbaşkanına açık davetimi daha önce belirtmiştim, elbette, mümkün olduğunda gelmek istiyor, fakat bu ziyareti planlamak gerekiyor, o kadar. (...) Türkiye’de basın özgürlüğü de var, şartlarını tekrar ediyorum, herkes istediğini yazar, ben Ermenistan’a giderken, önkoşulsuz gittim, Cumhurbaşkanı Sarkisyan beni davet etti ben de gittim. Cesaretle gittim ve Ermenistan’da çok iyi karşılandım ve şüphesiz iyi bir başlangıç olmuştur ve iyi bir süreç başlamıştır. Ben de, Cumhurbaşkanı Sarkisyan’ı davet ettim, daha biraz zamanımız var, umarım gelecekte ülkemize ve kendisini en iyi şekilde karşılayacağız, şüphesiz istiyoruz. (...) Spor, spor centilmen olmaktır ve ben de giderken, bir iki gün önce bildirmiştim. Ve sanıyorum onun da daha zamanı var, daha zaman var, maç günü yaklaştıkça, geleceğini bildirecektir. (...) Son anda bir sorun çıkmazsa buluşacağız (LCI TV, 08.10.2009).

14 Ekim 2009 tarihinde Fransız gazeteciler, *TV5*’den Xavier Lambrechts’e, Fransız uluslararası radyo kanalı *RFI*’den Bruno Daroux’a ve *Le Monde* gazetesinden Nicolas Bourcier’a röportaj veren Gül normalleşme süreci ile ilgili söylem inşa ederken “yeni” sözcüğünü kullanmıştır. Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğüne göre “yeni” sözcüğünün buradaki bağlamdaki anlamı “o güne kadar söylenmemiş, görülmemiş, gösterilmemiş, düşünülmemiş olan” ve “eski karşıtı”dır. Gül’ün röportajda “yeni dönemden” bahsederken hep olumlu çağrışım yapan kelimeler ile kullanması normalleşme sürecine pozitif yaklaştığını göstermektedir. Hatta bu kavramların sürekli gündemde tutulacağını ve sık-sık vurgulanacağını söylediği röportajda yeniden “barış” vurgusu yapması süreçten umutlu olduğunu göstermektedir. Gül’ün Zürih Protokolleri

imzalandıktan sadece üç gün sonra bu tarz bir söylemde bulunması Türkiye'nin süreçteki samimiyetine işaret etmektedir:

Şimdi yeni bir dönem başlıyor ve bu yeni dönem, barışın, istikrarın, güvenin, güvenliğin, işbirliğinin dönemidir. Bu kavramlar sahnenin ön planında olacaklardır ve umuyorum ki bu dönem başarıyla tamamlanacaktır (TV5, 14.10.2009).

Zürih Protokolleri imzalandıktan birkaç gün sonra, 15 Ekim 2009 tarihinde *L'Express* (Fransa) dergisine röportaj veren Gül Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesinde herhangi bir baskının söz konusu olmadığını belirterek bu politikanın kendi dış politikaları doğrultusunda ortaya koydukları “komşularla sıfır sorun” politikasının bir tezahürü olduğunu ima etmiştir. Gül röportajda bölge konusuna değinmiş ve “komşularla sıfır sorun” politikasında Kafkasya'nın istikrar ve refahından yola çıkarak hareket ettiklerinin sinyalini vermiştir.

Bölge ile ilgili edilgen cümle yapısıyla inşa ettiği söyleminde Gül tehdit konusunu işleyerek Rusya ve Gürcistan arasındaki sorunu örnek göstermiş ve bu suretle kendi savını inandırıcı kılmaya çalışmıştır. Kafkasya'daki sorunların çözümünü önerme yapısıyla veren Gül Türkiye'ye saygınlık kazandırmak amacıyla Ermenistan'a bir teklifte bulunduklarını sözlerine eklemiştir.

Gül röportajda Zürih Protokollerinin imzalanmasına başından beri karşı olan Ermeni diasporasına da çağrıda bulunarak süreci desteklemelerini istemiştir Ermeni diasporasını kolaycı olmakla eleştiren Gül Ermenistan'da yaşayan Ermenilerin yüzleştikleri sorunlardan habersiz olduklarını ve empati yapmadıklarını ima etmiştir. Röportajda Gül üslubu gereği Ermenistan'ın içinde bulunduğu iç politik durum ile ilgili yorum yapmaktan kaçınarak “yorum yapmak bana düşmez” şeklinde konuşmuştur. Gül'ün bu ifadesi olası eleştirileri engellemeye yönelik olup, normalleşme sürecinde ortaya yeni pürüzlerin çıkmasını arzu etmemesinden kaynaklanmaktadır:

Hiçbir yabancı baskı söz konusu değildi. İzlediğimiz politika bu bölgeye istikrar ve güvenliği getirmeye, komşularımızla iyi ilişkiler yürütmeye ve donmuş problemlerin çözülmesine yöneliktir. Bununla birlikte, bu sürecin gerçekleştirilmesinde bizlere yardımcı olanlara da müteşekkirimiz. (...) Kafkasya’da güvenlik sağlanırsa istikrar elde edilir; istikrar elde edilirse de gelişme ve refah beraberinde gelir. Artık soğuk savaş dönemleri sona erdi. Herkes kendi halkını mutlu etmek ve işbirliği yolunda ilerlemek istiyor. Öte yandan donmuş problemler her an yeniden alevlenebilir. Bunun örneğini Gürcistan ve Rusya arasında yaşananlarda gördük. Bu yüzden Kafkasya’daki sorunların çözülmesi gerekiyor. (...) Çok daha fazlası. Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu teklifimiz Ermenistan için de geçerlidir. (...) Ermenilerin kendi iç ihtilafları hakkında yorum yapmak bana düşmez. Ancak işbirliği çağrısında bulunmak istiyorum. Fransa’da yaşayan Ermeniler Ermenistan’dan uzaktalar. Ermenistan’daki Ermenilere katkıda bulunmak istiyorlarsa süreci de desteklemeleri gerekir. Bunu söylemek istemezdim, fakat Ermenistan’daki kardeşleri için endişe duymadan Paris’te ya da Washington’da rahat bir yaşam sürmek oldukça kolay. Eğer durmadan geçmişteki düşmanlıklara bağlı yaşamayı sürdürseydik, Fransa ile Almanya arasında barış sağlanamazdı. Avrupa da bugün olduğu gibi birlik yolunda ilerleyemezdi (L’Express, 15.10.2009).

16 Ekim 2009 tarihinde Makedonya Cumhurbaşkanı Gjorge İvanov ile düzenledikleri ortak basın toplantısında yaptığı açıklamada Gül Zürih Protokollerini Kafkasya bölgesi ve Karabağ sorunu üzerinden konulaştırarak “komşularla sıfır sorun” politikası kapsamında Türkiye’nin “komşularına önem verdiği” tezi ile Türkiye’ye saygınlık kazandırmaya çalışmıştır. Türkiye-Ermenistan arasındaki normalleşme sürecinin Türkiye’nin izlediği “komşularla sıfır sorun” politikası çerçevesinde başlatıldığına işaret eden Gül, ilişkilere çok daha geniş perspektiften baktıklarına göndermede bulunmuştur.

Gül Kafkaslar’daki sorunlar ile ilgili bir genelleme yaparken Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorununu ayrıntılı bir şekilde vurgulaması Türkiye’nin konuya verdiği öneme işaret etmektedir. Bölgede cereyan eden “Gürcistan ile Rusya arasındaki meseleler”e değinmesine rağmen, Gül’ün söylemi çözümlendiğinde Karabağ sorununun ve dolayısıyla da Azerbaycan’ın Türkiye’yi daha fazla ilgilendirdiği ortaya çıkmaktadır.

Kafkaslar’da “ihmal edilen” ve “terk edilen” şeklinde tanımladığı sorunlara gerekli önemin verilmediğini eleştiren Gül Zürih Protokollerinin imzalanmasını “Kafkaslar’da yeni bir dönem” olarak tanımlamıştır. Bunu bölgenin kalkınması ve

özellikle de Karabağ sorununun çözümü için bir fırsat doğduğuna göndermede bulunan Gül Ermenistan ile başlatılan normalleşme sürecine meşruiyet kazandırmıştır. Açıklamanın geneline bakıldığında Gül'ün süreç ve gelişmeleri hep “ümit ederiz ki”, “ümit ederim ki” ve “ümit ediyorum ki” kelimesi ile ifade etmesi sınırların açılmasına olumlu yaklaşıtlarını göstermektedir:

Türkiye, Kafkaslara önem veriyor. Bütün komşularına önem veriyor. Bu bağlamda, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi bağlamında bir süreç yaşanıyor. Ümit ederiz ki bu süreç, dikkatli bir şekilde devam eder. Biz aslında sadece iki ülke olarak değil, bütün Kafkaslarda istikrara önem veriyoruz. Kafkaslar'da huzura önem veriyoruz. Kafkaslar deyince de en önemli meselelerden birisi, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki problemlerdir, konulardır. Rusya ile Gürcistan arasındaki meselelerdir. Bunun için işte Kafkasya istikrar ve işbirliği forumu teklif edilmiştir. Beş ülkeyi kapsamaktadır, Türkiye, Rusya, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan. Tüm bu problemler, hepsinin tek tek çözümü önemlidir. Bunu geniş bir fotoğraf olarak görün ve bu Kafkaslara dönük bir güvenlik bir istikrar ve işbirliği çalışması olarak görün. Onun bir boyutu, Türkiye-Ermenistan ilişkileridir. Ümit ederim ki bütün cephelerde, bütün alanlarda, iyileşmeler ve olumlu gelişmelere hep beraber şahit oluruz. Şunu unutmayalım ki Kafkaslar'da yeni bir dönem başlamıştır. Yıllardır ihmal edilen önemli problemler, donmuş bir halde terk edilen problemler, bu sayede en üst seviyede tekrar ele alınmıştır. Bunlar en üst seviyede görüşülmektedir. Karabağ sorunu, Azerbaycan işgal altındaki toprak meselesi, diğer konular, bunlar yıllardır, en düşük diplomatlar seviyesinde konuşulan, 18 yıldır konuşulan konulardır. Bu seviyede en üst seviyeye, başkanlar seviyesine çıkartılabilmıştır. Ümit ediyorum ki bu iyi gelişmeler, hepsi bir gerçekleştirebilir (Makedonya Cumhurbaşkanı Sayın Gjorge İvanov ile Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama, 16.10.2009).

18 Ekim 2009 tarihinde TRT-1'e verdiği röportajda Gül Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini Kafkasya bölgesinin istikrara kavuşmasına gerekçe olarak sunarak protokollerin önemine işaret etmiştir. Bölgenin istikrar ve refahı için Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi gerektiğini kesin bir dil ile ifade eden Gül bunu aynı zamanda Karabağ sorunuyla ilişkilendirerek işgalin sonlandırılması gerektiğini ima etmiştir.

Gül Karabağ sorununu retoriksel stratejiyle “18 senelik bir sorun” şeklinde tanımlayarak aradan geçen uzun yıllara rağmen sorunun bir türlü çözüme kavuşmadığına göndermede bulunmuştur. Azerbaycan toprakları olan Dağlık Karabağ Bölgesi ile birlikte 7 çevre ilin daha işgal altında olduğunu belirten Gül işgali gerçekleştiren ve sürdüren Ermenistan'ı örtük bırakmayı tercih etmiştir. Böylece

protokoller henüz yeni imzalanmışken, Gül olası olumsuz değerlendirmelere mahal vermekten kaçınmıştır.

Gül'ün röportajında Karabağ sorununu “adeta kabul görmüş” şeklinde tanımlaması diğer bölge ve ülkelerin soruna yaklaşımını ortaya koyarken, bununla birlikte konunun gündeme gelmesinde Türkiye'nin önemine dikkat çekerek Azerbaycan'ı protokoller konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Bu şekilde Gül diğer ülkeleri ötekileştirirken, Türkiye'nin başka ülkelerin sorunlarına karşı kayıtsız kalamadığını ima ederek duyarlı bir ülke olarak konumlandırırmış ve saygınlık kazandırmayı amaçlamıştır.

Gül “bu normalleşme süreci Azerbaycan'ın bu büyük meselesinin dünyanın en önemli birinci meselesi, birinci meselelerinden birisi haline getirmiştir” ifadesiyle Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkinin normalleşmesinde Karabağ önkoşulu öne sürdüğünü ima ederek, Azerbaycan'ı desteklediğine yönelik bir anlam üretimi yapmıştır. Karabağ sorununun varlığını dünyaya duyuran ülkenin Türkiye olduğunun altını çizen ifade eden Gül böylece Azerbaycan'ın Türkiye için önemine dikkat çekerek Azerbaycan'ın yanında yer aldıkları ve Karabağ konusunda izledikleri politikalarını sürdüreceklerini ima etmiştir:

Burada Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi aslında bütün Kafkasların istikrara kavuşmasının bir parçası. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerde normalleşmezse, Kafkaslarda bütün bir istikrar ve güvenlik temin edilemez. Çünkü Türkiye'nin Ermenistan ile arasındaki bu normalleşme sürecinin yansımalarını en çok siz Karabağ sorununun çözümünde görürsünüz. Eminim sizler de takip ediyorsunuz; onsekiz senelik bir sorundur bu sorun. Ama Karabağ'ın dışında Azerbaycan'ın işgal altında olan 7 bölgesi vardır. Şimdi onyediyi, onsekiz senedir bu böyle devam ederdi ve bu donmuş, adeta kabul görmüş ve terk edilmiş bir konuydu. Dünya gündemine gelmezdi. Dünyanın sorunları nedir dediğinizde bu hiç bahsedilmezdi. Türkiye'nin Ermenistan ile olan bu normalleşme süreci Azerbaycan'ın bu büyük meselesini dünyanın en önemli birinci meselesi, birinci meselelerinden birisi haline getirmiştir (TRT-1, 18.10.2009).

22 Ekim 2009 tarihinde Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ile düzenledikleri ortak basın toplantısında yaptığı açıklamada Gül konuyu Kafkasya bölgesi üzerinden inşa ederek “huzur”, “güvenlik” ve işbirliği” gibi olumlu sözcükler aracılığıyla Türkiye’nin empati yaptığını söylemiştir.

Bölgedeki tek sorunun Türkiye-Ermenistan arasındaki kapalı sınırlar olmadığını söyleyen Gül diğer sorunlara da değinerek Türkiye-Ermenistan ilişkilerine paralel olarak Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunun da çözülmesi gerektiğini ima etmiştir. Böylece Gül Kafkasya’nın istikrarı için bütün sorunların paralel bir şekilde çözülmesi gerektiğine işaret ederek Ermenistan’ın da Karabağ işgalini sonlandırması yönünde bir anlam üretimi yapmıştır. Ayrıca konuşmasında Gül sorunların çözülmesi ve bu suretle de bölgenin istikrar ve refaha kavuşması halinde işbirliklerinin artacağına göndermede bulunarak söylemini pekiştirmeye çalışmıştır:

Kafkaslar’da biz huzuru, güvenliği, işbirliğini çok önemsiyoruz. Bunun iki ayağı var biliyorsunuz. Bunlardan biri Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, - ki ilgili gelişmeleri herkes takip ediyor- Kafkaslar’ın başka sorunları da var. Bu, başka sorunlar, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki ilişkilerdir. Gürcistan meseleleridir. Bütün bu Kafkaslar’da istikrar, huzur olursa, orada da kan ve gözyaşı biter ve daha çok işbirliği olur. Daha çok işbirliği olunca da daha çok refah olur. Bütün bunlar, yapılan çalışmalar bu yöndedir **(Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Birlikte Düzenledikleri Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama, 22.10.2009).**

28 Ekim 2009 tarihinde Slovakya’ya ziyaretinden birkaç gün önce Gül *Slovakya SME Daily*’ye verdiği röportajda süreç ile ilgili öngörüyü yaparak “en kısa zamanda” ifadesiyle Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesinde istekli olduğu anlaşılmaktadır. Başlatılan sürecin başarıya ulaştırılması için tamamlanması gerektiğini belirten Gül böylece temennilerini dile getirmiştir:

Ermenistan konusunda arzumuz bu süreci tamamlamaktır ve bu nedenle en kısa zamanda diplomatik ilişkiler kurmak istiyoruz **(Slovakya SME Daily, 28.10.2009).**

18 Kasım 2009 tarihinde *İtalyan SKY TV*'ye röportaj veren Gül Zürih Protokollerinin imzalanmasının üzerinden henüz bir ay gibi kısa bir zamanın geçmiş olmasına rağmen sınırların açılmasıyla ilgili belirsiz bir söylem inşa etmiştir. Her ne kadar Gül “çok yakında” şeklinde bir zaman referansı kullansa da söylemi durumun belirsizliğine, normalleşme sürecinin sıkıntılı olacağına işaret etmiştir. Kendisini mesleki rolde sunan Gül Ermenistan’a gitme olayını “cesaretli” bir ülke olarak tanımlayarak Türkiye’yi cesur bir ülke olarak sunmuş ve bu davranışını meşrulaştırmak için de destek gördüğünü ifade etmiştir:

Şunu diyebilirim ki, ben kişisel olarak oldukça cesaretli bir adım atarak geçen sene Ermenistan’a gittim ve bana hak verdiler. Cumhurbaşkanı Sarkisyan bu sene Türkiye’ye geldi. Bir normalleşme süreci devam etmektedir. Çok yakında tamamen huzurlu ve mutlu ilişkiler içerisinde olabilmeyi diliyorum (**İtalyan SKY TV**, 18.11.2009).

28 Kasım 2009 tarihinde *El Cezire*’ye (Katar) verdiği röportajda Gül “komşularla sıfır sorun” politikasını ima ederek ilişkilerin normalleşmesi yolunda adım attıklarını ifade etmiştir. Röportajda Gül’ün din ve ırk konusuna değinerek Ermenistan’ın Müslüman bir ülke olmasına rağmen iyi ilişkiler geliştirmeye çalıştıklarına göndermede bulunmuş ve bu suretle de Türkiye’yi dine saygılı ve hoşgörülü bir ülke olarak konumlandırmıştır. Aynı röportajda Gül işgal altında bulunan Azerbaycan topraklarını da konulaştırmışsa da, işgalci Ermenistan’ı gizlemek için edilgen cümle yapısı kullanmıştır. Böylece hem daha yeni protokol imzaladığı Ermenistan’la ilişkileri, daha doğrusu henüz onay sürecinde olan normalleşme sürecinin geleceğini baltalamamak, hem de Azerbaycan’ı ve sorununu gözardı etmeyerek politik kutuplaştırma yapmaksızın orta yol bulmaya çalışmıştır.

Gül röportajda Türkiye için sadece normalleşme sürecinin değil, aynı zamanda Azerbaycan’ın da önemli olduğuna işaret etmiştir. Sorunların askeri seçenekten ziyade diplomatik yol ve yöntemlerle çözümüne önem veren bir ülke olarak konumlandığı

Türkiye’yi böylece “barışçıl” sunmuştur. Röportajın devamında Ermeni diasporasını ötekileştiren Gül olumsuz çağrışım yapan “düşmanlık”, “nefret” sözcükleriyle eleştirel bir dil üzerinden normalleşme sürecini baltaladıkları ve aynı zamanda Türkiye-Ermenistan ilişkilerini de çıkmaza sürükledikleri imasında bulunmuştur. Zürih Protokolleri önündeki engelin diaspora olduğuna göndermede bulunan Gül çeşitli gelişmiş ülkelerde rahat yaşam süren Ermeni diasporasının empati yapmadıkları gerekçesiyle eleştirmiştir. Ermeni diasporasının iddialarının aksine, normalleşme sürecini olumlu çağrışım yapan “karşılıklı yarar” teması üzerinden sunarak kendi görüşlerini inandırıcı kılmıştır:

Ermenistan da Türkiye’nin bir komşusu. Biz sadece Müslüman olan komşularımızla değil, bütün komşularımızla bu bölgede olan herkesle, dolayısıyla Ermenistan da bu bölgenin bir ülkesi olduğu için, onlarla da ilişkilerimizi normalleştirmek isteriz ve Kafkaslar’da da bir istikrarın oluşmasına çok önem veriyoruz. Bu bağlamda, Azerbaycan ve Kafkasya’daki problemlerin çözümü ve işgal altındaki Azeri toprakların kurtarılmasına da çok önem veriyoruz. Ama bütün bunlar, diyalogla olan şeylerdir. Ermenistan ile diyalogu Sayın Sarkisyan Cumhurbaşkanı seçilince, ben bir mektup yazarak başlattım. Daha sonra maçlar oldu. O beni davet etti, gittim, ben onu davet ettim. Ve ümit ediyorum ki, belli süre içerisinde ümitliyim, bütün Kafkaslardaki sorunların, hem Türkiye hem Azerbaycan meselelerinin çözüleceğine inanıyorum. Tabii ki Ermeni diasporası Lübnan’da, Amerika’da, Avrupa’nın bazı ülkelerinde farklı düşünülebilir. Onların da şunu görmeleri gerekir: Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi, herkesin kârıdır. Yani düşmanlıklarla, devamlı nefret hislerini gelecek nesillere taşımakla insanlığa hizmet olmaz (**El Cezire**, 28.11.2009).

12 Şubat 2010 tarihinde Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan’a üst uçuş mesajına cevaben gönderdikleri mesajda Gül Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi ile ilgili “ikili” gayretlerden bahsederek iyi niyet ve olumlu gelişmeleri tek bir tarafa yüklemek yerine her iki ülkenin ortak paydada buluştuğunu “komşuluk” teması ile vermiştir. Bazı Türk ve Ermeni kesimlerinin birbirine karşı besledikleri kötü niyet ve olumsuz düşünceleri “önyargı” olarak betimleyen Gül her iki ülke halkını kötü sunmaktan kaçınmıştır. Gül normalleşme sürecini “unutulmayan ve anılma değeri”, “tarihe geçen” anlamına gelen “tarihi” olarak nitelendirerek iki ülke arasındaki ilişkilerde geline noktanın önemine işaret etmiş ve her iki ülkenin gayrette bulunması gerektiğini ima etmiştir.

Gül uluslararası hukukun temel prensiplerinden olan mütakabiliyet ilkesine atıfta bulunarak Türkiye'nin bunu esas aldığını ve dolayısıyla da Ermenistan'ın tutumuna göre Türkiye'nin de tutumuna değiştireceğini ima etmiştir. Burada tehdit unsuru dikkat çekmektedir, yani Ermenistan'ın mütakabiliyet ilkesine göre hareket etmesi halinde şüphe veya korku duyacak bir hususun yaşanmayacağına göndermede bulunmuştur.

Her iki ülkenin refahı için Gül kendisini mesleki rolde konumlandırarak “şahsen” ilgileneceğini ifade etmesi sürece atfettiği öneme işaret etmektedir. Söylemin geneline bakıldığında Gül Zürih Protokollerinin sonuca ulaşması için karşılıklı olarak çaba gösterilmesi gerektiğine dair bir anlam üretimi yapmış ve herhangi bir kutuplaştırma yapmaksızın her iki ülkeyi aynı mesafeden yaklaştığı izlenimini vererek olumsuz değerlendirmeleri engellemeye çalışmıştır:

Mesajınız vasıtasıyla ifade ettiğiniz düşünceleri memnuniyetle karşılıyorum. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesine yönelik ikili gayretlerimizin, çatışmalarla yoğrulmuş coğrafyamızda yeni bir barış ümidi doğurarak, dünya çapında haklı bir ilgi ve alaka gördüğü görüşünü paylaşıyorum. Komşu halklarımız arasında uzun süredir yerleşik önyargıların aşılması ile karşılıklı anlayış ve güvenin geliştirilmesi, esasen, ülkelerimiz arasındaki normalleşme sürecini desteklemekteki ana amaçlarımızı teşkil etmekteydi. Bu maksat ve taahhütlerdeki mütakabiliyet muhafaza edildiği müddetçe, bizim de bu gayeleri ileri götürmek konusundaki kararlılığımızın tam olduğundan şüphe etmemeniz gerekir. Sorumlu yönetim anlayışının, hem verilen sözlerin arkasında durmayı, hem de sözlerin amellerle desteklenmesini gerektirdiği düşüncesine de keza katılıyorum. Bu itibarla, normalleşme sürecini ülkelerimiz arasında varılan anlayış birliği doğrultusunda ileri götürmek için çalışmayı sürdüreceğiz. Tarihi nitelikteki bu süreci sonuçlandırmanın, taahhütlerimizin bütünüyle yerine getirilmesi kadar, yeterli siyasi cesareti ve vizyonu da sergileyebilmemiz gerektirdiğinin farkında olmalıyız. Bölgemizde yaşayan tüm halklar için, sürdürülebilir barış, güvenlik, refah ve işbirliğinden müteşekkil bir gelecek ortak hedefimizi teşkil etmektedir. Ülkelerimiz için tatminkâr bir neticeye ulaştırılması ümidiyle, mevcut süreçle şahsen meşgul olmayı sürdüreceğim (**Ermenistan Cumhurbaşkanı Sayın Serj Sarkisyan'a Üst Uçuş Mesajına Cevaben Gönderdikleri Mesaj**, 12.02.2010).

05 Mayıs 2010 tarihinde Gül Fransızca yayın yapan *El Watan* (Cezayir) gazetesine verdiği röportajda söylemini Türkiye-Ermenistan ilişkilerini dondurulmuş meseleler ve Kafkasya üzerinden inşa etmiştir. Ermenistan'dan ziyade Kafkasya bölgesinin çok daha değerli olduğuna göndermede bulunan Gül böylece sorunun mikro değil makro düzeyde ele alınması gerektiğini ima etmiştir:

Bu konuda atılan bazı adımlar var. Bu yıl, uzun bir süredir dondurulmuş olan meselelerde bazı gelişmeler yaşandı. Kafkas bölgesinde istikrarın herkes için önemli olduğu görüşündeyim. Benim düşünceme göre normalleştirme devam edecektir (**El Watan**, 05.05.2010).

20 Temmuz 2010 tarihinde *El Ahram* (Mısır) gazetesine verdiği röportajda ilişkileri futbol diplomasisi üzerinden değerlendiren Gül bir türlü onaylanmayan Zürih Protokolleriyle ilgili sorunların çözümündeki engelleri bölge ve bölgede cereyan eden sorunlar aracılığıyla ifade etmiştir. Gül bölgedeki diğer sorunları genelleştirerek “dondurulmuş sorunlar” şeklinde bir metafor yardımıyla tanımlasa da, Karabağ sorununu özellikle vurgulaması Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinde bir engel olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Gül Türkiye’yi barıştan yana bir ülke olarak sunmak için sorunların diplomatik yollarla çözülmesinden yana olduklarını ifade etmiştir.

Gül’ün “bildiğiniz gibi” ifadesini tekrarlaması dürüst olduğuna işaret etmektedir. Daha önceki söyleminde olduğu gibi, burada da mütekabiliyet ilkesine göndermede bulunarak normalleşme sürecinde atılan adımların karşılıklı yürütüldüğünün sinyalini veren Gül böylece Türkiye ve Ermenistan’ı kutuplaştırmaktan kaçınmıştır:

Genel olarak Kafkaslar’da bazı dondurulmuş meseleler var. Bildiğiniz gibi Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Karabağ meselesi var. Biz bu sorunun diplomatik yollarla çözülmesi için çok ciddi çaba harcıyoruz. Bildiğiniz gibi Ermenistan Cumhurbaşkanı beni, iki ülke arasında oynanan bir futbol maçına davet etti ve ben de daveti kabul ettim. Burada bilmemiz gereken, bu sorunların bir günde çözülemeyecek olması ve zamana ihtiyaç duyulmasıdır. Biz de bu sorunların çözülmesi için elimizden geleni yapıyoruz (**El Ahram**, 20.07.2010).

13 Ağustos 2010 tarihinde *APA*’ya (Azerbaycan) röportaj veren Gül bölgedeki sorunları bir metafor kullanarak “dondurulmuş” ve resmiyeti bozan bir ifade olan “buzdolabında donmuş” şeklinde tanımlayarak çözümlenmesi gerektiğini söylemiştir. Bölgedeki sorunun Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan’ın ortak sorunu olduğunu ima eden Gül böylece sözde empati yapmıştır.

Bölgedeki sorunların başka ülkelerin baskı ve isteğiyle çözülemeyeceğini ifade ettiği röportajında Gül bu ülkeleri samimiyetsizlikle ve çıkarıcı olmakla eleştirmiştir. Bununla birlikte, sorunların tek bir devletin çabası ile değil, tüm diğer bölge ülkelerinin çabasıyla çözülebileceğini söyleyen Gül “dondurulmuş” sorunlar için her an patlamaya hazır, kenarda bekletilen “bomba” metaforunu kullanarak sorunların bölge ülkeleri için tehdit oluşturmaya devam edeceğini ima ederek tehdit algısı oluşturmuştur.

Gül “komşularla sıfır sorun” politikasının başarısını Türkiye’nin diğer bölge ülkeleriyle sorunlarını sıfır düzeyine indirdiğini ifade ederek sorunun Türkiye’den değil de, üstü örtük olarak Ermenistan’dan kaynaklandığını ve bu durumun kendilerini rahatsız ettiğini ima etmiştir. Röportajda Gül Ermenistan’ın denizlere ulaşabilmesini işgalden vazgeçmesi şartına bağlamıştır. Normalleşme sürecini resmiyeti bozan “taşların yerinden oynaması” metaforu ile ifade eden Gül sürecin başarısız olduğunu “yanlış anlaşılmalardan” kaynaklandığını iddia etmiştir.

Gül Ermenistan’ı işgalci olarak konumlandırmadan söyleminde edilgen cümle yapısıyla BM’nin Karabağ ile ilgili kararlarına değinerek olası olumsuz değerlendirmeleri engellenmeyi amaçlamıştır. AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanlarını ve temsil ettikleri ülkelerini de eleştiren Gül, bölgeye yaptıkları ziyaretleri resmiyeti bozan “turist ziyaretleri” metaforu ile anlatarak sorunun çözümü için çaba sarfetmediklerine dair görüş beslediğine işaret etmiştir.

Normalleşme sürecini “yeni hamleler yaptık” ifadesi ile veren Gül Türkiye’yi bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştirmek, ayrıca da sözde empati yaparak bölgedeki sorunların çözümünde inisiyatif alan bir ülke konumuna yerleştirerek saygınlık kazandırmaya çalışmıştır. Burada Gül’ün özellikle Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya liderlerini anması normalleşme sürecini Karabağ sorunun çözümüne katkıda bulunmak

amacıyla başlattıklarına göndermede bulunmaktadır. Gül'ün özellikle Rusya'yı "önemli bir role sahip" şeklinde nitelendirmesi sorunun çözümünün veya çözümsüzlüğünün Rusya'ya bağlı olduğuna işaret etmektedir. Böylece Gül Karabağ sorununun yalnızca Rusya'nın isteği ile çözüme kavuşacağını da sinyali vermiştir:

Çok açık konuşuyorum; Cumhurbaşkanı seçilmemden bu yana konuyla ilgili çok sayıda çalışma yürüttüm. Çünkü Kafkasya'daki statükonun, kimsenin yararına olmadığını biliyorum; Ne Azerbaycan'ın, ne Türkiye'nin, ne de Ermenistan'ın. Dünya çok değişti. Sorunları çözmek gerekiyor. Sorunları buzdolabında donmuş bir şekilde tutarsak, söz konusu sorunlar yeniden ortaya çıkabilir. Devlet adamlarının görevi ne? Sorunları çözmek. Ortada BM'nin kabul ettiği kararların olduğu bir gerçek. Büyük çabalar gösterse de, ne yazık ki AGİT Minsk Grubu henüz net bir sonuca varamadı. Herhangi bir işgalin 18-20 yıl sürmesi normal değil. Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke. Ardından Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Yeni dünya sisteminde herkesin toprak bütünlüğüne saygıyla yaklaşılmalı. Komşularıyla iyi ilişkiler kurarak Ermenistan, denizlere ulaşabilir ve iletişim sistemlerine katılabilir. Türkiye tabii ki büyük bir devlet. Komşularımızla ilişkilerimizi "sıfır sorun" düzeyine getirirken, Ermenistan ile ilişkilerimizde sorun yaşamamız hoş bir durum değil. Bu nedenle bölgedeki sorunların adil bir şekilde çözülmesi hepimizin yararına. Minsk Grubu'nun, sorunun çözümüne yaklaşmasını istiyoruz. Şu anda Minsk Grubu Eşbaşkanlarının bölgeye gerçekleştirdikleri ziyaretler, "turist ziyaretleri" olarak değerlendiriliyor. Bu nedenle yeni hamleler yapmak gerekiyor. 2008 yılında böyle bir girişimde bulundum. Önce ben Erivan'a gittim, ardından ise Sayın Sarkisyan Türkiye'ye geldi. Süreçlerle ilgili Sayın Cumhurbaşkanı Aliyev'i de geniş bir şekilde bilgilendiriyorduk. Putin ile Medvedev de konuyu yakından takip ediyorlardı. Rusya, söz konusu sorunun çözümü konusunda önemli bir role sahip. Bu nedenle konuyla ilgili geniş istişareler yaptık. Bu tür sorunlar, bir ülkenin baskısı veya isteği ile değil, bölgedeki diğer devletlerin çabaları ile çözülebilir. Bunu gözönünde bulundurarak bu hamleyi yaptım. Sizin de söylediğiniz gibi, taşlar yerinden oynadı. Taşların yerinden oynaması önemli bir durumdu. Ancak fazla mesafe katedilemedi. Süreçle ilgili hem Azerbaycan'da, hem Ermenistan'da, hem de Türkiye'de yanlış anlaşılmalarda oldu. Zor sorunlar bu kadar kolay çözülebilseydi, kronik hale gelmezdi zaten. Tüm liderlere şunu söylüyorum: "Bir yerde oturmayacağız. Sorunun çözümü için durmadan çalışacağız. Çözüm ve barış kolay bir şekilde elde edilemez. Bu nedenle ısrarla çalışmak lazım" (APA, 13.08.2010).

16 Ağustos 2010 tarihinde Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ile yaptıkları ortak basın toplantısında Zürih Protokollerine meşruiyet kazandırmak için bölgesel sorunlara işaret eden Gül bunların yalnızca ekonomik kalkınma ve işbirliği sayesinde çözüme kavuşacağını varsayarak Türkiye'yi başkalarının sorunlarına duyarlı, empati yapan bir ülke olarak sunmuştur. Kafkasya'da istikrar vurgusu yapan Gül bunu bölge ülkelerinin ekonomik kalkınması için "işbirliği" temasını öne çıkarmıştır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgalinden vazgeçmesi halinde yeni projelerde yer alabileceğini ima eden Gül bölgenin ekonomik ve stratejik bakımdan "cazip" hale gelmesini sorunların çözümüne bağlamıştır. Gül Azerbaycan'ın gelişmelerden habersiz

olduğundan dolayı yaşadığı kırınglığını diplomasideki gizlilik prensibine atıfta bulunarak gidermeye çalışmıştır:

Bütün Kafkasların bir istikrar ve işbirliği alanı haline gelmesi için Kafkaslardaki bütün sorunları hep ele almamız, bunları barışçı bir şekilde hep çözmemiz gerekmektedir. Bütün bunlar bölgede daha büyük bir işbirliğine, sınırların açılması, yeni yolların yapılması, daha büyük ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkması, bütün bunlara yol açacaktır. Onun için şimdi hep beraber bu çalışmaları yapıyoruz. Bazen siz görüyorsunuz, açık konuşuyoruz, bazen de sizin görmediğiniz. (...) Diploması böyledir, büyük problemler, çok kronik problemler böyle çözülür. Sessiz, ama kararlı bir şekilde çalışmayla çözülür. Ümit ederim ki bölgede bütün bu problemler çözülünce, o zaman işte, çok daha geniş bir işbirliği alanı doğacaktır. O zaman mevcut yollara ilave yeni yollar, yeni demiryolları... Bu bölge inanılmaz bir şekilde cazip hale gelecektir. Ve muhakkak ki bu bölgedeki bütün halk, çok daha müreffeh olacaktır. Çok daha mutlu olacaktır (**Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev ile Düzenledikleri Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama**, 16.08.2010).

16 Ekim 2010 tarihinde Almanya'nın en büyük ulusal gazetelerinden biri olan *Süddeutsche Zeitung*'a röportaj veren Gül normalleşme süreci konusunda belirsizliğe işaret eden bir söylem inşa etmiştir. Gül Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşme sürecini “karmaşık süreç” olarak adlandırarak çözümün zor olduğunu ve “bir anda” çözölemeyeceğini ima etmiştir. Röportajda dikkat çeken bir husus da, birlikte iyi niyetle izlenen futbol maçlarının bir fayda sağlamayacağının ifade edilmesidir. Gül bu ifadesiyle “futbol diplomasisinin” sembolik anlam taşıdığını ve ilişkilerin normalleşmesinin başka etkenlere bağı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Olumsuz değerlendirmeleri önlemek için olumsuz bir dil kullanmaktan kaçınan Gül sorunların çözümünde Türkiye'nin kararlı olduğunu ve her daim empati duygusuyla hareket ettiğini yönünde bir anlam üretimi yapmıştır. Söylemini bölge üzerinden inşa eden Gül Türkiye'nin çıkarından ziyade bölge çıkarından hareket ettiğini ima ederek “istikrar” sözcüğüne vurgu yapmıştır:

Eğer bunun bir faydası olacaksa, yine bir maça giderdim. Kendime güvenim tam. Ancak karmaşık süreçler bir anda çözölemez. (...) Mesele yalnızca Türkiye değı, bütün Kafkasya'dır. Burada istikrara ihtiyacımız var. Ancak biz işimize devam ediyoruz. Sessizce ama kararlılıkla (**Süddeutsche Zeitung**, 16.10.2010).

08 Kasım 2010 tarihinde *First Magazine*’e (İngiltere) verdiği röportajda Türkiye ile Ermenistan arasında başlayan normalleşme sürecinin Ermenistan’ın inisiyatifi ile başladığını ifade eden Gül süreci daha önceki açıklamalarında olduğu gibi uluslararası ilişkilerde geçerli olan mütekabiliyet ilkesi ile ilişkilendirmiştir. Futbol diplomasisinin de mütekabiliyet esasına göre gerçekleştirildiğine işaret eden Gül politik kutuplaştırma yapmaksızın her iki ülkeyi olumlu sunmaya çalışarak kapsayıcı, sağduyulu, uzlaştırıcı ve yumuşak bir üslup kullanmıştır:

İlişkilerimizde bir normalleşme sürecini başlatan Ermenistan’a olan ziyaretim, şahsımın Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’a bir tebrik mektubu yazması ve onun da karşılığında beni kendi ülkesine davet etmesiyle başladı. Tüm bu gayretler, Kafkas bölgesinde ve komşularımızla istikrara, barışa ve güvene olan katkılarımızı göstermektedir (**First Magazine**, 08.11.2010).

25 Kasım 2010 tarihinde Zürih Protokollerinin imzalanmasında arabuluculuk rolü üstlenen İsviçre’ye ilk kez bir Türkiye Cumhurbaşkanı sıfatıyla resmi ziyarette bulunan Gül İsviçre Konfederasyonu Başkanı Doris Leuthard ile düzenledikleri ortak basın toplantısında söylemini yine Kafkasya ve Karabağ sorunu üzerinden konulaştırmıştır. Sözde empati yaparak Türkiye’nin Kafkasya’nın istikrarından hareket ettiğini ima eden Gül her ne kadar “donmuş problemler” metaforu ile tanımladığı Gürcistan-Rusya arasındaki sorunu örnek vermişse de, en büyük endişesinin Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorun olduğuna işaret etmiştir.

Gül Azerbaycan topraklarından bahsederken edilgen cümle yapısıyla Ermenistan’ı işgalci olarak tanımlamaktan ve bu şekilde olumsuz sunmaktan kaçınmıştır. Yine Ermenistan’ın işgal ettiği toprakları boşaltmakla yükümlü olduğuna dair bilgiyi fiilen, gerçekte, uygulamada gibi anlamlarda kullanılan “de facto” terimi ile örtük bırakmıştır.

Gül'ün yaptığı açıklamada “Karabağ belki tartışmalı bir alan” ve “bunun dışında da Azerbaycan topraklarının bir kısmı işgal altında” ifadeleri ile Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesi dışında çevre yedi ili daha işgal ettiğine işaret etmektedir. Ancak Gül'ün de-jure olarak Azerbaycan toprağı sayılan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesini “tartışmalı bir alan” şeklinde tanımlaması Ermenistan'ı doğrudan işgalci olarak nitelendirmek yerine Azerbaycan'ın sınırları içinde bulunan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesini Azerbaycan toprağı olduğuna kuşkuyla yaklaştığına işaret etmektedir.

Azerbaycan topraklarının işgal altında bulunmasının görmezlikten gelinemeyeceğini söyleyen Gül ulusal kimlik, toprak bütünlüğü temasını kullanmıştır. Gül'ün Zürih Protokollerinde arabuluculuk yapan İsviçre'de bunu söylemesi, Türkiye'nin Karabağ önkoşulunu öne süreceğine ve Ermenistan işgal ettiği topraklardan çekilmediği sürece normalleşme sürecinde herhangi bir gelişmenin kaydedilemeyeceğine dair mesaj verdiği anlaşılmaktadır. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinin Kafkasya'daki sorunların çözümünü tetikleyeceğini söyleyen Gül mevcut sorunların sadece bölge güvenliği açısından değil, aynı zamanda Avrupa ve Asya'nın güvenliği açısından da tehlike oluşturduğu iddiasında bulunmuştur.

Kafkasya'nın sorunlarını Avrupa ile Asya arasında bir “duvar” ve “engel” olarak tanımlayan Gül çözüm için uluslararası otoritelerin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Kafkasya bölgesi jeostratejik öneminden dolayı tarihsel süreçte her daim büyük güçlerin dikkat merkezinde olduğundan dolayı Türkiye'nin “donmuş sorunları” tek başına çözebilmesi mümkün değildir. Böylece Gül sorunları “donmuş” olarak nitelendirmesinin de bundan kaynaklandığını düşündürmektedir. Gül sorunların çözülmesi halinde bölgenin daha cazip hale geleceğini önvarsaydığı açıklamasında

Türkiye'nin bölgedeki sorunları çözmek için normalleşme sürecini desteklediğine işaret etmiştir:

Sizin de ortaya koyduğunuz gibi, buna daha büyük bir ölçekten bakmak gerekiyor. Kafkasya'nın istikrarı açısından bakmak gerekiyor. Kafkasya'daki donmuş problemlerin çözülmesi açısından bakmak gerekiyor. Çünkü donmuş problemler, birdenbire patlayabiliyorlar. İşte 2 sene önce Gürcistan-Rusya arasında gördüğümüz gibi. Problemlere baktığımızda bir taraftan tabii ki Ermenistan ve Azerbaycan ayağı var. Bir taraftan Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi var. Bir taraftan Gürcistan'ın tabii meseleleri var. Bunların hepsinin çözümü aslında, tek tek çözümleri de çok kolaylaştıracaktır. Bunları birbirleriyle bağlantılı hale getirmek istemiyorum. Ama büyük resmi muhakkak görmek gerekir, açıkçası. Tabii ki şu gerçeği kimse görmemezlikten gelemiz: Azerbaycan'ın topraklarından bir kısmı işgal altında. Karabağ belki tartışmalı bir alan, ama bunun dışında da Azerbaycan topraklarının bir kısmı işgal altında ve oradan birçok göçler söz konusu. Dolayısıyla bu mesele böyle olursa, yarın bir bakarsınız, hiç ummadığınız başka durumlarla, çok tehlikeli durumlarla karşılaşabilirsiniz. Dolayısıyla bunlara fırsat vermemek için, çözüm için, bu işlerin halli için uğraşmak gerekmektedir. Türkiye ile Ermenistan arasındaki normalleşmeye de açıkçası biz çok önem veriyoruz (...) Bu açıdan ümit ederim ki önümüzdeki dönemde, Kafkaslar'ın karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümüne yardımcı olan bir süreç yaşarız, hep beraber. Biz bu konuda kararlıyız açıkçası. Çünkü şu anki defacto durum hiç kimsenin yararına değil. Ayrıca Avrasya'nın da yararına değil, Avrupa'nın da yararına değil, Asya'nın da. Çünkü Kafkaslar'da problemler devam ettiği sürece Kafkaslar Avrupa ile Asya arasında bir duvar gibi olacaktır. Ama bu problemler çözüldüğünde Asya ile Avrupa'nın arasındaki bu engeller, bu duvarlar kalkacaktır. Ve çok daha fazla işbirliği doğacaktır, enerji konusunda olsun, başka konularda olsun. Onun için Türkiye Kafkaslar'da istikrar ve güvenlik platformu diye bir konuyu ortaya attı. Ve bu konuyla ilgili de çok çalışmalar yapıyoruz. Zor konular bir anda çözülemiyor tabii ki. Eğer zor konular, bir anda çözülseddi, şimdiye kadar çözülmüş olurdu. Bunda istikrarlı olmak gerekir. Biz kararlı ve istikrarlı bir şekilde, bu konuların çözümü için çalışmaya devam edeceğiz (**İsviçre Konfederasyonu Başkanı Doris Leuthard ile Yaptıkları Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama**, 25.11.2010).

27 Kasım 2010 tarihinde İsviçre'nin en büyük yazılı basın kuruluşlarından *Neue Zürcher Zeitung* gazetesine uzun bir röportaj veren Gül etken cümle yapısıyla başlayarak coğrafya teması üzerinden Türkiye'yi "kararlı" olduğu için olumlu, Ermenistan'ın "kararsız" olduğunu ima ederek olumsuz sunmuştur. Gül normalleşme sürecini değerlendirirken, meseleye sadece Türkiye-Ermenistan prizmasından değil, çok daha geniş çerçeveden bakılması gerektiğini söyleyerek hem İsviçre'ye hem de Ermenistan'a mesaj vermiştir.

Türkiye-Ermenistan sorununun "izole" bir şekilde ele alınmaması gerektirdiğini söyleyen Gül Kafkasya bölgesinde mevcut olan başka sorunların da çözüm beklediği sinyali vermiştir. Her ne kadar Gürcistan konusuna değinmişse de Gül özellikle

Karabağ sorununu hem “Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorun” hem de “Karabağ sorunu” şeklinde iki kez vurgulaması Kafkasya’daki en önemli sorunun bu olduğuna göndermede bulunmuştur. Gül Ermenistan’ın Dağlık Karabağ bölgesiyle birlikte yedi çevre ili işgal etmesi nedeniyle sorunu Dağlık Karabağ değil, Karabağ olarak tanımlamıştır. Böylece, Gül Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bir anlamda bölgede var olan diğer sorunla, yani Karabağ sorunuyla ilişkilendirmiştir.

Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmeyeceğini ima eden Gül böylece ilişkilerin bağımsız değil, birbiriyle ilişkili olduğuna göndermede bulunarak Kafkasya’yı bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğine işaret etmiştir. Türkiye-Ermenistan sorununun çözülmesinin bölgede başka sorunlar doğuracağını ima eden Gül bunun hem Avrupa hem de Asya için tehdit oluşturacağını varsaymıştır.

Gül Kafkasya’daki sorunların çözümü için Rusya’ya da çağrıda bulunmuştur. Rusya’yı “önemli bir aktör” ve “anahtar rolü olan” bir ülke olarak konumlandığı açıklamasında “kesinlikle” zarfını kullanan Gül Kafkasya ile ilgili her konuda tek çözümün Rusya’ya bağlı olduğu iddiasını gerçekçi kılmaya çalışmıştır. Böylece Gül Kafkasya’da Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi dahil, Rusya’nın izin vermediği herhangi bir çözümün mümkün olamayacağını ima etmiştir:

Bu protokolü imzaladık ve İsviçre buna arabulucu olarak katkı sağladı. Türkiye, kararlar alındığında bunların sorumluluğunu alma konusunda karardır. Aynı şeyi karşı taraftan da bekliyoruz. Kafkasya bir bütün olarak çok önemli ve bu sorunu izole biçimde değil, tümüyle değerlendirmek gerekir. Burada söz konusu olan sadece Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi değildir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunların çözümü, Karabağ sorunun çözümü, Gürcistan’daki durum söz konusudur. Bunu bir biçimde birbiriyle bağlantılı hale getirmek için söylemiyorum. Bunu büyük resme bakmak zorunda olduğumuz için söylüyorum. Geniş bir bakış açısı ve kapsamlı boyutta bu sorunları çözmeye çalışmalıyız. Bu sorunlar böyle bir perspektifle ele alınmazsa, çözümsüz ihtilaflar tehdit eder. O zaman Kafkasya, Avrupa ve Asya arasında bir duvar haline gelir. Türkiye, büyük bir özgüvenle bu sorunlara yaklaşıyor, ve Ermenistan’la protokol de dahil olmak üzere çözüm arayışlarında çok yapıcıdır. Bu nedenle Kafkasya’da bir işbirliği önerdik, güvenliği ve istikrarı sağlamak için. Bu bölgede Rusya da kesinlikle çok önemli bir aktör. Anahtar bir rolü var. Görüşmeleri devam ettiriyoruz (**Neue Zürcher Zeitung**, 27.11.2010).

03 Aralık 2010 tarihinde *Euronews* (Fransa) Türkçe servisine verdiği röportajda Gül Türkiye-Ermenistan ilişkilerini yine Kafkasya üzerinden konulaştırarak bölgenin diğer sorunlarına değinmiştir. Aralarında sorun yaşayan ülke isimlerini vererek açıklamalarına inandırıcılık kazandırmaya çalışan Gül Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Kafkasya istikrarının sadece bir boyutu olduğunu, Türkiye'nin bölgesel sorunları çözmek için inisiyatif aldığını “Kafkaslarda Güvenlik ve İşbirliği Platformu” teklifi ile gerekçelendirmiştir.

Bazı konuların gizli olduğunu ve ifşa edilmemesi gerektiğini diplomasiye atıfta bulunarak açıklayan Gül böylece enformasyon eksiltimi yapmıştır. Bu durum Gül'ün diplomasiyi gerekçe göstererek açıklamadığı bazı bilgilerin gizlenerek olumsuz yorum ve değerlendirmelerin önüne geçmesiyle açıklanır:

Zor meseleler bir anda çözilemiyor, maalesef. Bu konuları çözmeye kararlılığımız çok güçlü bir şekilde devam ediyor. Kafkaslardaki bütün problemlerin çözülmesi lâzım. Bu bakımdan Türkiye Kafkaslarda Güvenlik ve İşbirliği Platformu teklifinde bulundu ve bu konuda çok çalışıyor. Sadece Türkiye ile Ermenistan arasındaki normalleşme değil, Ermenistan ile Azerbaycan arasında, Gürcistan meseleleri bütün bunların hepsi yoluna konulduğunda, Kafkaslarda büyük bir güvenlik sağlandığında, çok büyük de işbirliği sağlanacaktır. Bu vizyona sahip olan Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi konusunda gayet samimidir. Bu konuda karalı bir şekilde çalışmaya devam edeceğiz. (...) Geniş bir çerçeveden baktığımda bölgenin birçok gerçekleri var. Bunların çıkardığı birtakım zorluklar var. Onun için biraz daha çalışmak gerektiği kanaatindeyim. Dolayısıyla dondurulmuş değil, ilişkilerde, çalışmalarda geline nokta dondurulmuş değil, ama biraz daha farklı bir çalışma metodu takip ediliyor. Biraz daha sessiz bir diplomasi kararlı bir şekilde devam ediyor (**Euronews**, 03.12.2010).

23 Aralık 2010 tarihinde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi sonrası düzenlenen basın toplantısında yaptığı açıklamada Gül Ermenistan'ın Karadeniz'e sınırı olmamasına rağmen Türkiye'nin öncülüğünde üye edildiğini edilgen cümle yapısıyla vererek Türkiye'ye saygınlık kazandırmaya çalışmaktadır. “Komşularla sıfır sorun” politikasına atıfta bulunarak tüm bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler içerisinde olmak istediklerini söyleyen Gül sözde empati yaparak bölge ülkelerinin ve halklarının refah ve istikrarını düşündüklerini ima etmiştir.

Karabağ işgali konusunda Ermenistan'ı işgalci olarak konumlandırmadan evsiz bırakılan ve kendi topraklarını terk etmek zorunda kalan bir milyon göçmenden söz eden Gül rakam vererek açıklamasına inandırıcılık kazandırmaya çalışmıştır. Bölgede tek sorunun Türkiye-Ermenistan arasındaki kapalı sınırların olmadığını söyleyen Gül böylece hem Karabağ önkoşuluna hem de Türkiye'nin bölge istikrarsızlığında tek gerekçe olmadığına işaret etmiştir.

Gül Türkiye'nin de durumdan rahatsız olduğunu söyleyerek “komşularla sıfır sorun” politikasına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Tek başına Türkiye'nin üstesinden gelemeyeceği bölge sorunlarını “kronikleşmiş sorunlar” metaforu ile tanımlayan Gül Ermenistan'ın de-jure olarak Azerbaycan topraklarını işgal ettiği bilgisini örtük bırakmıştır:

Devamlı biliyorsunuz, bu çağrılar yapıyoruz. Aslında bu çağrıların uygulaması da vardır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na biliyorsunuz, Türkiye öncülük etmiştir, Ermenistan'ı da davet etmiştir. Ermenistan da oranın bir üyesidir. Genel Sekreterlik İstanbul'da olduğu için burada onların da daimi bir temsilcisi vardır. Türkiye'nin niyeti çok açıktır. Türkiye bütün bölge, sadece bölge deyince batısı ve güneyi değil, doğusuyla ilgili de istikrara, işbirliğine, dayanışmaya çok önem vermekte. Onun için, Ermenistan da bizim komşumuzdur, Ermenistan'la da bütün ilişkilerimizin normalleştirilmesine çok önem veriyoruz. Bununla ilgili önemli bazı adımlar da atıldı. Ümit ederiz ki, karşılıklı çalışma içerisinde bu zor meseleler hallolur ve sonra da bütün Kafkaslarda huzur, istikrar söz konusu olur. Tabii ki Kafkaslar'daki bütün problem deyince, Azerbaycan-Ermenistan arasındaki problemler, bütün bunların da hallolması gerekir. Bunların hallolması için de, Azerbaycan'ın birçok toprakları işgal altında, bunların bitmesi gerekir. Birçok göçmenler var, 1 milyona yakın. Bütün bunların hep, “kaçkınlar” dediğiniz, bütün bunların hep dikkate alınması gerekir. Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Gürcistan; bütün Kafkasların bir istikrar ve işbirliği alanına dönüşmesi gerekir. Onun için Türkiye zaten Kafkasya İşbirliği ve İstikrar Platformu'nu teklif etti, biliyorsunuz. Ama zor meseleler, kronikleşmiş meseleler, bir hamlede çözülüyor; bunu herkesin bilmesi gerekir. Ama çok gayret sarf etmek lâzım, iyi niyetli. Tekrar söylüyorum, bugünkü defacto durum, hiç kimsenin lehine değildir. Onun için herkesin uğraşması lâzım. Böyle önyargılar olmadan uğraşmak gerekir **(Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi'nden Sonra Düzenlenen Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama, 23.12.2010).**

26 Haziran 2012 tarihinde KEİ 20. Kuruluş Yıldönümü Zirvesi sonrası düzenlenen basın toplantısında Gül daha önceki açıklamalarında olduğu gibi Ermenistan'ın Karadeniz'e sınırı bulunmamasına rağmen üye edildiğini söyleyerek Ermeni açılımına ve normalleşme sürecine meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Bölgedeki sorunların çözümü için Türkiye'nin öncü rol üstlendiğini ima eden Gül bölgenin istikrar ve kalkınmasının yeni projeler sayesinde mümkün olabileceğini öngördüğü açıklamasında bölge halklarının refahına değinerek sözde empati yapmıştır:

KEİ, ekonomik işbirliği teşkilatı olarak kuruldu bildiğiniz gibi. Ve çok geniş bir alana da yayıldı. Sadece Karadeniz'e sahili olan ülkeler değil, Karadeniz'e sahili olmayan ülkeler de, Ermenistan da, bu çerçeve içerisinde davet edildi ve üye oldu. Bildiğiniz gibi bu teşkilatın kuruluşunda inisiyatifi kullanan hep Türkiye oldu ve Türkiye'nin iyi niyeti çerçevesi içerisinde Ermenistan da hep davet edildi ve bu teşkilatın üyesi. Bugün de görüştük, maalesef bölgemizde bazı sorunlar var tabii ki. Bazı anlaşmazlıklar var. Bütün bu anlaşmazlıkların hep giderilmesi için uğraşıyoruz. Bölgedeki anlaşmazlıklar ne kadar çok azalır ve güven ortamı tam sağlanırsa, o kadar çok ekonomik işbirliği ve ticaret de olur. Ortadaki problemleri yok farzedemeyiz. Ama bu problemleri çözmek ve bu problemlerden kurtulmak için de hepimizin iyi niyetli olarak çalışması elzemdir ki, bölgede sonuna kadar ekonomik potansiyeli değerlendiren, işbirliği yapan ve karşılıklı yatırımlar, ticaretler, ulaştırma yolları, demiryolları, karayolları, bütün bunların bütün bölgeyi ağ gibi sardığı bir yapı ortaya çıkartalım. Niyet budur. Problemler var, dediğiniz gibi. Bu problemleri aşmak ile ilgili de hepimizin iyi niyeti var. Ümit ederim ki bu toplantılar hep bunlara vesile olur. Dolayısıyla KEİ, bugün 12 üyesi olan bir teşkilat. Bütün üyeler de buradaydı. Ermenistan'ın da toplantıya tam üye olarak katılmış olması tabii ki bizi memnun etti. Görüşlerini her üye gibi Ermenistan da burada ifade etti. Dediğim gibi, hepimiz iyi niyetimizi muhafaza edip de problemlerden kurtulma yönünde ne kadar çok olumlu ve yapıcı çalışırsak, o kadar çok ekonomik işbirliği ve halkların refahına da hizmet ederiz **(KEİ 20. Kuruluş Yıldönümü Zirvesi'nin Ardından Düzenlenen Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama, 26.06.2012).**

28 Ağustos 2014 tarihine kadar Türkiye Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Abdullah Gül'den sonra 10 Ağustos 2014 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak makamı devralan Recep T.Erdoğan 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimi de kazanarak ikinci defa Türkiye Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 29 Ocak 2015 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan TRT'ye vermiş olduğu röportajda tıpkı selefi Gül gibi Ermeni diasporasını ötekileştirerek normalleşme süreci önünde engel olarak konumlandırmıştır. Ermenistan'a doğrudan değinmediği röportajda Erdoğan'ın Türk diasporasının zayıf olduğunu söylemesi bir taraftan Türkiye konusunda özeleştiri yaptığını gösterirken, diğer taraftan sürecin Ermeni diasporası tarafından sürekli engellemeye çalışıldığına işaret etmektedir:

Fakat bu Ermeni diasporası rahat durmuyor. Onlar yine karıştırmaya, kurcalamaya devam edip ve Türkiye ile bu noktada bir cebelleşmenin, adeta kavganın içerisinde bu süreci işletmek istiyorlar. (...) Orada doğru, yani bizim özellikle dünyada bunların, bu diaspora faaliyetlerine karşı zayıf olduğumuz ortada. Burada hep farklı ittifaklar da var. Bunu söylemek zorundayım (TRT, 29.01.2015).

2.1.2.2. Stratejik Ortak: Azerbaycan ve “Karabağ Sorunu”

15 Ekim 2009 tarihinde *L'Express* (Fransa) haftalık haber dergisine verdiği röportajda Gül edilgen cümle yapısıyla Ermenistan'ı işgalci olarak konumlandırmadan ve işgal altındaki toprakların da Azerbaycan toprakları olduğu bilgisini örtük bırakmak suretiyle bir söylem inşa etmiştir. Gül işgal altında tutulan toprakları “askeri olarak” şeklinde tanımlayarak Ermenistan'ı barıştan uzak ve işgalci bir ülke konumuna yerleştirmiştir. “Sorunun diyalog yoluyla çözülmesi gerekir” cümlesi ile barış çağrısında bulunan Gül Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerin iyileştirilmesi gerektiğini sorgulayıcı bir perspektiften sunmuştur:

Bir ülkenin başka bir ülkenin topraklarını askeri olarak işgal altında tutması zaten kabul edilebilir bir durum değil. O yüzden bu sorunun da diyalog yoluyla çözülmesi gerekir. Tekrar söylüyorum; vizyonumuzu genişletmeliyiz. Niçin Ermenistan ile Azerbaycan ilişkilerini iyileştirmesinler? (*L'Express*, 15.10.2009).

18 Ekim 2009 tarihinde *TRT-1*'de katıldığı *Politik Açılım Programı*'nda Gül yaptığı açıklamada Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkilerin bozulması ile ilgili kişisel bir kefillik kullanarak “ben yanlış algılamaların olduğu kanaatindeyim” dedi. “Ben” zamiriyle Gül “yanlış algılamaları” iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına gerekçe göstererek tarafsız bir tutum sergilemiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri “tek millet iki devlet” özdeyişi ile tanımlayan Gül güçlü ve sarsılmaz bağ temasını öne çıkarmıştır. Her platformda bu özdeyiş doğrultusunda hareket ettiklerini ima eden Gül dış ve uluslararası politikadaki “gizlilik” ilkesine göndermede bulunmuştur. Her şeyin

göründüğü ve/veya konuşulduğu gibi olmadığını iddia eden Gül böylece Azerbaycan tarafını rahatlatmaya çalışmıştır:

Ben yanlış algılamalar olduğu kanaatindeyim. Öncelikle tabii Azerbaycan’la, kim ne derse desin Azerbaycan’la Türkiye, bizler tek milletin iki ayrı devletiyiz. Yani bu bir veri, bu bir arzu değil. Bu bağ gerçek bir bağdır. Bunu burada ifade etmek isterim. Bir araya geldiğimizde, diğer Türk Cumhuriyetleri ile de bir araya geldiğimizde bunu güçlü bir şekilde söyleriz. Bazı şeyler tabii dışarıda çok konuşulmuyor. Konuşulursa o zaman o da çok farklı yönler çekebiliyor (TRT-1, 18.10.2009).

22 Ekim 2009 tarihinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile düzenledikleri ortak basın toplantısında yaptığı açıklamada Gül Azerbaycan’ı “kardeş”, Türkiye ve Azerbaycan ise “tek millet” olarak konumlandırmıştır. Gül’ün iki egemen devlet arasındaki uluslararası ilişkileri olumlu çağrışım yapan “kardeş” olarak tanımlaması uluslararası platformda kardeş iki ülke yaklaşımından hareketle birbirlerinin çıkarlarını gözettikleri, hep dayanışma içinde oldukları anlamına gelmektedir. Gül Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kardeşliğin sadece politik düzeyde bir slogandan ibaret olmadığını ifade etmek için bu kardeşliği “gerçek” şeklinde tanımlayarak görüşüne meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Ermenistan’ın adını anmadan süreçle ilgili açıklama yapan Gül Zürih Protokolleri ile ilgili Azerbaycan ile aralarında yaşananlar için daha önceki açıklamalarında olduğu gibi yine “yanlış anlamalar” olarak tanımlamıştır. Böylece Gül ilişkileri bozacak tutumlardan sakınılması gerektiğini tekrarlamıştır.

Azerbaycan ile aralarında bir soğukluk yaşandığını yine edilgen cümle yapısıyla doğrulayan Gül yaşananları “duygusallık” olarak tanımlayarak Azerbaycan’ın duygusal davrandığı imasında bulunmuştur. İlişkileri bozmak isteyenler olduğunu tehdit algısı üzerinden açıklayan Gül dikkatli olunması konusunda uyarıda bulundu. “Aliyev ile uzun bir telefon görüşmesi yaptığını” söyleyerek sürekli irtibat halinde olduklarını ve

gerekli açıklama ve güven teyidinin yapıldığını ve yapılmaya devam ettiğini belirten

Gül Azerbaycan'ın kırıngnlığının giderilmeye çalışıldığının sinyalinini vermiştir:

Azerbaycan, tabii ki Türkiye'nin kardeş ülkesidir. Bizler, tek milletiz, bunu her yerde açıkça söylüyoruz. Tek millet içerisinde, Türk dünyası içerisinde farklı farklı devletler var. Bunlardan biri Türkiye, biri Azerbaycan'dır. Her zaman her yerde dayanışmamızı göstermişizdir. Bu da sadece devlet başkanları veya siyasi liderlerin değil, halktan halka olan bir gerçektir. Bunu herkes biliyor. Şimdi bu çerçeve içerisinde, yine yanlış anlamalara, bu çerçeve içerisinde bu kardeşliğimizi zedeleyecek davranışlara hiç kimsenin kaçmaması gerekir. Bazen bu zor dönemlerden geçilirken, duygusallıklar oluyor, yanlış anlamalar söz konusu oluyor. Dün ben Sayın Aliyev ile uzun bir telefon görüşmesi yaptım ve bütün bu konuları bir kez daha çok geniş bir şekilde ele aldık. Ve karşılıklı zaten birbirimize olan güvenimizi de teyit ettik. Bugün de Sayın Dışişleri Bakanını kabul edecek. O daha geniş bir şekilde de kendisine bilgi aktaracaktır. Bundan bir iki hafta önce de biliyorsunuz Nahçıvan'da, Nahçıvan Azerbaycan'ın özerk bir bölgesidir, Azerbaycan toprağıdır ki Nahçıvan'a da giden ilk Cumhurbaşkanımı. Sayın Nazarbayev de oradaydı. Orada da bu konuları tekrar, hem kendi aramızda hem çok taraflı olarak hep görüştük. (...) Ve herkesi bu konuda dikkatli olmaya davet ederim açıkçası. Çünkü bu kardeşliği zedeleyecek davranışlardan herkesin kaçınması gerekir. Bu arada çeşitli sebeplerden dolayı, bilerek veya bilmeyerek veya kasıtlı bir şekilde, bu işleri zedeleme, bu kardeşliği zedelemek isteyenler olabilir. Bunlara karşı da hepimiz dikkatli olmamız gerekir **(Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Birlikte Düzenledikleri Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama, 22.10.2009).**

13 Ağustos 2010 tarihinde APA Ajansı'na (Azerbaycan) verdiği röportajda Gül Azerbaycan ile ilişkilerini “sessiz diplomasi” olarak tanımlamıştır. Gizli diplomasinin bir alt dalı olan sessiz diplomasi diğer diplomasi türlerine kıyasla ulusal çıkarı korumak için aleni değil, büyük bir gizlilik içerisinde yürütölür. Böylece Gül daha önce aralarında olan “yanlış anlaşılmalara” giderildiğini ima ederek Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gizli yürütölüleceğini önvarsayan bir anlam inşa etmiştir.

Gül önemli stratejik projeleri sıralayarak Türkiye ile Azerbaycan'ın aralarındaki bağın gücüne dikkat çekmiştir. Önemli projelerde işbirliği yaptıklarını söyleyerek kendi ulusal çıkarları için aralarındaki işbirliğinin şart olduğu imasında bulunan Gül bunu dış politikadaki çıkarları ile desteklemektedir.

Daha önceki açıklamalarında olduğu gibi bu kez de Azerbaycan'ı “kardeş” olarak konumlandıran Gül Karabağ sorununun çözümü için “elimizden gelen her şeyi yapacağız” demesi ilişkilerin boyutunu gözler önüne sermektedir. Her ne kadar Gül

özüm için “siyasi ve diplomatik yollar” vurgusu yapsa da, “sessiz diplomasi” kapsamında farklı yolları da kullanacaklarının sinyali vermiştir. Röportajda Gül’ün sorunu Dağlık Karabağ değil de “Karabağ” olarak ifade etmesi Ermenistan’ın işgal ettiği Dağlık Karabağ bölgesinden ziyade Azerbaycan’ın yedi çevre ilini kastettiği anlaşılmaktadır. Bu da Gül’ün daha önceki açıklamalarında da belirttiği gibi, Türkiye’nin Dağlık Karabağ sorununa mesafeli bir tutum sergilediğinden kaynaklanmaktadır.

Zürih Protokollerinin uygulamaya konulması için Karabağ’ın işgalden kurtulmasını önerme yapısıyla ifade eden Gül bunu Zürich Protokollerinde bir önkoşul olarak konumlandırmıştır. İşgal altındaki toprakları Gül “kardeş ülkenin toprakları” olarak tanımlayan Gül Azerbaycan ile olan soydaşlık bağlarına vurgu yapmış ve böylece Azerbaycan’ın Ermenistan’a karşın Türkiye için çok daha önemli olduğu izlenimini vermiştir.

Gül röportajda enformasyon eksilimine giderek Ermenistan’ı işgalci olarak konumlandırmayarak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinde herhangi bir gerilime mahal vermekten kaçınmayı amaçlamıştır. BM gibi uluslararası otoritenin Karabağ sorununa ilişkin verdiği kararlar atıfta bulunan Gül Ermenistan’ın yasa dışı ihlalini sürdürdüğünü ima etmiştir:

“Sessiz diplomasi” tabii ki devam edecek. Biz çok önemli projeler gerçekleştiriyoruz; BTC, BTE ve BTK gibi. 2012 yılında BTK’nın açılış törenini birlikte yapacağız. Söz konusu demiryolu hattı, 3 ülkeyi birbirine bağlıyor. Bizim Nahçıvan ile sınırımız var. Bu bizim Azerbaycan sınırımızdır. Avrupa’dan gelen kara yollarını Karadeniz üzerinden Gürcistan’a bağlıyoruz. Batum ile Tiflis arasında yol yapılıyor. Tiflis ile Gence arasındaki yollar genişletiliyor. Gence’den Bakü’ye zaten yol var. Bunlar bizi birbirimize daha çok bağlıyor. (...) Karabağ sorunun siyasi ve diplomatik yollarla çözülmesini istiyoruz. Bunun için elimizden gelen her şeyi yapacağız. Kardeş ülkenin topraklarının işgal altında kalmasını dünya da kabullenmeyecek. Çünkü BM’nin kararları ortada. Ermenistan’ın da bölgeyle normal ilişkiler kurabilmesi için her şeyden önce Karabağ sorununun çözülmesi gerekiyor (APA, 13.08.2010).

2.1.2.3. “Ermeni Soykırımı” İddiasına Karşı İlkel Tutum

07 Kasım 2008 tarihinde *L'Express* (Fransa) haftalık haber dergisine verdiği röportajda Gül Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinde bir engel teşkil eden Ermeni soykırımı iddiasıyla ilgili eleştirel bir dil kullanmıştır. Doğruların suiistimal edilerek yalanların yüceltilmesine karşı olduklarını söyleyen Gül üstü örtük olarak bazı politikacılara da göndermede bulunarak dürüst olmamakla eleştirmiş ve böylece Ermeni soykırımı iddialarının arkasında dış güçlerin varlığını ima ederek tehdit algısı yaratmaya çalışmıştır. “Bu daha çok Barack Obama için sorun olacaktır” cümlesiyle Gül özellikle bu iddiaların arkasında ABD’nin olduğuna işaret etmiştir. Tarih temasını kullanarak iki halkın “barış içinde yaşadılar” ifadesiyle dış tehditlerin arayı bozduğunu ima eden Gül Birinci Dünya Savaşı’na atıfta bulunarak savaş ortamında yaşanabilecek durumların varlığına işaret ederek iddiaları çürütmeye çalışmıştır.

Türkiye’nin ilişkileri geliştirme konusundaki yapıcı tutumunu Ermenistan’ın komşu ülke olması gerçeği üzerinden sunan Gül sözde empati yaparak Türkiye’yi komşularına karşı sağduyulu bir ülke olarak konumlandırmıştır. Gül normalleşme sürecinin sıkıntılı olacağı varsayımından hareketle inisiyatif almaları gerektiğini söylerken hem Sarkisyan’ın davetini hem de kendisinin bu daveti kabul etmesini “cesur” olarak tanımlamış ve böylece politik kutuplaştırma yapmaksızın her iki ülke ve liderlerini olumlu sunarak saygınlık kazandırmaya çalışmıştır:

Ermeni meselesini konuşabilirim. Ancak bizi olmamış bir şeyi tanımaya zorlamak, sadece bazı siyasetçiler bunu böyle anladı diye, dürüst bir davranış değildir. Bu daha çok Barack Obama için bir sorun olacaktır. Unutmayın ki, Türklerle Ermeniler bin yıl boyunca birlikte barış içinde yaşadılar. Bu iki halk arasında, Birinci Dünya Savaşı’nın özel şartları dışında tartışma olmadı. Gelecek için kin beslenmemeli. Türkiye ile Ermenistan bugün iki komşu ülkedir. Bizler de Ermenistan ile dostluğumuzu ve ilişkilerimizi geliştirmek istiyoruz. (...) Size bir şey söyleyeyim: Biz bölgede yan yana yaşayan insanlarız. Ermenistan’da yaşayanların geleceğini düşünmek zorundayız. İstikrar içerisinde, mutluluk içerisinde

yaşamalılar. Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olmalılar. Türkiye'nin onlarla iyi ilişkileri olması gerek. Bu nedenle de Ermenistan ile Türkiye arasındaki süreci desteklemeliyiz. Olaylara uzaktan bakmak, kendi kimliğini korumaya çalışmak, bu anlaşmazlık üzerine odaklanmak, sürekli aynı konuyu tekrarlamak ve bunu siyasete alet etmek kimsenin işine yaramaz. Cumhurbaşkanı Sarkisyan seçildiğinde kendisine tebrik mesajı yolladım ve ortak sorunlarımızı çözmeyi, birlikte ilişkilerimizi düzeltmeyi umduğumu söyledim. Ve Ermenistan Cumhurbaşkanı oldukça cesur bir şekilde beni ülkesine davet etti. Kendisini tebrik ediyorum. Ben de Türkiye'de pek çok eleştiri aldım. Ancak aynı şekilde cesurca bu daveti kabul edip Ermenistan'a gittim. Oraya gitmekten çok mutlu oldum. Çok yapıcı görüşmelerimiz oldu. Bu görüşmelerin devam etmesini diliyorum. Çok fazla konu ve sorun var. Her birinin ayrıntılarına girmedim. Bu bizim ilk görüşmemizdi ve tartışma yaratacak konulara girmek istemiyordum. En önemlisi iyi bir ortam yaratmaktı (**L'Express**, 07.11.2008).

14 Ekim 2009 tarihinde *TV5 Monde* (Fransa) kanalından Fransız gazeteci Xavier Lambrechts'e verdiği röportajda Gül, Ermenistan'ın ve Ermenilerin Türkiye'ye ve Türklere karşı ileri sürdükleri soykırım iddiası ile ilgili sorgulayıcı bir söylem üzerinden aksini savunmuştur. İddianın doğrulanması veya çürütülmesi için alanında uzman kişilerin görüşlerine başvurulması gerektiğini “gelin bir komite kuralım”, “üçüncü bir ülke de, örneğin Fransa da katılsın” gibi önerme yapısıyla veren Gül böylece hem görüşlerinin inandırıcılığını arttırmaya hem de Türkiye'yi “cesur” olarak tanımlayarak saygınlığını korumaya çalışmıştır. Gül'ün röportajda iddiaların araştırılmasında üçüncü ülke olarak Ermeni diasporasının ağırlıkta olduğu Fransa'nın ismini vermesi Türkiye'nin geçmişiyle yüzleşmeye hazır olduğu ve aynı zamanda geçmişinden emin olduğu anlaşılmaktadır. Tarih Komisyonu önerisinin Türkiye tarafından yapıldığını söylemekle Gül kendi savlarını inandırıcı kılmaya çalışmıştır. Ayrıca Gül'ün Türkiye'de Tarih Komisyonu teklifinin hem muhalefet hem de iktidarın işbirliği ile yapıldığını belirtmesi bu konuda herhangi bir şüphe ve çekincelerinin olmadığını göstermektedir. Gül'ün “Bu kendimize güvenimizdir” ifadesi de Türkiye'nin Ermeni soykırımı iddiası ile ilgili herhangi bir çekincesinin olmadığına işaret etmektedir.

Hatta Gül'ün “bütün arşivlerimizi açacağız ve en sonunda komisyonun vardığı sonuçları kabul edeceğiz” şeklinde kurduğu cümle ile Osmanlı'da Ermenistan'ın iddia ettiği gibi bir eylemin gerçekleşmediğinden dolayı Ermeni soykırımı iddiasının

çürütüleceğine olan inancını göstermektedir. Böylece Gül Ermenistan'ın iddiasını net bir dille reddetmek yerine olumlu kendini olumlu sunma stratejisiyle saygınlığını koruyarak Türkiye'yi uzlaşmacı, adil ve geçmişinden emin bir ülke olarak sunmuştur:

Biz bu konuda gayet açıkız. Eğer öyle bir iddia var ise, bunu kabul etmiyoruz. Ayrıca, buna kim karar verecek? Siz eğer tarihçi değilseniz, bilim adamı değilseniz, bu “soykırım”, olaylar nerede olmuştur, kimler yapmıştır, kim haklıdır, hangi şartlar altında gerçekleşmiştir?; Şayet bu konularda yeterli bilginiz yoksa, gazeteci olabilirsiniz, siyasetçi olabilirsiniz, vatandaş olabilirsiniz, fakat bu alanda uzman değilseniz nasıl karar verirsiniz? Neye göre? Türkiye cesur bir şekilde şunu yapmıştır: “Gelin bir komite kuralım ve bu komiteye Türk ve Ermeni bilim adamları, Türk ve Ermeni tarihçileri ve isterseniz üçüncü bir ülke de, örneğin Fransa da katılsın” dedik, bunları beyan ettik. (...) Bütün arşivlerimizi açacağız ve en sonunda komisyonun vardığı sonuçları kabul edeceğiz. (...) Bakın, Türkiye’de hiçbir tabu kalmamıştır. En aşırı düşünceler bile tartışılabilir, yazılabilir. Eğer, Türkiye’nin 10 veya 20 yıl öncesini düşünüyorsanız evet belki, ama bugünkü Türkiye konusunda yanılmış olursunuz. Bugünkü Türkiye’de arkasında şiddet bulunmaması şartıyla en aşırı düşünceler bile açıkça tartışılabilir; herkes, her şeyi söyleyebilir. Türkiye’de bazı kişiler bu düşüncüyü kabul edebilirler. Fakat biz istiyoruz ki, Birinci Dünya Savaşı’nın şartlarına vakıf olan tarihçiler konuşsun. Muhalefet ve Millet Meclisi’ndeki iktidar, bu teklifi işbirliği ile sunmuşlardır. Bu kendimize güvenimizdir. Fakat bunları aşmamız gerektiğini düşünüyorum (TV5, 14.10.2009).

15 Ekim 2009 tarihinde *L’Express* dergisine (Fransa) verdiği röportajda Gül Türk-Ermeni sınırının ne zaman açılacağı ile ilgili görüşlerini açıklarken Türkiye’nin iyi niyetini resmiyeti bozan “niyet iyi olursa, netice de hep iyi olur” atasözü ile ifade etmiştir. İddiaları kesin bir dil ile yalanlamak yerine “yaşanan olaylar hakkında karşıt görüşlere, farklı yorumlara sahibiz” cümlesiyle uzlaşmacı bir tutum sergileyen Gül Türkiye’nin geçmişinden emin olduğu için askeri arşivleri dahi açabileceğini söylemiştir. Hatta daha önceki söyleminde (bkz: TV5, 14.10.2009) olduğu gibi Tarih Komisyonu’nun “üçüncü ülkelerin uzmanlarına da açık bir komisyon” olmasını söylemesi ve devamında “ulaşılacak sonuçları kabul edeceğiz” demesi Türkiye’nin geçmişinden emin olduğuna işaret etmektedir. Böylece Gül Türkiye’yi geçmişiyile barışık, cesur ve emin bir ülke olarak konumlandırmıştır:

Öncelikle Dışişleri Bakanları tarafından imzalanan protokollerin parlamentolardan da onay alması gerekiyor. Bir Türk atasözünde de söylendiği gibi “Niyet iyi olursa netice de hep iyi oluyor”. Umuyorum ki, herkes iyi niyetini gösterecektir. (...) Konuya bu şekilde yaklaşmak istemiyorum çünkü aksi takdirde barışı elde etmek mümkün olmayacaktır. Uzun vadeli ve geniş ölçekli bir vizyona sahip olunması gerekmektedir. (...) Yaşanan olaylar hakkında karşıt görüşlere, farklı yorumlara sahibiz. Ancak biz, askeri arşivlerimiz de dahil olmak

üzere, tüm arşivlerimizi açarak kendimize olan özgüvenimizi gösteriyoruz. Bırakalım tarihçilerden oluşan bir komisyon, hatta üçüncü ülkelerin uzmanlarına da açık bir komisyon, bu mesele üzerinde çalışsın. Ulaşılabilecek sonuçları kabul edeceğiz (L'Express, 15.10.2009).

25 Kasım 2010 tarihinde İsviçre Konfederasyonu Başkanı Doris Leuthard ile düzenledikleri ortak basın toplantısında yaptığı açıklamada Gül tarih temasını kullanarak Türkiye'yi komşularına önem veren bir ülke olarak konumlandırmıştır. Ermenistan ile sorunları olduğu bilgisini örtük bırakan Gül edilgen cümle yapısıyla Türkiye'nin sorunları çözmek istediğini söyleyerek Türkiye'ye saygınlık kazandırmaya çalışmıştır:

Şunu da size hatırlatmak isterim: Sovyetlerden sonra Azerbaycan, Ermenistan bunlar bağımsızlıklarını kazandıklarında, bu ülkeleri tanıyan ülkelere biriyiz. Yani biz Ermenistan'ı o zaman tanıyan bir ülkeyiz, hatta ilk tanıyan ülkelere biriyiz. Biz, bütün çevremizde bulunan bütün ülkelerle, iyi komşuluk ilişkilerine çok önem veriyoruz. Problemlerin konuşularak çözülmesine çok önem veriyoruz. Bu konuda katkı sağlayan herkesi de açıkcası takdir ediyoruz. Ve onların da yardımlarını daima takdirle karşılıyoruz (İsviçre Konfederasyonu Başkanı Doris Leuthard ile Yaptıkları Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama, 25.11.2010).

Almanya Cumhurbaşkanı Joachim Gauck ile 8 Nisan 2014 tarihinde Almanya'da düzenlenen ortak basın toplantısında yaptığı açıklamada Gül politik kutuplaştırma yapmaksızın iddiaların asılsız olduğunu yaşanan “acıların ortak” olduğu ifadesiyle vermiştir. Böylece Ermenilerin Türklere karşı yönelttikleri iddiaların sadece asılsız olmadığını, aynı zamanda yaşanan olaylarda Türklerin de hayatlarını kaybettiklerini söyleyerek karşı tez öne sürmüştür:

Hatırlarsanız, daha önce gerek Meclis'te, gerek çeşitli vesilelerle ben o dönem yaşanan acıların ortak acılar olduğunu hep zaten söylemiştim (Almanya Cumhurbaşkanı Joachim Gauck ile Düzenledikleri Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama, 08.04.2014).

01 Ekim 2014 tarihinde TBMM'nin 24'üncü Dönem Beşinci Yasama Yılı Açılışı'nda Abdullah Gül'ün halefi Recep Tayyip Erdoğan yaptığı konuşmada Türkiye'nin dış politikadaki mevcut sorunlarına ve sorunlu ilişkilerine değinirken

Türkiye’yi “ilkeli”, “objektif”, “barıştan yana” ve “yapıcı tutum” içinde olan bir ülke şeklinde tanımlayarak olumlu sunmuştur. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edildiği bilgisini örtük bırakan Erdoğan soykırım iddiasını da “1915 Olayları” şeklinde tanımlayarak iddiaları kabul etmediğine göndermede bulunmuştur:

Kıbrıs meselesinde ¹⁰⁸ , Azerbaycan topraklarındaki işgalin sona erdirilmesinde, Ermenistan’la ilişkiler ve 1915 Olayları’nda tamamen ilkeli, objektif ve barıştan yana yapıcı tutum izliyoruz (**Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 24’üncü Dönem 5’inci Yasama Yılı Açılışında Yaptıkları Konuşma**, 01.10.2014).

06 Ocak 2015 tarihinde Yedinci Büyükelçiler Konferansında yaptığı konuşmada Erdoğan soykırım iddiasının Türkiye-Ermenistan ilişkilerine engel olduğunu önvaryamıştır. Ermenistan’ın iddialarını kabul etmediğini doğrudan inkâr etmek yerine Erdoğan Ermenistan’ı “tarihte yaşanmış olayları tek yanlı okumak”, “meseleyi siyasallaştırmak” ile eleştirerek ötekileştirmiştir. Türkiye’nin konuyla ilgili gerçeklerin ortaya çıkarılması için gerekli çalışmalara devam edeceğini kesin bir dil ile ifade eden Erdoğan Türkiye’nin yapıcı tutum sergilediğine işaret etmiştir:

Ermenistan, kendisiyle ilişkilerimizi normalleştirme yönünde sergilediğimiz tüm iradeye rağmen enerjisini asılsız soykırım meselesine odaklanarak harcamayı tercih ediyor. Tarihte yaşanmış olayları tek yanlı okuyarak, meseleyi siyasallaştırarak sadece kendi hafızasını, kendi bakış açısını empoze etmeye devam ediyor. Bu konuda Dışişleri Bakanlığımızın ilgili diğer kurumlarımızla eşgüdüm halinde yoğun ve derinlemesine çalışmalar yaptığını zaten biliyorum. 2015’te bu meseleyle ilgili hareket tarzımızla ilgili görüşmelerin Büyükelçiler Konferansı’nda ağırlıklı bir yere sahip olduğunu da görüyorum. 2015 boyunca gerek Dışişleri Bakanlığımız, gerek ilgili tüm kurumlarımız koordinasyon içinde, son derece aktif biçimde inanıyorum ki bu iddiaların üzerine gidecektir (**Yedinci Büyükelçiler Konferansı’nda Yaptıkları Konuşma**, 06.01.2015).

29 Ocak 2015 tarihinde TRT’de canlı yayında muhabirlerin sorularını yanıtlayan Erdoğan halen sürüncemede kalan ve bir türlü onaylanmayan Zürih Protokollerini 23 Nisan’da Sarkisyan’a gönderdiği davet¹⁰⁹ ile ilişkilendirmiştir. Hem Ermeni soykırımının

¹⁰⁸ Azerbaycan Başbakan Yardımcısı Ali Hasanov *Hürriyet* gazetesi muhabiri Cansu Çamlıbel’e verdiği röportajda “Türkiye’nin Kıbrıs’ı tanımamızı beklemeye hakkı var. Biz bunu anlıyoruz. Ama siz de bizi doğru anlamalısınız. Biz Kuzey Kıbrıs’ı tanırsak başka devletler de o noktada Dağlık Karabağ’ı tanır. Sebep odur, başka sebep yoktur” demiştir (Çamlıbel, 21.07.2011).

¹⁰⁹ Türkiye Çanakkale Deniz Savaşları’nın en önemli günü ve İngiliz donanmasının yenilgiye uğratıldığı 18 Mart 1915’in yıldönümündeki törenlere daha fazla önem verirdi. Ancak Britanya Krallığı ile

hem de Çanakkale Savaşının 100.yıldönümü törenleri aynı tarihe denk gelince bu durum normalleşme yolundaki her iki ülkede yeni bir soruna neden oldu. Böylece konu gündeme gelince Erdoğan da normalleşme süreci çerçevesinde konuya değinmek durumunda kalmıştır.

Erdoğan davet mektubu gönderdiğini söyleyerek Türkiye’yi olumlu sunarken, davete “cevap alamadığı” Ermenistan’ı olumsuz sunmuştur. Erdoğan başka ülke ve liderleri üzerinden Türkiye’nin saygınlığını korumayı sürdürerek iyi niyetinin başka liderler tarafından da teyit edildiğini ima etmek suretiyle önermesini güçlü kılmaya çalışmıştır.

Ermeni soykırımını “asılsız” sıfatıyla tanımlaması Erdoğan’ın bu iddiayı kabul etmediğine ve gerçeği yansıtmadığına işaret etmektedir. Hatta devamında Erdoğan Türkiye’nin bu iddiayı kabul etmesi için çeşitli baskılar olduğu bilgisini “birilerinin siparişi üzerine” ifadesiyle vererek hem bu iddianın arkasında başka devletlerin bulunduğu bilincinde olduğuna işaret etmiş hem de birtakım ülkelere mesaj göndermiştir. Erdoğan soykırım iddiası konusunda isim vermeden “ülkeler”, “dünyanın değişik bölgesindeki ülke”, “falanca ülke” gibi birtakım belirsiz tanımlamalar altında bazı ülkeleri “çıkart” karşılığında Ermenistan’ı desteklediklerinden dolayı eleştirmiştir. Ermenistan’ı da iddia konusunda “samimi” olmamakla eleştiren Erdoğan tarihi konuların tarihçiler tarafından araştırılması gerektiğini ifade ederek istatistiksel verilerden yararlanarak görüşlerine inandırıcılık kazandırmıştır.

Avustralya ve Yeni Zelanda 25 Nisan 2015 tarihine denk gelen Çanakkale Savaşının 100’üncü yıldönümü anma törenlerini daha gösterişli yapma kararı alınca Türkiye de ilk kez 25 Nisan’da gösterişli tören hazırlamaya karar verdi. Bu nedenle “The Australian and New Zealand Army Corps” (ANZAC) anma gününden iki gün önce, 23 Nisan günü İstanbul’da bir resepsiyon ve “Barış Zirvesi” planlayan Ankara, katılacak olan yabancı Devlet ve hükümet temsilcileriyle 24 Nisan günü de Çanakkale’de tören düzenlemeyi planladı. Çanakkale anma törenlerine Birinci Dünya Savaşı’na katılmış bütün devletlerin yöneticilerinin yanı sıra Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan ve ABD Başkanı Barack Obama da dahil 102 devlet yöneticisine “Çanakkale savaşlarının 100’üncü yıldönümünde sizleri de aramızda görmekten memnuniyet duyacağız” içerikli davet mektubu gönderildi. *Hürriyet* gazetesine bilgi veren bir hükümet yetkilisi, Çanakkale’de Osmanlı adına savaşan orduların içinde birçok etnik kökenden insanlar gibi Ermenilerin de savaştığını anımsatarak, “Bir nevi birlikte savaştık. O yüzden Sarkisyan’ı da davet ettik” yorumunu yaptı. Fakat aynı tarihte Ermenistan ve Ermeni Diasporası da Ermeni Soykırımını 100’üncü yıldönümü nedeniyle ses getirecek etkinlikler hazırlayınca iki tarih çakıştı (Zeyrek, 2015).

Kanıttan yoksun tarihin siyasete alet edilmemesi gerektiğini dolaylı olarak ifade eden Erdoğan iddianın tarihçiler tarafından kanıtlandıktan sonra politik önem kazanacağını öñvarsaymıştır. Erdoğan Ermenistan'ın ileri sürdüğü asılsız iddiayla ilgili herhangi bir arşivinin bulunmadığını “Ermenistan'ın varsa arşivi” ifadesiyle ima ederek Türkiye'nin bu konudaki kuşkuculuğuna işaret etmiştir.

Erdoğan daha önce selefi Gül'ün de defalarca ifade ettiğı gibi, Tarih Komisyonunun ve dolayısıyla da arşiv çalışmalarının daha kesin sonuca varmaları için sadece Türkiye ve Ermenistan arşivlerinin değil, aynı zamanda üçüncü ülke arşivlerinin de açılması önerisinde bulunarak Ermeni soykırımı iddiasını neden kabul etmediğı tezine meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. İddiayı kabul etmediğinin ikinci bir nedeni de Erdoğan'ın “biz, tarihçilerimiz tespit ettik” ifadesiyle vermiştir. Erdoğan Türk tarihçilerin daha önce iddiayla ilgili çalışma yaptıklarını ve 1915 yılında Ermenistan'ın iddia ettiğı gibi “Ermeni soykırımı”nın gerçekleştirildiğine dair herhangi bir veriye ulaşılmadıklarına işaret etmiştir. Ancak bununla birlikte, Erdoğan'ın “suçumuz varsa gerekeni yaparız” sözleri tarihçilerin vardığı sonuçları Türkiye'nin kesin olarak kabul edeceği anlamına gelmemektedir. Böylece Erdoğan daha önceki açıklamalarında olduğu gibi Türkiye'yi geçmişiyile barışık sağduyulu bir ülke konumuna yerleştirerek olumlu sunma stratejisinden yararlanmışsa da, sonuçlarla ilgili “bunu değerlendirir, atılması gereken adımları da atarız” ifadesiyle de belirsiz bir söylem inşa etmiştir.

Erdoğan Ermenistan'ın tüm arşivleri açmadığı gerekçesiyle üstü örtük olarak eleştirirken Türkiye'nin tüm arşivlerini açtığını ve iddianın doğrulanmadığına dair anlam üretimi yaptığı söyleminde Ermenistan'ı asılsız yere Türkiye'yi suçladığından dolayı politik kutuplaştırma yaparak olumsuz sunmuştur. Arşivlerden bahsederken Erdoğan Türkiye tarafından yapılanları “yanlışlar” olarak yanımlarken, “karşı taraf”

olarak ötekileştirdiği Ermenistan'ın belgelere dayanarak yaptıklarını “katliam” olarak tanımlamıştır.

Erdoğan 1915 olaylarındaki Türkleri “Osmanlı Fatihlerinin evlatları” anlamına gelen “Osmanlı Evlad-ı Fatihan” şeklinde tanımlayarak yüceltirken, yine Ermenileri “onlar” zamiriyle ötekileştirmiş ve yaşananları “karşılıklı” şeklinde değil de, “tek taraflı değil” şeklinde ifade ederek Ermenistan'ın da Türkiye'yi itham ettiği eylemleri gerçekleştirdiği yönünde bir anlam üretimi yapmıştır. Hatta Erdoğan iddiaya tek taraflı yaklaşanları “önyargılı” tanımlayarak ötekileştirirken, Türkiye gözüyle bakanları ise “aklıselim” olarak konumlandırmıştır. Osmanlı döneminde yaşanan olayda kayıpların sadece Ermenilerden ibaret olmadığı aynı zamanda Müslüman Türklerin de olduğunu dile getirdiği söyleminde diasporayı bir tehdit olarak betimlemiştir. Erdoğan gerçeğin Ermenistan tarafından da kabul edildiğini ancak diasporanın soykırım yalanını yücelttiğini, bu durumda ikili ilişkilere ve sürece engel olduğu argümanını kullanmıştır.

Erdoğan soykırım iddiasını normalleşme süreciyle ilişkilendirerek Türkiye'yi “samimi” ve kendisine yöneltilen asılsız iddialara rağmen masaya oturacak kadar “iyi niyetli” bir ülke olarak konumlandırırken, Ermenistan'ı “masaya oturmuyarak” normalleşme sürecinden feragat ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir. Hatta devamında Erdoğan resmiyeti bozan bir cümle inşa ederek “kaçan kovalanı” atasözünde olduğu gibi “kaçan onlar ama biz yine kovalayacağız” diyerek Türkiye'nin iyi niyetinde ısrarcı davranmasına rağmen aynı karşılığı Ermenistan tarafında bulamadığına yönelik eleştirel bir dil kullanmıştır:

Tabii bu konuyla ilgili olarak bildiğiniz gibi geçen yıl 23 Nisan'da benim bir mektubum olmuştu. Bu mektuba karşı biz Ermenistan'dan olumlu bir cevap almadık. Fakat dünyanın birçok yerinde gittiğimiz, görüştüğümüz liderler veya bize gelenlerin hepsi de bu mektubumuzdan dolayı memnuniyetlerini hep bize ifade ettiler. (...) Bizim üzerimizde olan

görev, bir defa böyle bir şeyi kabul etmemiz mümkün değil. Yani birilerinin siparişi üzerine, biz asılsız Ermeni soykırımını kabul etmeye mecbur değiliz. Biz diyoruz ki bu konuda samimiyseniz gelin, bunları bırakalım tarihçilere, tarihçiler bu konuda çalışsınlar, arşivlerimizi açalım. Biz arşivimizi açtık. 1 milyonun üzerinde belge, bununla ilgili ortaya çıkardık. Ermenistan'ın varsa arşivi, o da çıkarsın. Üçüncü ülkelerde varsa onlar da çıkarsın. Fakat bunların hiçbirisi böyle bir gayretin içine girmiyorlar. Tamam, biz tarihçilerimiz tespit ettik, siz de tespit edin. Üçüncü ülkelere de tespit edelim. Çalışsınlar, bu çalışmaların neticesinde raporlarını bize sunsunlar, ondan sonra da siyasiler olarak biz masaya oturalım. Eğer hakikaten bunun neticesinde bizlerin bir suçu varsa, ödememiz gereken bir bedel varsa, kalkar o zaman Türkiye olarak biz bunu değerlendirir, atılması gereken adımları da atarız (...) Fakat burada dikkat edelim. Bir 1915 tarih olarak ortada, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ortada bir de karşı tarafta açılmayan arşivler ortada ama bizim açtığımız arşivler ortada. Sadece yaptıkları iş; “Türkiye suçlu”. Böyle demekle Türkiye suçlu olmaz. Arşivlerimizin içerisinde yapılmış yanlışlar olduğu kadar karşı tarafın bu noktada yapmış olduğu katliamlar da var, onlar da belgelere dayalı. Bütün bunları hep birlikte ele almak, ona göre değerlendirmesini yapmak gerekir, diye düşünüyoruz. Bu konuda da biz samimi olarak masaya oturma noktasında, biliyorsunuz Ahmet Bey, Dışişleri Bakanlığıken İsviçre’de bir süreci başlattık, orada da masadan kaçtılar. Kaçan onlar ama biz yine kovalayacağız dedik, yine onlar kaçtılar. Şimdi yapmak istedikleri şey, sürekli hiç alakası olmayan ülkelere gidip, oralardan bakıyorsunuz kendilerine göre bir karar çıkartıyorlar. Alakası olmayan, dünyanın değişik bölgesindeki bir ülke, yani sorsanız Ermenistan nerede, haritada yerini gösteremez, orayla ilgili bakıyorsunuz bir iki adamı çok farklı yöntemlerle ele geçirip parlamentosunda, oradan bir karar çıkartmak suretiyle, “işte filanca ülke de bunu destekliyor”. Artık bunlar dünyada kolay kolay yer bulmaz, bulmayacaktır Biz samimiyiz ama dediğim gibi ölçümüz şu; arşivlerimiz açtık varsa siz de açın ve bizim şu anda hala açılacak arşiv noktasında belgelerimiz var. Biz bunları da açmaya hazırız. Varsa üçüncü ülke onlar da açsın. Tarihçileri mi koyacağız arkeologları mı koyacağız, siyaset bilimcileri mi koyacağız kimleri görevlendireceksek görevlendirelim, onlar beraber çalışsınlar ondan sonra çıkacak rapora hep beraber saygıyı duyalım. (...) Ben tabii o mektubumda bu gerek Ermeni vatandaşlar gerekse Osmanlı vatandaşları olarak, Müslüman Türkler noktasında onların da ruhuna tabii bir rahmet okudum. Çünkü olay tek taraflı değil. Onlardan ölenler olduğu gibi yani Osmanlı Evlad-ı Fatihan’dan ölenler de oldu. Her iki tarafı bu noktada da dile getirdim, o mektubumda ve bunu akliselim olanlar zaten inkâr etmiyor. Onlar da kabul ediyor. Fakat akliselim sahibi olmayıp da önyargılarla hareket edenler olaya farklı yaklaşıyor. Sıkıntının altında biraz bu yatıyor (TRT, 29.01.2015).

10 Şubat 2015 tarihinde birtakım temaslarda bulunmak üzere Kolombiya’ya giden Erdoğan ülkenin önde gelen üniversitelerinden Externado Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (LAMER)’nin işbirliği ile düzenlenen *1915: Osmanlı İmparatorluğu’nun En Uzun Yılı*” *Sempozyumu*’nda konuşma yaparken Ermenistan’ın ileri sürdüğü Ermeni soykırımı iddiasını “gerçek dışı” ve “siyasi” olarak tanımlamıştır. Erdoğan Ermenistan’ın ve dolayısıyla da Ermeni diasporasının üzerinde ısrarla durdukları iddiaların tarihi kanıtlardan yoksun, politik görüşler barındığı imasında bulunarak olumsuz sunmuştur. Selefî Gül’ün de daha önceki açıklamalarında olduğu gibi Erdoğan da Ermeni diasporasını normalleşme sürecinde bir “engel” olarak konumlandırarak “tehdit” algısı oluşturmaya çalışmıştır.

Konuşmasında Türkiye’yi “samimi” ve “açık yürekli” tanımlayan Erdoğan “bu mesele” şeklinde ifade ettiği soykırım iddiasını bilimsel ve tarihsel olmamakla eleştirmiş ve Ermenistan ve Ermeni diasporasının bir “algı operasyonu” ve “kara propaganda”sı olduğunu iddia etmiştir. Erdoğan iddia konusunda Türkiye’nin kendi geçmişinden emin olduğunu “arşivleri daha da genişletmenin peşinde olduk” ifadesiyle vermiştir.

Zürih Protokolleriyle ilgili olarak normalleşme sürecini “el uzatan biz olduk” ifadesiyle kendilerinin başlattığını söyleyen Erdoğan Türkiye’yi barışçıl ve iyi niyetli sunarken, Çanakkale Savaşının 100.yıldönümü törenlerine katılması için Ermenistan lideri Sarkisyan’a yaptığı davete icabet etmediği için her zaman olduğu gibi Ermenistan’ı Türkiye’nin “elinin havada bıraktığı”, dolayısıyla da “nezaket kurallarını çiğneyen”, “barışın, diyalogun önünü kapatan” bir ülke şeklinde tanımlayarak olumsuz sunmuştur. Ermenistan’ın davet ile ilgili tavrının normalleşmeye engel teşkil ettiğini söyleyen Erdoğan Türkiye’nin barış ve diyalog çabalarını sürdüreceğini vurgulamıştır:

Tarih, parlamentolarda siyasi kararlar alınarak gerçek dışı hadiselerle gerçekmiş nazarıyla bakılarak doğru yazılamaz, doğru okunamaz. Tarih, duygusallığın, yaşanmış acıların etkisiyle objektif bir biçimde ele alınamaz. 100.yıldönümü vesilesiyle 1915 olaylarıyla ilgili olarak Ermeni diasporasının son derece olumsuz bir kampanya yürüttüğünü biliyoruz. Biz Türkiye olarak, propaganda ya da algı operasyonları peşinde değiliz, böyle bir derdimiz yok. Her zaman açık yüreklilikle, samimiyetle 1915 olaylarının doğru şekilde araştırılmasının ve doğru şekilde anlatılmasının peşinde olduk. Çok daha ileriye gittik, 1915 olaylarına ilişkin, az önce de söylediğim gibi arşivleri daha da genişletmenin peşinde olduk. Ermenistan’a el uzatan biz olduk, geçen yıl 23 Nisan’da yazdığım mektubu bu işi takip edenler gayet iyi bilir, ilişkileri düzeltmenin, yeni bir sayfa açmanın içinde olduk. Ne yazık ki, Ermeni diasporasının da etkisiyle bizim elimiz her zaman havada kaldı. Bu yıl 100.yıldönümünde biz yine samimi, içten çağrılarımızı tekrarlıyoruz, gelin bu meseleyi siyasetin alanından çıkaralım, bilime ve bilim insanlarına havale edelim. Bakın bu yıl 24 Nisan tarihinde Çanakkale Savaşı’nın 100. yıldönümünde Türkiye’de büyük bir uluslararası merasim tertip ediyoruz, birçok ülkeye davetlerimizi gönderdik, bazıları şu ana kadar katılacaklarını teyit ettiler, yeni teyitleri de bekliyoruz. Bu davetimizi Ermenistan Devleti’ne de gönderdik. Biz isterdik ki, gelsinler, 24 Nisan’da Çanakkale’de bulunsunlar, o atmosferi teneffüs etsinler, bizim oradaki yüzbinlerce şehidimizin arasında yaşananları anlamaya çalışsınlar, ama bunu yapmadılar, nezaket kurallarını çiğneyen açıklamalarla bir kez daha barışın, diyalogun önünü kapattılar. Biz 1915 olayları konusunda da barış ve diyalog çabalarımızdan geçmeyeceğiz. Biz propagandayla, algı operasyonlarıyla uluslararası siyaseti çirkinleştirerek değil, tarih biliminin ışığında bu meseleyi ele almaya devam edeceğiz **(1915: Osmanlı İmparatorluğu’nun En Uzun Yılı” Sempozyumunda Yaptıkları Konuşma, 10.02.2015).**

2.1.3. Ermenistan'ın Diplomatik Söyleminin Çözümlemesi

Ermenistan'ın diplomatik söyleminin çözümlemesi kapsamında 19 Şubat 2008 tarihinde yapılan Devlet Başkanlığı seçimlerinin ardından 09 Nisan 2008'de resmen göreve başlayan ve 18 Şubat 2013'te yapılan Devlet Başkanlığı seçimlerini yeniden kazanan Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın 01 Haziran 2008 – 28 Şubat 2015 tarihleri arasında Zürih Protokolleri ile ilgili basın açıklamaları ve toplantıları, röportajlar, açıklamalar, konuşmalar, özel makale vs. gibi veriler eleştirel çözümlemeye tabi tutulmuştur. Veriler Ermenistan Devlet Başkanlığının www.president.am adlı resmi web-sayfasından elde edilmiştir.

Veri hacmi bakımından Türkiye'ye ve özellikle de Azerbaycan'a kıyasla Ermenistan'ın Zürih Protokolleri ile ilgili çok daha fazla söylem ürettiği görülmüştür. Çok daha sistematik bir arşivlemeye sahip olan Ermenistan Devlet Başkanlığının web-sayfasında veriler Ermenice, Rusça ve İngilizce olmak üzere üç dilde yayınlanmaktadır. Buna göre, Ermenistan'ın diplomatik söyleminin tespit edilebilmesi için Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Zürih Protokollerine değindiği toplamda 74 konuşma, röportaj, makale, konferans, açıklama, basın toplantısı ve açıklaması, ortak basın toplantısı çözümlenmiştir. Veri taraması sırasında Rusça yayınlanan veriler esas alınarak Türkçeye tercüme edilerek çözümlemeye tabi tutulmuştur.

Zürih Protokolleri Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi ile ilgili olduğu için Ermenistan lideri Serj Sarkisyan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda işlendiğini iddia ettiği Ermeni soykırımına ilişkin söylemleri araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Ermeni soykırımı ile ilgili söylemleri ancak Zürih Protokollerine yansıtılması halinde araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma

kapsamına doğrudan Zürih Protokolleri dahil edilmiş olup, “Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin geleceği hakkındaki konulara değinildi”, “Ermenistan-Türkiye ilişkileri konusu ele alındı”, “konuşma sırasında Sarkisyan Ermenistan-Türkiye ilişkileri ile ilgili soruları yanıtladı” şeklindeki kısa ifadeler araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Veri hacmi bakımından protokole taraf olmayan Azerbaycan ile doğal olarak kıyas bile kabul etmeyecek Ermenistan verilerinin Türkiye ile kıyaslandığında çok daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Ermenistan'ın veri sayısının fazla olması konuya verdikleri önemden hareketle sürekli gündeme getirmelerinden kaynaklanmaktadır.

Ermenistan'ın diplomatik söyleminin eleştirel olarak çözümlenmesinde Ermenistan'ın kendi dış politikası çerçevesinde Zürih Protokolleri söylemlerini hangi açılardan ele aldığı, ne tür bir ideoloji izlediği belirli ana başlıklar altında incelenmiştir: Ermenistan'a Müttefik Desteği, Türkiye-Azerbaycan İttifakı ve Dağlık Karabağ İşgalinin “Artshakh” Adı Altında Meşrulaştırılması, Türkiye'nin Bölge Politikalarının Eleştirisi: Bölge Liderliği, Neo-Osmanlı ve “Komşularla Sıfır Sorun”, Avrupa Birliği Yolunda Engel: “Kapalı Sınır” ve İddiaların Meşrulaştırılma Çabası: “Ermeni Soykırımı” (Tarih Komisyonu) ve “Doğu/Batı Ermenistan”. Her bir başlık Ermenistan'ın dış politikasının ana hatlarını ve Zürih Protokolleri bağlamında Türkiye'ye yönelik tutumunu tespit etmek açısından önemli bulgular sağlamıştır.

2.1.3.1. Ermenistan’a Müttefik Desteği

Uluslararası ilişkilerde iki veya daha çok devlet kısa veya uzun süreli, gizli veya aleni karşılıklı çıkar temelinde ve ortak amaç etrafında biraraya gelebilmektedir. Bu amaç politik, ekonomik, askeri vs. olabilir. Ermeni lobisinin de ağırlıkta olduğu ABD, Rusya, Fransa, İsviçre ve bazı Avrupa ülkelerinin Ermenistan ile bir ittifak ilişkisi içerisinde olduğu zaten bilinen bir gerçektir¹¹⁰. Irak, Suriye gibi ülkelerdeki gelişmelere göz yummayan ABD’nin Minsk Grubu’nun üç Eşbaşkanlarından biri sıfatıyla Ermenistan’ın yıllardır sürdürdüğü Dağlık Karabağ ve çevre yedi ilin işgalini görmezden gelmesi de Ermenistan’ı desteklediğinin bir işaretidir.

ABD’de faaliyet gösteren güçlü lobiler arasında yer alan Ermeni lobisi esas olarak faaliyetlerini 1915 Olaylarını “soykırımı” olarak tanıtmaya üzerine yoğunlaştırmıştır (Çelikkol, 2018). ABD Ermeni sorunu tohumlarını daha 1810’lu yıllarda planlı-programlı bir şekilde atmış, 1890’lı yıllardan itibaren ise konuyu Senatosu’na taşımış, bununla kalmayıp, bu mesele için sadece 19.yüzyılda milyonlarca dolar para harcamıştır (Kantarıcı, 2014: 6). Dolayısıyla ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olan Ermenistan lideri Sarkisyan bulduğu her fırsatta ABD’yi pozitif göstermeye devam etmektedir. 10 Aralık 2009 tarihinde Letonya Devlet Başkanı Valdis Zatlers ile yaptığı Basın Toplantısında arabuluculuk faaliyetlerinden dolayı genelleştirme yaparak diğer

¹¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sedat Laçiner, 2005, **Türkler ve Ermeniler: Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, Ankara: USAK Yayınları; Sedat Laçiner, 2008, **Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası**, Ankara: USAK Yayınları; Şenol Kantarcı, 2011, **Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık; *Ermeni tezini kabul etmiş ülkeler*, **Posta**, 22.12.2011, <http://www.posta.com.tr/amy-winehouse-oldu-haber-fotograf-81226>. Erişim Tarihi: 12.06.2015; Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, **Yeni Türkiye Dergisi**, S:60, Eylül-Aralık 2014, s.1-10; Gözde Kılıç Yaşın, *Ermeni İddialarını Kabul Eden Ülkeler*, **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 26.04.2017, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/2017/04/26/7571/ermenii-iddialarini-kabul-eden-ulkeler>. Erişim Tarihi: 03.06.2017; Oğuz, Çelikkol, *Hollanda Parlamentosu ve 1915 Olaylarının “Soykırım” Olarak Tanıtılması Gayretleri*, **Hürriyet**, 27.02.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/hollanda-parlamentosu-ve-1915-olaylarinin-soykirim-olarak-tanitilmasi-gayretleri-40754737>. Erişim Tarihi: 15.04.2018.

ülke, kurum ve kişilere minnettar olmasına karşılık, özellikle ABD Devlet Başkanı Barack Obama'nın ismini anması ABD'ye ve liderine verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Sarkisyan'ın “Ermeni-Türk ilişkileri” ve “Ermeni meselesi” konularında duruşunu “yüksek değerlendiriyoruz” dediği ABD'nin Ermenistan'dan yana bir politika izlediğine işaret etmektedir. Ermenistan'ın kalkınmasında rolü yüksek olacağı varsayılan Zürih Protokollerinin imzalanmasında ve Ermeni soykırımının tanınmasında Sarkisyan ABD'nin gösterdiği gayretlerin büyük olduğuna ilişkin bir anlam üretimi yapmıştır:

Ermenistan, bu yolu geçmesinde arabuluculuk çabaları olan tüm devletlere, uluslararası örgütlere, politik ve devlet görevlilerine minnettardır. (...) Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Barack Obama'nın Ermeni-Türk ilişkileri, Ermeni meselesi ile ilgili duruşunu yüksek değerlendiriyoruz (**Press-konferentsiya Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana i Prezidenta Latviyskoy Respubliki Valdisa Zatlersa, 10.12.2009**).

09 Şubat 2009 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e mesaj gönderen Sarkisyan Zürih Protokolleri sürecinde yer alan arabulucu ülkeleri “bölgeye müdahil olan güçler” olarak tanımlamıştır. Ülke ismini belirtmeksizin genelleştirme yaparak arabulucuları bu şekilde tanımlayan Sarkisyan'ın mesajından aslında bu ülkelerin bölgeye müdahil oldukları ve dolayısıyla çıkarları olduğu anlaşılmaktadır. Bu tanımlama aynı zamanda söz konusu güçlerin Ermenistan'ın yanında yer aldıklarına da işaret etmektedir.

Söz konusu ülkelerin çabalarını “paha biçilmez” olarak tanımlayan Sarkisyan'ın mesajından bu güçlere ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine verdiği önem anlaşılmaktadır. Devamındaki cümlede bu güçleri “dost ülkeler” olarak tanımlayan Sarkisyan sürecin perspektifini “iki ulus” şeklinde tanımladığı Türkiye ile Ermenistan halkları arasındaki niyete bağlamıştır. Böylece Sarkisyan başka ülkelerin ne

kadar çabalarlarsa çabalasınlar sürece doğrudan müdahale edemedikleri varsayımından hareketle nihai kararın iki ülkenin tavrına bağlı olduğunu gözler önüne sermiştir:

İkili ilişkilerin geliştirilmesinde bölgeye müdahil olan güçlerin çabaları paha biçilemez. Onların arabuluculuğu olmadan ilerleme sağlamanın zor olacağından eminim. Aynı zamanda, dost devletler sürecin olumlu seyrinde ne kadar ilgili olurlarsa olsunlar, onların iki ulusun yapabileceği şeyi yapamayacağını düşünüyorum (**Prezident Serja Sargsyan napravit poslaniye Prezidentu Turetskoy Respubliki Abdulle Gulyu**, 09.02.2010).

20 Mart 2010 tarihinde Sarkisyan *Euronews* TV kanalına verdiği röportajda sınırları kapattığını söylediği Türkiye’yi politik kutuplaştırma stratejisiyle ötekileştirmiş ve sorgulayıcı söylem üzerinden bunun gerekçesiyle ilgili belirsiz bir anlam üretimi yapmıştır. Sarkisyan “Biz Türkiye’nin hem yüzölçümü olarak hem ulus hem de güç bakımından Ermenistan’dan daha büyük olduğunu anlıyor ve kavırıyoruz” cümlesiyle Türkiye’nin gücünü Ermenistan ile sınırları kapatarak haksız bir güç gösterisi haline getirdiği gerekçesiyle eleştirel bir üslup kullanmaktadır. Böylece Sarkisyan küçük ve güçsüz Ermenistan’ın büyük ve güçlü Türkiye tarafından mağdur edilerek uluslararası toplumdan izole bir şekilde varlığını sürdürmek zorunda bırakıldığını ima ederek mağduriyet duygusu yaratmaya çalışmıştır.

Ermenistan’ın ve Türkiye’nin uluslararası toplumun bir parçası olduğunu söyleyen Sarkisyan ABD, Fransa ve AB’nin de içinde bulunduğu ülkeler ile kıyaslayarak Ermenistan’a eşitlik talebinde bulunmuştur. Sarkisyan eşitlik ilkesini bozduğu gerekçesiyle uluslararası toplumun diğer üyeleri tarafından sınırın açılması hususunda Türkiye’nin sıkıştırılması gerektiğine göndermede bulunmuştur:

Sonuç itibariyle, Türkiye 17 yıldır sınırları kapalı tutmaktadır. Neden? 17 yıl önce böyle bir karar mı vardı? Biz Türkiye’nin hem yzlm olarak, hem ulus, hem de g bakımından Ermenistan’dan daha büyük olduğunu anlıyor ve kavırıyoruz. Eğer biz yalıtılmış bir şekilde yaşıyaydık, bu bir dereceye kadar anlaşılabilirdi. Ancak eğer hem biz, hem de Türkler uluslararası toplumun bir parçasını oluştuyorsak, bunu aynı zamanda ABD, Fransa, Avrupa Birliği de oluşturun. Ve uluslararası toplum kendi değerlendirmesini yapmalıdır (İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana telekompanii “Euronews”, 20.03.2010).

22 Nisan 2010 tarihinde Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine ilişkin yaptığı televizyon konuşmasında Sarkisyan’ın yol haritasında yer alan “makul süre” ve “nkoşulsuz” kriterlerin sadece Ermenistan tarafından değil, aynı zamanda sürece müdahil olan taraflarca belirlendiğini ifade etmesi, süreçte iki egemen ülke olan Türkiye ve Ermenistan dışında başka ülkelerin varlığına ve bu ülkelerin de Ermenistan’ın yanında yer aldıklarına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Sarkisyan konuşmasında protokollerin imzalanmasında Ermenistan’ın yanında yer alan ülkeleri “uluslararası ortaklarımız” şeklinde içselleştirerek tanımlaması süreçte yalnız olmadıkları anlamına gelmektedir.

Sarkisyan tüm arabulucu ülke isimlerini ve yetkililerini özellikle belirterek süreci onlar ile birlikte müzakere ettiğini söylemesi Türkiye ve Ermenistan dışında süreçte aktif rol oynayan ülkelere işaret etmiştir. Sarkisyan’ın bu ifadesi daha önce söyledikleriyle aynı amaca hizmet etmektedir: sürecin başlatılması doğrudan Türkiye ve Ermenistan’ın zgr iradeleri ile değil, başka ülkelerin inisiyatifleriyle başlatılmıştır.

Sarkisyan’ın adını zikrettiği ABD, Fransa, Rusya’yı ve “birçok” olarak genelleştirdiği Avrupa kurumlarını “ortaklarımız” olarak nitelendirmesi aynı zamanda söz konusu ülkelerin süreçte hangi ülkenin tarafında yer aldıklarına da işaret etmektedir. Sarkisyan’ın sürece gösterdikleri desteklerinden dolayı “minnettar” olduğunu ifade etmesi Ermenistan’ın söz konusu ülkelere gönül borcu olduğunu göstermektedir.

Konuşmasında Sarkisyan uslamlama stratejisi ile dinleyiciler üzerinde olumlu etkide bulunmak için “saklamayacağım” kelimesi ile dürüst ve samimi konuştuğunu ima ederek sürecin devam etmesini “ortaklarının” isteklerine saygılı yaklaşımlarından kaynaklandığına bağlamaktadır. Böylece Sarkisyan bir taraftan Ermenistan’ı diğerlerine karşı saygılı ve barışçıl bir ülke olarak konumlandırırken, diğer taraftan da bu süreçte yalnız olmadığını ima etmiştir.

Bununla birlikte, Sarkisyan “ortaklarını” söylemde “samimi”, “çaba harcayan” ve normalleşme sürecinde “istekli” bir ülke olarak tanımlayarak sadece varlıklarıyla değil aynı zamanda çaba ve istekleriyle de Ermenistan’ın yanında yer aldıklarına işaret etmiştir. Konuşmasında ulus çıkara atıfta bulunarak süreci devam etmelerine meşruiyet kazandırmaya çalışan Sarkisyan Zürih Protokollerinin Ermenistan’ın ulusal çıkarıyla ilişkili olduğu ve ortaklarının da bu yaklaşımdan hareket ettikleri anlaşılmaktadır:

Bugün, “makul süreler” olarak adlandırılan ve “önkoşulsuz” yol haritasını değerlendirmenin zamanı geldi. Bunlar sadece Ermenistan tarafından değil, aynı zamanda sürece müdahil olan arabulucular, tüm uluslararası ortaklarımız tarafından belirlenen kriterlerdir. (...) Tüm bu süreçte, ben Türkiye ile başlayan sürecin geleceğini Fransa Devlet Başkanı Nicolas Sarkozy, ABD Başkanı Barack Obama, Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev, ayrıca da birçok Avrupa kurumlarındaki ortaklarımızla müzakere ettim ve ediyorum. İnisiyatifimize verdikleri destekten, süreci desteklediklerinden ve ilerlemenin sağlanması için gösterdikleri çabalardan dolayı onlara minnettarım. Saklamayacağım: ortaklarımız bana süreci durdurmamamı, devam ettirmemi istedi. Koalisyon ve Güvenlik Konseyi ortaklarımızla yaptığımız görüşmelerden sonra onlara, çabalarına ve samimi isteklerine olan saygımızdan dolayı süreci terk etmemeye ve sadece protokolleri onaylama prosedürünü askıya almaya karar verdik. Ulusal çıkarlarımızın buna ihtiyacı olduğundan eminim (**Televizionnoye obrasheniye Prezidenta Serja Sargsyana otnositelno protsessu normalizatsii otnosheniy mejdu Armeniyey i Turtsiyey**, 22.04.2010).

25 Mayıs 2010 tarihinde NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen ile düzenledikleri ortak basın toplantısında normalleşme süreci ile ilgili bilgi verirken Türkiye’ye yönelik eleştirel bir dil kullanan Sarkisyan Türkiye’yi uzlaşmadan uzak, barışa yanaşmayan, geçimsiz ve onay sürecini geciktirerek onaylanmasını istemeyen bir ülke olarak sunmuş ve böylece politik kutuplaştırma yaparak ötekileştirmiştir. Buna karşı aynı cümle içerisinde Sarkisyan Ermenistan’ı uluslararası andlaşmaya saygılı,

uzlaşmacı ve barış isteyen bir ülke olarak konumlandırarak olumlu sunmuştur. Böylece Sarkisyan protokollerin onay sürecini dondurmalarına meşruiyet kazandırmaya çalışmış ve aynı zamanda tavrı nedeniyle Türkiye'yi üstü örtük olarak NATO aracılığıyla otoritelere şikâyet etmiştir:

Sayın Rasmussen ile Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin düzenlenmesiyle ilgili konuları da müzakere ettik. Ben, Protokollerin onay sürecini dondurmak konusunda Ermenistan'a alternatif bırakmayan Türk tarafının devamlı surette önkoşulların öne sürülmesi, sürenin ertelenmesi ve sürecin başarısızlıkla sonuçlanması şeklindeki yol haritasını sundum (**Sovmestnaya press-konferentsiya Prezidenta RA Serja Sargsyana i Generalnogo sekretarya NATO Andersa Fogh Rasmusena, 25.05.2010**).

04 Temmuz 2010 tarihinde ABD Dışışleri Bakanı Hillary Clinton'u kabul eden Sarkisyan yaptığı basın açıklamasında ABD'nin arabuluculuk faaliyetleri konusuna değinirken, ABD Devlet Başkanı Obama'ya ve Clinton'a “minnettar” olması bu ülkenin Ermenistan'a bir iyilik yaptığı ve Ermenistan'ın da bu ülkeye karşı gönül borcu olduğuna işaret etmektedir. Sarkisyan minnettarlığını bildirirken sadece ülke ismini zikretmek yerine doğrudan ülke liderine ve Dışışleri Bakanına hitap etmesi söz konusu aktörlerin süreçte kişisel çaba gösterdiklerine işaret etmektedir. Sarkisyan'ın ABD'nin Ermenistan'a olan desteğini “son derece önemli” olarak tanımlaması Ermenistan'ın ABD'nin desteğine ne kadar ihtiyaç duyduğunu gözler önüne sermektedir. Türkiye'nin Zürih Protokollerini Ermenistan'ı destekleyen ABD'nin çabaları sonucunda imzaladığını ima eden Sarkisyan'ın böylece ABD'nin Ermenistan'ın çıkarından hareket edildiği anlaşılmaktadır.

Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin çözümüne yönelik çabalarınızdan dolayı Başkan Obama'ya ve size de minnettarım. Türklerin Ermenistan ile önkoşulsuz ilişki kurmaya hazır olmadıklarına ve bugün hala hazır olmamalarına rağmen, ABD yönetiminin bu konudaki tutumunu hissetmemiz son derece önemlidir. Bir kez daha, Ermenistan Cumhuriyeti'nin ABD ile ilişkilerini güçlendirmek konusuna derinden ilgi duyduğunu vurgulamak istiyorum. Bu ilişkilerin yüksek seviyesini, ülkemizin ekonomik ve siyasi kalkınmasının en önemli faktörlerinden biri olduğu kadar, bölgesel istikrar ve barışın güçlendirilmesi olarak görüyoruz (**Prezident Serj Sargsyan prinyal gossekretarya SSHA Hillary Clinton, 04.07.2010**).

27 Ocak 2011 tarihinde *Ekho Moskvi* radyo kanalına verdiği röportajda Sarkisyan Zürih Protokollerine giden sürecin mimarları olan Rusya, ABD ve Fransa gibi ülke isimlerini zikrederek minnettarlığını dile getirmiştir. Sarkisyan'ın "yapılan bir iyiliğe karşı kendini borçlu sayma, gönül borcu" anlamına gelen "minnet" kelimesi ile aslında adı geçen ülkelere Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinde yaptıkları katkılardan dolayı Ermenistan'ın gönül borcu olduğunu varsaymıştır. "Teşekkür" yerine "minnet" kelimesinin seçimi söz konusu açıklamada ideolojik anlam taşımaktadır ve söz konusu ülkelerin Ermenistan'ın izlediği politikaları desteklediğine işaret etmektedir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin önkoşulsuz normalleşmesini isteyen Sarkisyan'ın açıklamada söz konusu ülkelere atıfta bulunması kendi görüşlerine meşruiyet kazandırmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Sarkisyan'ın isimlerini sıraladığı ülkeler aynı yıllardan beri Karabağ sorununun çözümü için kurulan AGİT Minsk Grubunun da eşbaşkanlığını yürüten ülkelerdir ve ulaştıkları sonuç(suzluk) da alenen ortadadır. Dolayısıyla söz konusu ülkelerin Ermenistan'a yönelik tutumları belli iken, Sarkisyan'ın normalleşme süreciyle ilgili isimlerini sıralaması aralarındaki ittifak ilişkisini doğrular niteliktedir:

Bu arada, elbette ki bu ilişkilerin herhangi bir önkoşul olmaksızın tesis edilmesi gerektiğini açıkça belirten Rusya'ya da, ABD'ye de, Fransa'ya da minnettarım (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana radiostantsii "Ekho Moskvi"**, 27.01.2011).

23 Nisan 2011 tarihinde İsveç Parlamentosu İsveç-Ermenistan Milletvekilleri Dostluk Grubu Başkanı Aneli Enoxon ile yaptığı görüşmede Sarkisyan "İsveç Parlamentosunda 130'a karşı 131 oyla kabul edilen 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının tanınmasının öngören karar tasarısının kabul edilmesi" (**İHA**, 11.03.2010) konusu üzerinden Türkiye ile ilişkilerine değinmiştir. Sarkisyan Ermenistan'ın yanında yer aldığından dolayı sadece İsveç'e değil, aynı zamanda İsveç gibi Ermeni iddialarını tanıyan diğer ülkelere de teşekkür etmiştir.

Aynen İsviçre’de yaptığı açıklamasında olduğu gibi Sarkisyan İsveç’in “Türkiye ile yakın etkileşime sahip” olmasına rağmen Ermeni iddialarını tanıdığını söyleyerek üstü örtük olarak diğer ülkelere örnek göstermiştir. Ancak İsveç’in bu iddiayı tanınmasının özellikle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşme süreci sırasında gerçekleştirmesi, Ermenistan için çok daha büyük önem arz etmiştir. Sarkisyan’ın genelleme yaparak “bütün muhataplarımız” olarak nitelendirdiği kişi veya devletlerin aksine doğru politika izlediklerini söylemesi söz konusu ülkelerin Türkiye-Ermenistan ilişkisinin normalleşmesinden ziyade soykırımın dünya çapında tanınmasının daha önemli olduğunu göstermektedir. Sarkisyan Ermenistan’ın cesur davranarak Türkiye ile ilişkilerini normalleştirirken aynı zamanda dünya çapında Ermeni soykırımı iddialarının tanınması sürecinin paralel yürütülebileceğini ve bunun Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkilemediğini önvarsayan bir söylem inşa etmiştir:

İsveç’te Riksdag’da Ermeni soykırımının halkımız adına tanınmasına ilişkin bir kararın kabul edilmesinden dolayı Size ve Sizinle hemfikir olanlara teşekkür etmek istiyorum. Ermeni soykırımının uluslararası tanınmasının bizim için son derece önemli olduğunu söylemek gereksiz değildir. Ancak Riksdag kararının iki önemli özelliği var: birincisi, bu kararın, İsveç Türkiye ile yakın etkileşime sahipken, böyle bir karar almanın son derece mümkün olduğunu bir kez daha gösterdi. Bu diğer ülkeler için çok iyi bir örnek olabilir. Ve ikincisi, bu kararı, Türkiye ile ilişkileri başlatmaya çalıştığımız bir dönemde kabul ettiniz. Bütün muhataplarımız bu adımla, Ermeni soykırımının tanınması sürecini engellediğimizi ve Ermeni soykırımını artık kimsenin tanıyamayacağını söyledi. Soykırımı tanıma sürecini sürdürürken, Türkiye ile ilişkiler kurmanın denenebileceğini herkes anlamış oldu (**Prezident Serj Sargsyan prinyal predsdatelya deputatskoy gruppi drujbi Shvetsiya-Armeniya Parlamenta Shvetsii Aneli Enoxon, 23.04.2011**).

03 Mayıs 2011 tarihinde İsviçre Konfederasyonu Başkanı Micheline Calmy-Rey’in Ermenistan’a yaptığı resmi ziyaret sırasında konuşma yapan Sarkisyan’ın İsviçre’yi “dost” olarak konumlandırması Ermenistan ile İsviçre’nin ittifak ilişkisi içinde olduğuna işaret etmektedir. Sarkisyan Zürih Protokolleri sürecinde arabuluculuk rolü üstlenen İsviçre Devlet Başkanı Calmy-Rey’in “kişisel çabalarını” değeri ölçülemeyecek kadar yüksek anlamına gelen “paha biçilmez” şeklinde ifade ederek mesleki rolünden ve resmi konumundan ziyade kişisel değerlerini ön planda tutan bir

söylem inşa etmiştir. Sarkisyan'ın “usanmıyorum” demesi İsviçre'nin Ermenistan'dan yana bir politika izlediğini göstermektedir.

Sarkisyan İsviçre Federal Parlamentosu Ulusal Meclisi'nin 16 Aralık 2003 tarihinde Ermeni soykırımı iddiasını tanıyan önergeyi kabul ettiği bilgisinden hareketle edilgen cümle yapısıyla diğer devletlere örnek olması yönünde bir anlam üretimi yapmıştır. Aslında Sarkisyan soykırımı tanıyan ülkeler ile bu iddiaya karşı çıkan Türkiye arasındaki ilişkilerin geçici bir süre bozulacağını varsaydığı konuşmasında diğer ülkelere soykırımı tanımaları hususunda üstü örtük çağrıda bulunmuştur. Soykırımı tanımayan ülkelerin Türkiye ile ilişkilerinin bozulacağından endişe duymamaları gerektiğini çünkü bu durumun geçici olduğunu “anlık olumsuz örtü” ifadesi ile vermiştir.

Sarkisyan Osmanlı yönetimini “insanlığa karşı korkunç suç” işlediği gerekçesiyle olumsuz sunarken İsviçre'yi soykırımı tanıdığı için “insanlığa karşı işlenen bu korkunç suçu kınayan”, aynı zamanda başka ülkelerin iyi ilişkiler geliştirmesine de destek olan “örnek” ve “en iyi” ülke olarak tanımlamıştır. Bu özelliklerinden dolayı Sarkisyan İsviçre'nin “birçok” şeklinde genelleştirdiği ülkeler tarafından örnek alınması gerektiğini ifade etmiştir. Böylece Sarkisyan soykırım iddiasının tanınmasını “örnek bir davranış” olarak sunmuştur:

Ben yeniden, Ermeni-Türkiye müzakere sürecinde arabulucu ülke sıfatıyla dost İsviçre'ye ve özellikle de Devlet Başkanı Bayan Calmy-Rey'e gösterdiği paha biçilmez kişisel çabalarından dolayı teşekkürlerimi iletmekten usanmıyorum. (...) Ermeni-Türk ilişkilerinin çözümünde İsviçre'nin arabuluculuk misyonu, Ermeni soykırımının tanınmasının Türkiye ile soykırımı tanıyan devletlerle olan ilişkilere sadece geçici bir olumsuz örtü atabileceğinin en iyi kanıtıdır. Emin olduğumuz gibi, İsviçre, Ermeni soykırımını tanıyarak, insanlığa karşı işlenen bu korkunç suçu kınadı ve böylece, yadsınamaz tarihi gerçeklerle ve insan haklarının önceliği ile bütün jeopolitik ve askeri-ekonomik düşünceler üzerinden zafer kazandı. Ancak en önemli şey ise, aynı İsviçre'nin kısa bir süre sonra Ermeni-Türk ilişkilerinin çözülmesini desteklemesine engel olmadığıdır. Bu açıdan İsviçre örneği, elbette ki en iyisidir ve dünyanın birçok ülkesi için örnek teşkil etmelidir (**Ofitsialny vizit Prezidenta Serja Sargsyana v Shveysarskuyu Konfederatsiyu**, 03.05.2011; **Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana vo vremya sovmestnoy press-konferentsii s Prezidentom Shveysarii Michelin Kalmi-Rey**, 03.05.2011).

22 Haziran 2011 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde yaptığı konuşmada Sarkisyan Zürih Protokollerinin imzalanmasına giden süreçte sadece arabulucu ülkelerin rolüne değinmemiş, aynı zamanda Avrupa Konseyi'nin üst düzey yetkililerinin de arabulucu ülkeler kadar destek verdiğini ortaya koymuştur. İster arabulucu ülkelerin, isterse de Avrupa Konseyi yetkililerinin desteğini “son derece önemli” şeklinde tanımlayan Sarkisyan'ın konuşmasından uluslararası arenada Ermenistan'ın kendine olan güveninin nedenlerini anlamak mümkündür.

Sarkisyan Türkiye'nin ismini zikretmeden uluslararası bir andlaşma olan protokoller nedeniyle üzerine aldığı taahhütleri yerine getirmediğini ima ederek normalleşme sürecinde bir engel olarak konumlandırmıştır. Üstü örtük olarak Türkiye'yi ötekileştiren Sarkisyan'ın konuşmasından Ermenistan'ı destekleyenlerin çok olduğu anlaşılmaktadır. Sarkisyan bunca desteğe rağmen çözüm sürecinin çıkmaza girdiğini ve Türkiye'nin protokolleri onaylaması için arabulucu ülkelerin ve Avrupa Konseyi yetkililerinin Türkiye üzerinde baskı kurmalarını istemiştir:

Bu süreçte, bizim için sadece arabulucu ülkelerin değil, aynı zamanda Avrupa Konseyi'nin farklı üst düzey yetkilileri de dahil, genel olarak uluslararası toplumun umut verici ve devamlı desteğinin son derece önemli olduğunu belirtmeliyim. Ne yazık ki, böyle bir destekle bile olsa, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin çözüm süreci çıkmaza girdi (**Rechy Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana na Parlamentskoy Assambleye Soveta Yevropı, 22.06.2011; Prezident Serj Sargsyan prinyal uchastiye v plenarnom zasedanii PASE, 22.06.2011**).

23 Eylül 2011 tarihinde Sarkisyan bu kez ABD'ye yaptığı iş gezisi sırasında ABD'nin Türkiye ile ilişkileri geliştirme konusu da dahil birçok alanda Ermenistan'a destekte bulunduğu değinmesi dikkat çekmektedir. Sarkisyan'ın hem sıraladığı konular hem de “çok yönlü yardımlarınız”, “Karabağ sorununu çözümündeki gayretleriniz”, “Türkiye ile ilişkileri geliştirme sürecinde sağladığı yardımlardan” ve “ABD'de yaşayan soydaşlarımıza gösterdiği devamlı dikkat ve kaygılarından” ifadeleri ABD'nin Ermenistan'ın bağımsızlığından itibaren yaşadığı her zor dönemde yanında

yer aldığını ve desteklediğini göstermektedir¹¹¹. ABD’yi pozitif sunduğu konuşmasında duygulara hitap eden kelimeler seçen Sarkisyan yardımları “çok yönlü”, tutumları “sıcak” olarak tanımlamakta ve bu suretle hem hükumete hem de Birleşik Devletler halkına teşekkür ederek Ermenistan’ı “saygılı”, “yapılanları “unutmayan”, “takdirle karşılayan” ve “vefalı” bir ülke olarak yüceltmektedir:

Amerika Birleşik Devletleri’ndeysen, bağımsızlığını kazanan Ermenistan’a karşı sıcak tutumlarından; bağımsızlık yıllarında yapılan çok yönlü yardımlarından; Karabağ sorununun çözümündeki gayretlerinden; Türkiye ile ilişkileri geliştirme sürecinde sağladığı yardımlardan ve nihayet ABD’de yaşayan soydaşlarımıza gösterdiği devamlı dikkat ve kaygılarından dolayı hükumete ve Birleşik Devletler halkına teşekkür ediyorum (**Rabochiy vizit Prezidenta Serja Sargsyana v SSHA**, 23.09.2011).

07 Ekim 2011 tarihinde Fransa Devlet Başkanı Nicolas Sarkozy ile yaptığı ortak basın toplantısında Sarkisyan Ermenistan’ın müttefiklerinden olan ve Ermeni lobisinin fazla olduğu Fransa’yı “kardeş” olarak konumlandırmıştır. ABD, İsviçre ve İsveçli yetkililer ile biraraya geldiği görüşmelerde yaptığı açıklamalarda olduğu gibi Sarkisyan Fransa’nın da Ermenistan’ın yanında tavır almasından dolayı memnuniyetini ortaya koymuştur.

Sarkisyan’nın Fransa’ya¹¹² teşekkür ederken Ermeni soykırımı, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin yanı sıra Türkiye’nin AB’ye üyeliğine karşı çıkmasını “net tavır”

¹¹¹ Dağlık Karabağ sorununun çözümüne taraflı yaklaşan ülkelerden biri olan ABD, Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı başlattığı ve sürdürdüğü işgalci tavrılara rağmen 1992’de ABD Kongresi Özgürlük Yasası’nda yapmış olduğu 907 Nolu değişiklik ile Azerbaycan’a resmi kanallardan yapılan yardımları yasaklamıştır. Ancak ABD’nin Dışişleri Bakanı Madeleine K. Albright’ın 1997’de göreve geldikten sonra Dağlık Karabağ sorununa özel yer ayırması, ayrıca Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev’in Ağustos-Eylül 1997’de ABD’ye gerçekleştirdiği ziyaret Azerbaycan ile ABD arasındaki soğuk ilişkilerin yumuşamasına ve gelişimine katkı sağlamıştır. Aliyev’in ziyaretinden sonra 30 Ekim 1997’de ABD Senatörleri Sam Brownback, Gordon Smith ve yedi destekçinin Kongreye sundukları, 23 Haziran 1993’te ise Dış İlişkiler Komitesinde oylamaya sunulan daha önce Özgürlük Yasası’nda yapılan söz konusu değişikliğin iptalini öngören İpek Yolu Stratejisi Yasasında birtakım değişiklikler yapılarak Azerbaycan ile ilişkilerin geliştirilmesi için bazı adımlar atılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz: <https://www.congress.gov/105/crpt/srpt394/CRPT-105srpt394.pdf>, <https://www.congress.gov/106/crpt/srpt45/CRPT-106srpt45.pdf>, <http://archives.usaengage.org/archives/news/fedwatch99.html>, Erişim Tarihi: 06.03.2016.

¹¹² Fransa’nın soykırım yasasını kabul etmesiyle bozulan Türkiye-Fransa ilişkileri Türkiye’nin AB üyeliğine de karşı çıkmasıyla ilişkilerin iyice gerilmesine yol açmıştır. Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac’ın Türklere karşı söylediği “medeni olmak lazım” sözleri, Valery Giscard d’Estaing’in “Türkiye AB’ye girerse bu Avrupa’nın sonu olur” şeklindeki açıklaması, Paris’in Kanada Meydanı’nda

ile ifade etmesi Ermenistan'ın bu durumdan memnuniyet duyduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle Sarkisyan Fransa'yı "sözünde duran", "sabit politikalı" bir ülke olarak konumlandırmıştır. Bu da Ermenistan'ın Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınmasını arzu etmediği ve başarısızlığından hoşnut olduğuna işaret etmektedir:

Bu vesileyle, Başkan Sarkozy'nin Ermeni soykırımı, Ermenistan-Türkiye ilişkileri, ayrıca da Türkiye'nin AB üyeliğindeki net tavrı, bu yıllar boyunca bize göstermiş olduğu kardeş yardımı için bir kez daha şükranlarımı sunuyorum (**Sostoyalasy beseda prezidentov Serj Sargsyana i Nikolya Sarkozy, 07.10.2011; Zayavleniye Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana vo vremya sovmetstnoy press-konferentsii s Prezidentom Frantsii Nikolya Sarkozy, 07.10.2011**).

08 Aralık 2011 tarihinde Fransa'nın güneydoğusunda bulunan Marsilya ilinde Ermeni Topluluklarıyla biraraya geldiği görüşmede Sarkisyan konuşmasını 06 Ekim 2011 tarihinde Erivan'da resmi seferde bulunan Sarkozy'nin¹¹³ yaklaşımından duyduğu memnuniyet üzerinden konulaştırmıştır. Sarkozy'nin kendisini "bilge Başkan", ziyaretini ise "tarihi" olarak tanımlayan Sarkisyan Fransa'yı "güzel ülke" sunmuştur. Sarkisyan daha önce Obama, Clinton ve Calmy-Rey örneğinde olduğu gibi, Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin kişisel çabalarından memnuniyet duyduğunu konuşmasına yansımıştır. Her ne kadar Fransa Ermeni diasporasının etkili olduğu ülkelerden biri olsa da, Sarkozy'nin Ermenistan'a duyduğu kişisel yakınlık Sarkisyan'ın söyleminden açıkça anlaşılmaktadır. Sarkisyan Sarkozy'yi Ermenistan'a bu kadar sıcak bir tutum içinde olan eşi, benzeri olmayan, dünyaya örnek bir cumhurbaşkanı olarak sunmuş ve soykırım ile ilgili söylediklerinden, ayrıca Türkiye-Ermenistan ilişkilerine olan

soykırım anıtının dikilmesi Türkiye'de rahatsızlık uyandırmıştır. Bkz. https://www.ab.gov.tr/_28529.html, Erişim Tarihi: 18.06.2016. Fransa'nın bugünkü Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron da Türkiye'ye yönelik seleflerinden farklı bir politika izlemiyor. Macron, Erdoğan'ın Türkiye'si'nin Mustafa Kemal'in dönemindeki Türkiye olmadığını, bu nedenle Türkiye'nin AB üyeliğine nokta konulması, bunun yerine tıpkı Rusya gibi Türkiye ile de stratejik ortaklığa gidilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bkz. <http://haberrus.com/politics/2018/08/27/macron-turkiye-ve-rusya-ile-yeni-tip-iliskilere-ihtiyacimiz-var.html>, Erişim Tarihi: 30.08.2018.

¹¹³ 06 Ekim 2011 tarihinde iki günlük resmi sefer için Ermenistan'ın başkenti Erivan'a giden dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ziyaret öncesi Ermenistan Haber Ajansı "Mediamax"a verdiği röportajda Ermenistan'ın her zaman Fransa'ya güvenebileceğini, Fransa ile Ermenistan'ı birleştiren ayrılmaz bir bağ ve tarihe kök salmış dostluk olduğunu söylerken, ayrıca Ermeni soykırımını kanun gücüyle resmi olarak ilk tanıyan ülke olmaktan gurur duyduğunu belirtmiştir. Bkz. <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20111006-sarkozi-khochet-vernut-sebe-imidzh-druga-armenii>, Erişim Tarihi: 28.08.2018.

yaklaşımından dolayı ulusça minnet duygusu taşımaları gerektiğinin altını çizmiştir:

Kendi yurttaşlarımı temin etmek isterim ki, Fransa Devlet Başkanı Nicolas Sarkozy'nin Erivan'a son ziyaretinin hakikaten tarihi bir ziyaret olduğu ve dünyanın hiçbir Devlet Başkanı hiçbir zaman özellikle Ermeni-Türk ilişkileri, soykırım nedeniyle ulusumuzun acısıyla ilgili böyle sözler söylemedi ve biz bu güzel ülkenin bilge Başkanına sadece minnettar olmalıyız (**Prezident Serj Sargsyan v Marsele vstretilsya s predstavatelyami armyanskoy obshini**, 08.12.2011).

07 Mart 2012 tarihinde Konrad Adenauer Vakfı'nda yaptığı konuşmada Sarkisyan Ermenistan'ı özellikle Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve soykırım konusunda destekleyen müttefiklerine değinmiştir. Konuşmasında Sarkisyan Zürih Protokollerinin hala onaylanmaması ve devamında ilişkilerin geldiği noktadan memnun olmadıklarını “beklentilerimiz haklı çıkmadı” ifadesiyle vermiş ve umutlarının boşa çıktığını “ne yazık ki” zarfı ile tanımlayarak üzüntülerini dile getirmiştir.

Sarkisyan Ermenistan'ı vizyonu olan ve dış politika ile ilgili doğru tahminler yapan bir ülke olarak konumlandığı konuşmasında destek veren ülkeleri “ortaklarımız” şeklinde tanımlamıştır. Sarkisyan'ın normalleşme sürecinin her detayını “ortaklar” ile müzakere ettiğini söylemesi önemli dış politika konularında üçüncü ülkelerin görüşlerine başvurduğu anlaşılmaktadır. Ortaklarıyla müzakerede samimi olduklarını ifade etmek için “içtenlikle” zarfını kullanan Sarkisyan böylece Ermenistan'ın doğruları konuştuğu izlenimi vermiştir.

Sarkisyan Türkiye'yi “katliam yapan” ve “Ermeni karşıtı” bir ülke olarak konumlandırarak ötekileştirdiği konuşmasında “ortaklarına” seslenerek Türkiye'nin eleştirilmesini istemiştir. Sarkisyan'ın her fırsatta “ortaklarımızın desteğiyle” ifadesi ile müttefiklere atıfta bulunarak Ermenistan'ın uluslararası platformda tek başına hareket etmediği ve desteklendiği izlenimi vermektedir. Söz konusu ifade aynı zamanda Ermenistan'ın her konuda “ortaklarına” danıştığını da gözler önüne sermektedir.

Sarkisyan Ermeni karşıtı yürüyüşlerde özellikle Türkiye İçişleri Bakanının iştirak ettiğini söyleyerek Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik olumsuz bir dış politika yürüttüğü gerekçesiyle eleştirmiştir.

Avrupa Komisyonunun konuya müdahil olarak bu gibi olaylardan “endişe duyduğunu” ifade etmesi üzerine “minnettar” olduğunu söylemesini Sarkisyan Avrupa Komisyonu'nun Ermenistan'dan yana tavır aldığından dolayı memnuniyet duymuştur. Sarkisyan Ermenistan'ı “uzlaşmacı” ve “barışçıl” olarak yüceltirken, Azerbaycan'ı hedef alarak “aşırı silahlanan”, “kılıç sallayan”, Türkiye'yi ise “sınırları kapatan”, “normal ilişkiler kurmayı reddeden”, “etkisiz tecrit denemelerinde bulunan” bir ülke olarak konumlandırarak olumsuz sunmuş ve ötekileştirmiştir. Bu da Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik beslediği tutumuna işaret etmektedir:

Ne yazık ki, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin çözümü yönünde de beklentilerimiz haklı çıkmadı. Ayrıca zamanında içtenlikle ortaklarımızla paylaştığımız en kötümser tahminlerimiz gerçekleşti. (...) İstanbul'da yüzyıllar önceki Ermenilerin katledilmesini içeren çağrıların yeniden seslendirildiği büyük Ermeni karşıtı yürüyüşler düzenlenmektedir ve bunlar cevapsız kalmanın yanı sıra, yürüyüşte herhangi biri değil, Türkiye İçişleri Bakanı iştirak ediyor. Biz birkaç gün önce Avrupa Komisyonunun bu gibi olaylardan duyduğu endişeyi açıkça ifade ettiği için minnettarız. (...) Biz, ortaklarımızın da desteğiyle her zaman olduğu gibi, daha istikrarlı ve güvenli bölgenin karşılıklı işbirliği aracılığıyla oluşturulabileceğini ve aşırı silahlanmanın, kılıç sallamanın, sınırları kapatmanın, normal ilişki kurmayı reddetmenin, etkisiz tecrit denemelerinin hiçbir şekilde bu mantık ve eylem şeklini rehber edinenlerin bile güvenliğini sağlamadığına dair basit gerçeği eskiden olduğu gibi bir kez daha kanıtlamak için gayretlerimizi esirgemeyeceğiz **(Rechy Prezidenta Serja Sargsyana v fonde Konrada Adenauera, 07.03.2012).**

30 Ocak 2014 tarihinde Çek Cumhuriyeti Devlet Başkanı Miloš Zeman ile ortak basın toplantısında yaptığı konuşmada Sarkisyan “birçok” standart ifadeyle genelleme yaparak Türkiye'nin yanında yer alan Avrupa ülkelerini ve Türkiye'yi eleştirmiştir. Söz konusu Avrupa ülkelerinin “çıkarıcı” olduğunu ima eden Sarkisyan Türkiye'nin jeostratejik ve jeopolitik önemine işaret etmiştir. Sarkisyan AB'yi “değerlerin hakim olduğu” bir örgüt olarak tanımlayarak AB'nin çıkarılardan ziyade değerlerden yola çıkarak hareket ettiğini varsaydığı açıklamasında “hiç kuşku yok” diyerek uslamla

yapmıştır. Böylece Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olduğunu ima eden Sarkisyan 2004'ten beri AB üyesi olan Çek Cumhuriyeti aracılığıyla diğer AB üyesi ülkelere mesaj vererek Türkiye'nin AB üyeliğinin engellenmesini istediği anlaşılmaktadır:

Birçok Avrupa ülkesinin Türkiye'de çıkarları olduğuna, ancak aynı zamanda Avrupa Birliği içinde çıkarlardan ziyade değerlerin hakim olduğuna hiç kuşkusuz yok (**Sovmestnaya press-konferentsiya Prezidenta Serja Sargsyana i Prezidenta Chekhii Milosa Zemana**, 30.01.2014).

18 Nisan 2014 tarihinde Ermenistan Savunma Bakanlığı'nın yönetim kadrosuyla gerçekleştirdiği toplantıda konuşma yapan Sarkisyan protokollerin onay sürecinin dondurulmasının Ermenistan'dan kaynaklanmadığına yönelik bir söylem inşa etmiştir. Sarkisyan Ermenistan'ı “uzlaşmacı” olarak yüceltirken, Türkiye'yi “uzlaşmaya yanaşmayan” ve “önkoşul öne süren” bir ülke olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir.

Bilindiği üzere, Türkiye'nin Ermenistan ile başlatılan normalleşme sürecinde bir ilerlemenin kaydedil(e)memesi üzerine Sarkisyan 22 Nisan 2010'da protokollerin onay sürecinin durdurulması yönünde bir karar aldı. Ancak Ermenistan Savunma Bakanlığında konuşmayı yaptığı 18 Nisan 2014 tarihine kadar geçen sürede yine herhangi bir gelişmenin kaydedilmemesi üzerine Sarkisyan bu durumu kullanarak “ortaklarımız, iyilikseverlerimiz ve destekçilerimiz” ve “arkadaşlarımız” olarak tanımladığı Ermenistan'dan yana tavır alan kişi, kurum, kuruluş ve ülkelere göndermede bulunarak Ermenistan'ın saygınlığını korumaya çalışmıştır.

Sarkisyan müttefiklerinin zaman-zaman Ermenistan'ın da uzlaşmadan yana olmadığı gerekçesiyle suçladıklarını söyleyerek gelinen noktadan hoşnut olmamakla birlikte, ortaklarının nazarında akladıklarından dolayı memnuniyet duymaktadır. Her ne kadar Sarkisyan “ortaklarına” yönelik sitemkar bir dil kullansa da durumun “şüpheyeye” yer bırakmamasından dolayı memnun olduğu izlenimi vermektedir:

Her durumda ortaklarımız, iyilikseverlerimiz ve destekçilerimiz sonunda Ermeni-Türk ilişkilerinin olmamasının nedeninin Ermeni tarafı olmadığına ikna oldu. Bu neden önemli? Çünkü aslında arkadaşlarımız bizi yapıcı olmamakla, Türkiye ile önkoşullar diliyle konuşmaya çalıştığımızı ve bu ilişkilerden bağımsız olarak bizim de suçluluk payımız olduğu konusunda sitemde bulundular. Şimdi, hiç kimsenin şüphesi kalmadığını düşünüyorum (**Prezident Serja Sargsyan provel soveshaniye s rukovodyashim sostavom Ministerstva oboroni, 18.04.2014**).

2.1.3.2. Türkiye-Azerbaycan İttifakı ve Dağlık Karabağ İşgalinin “Artsakh” Adı Altında Meşrulaştırılması

24 Haziran 2008 tarihinde henüz Zürih Protokollerinin ön müzakereleri sürerken Rus siyasi çevre temsilcileri ve medya yöneticileri ile biraraya geldiği görüşmede Sarkisyan politik kutuplaştırma stratejisi uygulayarak Türkiye’yi ötekileştirmiştir. 1987 yılında AB’ye üyelik başvurusunda bulunan, 1999’da adaylığı kabul edilen, 2005’te ise üyelik müzakereleri başlayan Türkiye’nin AB üyeliği sürecini sonu gelmeyen istek anlamına gelen “hırs” olarak tanımlayan Sarkisyan Türkiye’nin Ermenistan’a yönelik izlediği politikasının siyasi ve ekonomik bir örgüt olan AB ile bütünleşme amacına uygun olmadığı yönünde bir anlam üretimi yapmıştır. Sarkisyan Türkiye’nin AB üyelik başvurusunun politik ve ekonomik entegrasyon değil, hırs uğruna atılan bir adım olduğunu ima etmiştir.

Sarkisyan soykırımın uluslararası tanınması ve kınanmasında Ermeni diasporasının başarısından memnuniyet duymayan ve Türkiye’nin Azerbaycan’ı desteklemek için sınırları kapatmasını uluslararası ilişkilerde olumsuz çağrışım yapan “abluka” kelimesiyle açıklamaktadır. Bu kelime ile Sarkisyan söyleminde Ermenistan’ın başarısını kıskanan, hoşnut olmayan ve bu yüzden Ermenistan’ı tecrit ederek kalkınmasını engelleyen bir Türkiye profili çizmektedir. Ancak Sarkisyan Türkiye’nin Ermeni diasporasının başarısını kıskanmaktan ziyade Azerbaycan’ı

desteklemek amacıyla sınırları kapattığını ve Azerbaycan'ı Ermenistan'a tercih ettiğine işaret etmiştir:

Türkiye kendi Avrupa hırslarına rağmen, ya soykırımın uluslararası tanınması ve kınanması konusunda Ermenilerin aktif konumlarından duyduğu memnuniyetsizlik ya da Azerbaycan'ı desteklemesi gerektiği gerekçesiyle Ermenistan ablukasına devam etmektedir. İkincisi çok daha gerçekçi görünüyor (**Vıstupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche s predstavitelyami rossiyskikh politicheskikh krugov i rukovodstvom sredstv massovoy informatsii**, 24.06.2008).

27 Haziran 2008 tarihinde *Kommersant* gazetesine (Rusya) verdiği bir röportajda Sarkisyan Zürih Protokollerine giden süreci umut verici bularak “ilişkilerde ısınmanın” olduğunu belirtmiş ve sınırların açılmasının Ermenistan için faydalı olacağını varsaymıştır. Zürih Protokolleri imzalanmadan önce Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerde Azerbaycan ve dolayısıyla da Karabağ faktörünü göz önünde bulunduracağına yönelik bir önvarsayım yapan Sarkisyan böylece Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Azerbaycan'ın tavrına ve Türkiye'nin de Azerbaycan politikasına bağlı olduğunu ima etmiştir. Röportajın devamında Sarkisyan dünyanın geliştiğini söyleyerek Türkiye ve Ermenistan'ın ilişkilerini normalleştirmesi yönünde adım atmaları gerektiğine yönelik bir anlam inşa etmiştir:

Ben Türkiye ile ilişkilerde bir miktar ısınma görüyorum. Sınırların açılmasıyla bizler için çok iyi bakış açısı yaranabilirdi. Aslında Türkiye'nin bizimle Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri prizmasında konuşacağını anlıyorum. Ancak dünya ilerliyor ve geride kalmamalıyız (**İntervyu prezidenta Serja Sargsyana “Kommersantı”**, 27.06.2008).

09 Temmuz 2008 tarihinde *The Wall Street Journal* dergisinde (ABD) yayınlanan makalesinde Sarkisyan Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkinin Türk dayanışması olduğunu söyleyerek Azerbaycan'ı sınırın kapatılmasına gerekçe olarak sunmuştur. İşgali “Karabağ ihtilafı” olarak tanımlayan Sarkisyan böylece işgali gerçekleştirenin Ermenistan olduğu bilgisini örtük bırakmıştır. Ayrıca Sarkisyan'ın bu tanımı işgalin sadece Dağlık Karabağ bölgesiyle sınırlı olmadığı, çevre illeri de kapsadığına dair bir itiraf olarak da değerlendirme yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınıra jeopolitik önem atfeden Sarkisyan Doğu ile Batıyı ticaret, ulaştırma ve enerji alanlarında birbirine bağlayan köprü olduğuna işaret etmiştir. İstatistiksel veri de kullanmak suretiyle 15 yıl gibi uzun bir süreden beri kapalı olduğunu vurgulayan Sarkisyan sınırların kapalı olmasından sadece Ermenistan ve Türkiye halkı değil, aynı zamanda tüm bölge ve Avrupa ülkelerinin de mağdur olduğu yönünde bir anlam üretimi yaparak sınırların açılmasının herkes için faydalı olacağını varsaymıştır. Kapalı sınırların uluslararası işbirliğine de engel teşkil ettiğini belirttiği makalesinde Sarkisyan tüm bölge ve Avrupa ülkelerinin büyük kayıplara maruz kaldığını gerekçe göstererek açılması için üstü örtük olarak otoritelere çağrıda bulunmuştur. Kapalı olan sınırı “yapay engel” örtmecesini ile tanımlayan Sarkisyan bunun Türkiye tarafından oluşturulduğunu ima etmiştir:

Karabağ ihtilafı esnasında, Türkiye Türk kökenli Azerbaycan ile dayanışma içinde olmak adına Ermenistan sınırını kapattı. Bunun en acı sonucu jeopolitik yönden önem arz eden Ermenistan ve Türkiye arasındaki sınırın neredeyse 15 yıldır kapalı kalmaya devam etmesidir. Bu sadece komşu ülkeyi ziyaret etmek isteyen Ermeniler ve Türkler için değil, aynı zamanda Doğu’dan Batı’ya ticaret, ulaştırma ve enerji girişi için de kapalıdır. (...) Sadece Ermeni halkı bu kısıtlamalardan ve by-pass yollardan muzdarip değildir. Bölgedeki tüm ülkeler ve Avrupa ülkelerinin geniş toplumları ticaret, kalkınma ve uluslararası işbirliğine engel olan bu yapay engelden dolayı büyük bedeller ödüyorlar (**Statya prezidenta Serja Sargsyana v “The Wall Street Journal”, 09.07.2008**).

Zürih Protokolleri henüz imzalanmadan yaklaşık bir sene önce, 25 Ekim 2008 tarihinde *Obsestvennaya telekompaniya*’ya (Ermenistan) verdiği özel röportajda Sarkisyan Türkiye-Ermenistan normalleşme sürecini Karabağ sorunuyla ilişkilendirerek aralarında bir paralellik olduğunu ima etmiştir. Zürih Protokollerinin imzalanmasıyla sorunun çözümüne katkıda bulunacağına ilişkin “eminim” diyerek kişisel kefillikte bulunan Sarkisyan müzakere sürecinin bile sorunun çözümüne katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Sarkisyan’ın sorunun çözümüne yönelik bir önvarsayımında bulunması Ermenistan tarafından Türkiye ve Azerbaycan’a üstü örtük bir çağrıda bulunarak normalleşme sürecinin devam ettirilmesi gerektiği şeklinde de anlaşılmaktadır. Yani

aslında burada Sarkisyan “sen yaparsan, ben de yaparım” deyiminde olduğu gibi ilk adımı Türkiye’den beklediğine dair bir mesaj vermiştir.

Sarkisyan Karabağ sorununa neden olan Ermenistan’ı örtük bırakırken, sorunun çözümünü arzuladıkları yönünde bir anlam inşa etmiştir. Bununla birlikte, Sarkisyan daha önceki açıklamalarında olduğu gibi, sorunu “Karabağ” olarak nitelendirmiştir. Sarkisyan’ın Ermenistan tarafından işgal edilen Azerbaycan topraklarının sadece Dağlık Karabağ değil, aynı zamanda çevre illeri de kapsadığı anlaşıldığından dolayı ifadesi bir itiraf niteliğinde de değerlendirilebilir. Verdiği röportajda Sarkisyan imzalanması öngörülen protokollerin müzakere süreci sırasında herhangi bir olumsuz değerlendirmeye yer vermemek amacıyla Türkiye’yi “barışa katkıda bulunan”, “inisiyatif alan” ve “örnek” bir ülke olarak yüceltmiştir:

Evet, Türkiye’nin Karabağ meselesinin çözümüne katkıda bulunabileceğine eminim ve şimdi, katkıda bulunduğunu düşünüyorum. Cumhurbaşkanı Gül’ün Erivan’a yaptığı ziyaret, Ermeni - Türk müzakerelerinin devam etmesi - karmaşık meselelerin çözümüne çok iyi bir örnektir. Ve ben eminim ki, eğer Türkiye sınırları açar ve Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurarsa Karabağ sorununun çözümüne büyük katkı sağlayacaktır (**Ekskluzivnoye intervyyu Prezidenta Serja Sargsyana Obshestvennoy telekompanii**, 25.10.2008).

10 Nisan 2009 tarihinde Sarkisyan Ermenistan Devlet Başkanlığı görev süresinin ilk yılına ilişkin düzenlenen basın toplantısında yaptığı konuşmada Zürih Protokolleriyle ilgili Ermenistan’ın doğru politika izlediği hususunda Ermeni ulusunu ikna etmeye yönelik bir söylem inşa etmiştir. Sarkisyan dış politika konularında yetki sahibi olan kişilerin mesleki rollerini sıralayarak müzakere sürecinde iki önkoşul olduğu söylenen ne soykırım ne de Dağlık Karabağ sorununun görüşülmediğini kamuoyunu ikna etmeye çalışmıştır. Böylece Sarkisyan’ın Ermenistan için en hassas ve önemli konuların bunlar olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin önkoşul öne sürebileceğini bir ihtimal olarak sunan Sarkisyan konuyla ilgili belirsiz bir söylem inşa etmiştir. Ermenistan'ın herhangi bir önkoşulu kabul etmeyeceğini “değişmezdir” şeklinde kesinlik belirten ve aynen kalma anlamına gelen sıfat ile ifade eden Sarkisyan halkını hem kişisel hem de mesleki sıfatla temin ederek ikna etmeye çalışmıştır. Böylece Sarkisyan önkoşulların kendileri tarafından değil de Türkiye tarafından öne sürülebileceğini ancak Ermenistan'ın hiçbir önkoşulu kabul etmeyeceğini net bir ifade ile ortaya koymuştur:

Ben, kamuoyumuzun her şeyden önce toplum içinde seslendirilen beyanlara içtenlikle inanmalarını isterim. Biz, benim Basın Kâtibim, Dışişleri Bakanlığının Basın Kâtibi, Dışişleri Bakanının bizzat kendisi aracılığıyla ilişkilerin önkoşulsuz olarak kurulması yolundan gideceğimizi birçok kez belirttik. Defalarca Ermeni-Türk müzakereleri sırasında ne Dağlık Karabağ sorununun, ne soykırım konusunun müzakere edilmediğini söyledik. En son böyle bir açıklama geçen Pazar akşamı yapıldı. Tekrar söyleyeyim: belki Türkler kendi tavırlarını değiştirir, vardığımız anlaşmalarından geri çekilir. Ben Türklerin yerine cevap da veremem, onların sorumluluğunu da alamam. Ben sadece kendi davranışımдан ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin davranışlarından sorumluyum. Bizim farklı bir tutumumuz olmadı ve olmayacaktır. Bizim tutumumuz değişmezdir: ilişkilerin önkoşulsuz onaylanması **(Press-konferetsiya Prezidenta Serja Sargsyana v svyazi s pervim godom prebivaniya na postu glavi gosudarstva, 10.04.2009).**

24 Nisan 2009 tarihinde *Russia Today* TV kanalına verdiği röportajda Sarkisyan Zürih Protokolleri henüz müzakere aşamasındayken Türkiye'nin soykırım ve Dağlık Karabağ konuları olmak üzere iki önkoşul öne sürdükleri gerekçesiyle eleştirmiştir. Sarkisyan başlangıçta önkoşulların bahsinin geçmediğini söylediği röportajda doğrudan Türkiye Başbakanının sözlerine atıfta bulunarak söylemine inandırıcılık kazandırmaya çalışmış ve Türkiye'yi önkoşul öne sürdüğü gerekçesiyle “uzlaşmaya yanaşmayan”, “varılan mutabakattan feragat eden”, “sözlerine sadık olmayan” bir ülke olarak konumlandırmıştır. Ancak Sarkisyan'ın atıfta bulunduğu Başbakanın sözlerinden soykırım değil de özellikle Karabağ konusunu önkoşul olarak öne sürdüğü görülmektedir. Türkiye Başbakanının Karabağ vurgusu Ermenistan'ın sadece Dağlık Karabağ bölgesini değil aynı zamanda çevre illeri de işgal ettiği anlamına gelmektedir. Normalleşme sürecini “tarihi” olarak nitelendirilebileceğine dair bir önvarsayımda bulunan Sarkisyan daha müzakere sürecindeyken Türkiye'nin Azerbaycan'ı

desteklemek amacıyla öne sürdüğü önkoşul nedeniyle başarısızlığa mahkûm olacağına dair bir anlam inşa etmiştir:

Biz Türkiye ile diplomatik ilişkileri önkoşulsuz kurmak istiyoruz. Sizin de bildiğiniz gibi, Gül'ün Ermenistan ziyareti öncesinde Türkler iki önkoşul öne sürüyorlardı: birincisi soykırımla ilgiliydi, ikincisi Dağlık Karabağ sorunuyla ilgiliydi. Ve müzakere sürecinde biz, hem Ermeniler hem de Türkler bu prensipten hareket ettik: ilişkilerin önkoşulsuz kurulması, daha sonra ise tarafları ilgilendiren herhangi bir konunun müzakere edilmesi. (...) Yakın zamana kadar, herkes müzakerelerde oldukça ilerlediğimizden ve tarihi sayılabilecek bir durum değişikliğinin beklendiğinden emindi. Ancak Türkiye Başbakanının “Ermenistan Karabağ konusunda taviz verirse, Ermeni-Türk ilişkileri çözümlenebilir” şeklindeki son açıklamasını biz varılan mutabakatlardan feragat etme ve önkoşulların öne sürülmesi şeklinde değerlendirdik (**İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana telekanalu “Russia Today”**, 24.04.2009).

02 Ekim 2009 tarihinde *The Armenian Reporter* gazetesine (ABD) verdiği röportajda Sarkisyan Türkiye ile Azerbaycan ilişkisini Fransızca kökenli ve iki kişinin birlikte hareket ettikleri anlamına gelen “tandem” metaforu ile tanımlayarak Türkiye'nin sınırları kapatmak suretiyle Ermenistan ekonomisine zarar vermeyi planladıklarına işaret etmiştir. Sarkisyan Türkiye'yi Azerbaycan'ı desteklemek için Ermenistan “ekonomisine ciddi zarar verdiği” ve “ablukaya maruz bıraktığı” gerekçesiyle ötekileştirmiştir. Ermenistan'ı bağımsızlığını yeni elde etmiş, ekonomisi zayıf ve Türkiye tarafından “mağdur” edilen bir ülke olarak konumlandıran Sarkisyan Türkiye'yi “kendi içinde çelişen”, “sabit fikirli olmayan” bir ülke olarak sunmuştur.

Sarkisyan Türkiye ve Azerbaycan'ın abluka planlarının başarılı olmayınca bu kez imzalanması planlanan Zürih Protokollerinin onaylanması için Dağlık Karabağ önkoşulunu öne sürdüklerini ima etmiştir. Sarkisyan'a göre önkoşullardan biri “Dağlık Karabağ”dır. “Dağlık Karabağ”ı Ermenice “Artsakh” olarak kullanan Sarkisyan böylece bu örtmece ile Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiğinden ziyade tam tersi Azerbaycan'ın Ermenistan toprağı olan Artsakh'ı işgal ettiği imasını uyandırmaya çalışmıştır. Sarkisyan aynı zamanda Artsakh adı altında sadece Dağlık Karabağ

bölgesinin işgalini meşrulaştırmaya çalışmış, işgal ettiği çevre yedi il ile ilgili bilgileri örtük bırakmıştır.

Sarkisyan Türkiye'nin Azerbaycan ile yaptığı ittifak nedeniyle Ermenistan'a uyguladığı her türlü zorluğa rağmen Ermenistan'ın hak ve adaletten yana olduğunu “Dağlık Karabağ halkının varlığını tehlikeye atacak bir çözümü kabul etmeyecektir” ifadesiyle vermiştir. Dağlık Karabağ'ı ve halkını içselleştiren Sarkisyan Türkiye ve Azerbaycan ikilisinin Karabağ sorununun çözümü için Dağlık Karabağ halkını tehlikeye attığını varsayarak tehdit algısı oluşturmuştur. Ermenistan'ı barışçıl ve başkalarının mukadderatını düşünen, empati yapan, insanlara saygılı bir ülke olarak yücelterek saygınlık kazandırırken Dağlık Karabağ sorununun çözümüne bir gerekçe olarak sunmuş ve bu suretle Ermenistan ile ilgili olumsuz yorum ve değerlendirmelerin önüne geçmeye çalışmıştır.

Sarkisyan savaş olasılığını çağrıştıran “askeri yardım” ifadesiyle Türkiye'nin Azerbaycan'a “koşulsuz destek” verdiğini bölgesel tehdit üzerinden sunarak söz konusu ülkeler arasındaki ilişkiden endişe duyduğunu ima etmiş ve bu konuda otoritelere çağrıda bulunmuştur.

Türkiye ve Azerbaycan'ın koordineli hareket ettiklerini görüşünden hareket eden Sarkisyan iki konunun iki ayrı süreç olduğunu ve dolayısıyla da bunların birbiriyle ilişkilendirilmesi halinde ortaya çıkacak sonucu “tehlike” kelimesiyle ifade ederek her iki meselenin çözilemeyeceğini önvarymıştı. Oysa protokoller imzalanmadan Sarkisyan'ın yaptığı açıklamada süreçler arasında bir bağ kurduğu görülmektedir (bkz: **Ekskluzivnoye intervyyu Prezidenta Serja Sargsyana Obshestvennoy telekompanii**, 25.10.2008).

Her ne kadar Sarkisyan iki konunun birbiriyle ilişkilendirilmemesi gerektiğini söylemişse de, devamındaki cümlede “dürüst” konuştuğu imasını uyandırmak için iki konu arasında “ortak bağ” olduğu gerçeğini de kabul etmiştir. Ancak Sarkisyan’ın bu bağın aynı millet olmalarından kaynaklanmadığını Türkiye (Anadolu) Türklerinin ve Azerbaycan Türklerinin aynı dil, din, ırk, köken, kültür vs. sahip oldukları gerçeğine “iddia ediyorlar” ifadesiyle vererek “aynı millet” olduklarına kuşkuyla bakmaktadır. Böylece Sarkisyan öne sürdüğü teziyle Türkiye’nin Azerbaycan’ı desteklemek için ortada bir bağ olduğu olgusunu çürütmeye çalışmıştır.

Sarkisyan’ın Türkiye’nin tarihi belgelere atıfta bulunarak aksini savunduğu ancak Ermenistan’ın uluslararası platformda destek aradığı soykırım iddiasını “başka bir önkoşul” örtmecesiyile gizlemiştir. Böylece ilişkilerin normalleşmesinde olası engelin soykırım iddiası nedeniyle Ermenistan’dan kaynaklandığını çağrıştıracak varsayımından hareketle Sarkisyan Dağlık Karabağ sorununu önkoşul olarak öne sürmeyeceğini varsaydığı Türkiye’ye işaret ederek manipülasyon yapmıştır.

Sarkisyan Dağlık Karabağ sorunu üzerinde durarak üstü örtük olarak ilişkilerin normalleşmesini Dağlık Karabağ sorununun çözümüne şart koşturmuştur. “Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin çözülmesi ve Ermenistan ablukasının kaldırılması şüphesiz diğer Dağlık Karabağ ihtilafının çözümü için elverişli koşullar oluşturabilir” diyerek Türkiye’nin olası Dağlık Karabağ şartına karşı atak yapmıştır. Kesinlikten uzak, olasılık anlamına gelen “oluşturabilir” kelimesi ile Sarkisyan Ermenistan’ın Dağlık Karabağ işgalini sürdüreceğine işaret etmektedir:

Kuşkusuz ki, buna Türkiye’nin kesin olarak Azerbaycan’ı desteklemek adına yeni bağımsız devletimizin ekonomisine ciddi zarar vermek suretiyle Ermenistan ile her türlü ilişkiyi dondurduğu, Ermenistan’ı ablukaya maruz bıraktığı son yirmi yıldaki süreçler de katılmaktadır. (...) Evet, Türkiye kendi ifade ve somut adımlarıyla uzlaşmada sorun yaşayabilir. Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin çözümünün Artsakh sorununun çözümü veya başka bir önkoşul tarafından şartlandırılmayacağını defalarca tekrarladım. Birbiriyle ilişkilendirilmesine yönelik her türlü girişim bu iki sürecin her biri için tehlikelidir. Bir

defasında Türk tarafına “Artsakh sorununun çözümüne katkıda bulunabileceğiniz tek seçenek müdahale etmemenizdir” dedim. Tabii ki, iki meselenin birbiriyle ortak bir bağının olmadığını söylemek dürüstçe bir ifade olmazdı. Nihayetinde, Türkler ve Azerbaycanlılar bir millet olduklarını iddia ediyorlar. Ben iki mesele arasında belli bir karşılıklı ilişki olduğunu söyledim: bir sorunun çözümü, yani Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin çözülmesi ve Ermenistan ablukasının kaldırılması şüphesiz diğer Dağlık Karabağ ihtilafının çözümü için elverişli koşullar oluşturabilir. Bu böyledir, çünkü bölgede karşılıklı güven seviyesi artacak, bu da Artsakh ihtilafının çözümü için pozitif ortam sağlayacaktır. (...) (Sarkisyan Ermenistan’ın endişelerine değinirken) Bölgede güven oluşumunun güçlenmesine katkıda bulunmayan askeri yardım da dahil olmak üzere, Türkiye tarafından Azerbaycan’a yapılan koşulsuz destek. (...) Türkiye’nin algısında da bazı değişiklikler var. Tabii ki, Ermenistan ekonomik yönden çökecek ve Azerbaycan-Türk tandemine boyun eğecek tarzındaki abluka düşüncesi haklı çıkmadı. Ermenistan, engellensin ya da engellenmesin, Dağlık Karabağ halkının varlığını tehlikeye atacak Karabağ sorununun çözümü kabul etmeyecektir (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana “The Armenian Reporter”, 02.10.2009**).

10 Ekim 2009 tarihinde Zürih Protokolleri imzalanmadan bir gün önce Sarkisyan Ulusa Sesleniş Konuşmasında Dağlık Karabağ konusunun imzalanacak olan protokollerde öngörülebileceğinden endişelenen taşıyan kendi ulusunu ikna etmeye çalışmıştır. Sarkisyan protokoller ile Dağlık Karabağ konularını “iki birbiriyle ilişkili olmayan ayrı süreç” olarak tanımlamış ve hiçbir şekilde ilişkilendirilemeyeceğinin olanaksız, olması mümkün olmayan anlamına gelen kesinlik bildiren “olamaz” sözcüğü ile ifade etmiştir. Böylece Ermenistan’ın her ne olursa olsun bu konudan asla taviz vermeyecekleri anlaşılmaktadır.

Sarkisyan’ın Ermenistan’ın “toprak bütünlüğü” ve “sınırların dokunulmazlığı” konularına değinmesi Dağlık Karabağ’ın Ermenistan sınırları dahilinde yer alan bir bölge izlenimi yaratırken aynı zamanda Dağlık Karabağ işgalini meşrulaştırmaya da hizmet etmektedir. Devamındaki cümlede Dağlık Karabağ yerine bu kez “Karabağ” adını kullanan Sarkisyan bunun Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile ilişkilendirilemeyeceğini kesil bir dil ile ifade etmiştir. Sarkisya’nın “Karabağ” ifadesi Dağlık Karabağ bölgesi dışında işgal ettiği çevre yedi ili kastettiğini düşündürmektedir:

Bu ilişkiler hiçbir şekilde ayrı ve bağımsız bir süreç olan Dağlık Karabağ sorununun çözümünüyle ilişkili değildir ve olamaz. Ermenistan, protokollerde yer alan toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı konularını Karabağ sorunu ile ilişkili herhangi bir referans olarak değerlendirmemektedir (**Poslaniye Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana naseleniyu Armenii, vsemu armyanskomu narodu, 10.10.2009**).

Zürih Protokollerinin imzalanmasının ardından 28 Kasım 2009 tarihinde *Respublikanskaya Partiya Armenii* (RPA) iktidar partisinin 12.Kongresinde yaptığı konuşmada Sarkisyan “ulusal ve devlet çıkarları”na atıfta bulunarak uluslararası ilişkiler ve dış politikada baskın olan basmakalıp temayı kullanmıştır. Uluslararası ilişkilerin temel kavramlarından olan “ulusal ve devlet çıkarları” ile Sarkisyan hem Türkiye’yi hem de Azerbaycan’ı Ermenistan’ın ulusal varlığına ve egemenliğine tehdit oluşturan düşman ülkeler şeklinde sunmuştur. Sarkisyan Zürih Protokollerini kastederek “bu işi sonlandırmak için sağlam duracağız” ifadesiyle Ermenistan’ın hiçbir şekilde kendi ulusal ve devlet çıkarlarından taviz vermeyeceklerini bir dil ile ifade etmiştir:

Türkiye ile olduğu gibi Azerbaycan ile olan ilişkilerimizde kendi ulusal ve devlet çıkarlarımızı herşeyin üstünde tutacağız ve işi sonlandırmak için sağlam duracağız (**Rechy Prezidenta RA, Predsedatelya RPA Serja Sargsyana na 12-om syezde RPA, 28.11.2009**).

10 Aralık 2009 tarihinde Letonya Devlet Başkanı Valdis Zatlers ile yaptıkları basın toplantısında Sarkisyan Türkiye’nin Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili önkoşul öne sürmesini “girişim” olarak ifade etmiştir. Bunun Ermenistan tarafından kabul edilmeyeceği nedeniyle başarısızlığa mahkûm olduğunu iki kez yineleyen Sarkisyan’ın bu konuda kararlı oldukları anlaşılmaktadır. Böylece Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesinde engelin Türkiye’nin tutumundan kaynaklandığını iddia eden Sarkisyan Ermenistan’ın Türkiye-Ermenistan ilişkilerini önkoşulsuz sürdürmekte kararlı olduklarının sinyalini vermiştir:

Biz, Türkiye’nin girişimlerinin başarısızlığa mahkûm olduğunu düşünüyoruz. Bu girişimler Dağlık Karabağ sorunuyla ilişkilidir ve Türkiye’nin amacı Ermeni-Türk ilişkilerini karşılıklı olarak Dağlık Karabağ meselesine bağlamaktır. Bir kez daha, bu girişimlerin daha en başında başarısızlığa mahkûm olduğunu yinelemem gerekir (**Press-konferentsiya Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana i Prezidenta Latviyskoy Respubliki Valdisa Zatlersa, 10.12.2009**).

10 Şubat 2010 tarihinde Büyük Britanya’nın *Chatham House* Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü’nde yaptığı konuşmada Sarkisyan normalleşme

sürecinde ortaya çıkan sorunların Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesinden kaynaklandığına işaret ederek, Türkiye'nin öne sürdüğü Dağlık Karabağ önkoşulunu her iki sürece “engel” olarak konumlandırmıştır. Böylece Sarkisyan ilişkilerin normalleşmesi halinde Dağlık Karabağ sorununu müzakere konusu dahi etmezken, çevre yedi ili kastettiği Karabağ'ın çözümüne katkı sağlayabileceğini varsayım olarak sunmuştur. Bununla birlikte, Sarkisyan bir anlamda Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin çözülmesini Karabağ'ın çözümüne şart koşturmuştur. Sarkisyan süreci sorunlu olarak tanımlarken bu sorunların Türkiye'den kaynaklandığına işaret eden Sarkisyan “önkoşul” seçeneğini hiçbir şekilde kabul etmeyeceklerinin sinyallerini vermiştir:

Şimdiye kadar sürecin sorunsuz ilerlediğini söyleyemem. Türkiye'nin, Dağlık Karabağ sorununun çözümü ile ilgili sürekli önkoşullar seslendirdiği bir sır değil. Bu arada, iki süreci birbiriyle ilişkilendirme girişimlerinin hem Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesine hem de Dağlık Karabağ sorunu etrafındaki müzakere sürecine zarar vereceği açıktır. Aynı zamanda harekete geçme ve çözüm arama kılavuzu olarak, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin hızla normalleşmesinin Karabağ'ın çözüm sürecine olumlu katkı sağlayabileceğini ve rehber olacağını düşünüyorum (**Vıstupleniye Prezidenta RA Serja Sargsyana v Britanskom Korolevskom İnstitute Mejdunarodnikh otnosheniy “Chatham House”**, 10.02.2010).

11 Mart 2010 tarihinde Fransız *Le Figaro* gazetesine (Fransa) verdiği röportajda Sarkisyan imzalanan protokollerin onaylanması için ilk adımı Türk tarafından beklediklerini söylerken Türkiye'nin ısrarla önkoşul öne sürdüğünü ifade etmiştir. Her ne kadar Sarkisyan'ın “önkoşul” kelimesini tekil değil de çoğul halinde kullanması Türkiye'nin bir değil birkaç önkoşul öne sürdüğüne işaret etse de önkoşullardan sadece Dağlık Karabağ'ı açık etme gereği duymuştur. Böylece Sarkisyan diğer önkoşulların ilişkilerin normalleştirilmesinde etkisinin az olduğuna, asıl engelin Dağlık Karabağ sorunundan kaynaklandığına işaret etmiştir. Türkiye'nin Dağlık Karabağ önkoşulunda ısrarcı olduğunu “vazgeçmemektedirler” fiiliyle veren Sarkisyan bunu Ermenistan'ın protokolleri neden ilk önce onaylamadığına gerekçe olarak göstererek Ermenistan'ı haklı çıkarmaya ve olası olumsuz yorumları engellemeye çalışmıştır:

Ermenistan'ın, protokolleri Türk parlamentosu tarafından onaylandığı anda onaylayacağını söylemiştik. Ancak Türkiye, başta Dağlık Karabağ meselesi olmak üzere, onaylama için önkoşullar öne sürmekten vazgeçmemektedir (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana frantsuzskoy “Le Figaro”, 11.03.2010**).

05 Nisan 2010 tarihinde *Der Spiegel* haftalık haber gazetesine (Almanya) verdiği röportajda Türkiye'nin öne sürdüğü Dağlık Karabağ önkoşulunu “taviz” kelimesiyle tanımlayan Sarkisyan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'ın işgali sonucu ele geçirildiği bilgisini örtük bırakarak kendi topraklarından taviz verilmesinin istendiği şeklinde bir anlam üretimi yapmıştır. Bu ifadesiyle Sarkisyan Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan'ın ulusal çıkarı olduğuna işaret etmiştir.

Türkiye'nin istediği tavizin gerçekleşme olasılığını “imkansız” sözcüğü ile tanımlayarak kesin bir dil ile karşı çıkan Sarkisyan bunu Dağlık Karabağ halkının “self determinasyon hakkı” ile ilişkilendirmiştir. Böylece Sarkisyan bir yandan Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ halkının kendi kaderini tayin hakkını görmezden geldiklerini ve başka ülkelerin egemenliğine zarar veren bir ülke olduğunu ima ederek ötekileştirirken, diğer yandan da Ermenistan'ı halklara saygılı, uluslararası norm ve kurallara uyan bir ülke olarak yüceltmektedir.

Sarkisyan sorunun çözümü için Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanımasını şart koşan bir ifadede bulunmuştur. Oysa de jure olarak Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Ermenistan'ın işgali sonucu ulusal ve uluslararası kanunlar ihlal edilmek suretiyle yapılan referandum sonucu *Dağlık Karabağ Cumhuriyeti* veya Ermenice *Artsakhi Hanrapetut'yun*¹¹⁴ adıyla bağımsızlığı ilan edilmiştir.

¹¹⁴ Bkz: <http://www.president.nkr.am/ru/nkr/generalInformation/>. Erişim Tarihi: 20.05.2017.

Sarkisyan'ın Azerbaycan'ın tanınmasını şart koştuğu Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Ermenistan tarafından bile tanınmamıştır. Bunun gerekçesini Sarkisyan Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni tanınmasının müzakere sürecinin sonlanması anlamına geleceğini oysa sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesini arzuladığını, dolayısıyla durumu daha da karmaşık hale getirmemek için tanımadıklarını belirtmiştir (Sargsyan, 2016). Bugün itibariyle hiçbir ülke ve uluslararası örgüt tarafından tanınmayan ve resmi dili Ermenice olan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin Ermenistan, Rusya, Almanya, ABD, Fransa, Avustralya ve Ortadoğu ülkelerinde temsilcilikleri bulunmaktadır ¹¹⁵ . Aslında Sarkisyan Ermenistan tarafından bile tanınmayan ve toprakları işgal edilmek suretiyle yasalara aykırı bir şekilde kurulan Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın tanınmasını şart koşarak uluslararası mevzuata aykırı olan bu durumu gerekçe göstererek Dağlık Karabağ işgalini meşrulaştırmaktadır.

Ermenistan'ın işgalci olduğu bilgisini örtük bırakan Sarkisyan'ın, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanınması halinde sorunun çözülebileceğini söylemesi Azerbaycan'ı sorun kaynağı ve bir engel, “onların sorunu askeri yollarla çözmek istedikleri” ifadesiyle de savaş çıkarma potansiyeline sahip “düşman” bir ülke konumuna yerleştirmiştir. Azerbaycan'ı “onlar” zamiriyle ötekileştirdiği röportajda sorunun çözülebileceğini “sayılı saatler içerisinde” şeklinde belirtmesi ve askeri seçeneği “maalesef” bağlacı ile vermesi Ermenistan'ı barışçıl sunma çabasından kaynaklanmaktadır. Sarkisyan böylece Türkiye ile Azerbaycan ittifakına işaret ederek bu kez Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanınmasını Zürih Protokollerinin onay sürecini kolaylaştırıcı bir etken olarak sunmaktadır:

¹¹⁵ Bkz: <http://www.nkr.am/ru/nkr-representations-in-other-countries/104/>. Erişim Tarihi: 20.05.2017.

Türkiye sürekli taviz vermemizi istiyor. Ancak bu imkansızdır. En önemli konu Dağlık Karabağ halkının self determinasyon hakkının gerçekleştirilmesidir. Eğer Azerbaycan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanırsa, sorunun sayılı saatler içinde çözülebileceğini düşünüyorum. Maalesef, onların sorunu askeri yollarla çözmek istediklerine dair bir izlenim oluşuyor (**İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana nemetskoyu izdaniyu "Der Spiegel"**, 05.04.2010).

24 Nisan 2010 tarihinde *RİA Novosti* haber ajansına (Rusya) verdiği röportajda Sarkisyan Zürih Protokolleri ile ilgili uluslararası hukukun temel normu olan "ahde vefa ilkesi"ne atıfta bulunarak Türkiye'yi andlaşmalara uymamakla eleştirmiştir. Böylece bir taraftan Ermenistan'ın uluslararası hukuka saygılı bir ülke olduğunu ima eden Sarkisyan'ın diğer taraftan uluslararası otoritelere çağrıda bulunarak konuya müdahil olmalarını istediği anlaşılmaktadır. Türkiye-Ermeni ilişkilerinin müzakere sürecinde tüm konuların görüşülüp müzakere edildiğini söyleyen Sarkisyan müzakere sürecinde Türkiye ve Ermenistan'ın "kırmızı çizgileri"nin de açığa kavuşturulduğunu söylerken Dağlık Karabağ sorununun Ermenistan'ın kırmızı çizgisi, yani son noktası olduğunu ima etmiştir. "Üçüncü tarafların meseleleri" ifadesinde "üçüncü taraf" olarak Azerbaycan'a işaret eden Sarkisyan "meseleler" ifadesiyle ise Dağlık Karabağ meselesine işaret etmiştir. Böylece Sarkisyan Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorununun Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile ilişkilendirilemeyeceğini ve böyle bir seçeneğin müzakere konusu dahi olmayacağını kesin bir dil ile ifade etmiştir:

Ahde vefa ilkesi uluslararası hukukun temel normudur. Ermeni-Türk protokolleri, her ki tarafın son derece açık bir şekilde kendi konumlarını belli ettikleri, birbirileri için mümkün olan ve olmayan sınırlarını açıklığa kavuşturdukları uzun ve zorlu müzakereler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Ermeni tarafı, onay için üçüncü tarafların meselelerinin şart koşulması olasılığını hariç tutar (**İntervyu Prezidenta Armenii Serja Sargsyana aganstvu RİA Novosti**, 24.04.2010).

25 Mayıs 2010 tarihinde NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen ile yaptığı ortak basın toplantısında Sarkisyan protokollerin onay sürecini durdurmasına gerekçe olarak Türkiye'nin tutumunu göstermiştir. Protokollerin onaylanmaması için Türkiye'nin her türlü yola başvurduğuna işaret eden Sarkisyan "başka seçeneği

olmayan” tanımlamasıyla Ermenistan’ı “çaresiz”, “başka çıkar yolu olmayan” bir ülke olarak konumlandırarak mağduriyet algısı oluşturmuştur.

“Türk tarafının tavrını sundum” ve “Türkiye’yi kendine getiremediğine ilişkin gözlemlerimizi de sundum” ifadeleriyle Sarkisyan’ın NATO’nun yetkilisine üstü örtük olarak Türkiye’yi şikâyet ettiği anlaşılmaktadır. Sarkisyan Türkiye’nin Karabağ önkoşulu ile ilgili olarak hiçbir zaman ve hiçbir şekilde anlamına gelen “asla” zarfını kullanarak Ermenistan’ın bu konudaki net tavrını ortaya koymuştur. Ayrıca Sarkisyan’ın Türkiye’nin dış politik kararları aldığı “Ankara”nın ismini belirtmesi aynı zamanda Türk yetkililere mesaj verdiğine de işaret etmektedir:

Sayın Rasmussen ile Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi ile ilgili konuları da müzakere ettik. Protokollerin onay sürecini dondurmak dışında Ermenistan’a başka seçenek bırakmayan, devamlı önkoşullar öne süren, süreyi erteleyen ve onay sürecini başarısızlığa mahkum eden Türk tarafının tavrını sundum. Genel Sekretere, ben ayrıca bu adımın bile, günlük spekülasyonlar ile Ermenistan-Türkiye arasındaki ilişkilerin çözüm sürecinin nihai yıkımına getiren politika izleyen Ankara’nın Karabağ sorununun çözüm alanına müdahil olmasına Ermeni tarafının asla izin vermeyeceğini iyi bilen Türkiye’yi kendine getiremediğine ilişkin gözlemlerimizi de sundum (**Sovmestnaya press-konferentsiya Prezidenta RA Serja Sargsyana i Generalnogo sekretarya NATO Andersa Fogh Rasmussena**, 25.05.2010).

01 Haziran 2010 tarihinde Rusya’nın Rostov-na-Donu iline yaptığı resmi sefer kapsamında Ermeni topluluğunun temsilcileri ile biraraya gelen Sarkisyan Türkiye’nin yeni önkoşul öne sürdüğünü söyleyerek sürecin başarısızlığını yine Türkiye’ye yüklemiştir. Dağlık Karabağ’ı “Artsakh” olarak tanımlayan Sarkisyan böylece bu bölgenin Ermenistan’a ait olduğu izlenimi yaratmaya çalışmıştır.

Sarkisyan Dağlık Karabağ önkoşulunu kabul etmemelerine gerekçe olarak “self determinasyon hakkını” göstermesi hem Türkiye hem de Azerbaycan’ın uluslararası hukukun ilkelerine saygılı olmayan ülkeler olarak konumlandırmıştır. Buna karşın Ermenistan’ı sözde empati yaparak halkların isteklerine ve haklarına saygı duyan ve

bunu “pazarlık konusu etmeyecek” bir ülke olarak yücelten Sarkisyan Ermenistan’a saygınlık kazandırmaya ve Dağlık Karabağ işgalini meşrulaştırmaya çalışmıştır:

Elbette, Ermeni-Türk protokollerinin onaylanma sürecini dondurduğumuzu biliyorsunuz. Bunun ana nedeni çok açık: Türkiye bugün protokolleri onaylamaya hazır değil. Bu başarısızlığını haklı çıkarmak için yeni koşullar öne sürüyor. Üstelik böyle bir alana girmeye çalışıyor (ben Artsakh sorununun çözüm sürecini kastediyorum). (...) Dağlık Karabağ sorununa gelince, biz Artsakh halkının self determinasyon hakkını kimseyle pazarlık etmeyeceğimizi açıkça belirttik (**Rabochiy vizit Prezidenta Serja Sargsyana v Rostov-na-Donu**, 01.06.2010; **Rechya Prezidenta Sargsyana na vstreche s predstavityami armyanskikh obshin Yujnogo Federalnogo okruga RF**, 01.06.2010).

Türk tarafının Zürih Protokollerini bir türlü onay sürecinden geçirmemesi üzerine Sarkisyan Ermenistan Parlamentosunda onay sürecini durdurması ile ilgili olarak 27 Ocak 2011 tarihinde *Ekho Moskvi* radyo kanalına (Rusya) verdiği röportajda süreci durdurmasına rağmen konunun hala Ermenistan için geçerliliği yitirmediğine ilişkin bir anlam inşa etmiştir. Dağlık Karabağ bilgisini örtük bırakmak suretiyle Türkiye’yi önkoşul öne sürdüğü ve uluslararası andlaşmalara uymadığı gerekçesiyle eleştiren Sarkisyan Zürih Protokollerinin artık imzalandığı ve onaylanması gerektiğini önerme yapısıyla ifade etmiştir. “Yeni protokollere veya bu protokollerde değişiklik yapmaya hazır değiliz” cümlesiyle imzalanan protokollerde önkoşulların öngörülmediğine işaret eden Sarkisyan “tek taraflı olarak hazır olmadığımızı söylemek istiyorum” cümlesiyle mütekabiliyet ilkesinden hareket edeceklerinin sinyalini vermiştir. Sarkisyan Türkiye’nin Karabağ önkoşuluna karşın Ermenistan’ın da soykırım önkoşulunu öne süreceğini ima ederek aslında bu konunun Ermenistan dış politikasındaki önceliğine dikkat çekmektedir:

Türkler bu protokolleri hiçbir önkoşul olmaksızın onaylarsa mümkündür. Ne de olsa uluslararası taahhütler var, imzalanmış anlaşmalar onaylanmalı ve uygulanmalıdır. Yeni protokollere veya bu protokollerde değişiklik yapmaya hazır değiliz. Yani, tek taraflı olarak hazır olmadığımızı söylemek istiyorum. Türkler oraya bir şeyler eklemeye çalışırsa, elbette, biz de deneriz (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana radiostantsii “Ekho Moskvi”**, 27.01.2011).

10 Mart 2012 tarihinde RPA'nın 12.Kongresinde yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini Ermenistan'ın inisiyatifi olduğunu söyleyerek Ermenistan'a saygınlık kazandırmıştır. Olayların sınırların açılması istikametinde gelişmediğine işaret eden Sarkisyan bunun “Ermenistan ve uluslararası toplum için makul olduğunu” söyleyerek Türkiye’yi “pürüz çıkaran”, “akla ve mantığa uymayan bir tutum içinde olan”, “sınırların kapalı kalmasını isteyen” bir ülke konumuna yerleştirerek ötekileştirmiştir. Devamındaki cümlede Sarkisyan ikinci yolun çok daha “önemli” olduğunu yine Türkiye’yi eleştirerek ve kendilerini haklı göstererek ifade etmiştir.

Sınırların kapalı kalmaya devam etmesini Türkiye’nin önkoşul öne sürmesiyle gerekçelendiren Sarkisyan bu durumun Ermenistan’ın çıkarına olduğu konusunda kendi partililerini ve halkını ikna etmeye çalışmıştır. Her iki durumda Ermenistan’ın kazançlı çıkacağını önvarsayan Sarkisyan Türkiye’nin Ermenistan için en önemli konuların başında gelen soykırım meselesinin uluslararası tanınma sürecini güçlendirdiğini ve Zürih Protokolleri sürecinde asıl engelin Ankara’da ve örtük olarak “başka bir başkent” örmecesi ile Bakü’de olduğunu söyleyerek Ermenistan’ı dünyanın gözünde aklamaya çalışmıştır. Burada Sarkisyan Azerbaycan için “kendisi sürece müdahil eden” örtmecisini kullanarak sürece davetsiz olarak karıştığını ve dolayısıyla da protokolde yer almayan üçüncü bir taraf olarak Türkiye’yi etkilediğini varsaymıştır.

Sarkisyan imzaladığı uluslararası belgede herhangi bir önkoşulun yer almadığını söyleyerek Türkiye’nin ahde vefa ilkesine aykırı davrandığı yönünde bir anlam inşa etmiştir. Önkoşul ile ilgili “hepimizin de çok iyi bildiği” ifadesiyle Sarkisyan Türkiye’nin öne sürdüğü Karabağ önkoşulunu ima etmiştir. Zaten daha önceki cümlede üstü örtük olarak Azerbaycan’a işaret eden Sarkisyan Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiyi protokollerin başarısızlığına gerekçe olarak göstermiştir:

Böyle bir örnek, başlangıçta iki gelişme yoluna sahip olan Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi inisiyatifimiz oldu. Evet, inisiyatifimiz Ermenistan ve uluslararası toplum için makul olan yoldan gelişmedi ve Ermenistan-Türkiye sınırı hala kapalı kalmaya devam ediyor. Ancak bu inisiyatifimizin ilerlediği ikinci yol da önemliydi, çünkü:

Birincisi, son olayların açıkça gösterdiği gibi, Ermeni soykırımının uluslararası tanınma sürecini güçlendirdi;

İkincisi, tüm dünyanın Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kurulmasında tek engelin Erivan'da değil de Ankara'da ve kendisi sürece müdahil eden başka bir başkentte olduğundan emin olmasını sağladı;

Ve üçüncüsü, Türkiye'yi ilişkilerin kurulmasında herhangi bir önkoşulu kapsam dışı bırakan uluslararası belgeyi imzalamaya zorladı.

Hepimizin de çok iyi bildiği önkoşul ile ilgili ayrıntıya girmeyeceğim (**Rechya Prezidenta Respubliki Armeniya**, 10.03.2012; **Predsedatelya Respublikanskoy Partii Armenii Serja Sargsyana na 13-om syezde RPA**, 10.03.2012).

27 Kasım 2012 tarihinde Lübnan Parlamento Başkanı Nabih Berry ve diğer milletvekilleri ile yaptığı görüşmede Sarkisyan Türkiye ve Azerbaycan'ı Ermenistan'a abluka uyguladıkları ve zarar verdikleri gerekçesiyle eleştirmektedir. Sarkisyan ekonomiye atıfta bulunarak Ermenistan'a yönelik mağduriyet algısı oluşturmaya çalışırken Azerbaycan ve Türkiye'nin ittifak yaparak Ermenistan üzerinde baskı kurduklarını ima ettiği konuşmasında söz konusu ülkeleri bu duruma iten neden olarak işgal ettiği (Dağlık) Karabağ bilgisini örtük bırakmaktadır.

Sarkisyan Türkiye ve Azerbaycan'ı “komşu devletler” olarak tanımlayarak izledikleri Ermenistan politikalarını yeniden gözden geçirmeleri gerektiğini söylemiştir. Konuyu bölgedeki durumla ilişkilendiren Sarkisyan böylece Türkiye ve Azerbaycan'ın sadece Ermenistan'ı değil, aynı zamanda diğer bölge ülkelerini de mağdur ettiklerine işaret ederek bölge ülkelerinin sürece müdahil olmalarına çalışmıştır. Ermenistan halkını sıkıntı ve üzüntü içinde olan anlamına gelen “çilekeş halkımız” şeklinde tanımlayarak mağduriyet algısı yaratan Sarkisyan “dostane ve barışçıl bir gelecek” kelimeleriyle olumlu sunarak Ermenistan'ın geleceğinin Türkiye ve Azerbaycan'ın tutumuna bağlı olduğuna işaret etmiştir:

Uzun yıllar boyunca Türkiye ve Azerbaycan omuz omuza Ermenistan'ı kanuna aykırı bir şekilde abluka içinde tutmaya devam ederek, ülkemizin kalkınma ve refahına zarar vermiş ve engellemiş olsa da onları yolundan edemedi. Artık bizim komşu devletlerin bölgede cereyan eden olaylara bakmalarının, kendi adımlarının sonuçlarını yeniden değerlendirmelerinin zamanı geldiğini düşünüyorum. Bu durumda, belki bizim çilekeş halkımızın dostane ve barışçıl bir gelecek için umudu doğabilir (**Vıstupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche s Predsedatelem Natsionalnogo Sobraniya Livanskoy Respubliki Nabikhom Berri i parlamentariyami Livana**, 27.11.2012).

18 Nisan 2014 tarihinde Savunma Bakanlığı yönetim kademesiyle yaptığı toplantıda Sarkisyan Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek için protokollerde Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili taviz verilmediği konusunda kendi ulusunu ikna etmeye çalışarak sorgulayıcı bir söylem oluşturmuştur. Sarkisyan Ermenistan'ın hiçbir önkoşulu kabul etmemesini “güçlü konuma” ve “sağlam temele” sahip olduğunu ilkeli duruşuyla gerekçelendirerek Ermenistan için hassas olan Dağlık Karabağ konusu ile ilgili kamuoyunun endişelerini gidermeye çalışmıştır.

Protokoller ile ilgili hissettiği baskıları bir nebze hafifletmek için konuşmasını Türkiye ve Azerbaycan üzerinden konulaştıran Sarkisyan birkaç soru üzerinden sorgulayıcı söylem inşa ederek protokollerin Türkiye tarafından onaylanmamasının nedenini onların çıkarına olmadığı, bu yüzden de gerginliğe sebep olduğu ile gerekçelendirmiştir. Bu durumu aynı zamanda Azerbaycan ile de ilişkilendiren Sarkisyan böylece ülkelerin kendi “ulusal çıkar”larının her şeyin üstünde olduğunu ima ederek bu yüzden Türkiye'nin protokollerini onaylamadığını söyleyerek kendi ulusunu ikna etmeye çalışmıştır.

Sarkisyan Azerbaycan'ın ve dolayısıyla da Dağlık Karabağ sorununun Türkiye tarafından bir koz olarak kullanıldığını ima ederek bir yandan kendi kamuoyunu ikna ederken, diğer yandan Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerine nifak tohumu ekmeye çalışmıştır. Protokollerin Türk siyasi yaşamında da gerginliğe sebep olduğunu söyleyen

Sarkisyan hükümetinin bu konuda uyguladığı dış politikasını meşrulaştırmaya çalışmıştır:

Madem biz bu sürece zarar verdiysek ve bazılarının görüşüne göre askıya alınması gerekirken, o zaman bugün neden böyle bir durum oluştu. Ve ikincisi, bugün gözlerini kaçırmadan bu protokollerin Dağlık Karabağ sorununun çözümüne zarar verdiğini ve bu protokollerle doğrudan karşılıklı tavizler için bizim zemin oluşturduğumuzu iddia edecek kimse var mı? Sorunun farkında olan insanlar, bugün bizim bu süreçte çok güçlü bir konuma, sağlam bir temele sahip olduğumuz biliyorlar. (...) Çok önemli bir başka neden daha var. Birçok kişi bu evrakın, daha doğrusu, bu iki evrakın Ermeniler için elverişsiz olduğunu ve açıkçası Türkiye'nin çıkarlarından doğduğunu söylediyse, o zaman neden Türkler halen bu evrakları onaylamadı? Yani onlar kendi çıkarlarını bilmiyorlar, ancak Ermenilerin bir kısmı Türklerin çıkarlarını biliyor mu? Ya da Türkler bize acıyarak Ermeniler hata yaptı, Ermenileri bu kez affedelim mi diyorlar? Açıkçası bu evrak Türklerin çıkarlarından doğsaydı, onlar çoktan hiçbir şeyin önünde durmazlardı: ne Azerbaycan'ın görüşü, ne başka birinin görüşü ve sessizce bu evrakları onaylardı. Ve eğer bu evraklar Türklerin çıkarından doğsaydı bu evraklar Türkiye'nin iç siyasi yaşamında gerginlik yaratmazdı. Hepsi bu **(Prezident Serj Sargsyan provel soveshaniye s rukovodyashim sostavom Ministerstva oboroni, 18.04.2014).**

11 Ağustos 2014 tarihinde Armnews TV kanalından (Ermenistan) Artak Aleksanyan'a verdiği röportajda Sarkisyan Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklediğini söylerken “her bir konuda” ile bir genelleştirme yaparak Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ittifakın boyutlarına işaret etmiştir. Politik kutuplaştırma yaptığı konuşmasında Sarkisyan Türkiye ile Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik benzer bir dış politika izleyerek Ermenistan'ı yalnızlaştırmaya ve üzerinde baskı kurmaya çalıştıklarını ima etmiştir.

Karabağ sorunu nedeniyle zaman-zaman yapılan ateşkes ihlalinde nedeniyle hayatlarını kaybedenleri kastederek Türkiye Başbakanı Recep T.Erdoğan'ın sadece Azerbaycan şehitlerine başsağlığı dilemesini Sarkisyan Ermenilere ve hatta hayatlarını kaybeden Ermeni askerlerine karşı bile önyargılı olduğunu ima ederek Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ittifak iddiasına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklediğine dair hiç şüphelerinin olmadığını “açık”, “net” ve “birçok kez ikna olduk” kelime ve ifadesiyle açıklayan Sarkisyan'ın

Zürih Protokollerinin müzakere sürecinde “çok dikkatliydik” ifadesi Ermenistan’ın Karabağ sorununun normalleşme süreciyle ilişkilendirileceği hususunda tedirgin olduklarını ortaya koymaktadır:

Türkiye, Azerbaycan’ı açıkça destekleyen bir ülkedir. Her bir konuda. Erdoğan Ermeni tarafına da başsağlığı dileseydi ben gerçekten çok şaşardım. (...) Türkiye’nin bizim için konumu çok açık ve nettir. Buna birçok kez ikna olduk. Protokollerin müzakere süreci de dahil. Bu nedenle, Karabağ müzakerelerinde bizi kısıtlayabilecek herhangi bir madde, herhangi bir husus konusunda çok dikkatliydik. Yani burada her şey açık ve nettir (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana telekompanii “Armnews”, 11.08.2014**).

24 Eylül 2014 tarihinde BM 69.Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye’nin protokolleri onaylamak için Dağlık Karabağ önkoşulunu öne sürmesini resmiyeti bozan “onaylamanın canı cehenneme” ifadesi ile eleştirmiştir. Bu ifade aynı zamanda Ermenistan’ın ne olursa olsun işgalci tavırlarını asla sonlandırmaya niyetleri olmadığına ve Dağlık Karabağ söz konusu olduğunda nasıl gerginleştiklerine de işaret etmektedir.

Dağlık Karabağ’ın Ermenilerin vatanı olduğu yönünde bir anlam inşa eden Sarkisyan Ermenileri “büyük ulus”, bu uğurda verdikleri mücadeleyi ise “asırlık” olarak tanımlamıştır. Dağlık Karabağ’ı ifade etmek için bazen Ermenice “Artsakh” örtmecesini kullanan Sarkisyan böylece buranın Ermenistan toprağı olduğunu, Ermenilerin asırlardır süren büyük mücadeleleri sonucunda “bağımsız” olduğunu ve şu an hiçbir devlete bağlı olmayan “özgür” bir yer olduğunu ima ederek Dağlık Karabağ’ın işgalini meşrulaştırmaya çalışmıştır. Hatta Sarkisyan’ın “Bağımsız Artsakh” ifadesi Dağlık Karabağ’ın aslında Azerbaycan işgali altında olduğunu ve Ermenistan sayesinde bağımsızlığını kazandığına göndermede bulunmuştur.

Tüccar mantığıyla hareket eden Türkiye’nin Dağlık Karabağ önkoşulunu öne sürmesini “vatan ticareti” metaforu ile ifade eden Sarkisyan Ermenilerin vatanı olarak

konumlandığı Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'dan alıp Azerbaycan'a vermeye çalışmakla eleştirmiştir. “Vatan kutsaldır” ifadesiyle Sarkisyan kendi savını güçlü kılmış ve Dağlık Karabağ önkoşuluna karşı çıkmalarını gerekçelendirmiştir.

Türk hükümetini “resmi Ankara” olarak tanımlayan Sarkisyan Türkiye’yi “kararlı olmayan”, “uluslararası andlaşmalara uymayan” bir ülke olarak kötülerken, “resmi Erivan” olarak tanımladığı Ermeni hükümetinin Ermenistan’ın saygınlığını korumak için protokolleri parlamentodan geri çekmek zorunda kaldığına işaret ederek bu tavırlarına gerekçe olarak sunmuştur. Türkiye ve Azerbaycan’ın bir ittifak ilişkisi içinde olduklarını “sır değildir” ifadesiyle veren Sarkisyan bu ittifakın herkesçe biliniyor olduğuna göndermede bulunmuştur. Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan’a uluslararası yaptırım türlerinden “abluka uyguladıkları” ifadesinde “uygulamak” fiilini çoğul halde kullanarak sadece Türkiye’ye değil, aynı zamanda Azerbaycan’a da işaret ederek her iki ülkenin Ermenistan’a yönelik benzer politika izlediklerine işaret etmiştir:

Bu protokoller Türk Parlamentosu tarafından onaylanmak üzere yıllardır rafta bekliyor. Resmi Ankara, Ermenilerin ancak Dağlık Karabağ’ı – Bağımsız Artsakh’ı Azerbaycan’a teslim ettiklerinde bu protokolleri onaylayacağını açıkça beyan ediyor. Ermenistan ve Artsakh’ta benzer önkoşullara sıradan insanlar genellikle çok sıradan tepki verir: “onaylamanızın canı cehenneme”. Halk dilinde ifade edilen bu sözlerde, başkasının vatanının ticareti ile uğraşanlara kayıtsız-şartsız “Vatan kutsaldır ve alım-satımınızla bizden uzak durun”u anlatan büyük bir ulusun asırlık mücadelesi toplanmıştır. İşte böyle koşullarda bugün resmi Erivan Parlamentodan geri çekilen Ermeni-Türk Protokolleri konusunu ciddi bir şekilde tartışıyor. (...) Münakaşanın en başından beri Azerbaycan ve Türkiye’nin Dağlık Karabağ’a ve Ermenistan Cumhuriyeti’ne abluka uyguladıkları sır değildir (**Vıstupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na 69-oy sessii Generalnoy Assamblei OON**, 24.09.2014).

2.1.3.3. *Türkiye'nin Bölge Politikalarının Eleştirisi: Bölge Liderliği, Neo-Osmanlı ve “Komşularla Sıfır Sorun”*

09 Temmuz 2008 tarihinde *The Wall Street Journal*'da (ABD) yayınlanan makalesinde Sarkisyan Zürih Protokollerini bölge ve bölgesel projeler üzerinden konulaştırmıştır. Protokollerin imzalanmasına giden süreçte olumsuz değerlendirmelerin süreci engellememesi için Sarkisyan politik kutuplaştırma yapmadan Türkiye ve Ermenistan'ı kastederken “biz” zamirini kullanmıştır. Süreci başarıyla yürütmesi için her iki ülkenin atılgan ve cesur olmasını “cesaret” ve ileri görüşlü olmasını “vizyon” kelimeleriyle tanımlayan Sarkisyan Türkiye ve Ermenistan'ın birbirine kötü niyet besleyen “kalıcı düşman” olamayacaklarını ifade etmiştir. Her ne kadar “düşman” sözcüğü olumsuz çağırışım yapan bir kelime olsa da, “kalıcı olmayacaklarını” söyleyerek ifadeye olumlu anlam katan Sarkisyan iki ülke arasındaki düşmanlığın “geçici” olduğuna işaret etmektedir.

Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerine değinirken bölgeyi ve bölge refahını ön planda tutarak Türkiye-Ermenistan sınırını Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan bir köprü olduğuna dikkat çekmektedir. Sınırın kapalı olmasını “yapay engel” örtmecesini ile tanımlayan Sarkisyan edilgen cümle yapısıyla sınırın Türkiye tarafından kapatıldığına işaret etmiştir. Sarkisyan bir başka cümlede yine edilgen cümle yapısıyla bölgesel projeleri vurgularken, kapalı sınırları gerekçe göstererek Ermenistan'ın gözardı edildiğini söylemiştir:

Bu süre içinde her iki tarafta politik engeller ortaya çıkabilir, ancak şimdi harekete geçmek için cesaret ve vizyon gerekir. Ermenistan ve Türkiye kalıcı düşman olmamalı ve olamazlar. Ermenistan ve Türkiye'nin, Avrupa'nın, Hazar Bölgesinin ve tüm dünyanın daha refah, karşılıklı yarara dayalı geleceği namına tarihi Doğu-Batı koridorunun açılması ulaşabileceğimiz ve ulaşmamız gereken hedefimizdir. Bizi ayıran yapay engelleri aşmak ve

daha iyi bir gelecek için çalışmak zamanıdır. (...) Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve proje aşamasında olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu gibi stratejik altyapılar, Türkiye ve Ermenistan arasında kapalı kalmaya devam eden demiryolunun mevcut olmasına rağmen Ermenistan by-pass ederek oluşturulmaktadır (**Statya prezidenta Serja Sargsyana v “The Wall Street Journal”**, 09.07.2008).

14 Eylül 2008 tarihinde *Radikal* gazetesine (Türkiye) verdiği röportajda Sarkisyan “biliyor musunuz” sorusu üzerinden dürüst konuştuğunu ima ederek Zürih Protokolleri ile ilgili söylemini yine bölgesel projeler üzerinden konulaştırmıştır. Sarkisyan bölgesel projelere değinirken deneyim kazandığını ifade etmek için “ders aldım” diyerek Ermenistan’ın içinde yer almadığı projeleri politik ve kutuplaştırmaya sebep olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir. Sarkisyan Ermenistan’ın by-pass edildiği projelerin zayıf olacaklarını ve “tehlikeli” sayılabilecek sakıncalı bir durumun ortaya çıkmasına neden olacaklarını varsaymıştır.

Sarkisyan Türkiye ve Ermenistan’ı kastederek “atın önüne bağlanan araba” şeklindeki resmîyeti bozan bir metafor kullanarak “hiçbirimiz” zamiriyle kurallara, düzene ve mantığa aykırı davranmak istemeyeceklerini önvarsaymıştır. Böylece Sarkisyan sınırların açılmasını düzene ve mantığa uygun bir tutum olduğuna işaret ederek bunu bölgenin refahı ve istikrarı ile ilişkilendirerek sözde empati yapmaya çalışmıştır. Türkiye’yi ötekileştirmedeği röportajda Ermenistan ile sınırın açılmasının stratejik projelerde maliyeti düşürücü bir etkiye sahip olduğu yönündeki tezi ile güçlendirmeye çalışan Sarkisyan böylece Zürih Protokollerini perspektifteki bölgesel projelere olumlu katkı sağlayacak bir faktör olarak göstermiştir:

Biliyor musunuz, bugüne kadar gerçekleştirilen bölgesel projelerden en az iki ders aldım. Birincisi, bu projelere tüm ülkeler katılmadıklarında ya da en az bir ülke bu projelerin dışında tutulduğunda, bunun sonucunda çok tehlikeli olan bir ayırıcı çizgi oluşmaktadır. İkincisi, bu tür projeler sırasında ekonomik yarardan ziyade politik yarar üstünlük teşkil ettiğinden, bu projeler kendi içinde zayıf kalır. Bu gayri ihtiyari çok iyi bilinen at ile arabanın hikâyesini hatırlatmaktadır ve elbette hiçbirimiz atın önüne bağlanan bir arabada olmak istemeyiz. Örneğin, Kars-Bakü-Tiflis demiryolu inşaatı. Bugün böyle bir demiryolu var ve onu daha modern hale getirmek için çok daha az para harcamak gerekir. Bu devasa tutarların harcanmasının nedeni Ermenistan’ın bu projenin dışında kalmasıdır (**İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana turetskoy gazete “Radikal”**, 14.09.2008).

02 Ekim 2009 tarihinde *The Armenian Reporter*'a (ABD) verdiği röportajda Sarkisyan Zürih Protokollerini bölgedeki güvensizlik ve düşmanlık üzerinden konulaştırmıştır. Sarkisyan Zürih Protokolleri sürecinin başarısız olmasının bölgenin mevcut durumunu daha da kötüleştireceğine dair bir önvarsayım yaptığı röportajında sadece Türk-Ermeni ilişkilerinin değil, tüm bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin de zarar göreceğine işaret etmiştir. Sürecinin başarısız olma ihtimalini Türkiye'ye ve Türk politikacılarına yükleyen Sarkisyan mevcut durumu bir fırsat olarak değerlendirmiştir:

Ve en büyük risk bu sürecin başarısızlığı durumunda ortaya çıkar. Bu tür gelişmeler bölgedeki güvensizlik ve düşmanlık ortamını derinleştirecektir. Bundan sonra, uzun bir süre hiç bir siyasetçi Ermeni-Türk ilişkilerinin çözümü konusuna yaklaşamaz (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana "The Armenian Reporter", 02.10.2009**).

28 Kasım 2009 tarihinde RPA'nın 12.Kongresinde yaptığı konuşmada Sarkisyan Zürih Protokollerinin imzalanmasını resmiyeti bozan "buzu kırmayı başardık" metaforu ile ifade ederek Türkiye-Ermenistan ilişkilerini buza benzetmektedir. Buz metaforu ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin devamını sağlamak için ilk aşamadan başarılı bir şekilde geçildiğine işaret eden Sarkisyan'ın sürecin "henüz ilk aşamasında" olduklarını söylemesi protokollerin onaylanması ve akabinde uygulamaya konulmasının belirsizliğine işaret etmektedir. Bu ise sürecin henüz bitmediğini ve protokollerin gidişatından pek de umutlu olmadığını göstermektedir.

Devamındaki cümlede Sarkisyan Türkiye ve Ermenistan'ı "iki ülkemiz" şeklinde tanımlayarak protokollerin sadece her iki ülkeye değil, aynı zamanda bölgeye de fayda sağlayacağını söyleyerek sözde empati yapmıştır. Sarkisyan'ın "iki ülkenin politik ve ekonomik kalkınması" şeklinde ifadesi üstü örtük olarak protokollerin daha çok ekonomisi zayıf olan Ermenistan'ın gelişmesine büyük etki edeceğini varsaydığına işaret etmektedir. Protokollerin faydasını bölgeye yapacağı etkiler üzerinden sunan

Sarkisyan onay ve uygulama aşamasının hızlandırılması gerektiğine bir gerekçe olarak sunmuştur:

Bugün Ermeni-Türk Protokolleri artık imzalandığı için sürecin henüz ilk aşamasında olduğumuz ve protokollerin daha onaylanması ve tam şekilde uygulanması gerekiyor iken, açık bir şekilde buzu kırmayı başardığımız ve Türkiye ile ilişkilerde hissedilir bir şekilde ilerleyebildiğimiz eminlikle söylenebilir. Bu hiç şüphesiz iki ülkemizin hem politik ve ekonomik olarak kalkınmasını hem de bölgesel işbirliğinin barış ve refahın güçlenmesini sağlayacaktır (**Rechy Prezidenta RA, Predsedatelya RPA Serja Sargsyana na 12-om syezde RPA**, 28.11.2009).

10 Aralık 2009 tarihinde Letonya Devlet Başkanı Valdis Zatlers ile basın toplantısında konuşan Sarkisyan Türkiye'nin Kafkasya'nın barış ve güvenliği için empati yapması gerektiğine yönelik bir anlam inşa etmiştir. Ermeni-Türk ilişkilerinin çözümlenmesindeki olası engelin yalnızca Türkiye tarafından kaynaklanacağını öngördüğü konuşmasında Sarkisyan sözde empati yaparak protokollerden ziyade bölge refahını düşündüğünü ima ederek Ermenistan'a saygınlık kazandırmaya çalışmıştır:

Türkiye'nin Kafkasya'daki barış ve güvenliğinin ancak Ermeni-Türk ilişkilerinin çözümlenmesi halinde pekişeceğini anlaması son derece önemlidir (**Press-konferentsiya Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana i Prezidenta Latviyskoy Respubliki Valdisa Zatlersa**, 10.12.2009).

09 Şubat 2010 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e gönderdiği mesajda Sarkisyan genel olarak olumlu yapıda ve politik kutuplaştırma yapmaksızın inşa ettiği etken cümlede Türkiye ve Ermenistan'dan bahsederken “devletlerimiz” ifadesini kullanmıştır. Protokollerin imzalanmasını yüksek değerlendiren Sarkisyan süreçle ilgili her iki ülkenin birlikte hareket ederek “başarıya” ulaştıklarını ifade etmesine rağmen gelecekle ilgili kuşkucu ve belirsiz bir söylem inşa etmiştir.

Sarkisyan “istikrarlı ve güvenli bölge bırakmak için” ifadesinde her ne kadar olumlu çağrışım yapan sözcükler kullanmışsa da, sınırların açılmama olasılığını bölge

için bir “tehdit” olacağını, bu durumda da bölgenin güvenli ve istikrarlı olamayacağını ima etmiştir. Bölgenin istikrarı için birlikte hareket edilmesi gerektiğine işaret eden Sarkisyan sınırların açılmasını “büyük adım” metaforu ile tanımladığı mesajında zaman vurgusu yaparak protokollerin artık onaylanarak uygulamaya konulmasının zamanının geldiğine göndermede bulunmuştur:

Eğer şimdiye kadar, devletlerimiz arasında normal ilişkiler kurma perspektifinin çok daha görünür ve somut hale geldiği ikili temasları bu düzeye getirebilmeyi başardıysak, bugün artık gelecek nesillere miras olarak istikrarlı ve güvenli bölge bırakmak için kararlılık göstermenin, ileriye doğru büyük bir adım atmanın zamanı gelmiştir (**Prezident Serja Sargsyan napravil poslaniye Prezidentu Turetskoy Respubliki Abdulle Gulyu, 09.02.2010**).

10 Şubat 2010 tarihinde Büyük Britanya’nın *Chatham House* Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü’nde yaptığı konuşmada Sarkisyan Zürih Protokollerini çok daha geniş çapta bölgesel, hatta uluslararası bağlamda ele aldığını söyleyerek ilişkilerin normalleşmesine egemen iki ülke arasındaki herhangi bir dış politika konusundan ziyade bölgesel ve uluslararası nitelik atfederek dolaylı olarak uluslararası ilişkileri etkilediğine işaret etmiştir. Kapalı sınırların açılmasını bölgenin ve Avrupa ülkelerinin olası faydaları ile ilişkilendirerek ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiği görüşlerine meşruiyet kazandırmaya çalışan Sarkisyan sözde empati yaparak Güney Kafkasya bölgesinin barış ve istikrarının Ermenistan için önemli olduğu izlenimini vermiştir. Normalleşme sürecinin bölgeye yapacağı katkıyı Sarkisyan “son birkaç on yılın ... barış ve istikrarı” şeklinde ifade ederek Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin bölge ülkeleri için önemine dikkat çekmiştir.

Konuşmasının devamında Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev’i sınırın açılış törenine davet edeceğini söyleyen Sarkisyan açılış törenini “olası” şeklinde tanımlaması sınırların açılmasının belirsiz olduğuna işaret etmektedir. Sarkisyan bu davetini sorunların çözülmesine “örnek” olacağını önvarsayarak Ermenistan’ı bölge

sorunlarının çözümünde empati yapan bir ülke olarak saygınlık kazandırmayı amaçlamıştır. Sarkisyan Ermenistan'ın "örnek davranışını" Dağlık Karabağ sorunuyla ilişkilendirerek sorunların barışçıl yöntemle çözülmesi gerektiğini ifade ederken Türkiye-Ermenistan ilişkilerini Azerbaycan-Ermenistan ilişkileriyle bağlantılandırmış ve sınırların açılması halinde Dağlık Karabağ sorununun da çözülebileceğini ima etmiştir. Bu ifade Sarkisyan'ın Dağlık Karabağ sorununu çözmek için Türkiye'nin sınırları açmasına şart koştuğuna da işaret etmektedir. Sarkisyan kapalı sınırların Avrupa'ya da engel teşkil ettiğine göndermede bulunduğu konuşmasında üstü örtük olarak Avrupalı otoritelere çağrıda bulunarak sürece müdahil olmalarını istemiştir:

Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkileri çok daha geniş - bölgesel ve uluslararası bağlamda ele alıyoruz. Kapalı sınırların ve ultimatomların zamanının geçtiğine inanıyorum. Modern dünyanın paleti siyah ve beyazdan çok daha renklidir. Hepimiz bu durumun farkında olmalıyız ve normal temaslar, işbirliği ve diyalog için fırsatlar yaratmalıyız. Ve bu, bundan sadece Türkiye ve Ermenistan'ın faydalanacağı için değil, tüm bölge ve dolayısıyla Avrupa'nın da fayda sağlayacağı için yapılmalıdır. (...) Eminiz ki, Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin çözülmesi son birkaç on yılın Güney Kafkasya'da barış ve istikrarın tesisine en büyük katkı sağlayabilir. (...) Üstelik bizzat kendim Devlet Başkanı Aliyev'i Ermeni-Türk sınırının olası bir açılış törenine davet edeceğim. Bu, bence, yani herhangi, hatta en yerleşik çatışmalar dahil, mevcut sorunların nasıl çözülmesi gerektiğini apaçık sergileyen, bölge için çok önemli ve örnek teşkil edebilir. Ve bu yol sadece müzakereler ve gerçeği gözle görme yeteneğidir. Dağlık Karabağ sorununun çözümüne katkıda bulunmanın en iyi yolunun, sorunların çözülebileceğini ve tüm bölgeye fayda sağlayabileceğini kendi ülkemizin örneğinde göstermek olduğuna eminim (**Vıstupleniye Prezidenta RA Serja Sargsyana v Britanskoy Korolevskoy Institute Mejdunarodnykh otnosheniy "Chatham House"**, 10.02.2010).

22 Mart 2010 tarihinde *Al Watan* gazetesine (Suriye) verdiği röportajda Sarkisyan Ermenistan ve Suriye arasındaki ticari ilişkinin yeterince gelişmemesini Türkiye-Ermenistan arasındaki kapalı sınır ile ilişkilendirerek engel olarak konumlandırmıştır. Sarkisyan Ermenistan'ın jeostratejik bir bölgede bulunduğunu ima ederek transit güzergâhlar ve demiryolu konusu üzerinden bölgede var olan potansiyele dikkat çekmiş ve kapalı sınırlardan sadece Kafkasya bölgesi ülkelerinin değil, aynı zamanda Akdeniz ülkelerinin de muzdarip olduğuna göndermede bulunmuştur. Kapalı sınırların açılması için diğer ülkeleri ikna etmeye çalışan Sarkisyan Ermenistan'ın desteklenmesi gerektiğini istemiştir:

Hem sınırlı transit güzergâhları hem de Ermenistan'dan Akdeniz'e giden demiryolunun atılışı gözönünde bulundurulduğunda devasadır. Endüstri, ticaret ya da hizmet sunumu olsun, devletlerimiz arasında büyük ve kullanılmamış bir potansiyel vardır. Sınırın açık olması Suriye'nin Ermenistan ile ticareti de dahil, diğer ülkeler için de büyük önem taşıyor olabilir (İntervyu Serja Sargsyana siriyskoy gazete "Al Watan", 22.03.2010).

22 Haziran 2010 tarihinde Konrad Adenauer Vakfı'nda yaptığı konuşmada Zürih Protokollerini Güney Kafkasya bölgesinin geleceği ile ilgili umutsuz konuşan Sarkisyan konuyu Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemek adına kapattığı Ermenistan sınırına, dondurulmuş Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ve Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle kesik olan Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerine bağlamıştır. Böylece bölgenin kalkınamamasından Türkiye ve Azerbaycan'ı sorumlu tutan Sarkisyan bölgenin potansiyeline dikkat çekerek ekonomik işbirliği konusu üzerinden hem bölge ülkelerine hem de bölgede çıkarları bulunan ülkelere seslenmiş ve sınırların açılması için Türkiye üzerinde baskı kurmalarını istemiştir.

Sarkisyan Türkiye ile başlatılan Zürih Protokolleri sürecinde bölgenin çıkarını göz önünde bulundurduğunu söyleyerek sözde empati yapmış ve gelecekte oluşacak politik sorunların çözümü için bölgedeki istikrar ve refahın öneminden yola çıkarak kapalı sınırların kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Böylece Sarkisyan Türkiye ve hatta Azerbaycan ile olan kapalı sınırların açılması için bölge üzerinden söylem inşa ederek sorunu sadece Ermenistan'ın sorunu olmaktan çıkararak, diğer bölge ülkelerinin de sorunu olduğu imasını uyandırmıştır.

Sarkisyan'ın ülke ismi zikretmeden bölgedeki zihniyeti "ben güçlüyüm dolayısıyla kararları ben vereceğim" şeklinde tanımlaması Azerbaycan'ı desteklemek adına Karabağ şartını öne süren Türkiye'yi akla getirmektedir. Bölgenin en güçlü devletlerinden olan Türkiye'yi ima eden Sarkisyan güçlü olmasının zayıf ülkelere kendi kararlarını dayatamayacağına göndermede bulunmaktadır. Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" politikasını olumsuz çağrışım yapan "sıfır sonuç" olarak tanımlayan Sarkisyan

Türkiye'nin bölgesel ve/veya karşılıklı çıkardan hareket etmek suretiyle bölge ülkesi olan Ermenistan ile sorunu çözmek yerine kendi ulusal çıkarından hareket ettiği ve mevcut sorunları daha da körüklediği gerekçesiyle eleştirmiştir.

Sarkisyan “derin inancıma göre” ifadesiyle kişisel bir kefillikte bulunarak Türkiye'nin bölge liderliğine yakışmadığını ima ederken Türkiye'yi ve liderlerini “dar siyasi görüşlü” oldukları, kendileriyle çeliştikleri gerekçesiyle eleştirmiş ve Türk hükümetinin kararlı olmadığına göndermede bulunmuştur. Sarkisyan soykırım konusunu kastederek “geçmişten endişe duymak” yerine Türkiye'nin daha sağlam ve kararlı adımlarla geleceği inşa etmesi gerektiğini ifade ederken Türkiye'yi bölge liderliğine yakışmayan, dünyadaki gelişmelere ayak uyduramayan geri zihniyetli bir ülke şeklinde resmetmiştir. Oysa, 02 Mayıs 2009 tarihinde Dışişleri Bakanı görevine getirilen Ahmet Davutoğlu tarafından yeniden şekillendirilen Türk dış politikası çerçevesinde belirlenen “güvenlik ve özgürlük arasında denge, komşularla sıfır sorun, çok boyutlu bir dış politika, proaktif bir bölgesel politika yepyeni bir diplomatik tarz ve ritmik diplomasi şeklinde altı temel ilke ile bölgesel bütünleşmeyi amaç edinmiştir” (Davutoğlu, 2013). Bu doğrultuda Davutoğlu'nun dış politikada öngördüğü zihin değişikliği kapsamında uygulamaya koyduğu “komşularla sıfır sorun” ilkesi:

Türk dış politikasındaki belirgin bir zihniyet değişikliğini temsil ederek artık bölgesel ve uluslararası ilişkilerde enerjisini tüketen komşularıyla olan kronik anlaşmazlıklardan ziyade komşularıyla yeniden bütünleşmesini engelleyen bariyerlerin ortadan kaldırılması, başta Türk halkı ve bölge halkları arasında olmak üzere toplumlar arası iletişimin sağlanması amaçlandı (Davutoğlu, 2013).

Diğer bölge ülkelerinin yanı sıra doğrudan sınırlarının bulunduğu Güney Kafkasya bölgesi ülkeleri Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile iyi ilişkiler geliştirmek isteyen Türkiye kapalı olan sınırları açmak, bölge ülkelerinin sıkıntılarının çözümüne destek olmak bölge politikasının temelini oluşturur. Davutoğlu'nun ortaya attığı yeni-Osmanlı (Neo-Osmanlı) görüşünün komşularla sıfır sorun ilkesinin devamı

niteliğinde olduğu söylenebilir. Aralık 2010 tarihinde *Washington Post* gazetesi yazarı Jackson Diehl'e verdiği bir röportajda, Davutoğlu'nun Türkiye'nin eski Osmanlı toprakları olan Balkanlar, Ortadoğu ve Orta Asya'da yeniden liderlik kurabileceğini (*Milliyet*, 07.12.2018) söylemesi dış politikadaki zihniyet değişikliğinin sadece doğrudan sınırlarının bulunduğu bölge ülkeleri ile değil, bundan ziyade çok daha geniş coğrafyada etkili olmayı gerektirdiğine işaret etmiştir. Ancak Türkiye'nin dış politikadaki zihin değişikliğini eleştiren Sarkisyan'ın bölgedeki sorunların çözülmesini istediklerini “umarım” kelimesiyle ifade ederek süreçten pek de umutlu olmadığı anlaşılmaktadır:

Her ne olursa olsun, yakın gelecekte bölgemizde kapsamlı siyasi kararların alınma olasılığının düşük olduğunu, bölgesel ekonomik işbirliğinin ise aktif hale getirilmesi kendiliğinden kapalı sınırların mevcut durumunu ve donmuş ilişkileri yeniden gözden geçirmeye zorlayacağını ve çatışmanın çözümü için karşılıklı güven ortamı yaratacağını düşünüyorum. (...) Türkiye ile ilişkilerin çözümüne yönelik girişimi başlattığımızda, biz büyük ölçüde, bölgenin güvenlik sorunları açısından bugün dile getirdiğim korkuları esas aldık. Bu gelecekteki politik sorunların çözümü için elverişli bir alan yaratma taahhüdü niteliğinde hem bölgesel gelecek endişesi hem ayırıcı hatlarının ortadan kaldırılması hem diyalog ortamının oluşturulması hem de ekonomik işbirliğinin teşvik edilmesidir. (...) Daha derin bir analiz, bir sonuca yol açar: bölgemizde, bir başkasının hesabına, “ben güçlüyüm dolayısıyla kararları ben vereceğim” yaklaşımı şeklindeki problem çözme pratiği daha da köklemiştir. “Komşularla sıfır sorun politikası” sıfır sonuç veriyor. Ve Türkiye kendi çıkarlarını bölgemizdeki menfaatlerin karşılaştırılması bağlamından ziyade çakışmasında aramaya devam ettiği sürece bu böyle olacaktır. Derin inancıma göre, bölgesel liderlerin, geçmişten endişe duymak yerine geleceği inşa etmeye yönelik gerçek liderlik vasıflarını sergileyerek dar siyasi gündemlerin ve çelişkilerin dışına çıkmalarının zamanı geldi. Umarım, benzer değişiklikleri biz bu kuşağın önderlerinde de görebiliriz (**Rechy Prezidenta Serja Sargsyana v fonde Konrada Adenauera**, 22.06.2010).

27 Ocak 2011 tarihinde *Ekho Moskvi* radyo kanalına (Rusya) verdiği röportajda Sarkisyan Türkiye'nin bölge liderliğine eleştirel bir üslupla yaklaşarak kapalı sınırları gerekçe olarak göstermiştir. Türkiye'nin “komşularla sıfır sorun” politikasını eleştiren Sarkisyan kendi çıkarlarını düşündüklerini, komşu ülkelerinin sorunlarını çözme isteğinden yoksun olduklarını iddia etmiştir.

Sarkisyan “ekonomisi büyük”, “G20 üyesi” şeklinde tanımladığı Türkiye'nin Ermenistan'a “akıl hocalığı” yapamayacağını eleştirerek “yapıcı olmamasını” “Neo-

Osmanlı” görüşü ile desteklemektedir. Sarkisyan “Osmanlı” kelimesinin kendilerinde soykırımı çağrıştırdığı gerekçesiyle Neo-Osmanlı fikrine karşı çıkmıştır. Sarkisyan Neo-Osmanlı konusu üzerinden Türkiye’yi soykırım yapmakla suçlamakta ve bu argümanla Türkiye’nin bölgesel liderliğini kabul etmeyeceklerini kesin bir ifade ile ifade etmiştir:

Bölgede lider başkalarıyla hiçbir sorunu olmayan devlet olabilir. Ancak Türklerin ilan ettiği politika, sıfır sorun politikası, sadece Türklere ve Türkiye’ye uygun çözümlere götürmektedir. Böyle olmaz ki. Hepimiz anlıyoruz – Ermenistan’ı kastediyorum – Türkiye’nin büyük bir ülke olduğunu, Türk ekonomisinin son yıllarda büyüdüğünü, Türkiye’nin G20’nin bir üyesi olduğunu, tüm bunları anlıyoruz. Fakat bu onların bize akıl hocalığı yapmaları gerektiği anlamına gelmez. Onlar bizim hocalarımız değil. Bölgedeki bazı süreçleri etkileme fırsatına sahip olmak istiyorlarsa, yapıcı olmalıdırlar. Neo-Osmanlı ne demektir? Biz, yani Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihine aşina olan insanları kastediyorum, bu sohbetleri toplama kamplarında yok edilen insanların torunlarının Aryan ırkının saflığıyla ilgili konuşmaları algıladıkları şekilde algılıyoruz. Osmanlı İmparatorluğu bize ne verdi, şimdi hala Neo-Osmanlıdan bahsediyorlar? Kendi ülkeleri, kendi halkları için ne istiyorlarsa söylesinler. Ancak bu şekilde konuşarak bölge liderliği iddiasında bulunmaları - bizim için kabul edilemez (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana radiostantsii “Ekho Moskvi”, 27.01.2011**).

17 Ocak 2011 tarihinde Türkiye’nin bir diğer sınır komşusu olan ve Kuzey Kıbrıs meselesinden dolayı soğuk ilişki içerisinde bulunduğu Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin Temsilciler Meclisi’nde yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye’yi Neo-Osmanlı, komşularla sıfır sorun politikası, Ermeni soykırımı konuları üzerinden eleştirerek bölgesel liderlik vasfına sahip olmamakla suçlamaktadır. Sarkisyan “sorumlu yaklaşıma” ve “sorumlu düşünce yapısına” sahip olmadığı gerekçesiyle Türkiye’nin bölge liderliğine neden karşı oldukları görüşlerine meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun kendilerinde hoş olmayan anıları canlandırdığını ima ettiği konuşmasında Sarkisyan Neo-Osmanlı görüşünü sorgulayıcı bir söylem üzerinden inşa etmiştir. Konuşmasında eleştirel bir dil kullanarak “katliam”, “şiddet”, “sömürü”, “esaret”, “şantaj” gibi olumsuz çağrışım yapan sözcükler aracılığıyla ötekileştirdiği Türkiye’yi komşularına “itaat etmeleri” için baskı yapmakla suçlamıştır.

Sarkisyan Türkiye’nin sınırları açmak için Karabağ önkoşulunu öne sürmesini çıkar elde etmek amacıyla tehdit etmek ve korkutmak anlamına gelen “şantaj” kelimesi

ile açıklamaktadır. Aynı cümlede özellikle Ermenistan ve işgal ettiği Dağlık Karabağ Bölgesi arasında doğrudan karasal bağlantı kurmak amacıyla Azerbaycan'ın yedi ilini daha işgal etmesi üzerine sınırını kapatan Türkiye'nin bu tutumunu “bahane” olarak tanımlayan Sarkisyan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde bulunmanın da özgüveniyle Türkiye'yi en olumsuz kelime ve ifadelerle ötekileştirmektedir:

Bugün, Türkiye bölgesel liderliğe soyunmakta ve “yeni Osmanlı” adlı politikayı uygulamak istiyor. Ancak bölgesel liderlik sorumlu bir yaklaşım, sorumlu bir düşünce tarzı gerektirmektedir, dikte etme veya empoze etme değil. Osmanlı İmparatorluğu kendi esareti altındaki halka katliam, şiddet, sömürü dışında ne verdi? Osmanlı'ya kim özlem duydu da bazı insanlar “yeni Osmanlı”yı canlandırmaya başladı? Ve “komşularla sıfır sorun” nasıl algılanmakta? Bütün komşular Türkiye'nin talimatlarına itaat etmeli ve önkoşulları yerine mi getirmeli? Belki de bunlardan çıkarı olan komşular da vardır ancak biz kesinlikle onlardan değiliz. Ermenistan'ın bağımsızlığından bu yana, sınırlarımızı çeşitli bahanelerle kapatmış ve halkımıza şantaj yapmaya çalışan bir ülke, bölgesel liderlik iddiasında bulunamaz (**Rechya Prezidenta Serja Sargsyana v Palate Predstaviteley Respubliki Kipr**, 17.01.2011).

30 Ağustos 2011 tarihinde Ermenistan Dışişleri Bakanlığını Merkez Yürütme Kurulu ve yurtdışında bulunan diplomatik temsilcileriyle biraraya geldiği toplantıda Sarkisyan Zürih Protokollerini kastederek uluslararası andlaşmada öngörülen taahhütleri yerine getirmediği gerekçesiyle eleştirmektedir. Türkiye'yi uluslararası andlaşmalara “saygılı olmayan” bir ülke olarak konumlandığı konuşmasında Sarkisyan Türkiye'nin kendi iddia ettiği gibi “modern bir bölge devleti” olmadığını iddia etmiştir. Sarkisyan uluslararası andlaşmalara uyulmamasının “devlete şeref getirmeyen” bir tutum olduğuna işaret ederek dolaylı olarak Türkiye'nin Zürih Protokollerini imzalama gücüne sahip olmadığını öne sürmüştür:

Türkiye, üstlendiği taahhütlere saygı gösterecek güce sahip olmalı ve kendisini modern bir bölge devleti olarak gören ülkeye şeref getirmeyen şartlara boyun eğmemelidir (**Serj Sargsyan prinyal uchastiye v soveshanii tsentralnogo apparata MID RA i rukovoditeley diplomaticheskikh predstavitelstv RA za rubejom**, 30.08.2011; **İz rechi Serja Sargsyana na soveshanii tsentralnogo apparata MID RA i rukovoditeley diplomaticheskikh predstavitelstv RA za rubejom**, 30.08.2011).

23 Eylül 2011 tarihinde BM Genel Kurulunun 66.oturumunda Güney Kafkasya bölgesine değindiği konuşmasında Sarkisyan imzalanan Zürih Protokollerinin

uluslararası bir andlaşma olduğundan dolayı taahhütlerin yerine getirilmesi gerektiğini ifade ederek Türkiye'yi dolaylı olarak “siyasi iradeden yoksun” bir ülke olarak konumlandırmıştır. Kalkınma ve işbirliği konularını Türkiye ile Ermenistan arasındaki kapalı sınırdan ziyade Güney Kafkasya bölgesi üzerinden konulaştıran Sarkisyan sınırın açılmasının Ermenistan'dan çok bölgeye sağlayacağı katkılara işaret ederek bölgenin istikrar ve refahını düşündüklerine dair sözde empati yapmıştır.

Güney Kafkasya bölgesini içselleştirerek “bölgemiz” şeklinde tanımlayan Sarkisyan güvenlik ve kalkınma kavramlarının soyut kavramlar olmadığını ifade ederek protokollerin uygulanmasıyla somut hale gelebileceği yönde bir anlam üretimi yapmıştır. Edilgen cümle yapısıyla kapalı sınırların bölgesel entegrasyona ve ekonomik işbirliğine engel olduğunu söyleyen Sarkisyan Türkiye'yi empati yapmamakla ve sadece kendi ulusal çıkarından hareket etmekle eleştirmiştir:

Bugün, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik düzenlenen Rio zirvesi arifesinde, Güney Kafkasya'nın bir işbirliği ve refah bölgesine dönüştürülmesi için uluslararası taahhütleri uygulamak suretiyle siyasi iradenin gösterilmesi gerekir. Kanuna aykırı ablukaların ve engellenen bölgesel entegrasyon projelerinin ekonomik işbirliğine ve tam kapsamlı uluslararası ekonomik entegrasyona engel olduğu bölgemiz için güvenlik ve kalkınmanın birbirine bağlılığı soyut kavramlar değildir (**Vistupleniye Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana na 66-oy sessii Generalnoy Assamblei OON, 23.09.2011**).

15 Ocak 2013 tarihinde Ermenistan Savunma Bakanlığı'nda düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye'nin dış politikada uygulamaya koyduğu komşularla sıfır sorun politikasını “sıfır sonuç verdi” ifadesiyle eleştirerek sorunları çözmek yerine daha da derinleştirdiğini iddia etmiştir. Sarkisyan Türkiye'nin Ermenistan ile dostane ilişkiler geliştirmek, işbirliği ve diyalog yaratmak yerine “komşuları pahasına” komşularını kullandığını ima etmiştir. Hatta Türkiye'nin sorunları çözemediğini ve zor bir durumdan kurtulmaya çalıştığını “çabalamak” fiiliyle ifade eden Sarkisyan komşularını kendi çıkarları için görmezden gelmekle eleştirmiştir:

“Komşularla sıfır sorun” politikası sıfır sonuç verdi. Bunun nedeni Türkiye’nin komşularıyla sorunlarını komşuları pahasına çözmeye çabalamasıdır (**Pod predsedatelstvom Prezidenta Serja Sargsyana v Ministerstve oboroni RA provedeno zasedaniye v rasshirennom sostave**, 15.01.2013; **Rechy Prezidenta Serja Sargsyana na sostoyavshemsya v Ministerstve oboroni RA rasshirennom zasedanii**, 15.01.2013).

18 Nisan 2014 tarihinde Sarkisyan Savunma Bakanlığı’nın yönetim kadrosuyla bir araya geldiği toplantıda yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi konusunu yine bölgesel işbirliği ve güvenlik üzerinden konulaştırmıştır. Ermenistan’ın sınırların açılmasından büyük fayda sağlayacağı bilgisini örtük bırakan Sarkisyan bölgenin geleceğini düşündüklerini söyleyerek sözde empati yapmıştır. Sarkisyan’ın Ermenistan’ın süreci iyi ve açık niyetlerle başlattığını söylerken hep doğrudan ve doğruluktan yana olan anlamına gelen “dürüst” sıfatını kullanarak saygınlık kazandırmasıyla ilgilidir.

Sıkıntı yapan, güçlük çıkaran anlamına gelen “zor” ve “zorluk” kelimelerini kullanan Sarkisyan Türkiye’yi huysuz, sözünde durmayan ve sürekli sorun çıkaran bir ülke olarak konumlandırırken, Ermenistan’ı her şeye rağmen sıkıntıyla baş etmeye çalışan, uzlaşmadan yana, uzak görüşlü bir ülke olarak yüceltmıştır. Böylece Sarkisyan kendi argümanlarına “hepinizin bildiğini düşünüyorum” ifadesiyle meşruiyet kazandırmaktadır.

“Ortak” olarak adlandırmaya zorlandığını söylediği konuşmasında Türkiye ile işbirliği yapılamayacağına dair bir anlam üretimi yapan Sarkisyan Türkiye’yi sadece önkoşul öne sürdüğü gerekçesiyle değil, aynı zamanda süreci ve protokolleri çıkmaza sürüklediğinden dolayı da ötekileştirmiştir. Buna karşın, Ermenistan’ı bütün olup bitenleri sabırla izlemek durumunda kalan ve mağdur edilen bir ülke olarak sunan Sarkisyan mağduriyet algısı oluşturmuştur:

Sanırım, hepiniz bölgede işbirliği ve güvenliği yeni seviyeye çıkarmak için Ermeni-Türk sürecini başlattığımızı, daha doğrusu dürüst niyetlerle başlattığımızı biliyorsunuz ve eğer birileri bizim zorlukları kavramadığımızı düşünüyorsa veya düşündüyse derin yanılgı içindedir. Biz, kiminle iş yaptığımızın ve ne tür bir zorluğu çözmeye çalıştığımızın çok iyi farkındaydık. Süreçte bizimle müzakere yürüten taraf, bunları ortak olarak adlandırmakta zorlanıyorum, önkoşullar öne sürmeye çalıştı, bazı süreçleri, sonra da belgedeki bazı maddeleri kendine has bir biçimde yorumlamaya çalıştı, ancak bugün biz şöyle bir yorumda bulunabiliriz: sırf bu nedenden dolayı süreç çıkmaza girdi ve bugün donmuştur (**Prezident Serja Sargsyan provel soveshaniye s rukovodyashim sostavom Ministerstva oboroni**, 18.04.2014).

11 Ağustos 2014 tarihinde *Armnews* TV kanalında (Ermenistan) “Banadze” programında verdiği röportajda Sarkisyan Türkiye’yi bölgesel liderlik üzerinden eleştirerek, bölgesel lider vasfına sahip olmadığını, sadece başka kişilerin dayatması üzerine kendisini lider sandığına göndermede bulunmaktadır. Sarkisyan röportajda sadece Türkiye’yi ötekileştirmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye’nin bölge liderliğine sıcak bakan kişileri de cahil olmakla eleştirmiştir. İsim vermeden sadece “insanlar” olarak genellediği bu kişilerin konum, yetki, temsil ettiği ülke gibi bilgileri örtük bırakarak enformasyon eksiltilimi yapan Sarkisyan bu kişileri iyi niyetli, kolayca kandırılabilen anlamına gelen “saf” sıfatı ile tanımlamaktadır.

Sarkisyan bölgesel liderliğe uygun olmayan politika izlediklerini ima ederek Türkiye’nin bölge lideri olmadığını iddia etmiştir. Başka insanlar gibi Türkiye’nin bölgesel liderliğine sıcak bakabilmeleri için Türkiye’nin siyasi irade göstermesi gerektiğini ifade eden Sarkisyan bunun mevcut dar görüşle mümkün olamayacağına göndermede bulunmuştur:

Ve bir şey daha var: birçoğu, bölgesel lider olma hedefi koyarak Türkiye’nin dengeli bir tutum, dengeli bir yaklaşım gösterebileceğini düşünüyor. Bunlar, yalnızca bize değil, başkalarına karşı da saf insanlardır. Ben bugün Türkiye’de iktidardaki politik güçte bu tür eğilimler, bu tarz eylemler göremiyorum. Böyle bir duruma ulaşabilmemiz için çok daha geniş fikirli tezahürler olmalıdır (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana telekompanii “Armnews”**, 11.08.2014).

29 Eylül 2014 tarihinde *International New York Times* gazetesinde (ABD) yayınlanan özel makalesinde Sarkisyan Türkiye-Ermenistan arasındaki kapalı sınırı

Kafkasya bölgesi üzerinden anlatarak Türkiye'yi bölgesel entegrasyona engel göstermiştir. Sınırın dünyanın tek engeli olduğunu “demir perdenin son parçası”¹¹⁶ şeklinde tanımlayan Sarkisyan böylece uluslararası otoritelerin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Bilindiği üzere, “demir perde” Doğu Bloku ile Batı Bloku ülkelerini birbirinden ayıran sınırları sembolize eder. Demir perde 80’li yılların sonlarına doğru başlayan çözülme ile birlikte ortadan kalkmıştır. Sarkisyan “demir perde” ifadesiyle Türkiye’nin hala eski zihniyetini devam ettirdiğini ima etmiştir. Ayrıca Sarkisyan bu ifadeyle Türkiye’nin sadece Ermenistan’ı değil, aynı zamanda tüm Kafkasya bölgesini ve dolayısıyla da dünyayı kutuplaştırarak tecrit ettiğini iddia etmiştir. Makalesinde Kafkasya’yı da oldukça hassas, kırılgan bir bölge olarak tanımlayan Sarkisyan Türkiye’nin böyle bir bölgeye “istikrarsızlık püskürttüğü” ve “sağlıklı gelişimine engel olduğu” gerekçesiyle eleştirmiştir:

Tarihi gerçeği bir kenara bırakırsak, demir perdenin son parçası olan Ermeni-Türk sınırı kapalı kalmaya devam ediyor. Bu, devamlı olarak stratejik anlamda dünyanın bu denli hassas kısmına istikrarsızlık püskürterek Kafkasya bölgesinin ve bölgesel entegrasyonun sağlıklı gelişimine engel olacaktır (**Avtorskaya statya Prezidenta Serja Sargsyana v gazete “International New York Times”, 24.09.2014**).

2.1.3.4. Avrupa Birliği Yolunda Engel: “Kapalı Sınır”

Bilindiği üzere, başta ABD ve Fransa olmak üzere, dünyanın birçok ülkesinde yoğun lobi faaliyetlerinde bulunan Ermeni diasporası AB organlarını da siyasi çıkarları için baskı aracı olarak kullanmakta, Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunların, Türkiye’nin AB’ye üyeliğine kabulüne engel teşkil etmesini istemektedirler (Kaya ve

¹¹⁶ Bilindiği üzere “demir perde” ifadesi Soğuk Savaş döneminde Sovyet iktidarı altında bulunan Doğu Bloku ülkeleri ile Batı Bloku ülkeleri arasındaki ayırıcı çizgiyi, iki cepheyi ifade etmek için kullanılmıştır. “Her ne kadar söz konusu ifade 5 Mart 1946 tarihinde Winston Churchill’in tarafından *Fultons Westminster College*’de yaptığı konuşma ile anılsa da, “demir perde” ifadesi ilk kez 1920’li yılların başında İskandinavya’da işçiler yöneticilerinin onları Doğu’dan gelen “sapkın fikirlerden” tecrit etmelerine karşı prosto etmeleri sırasında doğmuştur” (Falın, 2006).

Cengiz, 2017: 188-189) ve bu yönde faaliyetlerini etkili bir şekilde sürdürmeye devam etmektedirler.

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunduğu 1987 yılından günümüze kadar olan süreçte Avrupa Parlamentosu (AP) tarafından alınan bazı kararlarda, Ermeni lobilerinin hem AB organları hem de AB üyesi ülkelerin ulusal parlamentoları nezdinde yaptıkları girişimler ve oluşturdukları baskı sonucu sözde Ermeni soykırımı sorununa değinilmiştir (Özdal, 2014: 3'ten akt. Kaya ve Cengiz, 2017: 181)¹¹⁷. AP Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusundan üç ay sonra Haziran 1987'de "Ermeni Sorununa Siyasi Çözüm" başlıklı tavsiye kararında olayları "soykırım" olarak değerlendirmiş, Avrupa Komisyonu (AK) ise Türkiye'nin AB üyelik sürecindeki durumu ile ilgili ilerleme raporlarında Türkiye'deki azınlıkların durumu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerine odaklanmıştır (Kasım, 2014: 2).

AP'nin 28 Şubat 2002'de kabul ettiği "Ortaklık ve İşbirliği Antlaşmaları Çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri" ve 2 Şubat 2004 tarihli "Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikasına İlişkin Önerileri" adlı raporlarında inşa edilmekte olan boru hatlarının Ermenistan'ı by-pass ettiği de vurgulanırken, Türkiye'nin ticaret sınırlamalarını kaldırması ve kara sınırını açması suretiyle Ermenistan'a uygulanan "abluka"nın kaldırılması istenmiştir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin durumu ile ilgili gerek sonraki AP raporlarında gerekse diğer AB organlarında yapılan değerlendirmeler ve özellikle kullanılan "abluka" gibi ifadeler konunun iyi incelenmediğini ve/veya Ermeni lobisinin etkisini ortaya koymaktadır. Ancak Ermeni

¹¹⁷ AP'nin Ermeni lobilerinin ve bu lobilerle işbirliği içerisinde olan aynı zamanda AP'nin en büyük partisi olan EPP'nin etkisi altında kaldığı açıkça görülmektedir. EPP'nin desteği 1915 olaylarının Parlamento gündemine alınmasında ve söz konusu kararın çıkmasında etkili olmuştur. Oysa aynı AB, halen sürmekte olan Dağlık Karabağ'daki Ermenistan işgali için tepki vermemekte, aynı şekilde bir Avrupa toprağı olan Bosna Hersek'te yaşanan ve yargı organları tarafından da soykırım olduğu tescil edilen olaylar karşısında hiçbir adım atmamıştır. Bu durum dahi, AP'nin almış olduğu kararın tamamen siyasi saikler ile alındığını ortaya koymaktadır (Kaya ve Cengiz, 2017: 189).

iddialarını destekleyici açıklamalar ve Türkiye'ye yönelik AP kararları paralelinde çağrılar olsa da bağlayıcı kararlar noktasında çekinceli bir tavır sergilenmiştir (Kasım, 2014: 4-6)¹¹⁸. Bu bilgiler ışığında Sarkisyan da söylemlerinde Türkiye'nin AB üyelik sürecine olan tutumuna karşı olduğunu farklı şekillerde ortaya koymuştur.

24 Haziran 2008 tarihinde Rus politik çevre temsilcileri ve medya yöneticileriyle biraraya geldiği toplantıda Sarkisyan Türkiye'nin AB üyeliğini sonu gelmeyen istek, tutku anlamına gelen “hırs” olarak tanımlamasına karşın, Ermenistan için AB üyeliğini “toplumsal reform”, “teşvik” olarak ifade etmiştir. Türkiye ile “komşu” olduklarını söyleyen Sarkisyan Türkiye'nin “AB kriterlerini karşılamasından mutlu olacaktık” ifadesiyle Ermenistan'ın komşularına karşı iyi niyetli, pozitif bir ülke imajı çizerek saygınlık kazandırmaya çalışmıştır. Türkiye'nin AB kriterlerini karşılayamadığını iddia eden Sarkisyan bunu Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerinden sunarak ilişkiler açısından “öngörülebilirlik” ve “netlik” oluşturmadığı gerekçesiyle eleştirerek Türkiye'nin AB değerlerine uygun bir politika izlemediğine işaret etmiştir:

Türkiye'nin Avrupa hırslarını biz toplumun reformu için olası bir teşvik olarak ele alıyoruz. Bir komşu ülke olarak, biz Türkiye'nin AB kriterlerini karşılamasından mutlu olacaktık - bu ilişkilerde daha fazla öngörülebilirlik, daha netlik anlamına gelebilirdi (**Vıstupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche s predstavatelyami rossiyskikh politicheskikh krugov i rukovodstvom sredstv massovoy informatsii**, 24.06.2008).

06 Temmuz 2009 Yunanistan'a gerçekleştirdiği gezi sırasında Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı ile düzenledikleri ortak basın toplantısında yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye-Ermenistan arasındaki kapalı sınırları “Avrupa'nın tek kapalı kalan sınırı” şeklinde tanımlayarak bu durumdan hoşnut olmadıklarını ima etmiş ve Türkiye'yi sınırı kapattığı ve önkoşul öne sürdüğü gerekçesiyle eleştirmiştir.

¹¹⁸ İlginç olan raporda Türkiye'nin Ermenistan ile kara sınırını kapamasının nedeni olan Dağlık Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarının işgalinin sona erdirilmesi yerine, sadece işgal altındaki topraklarda Ermeni kontrolünün sürekli olacağı izlenimine neden olacak hareketlerden kaçınılmasının ifade edilmesidir ve Ermenistan'ın enerji projelerinden dışlanmasıyla Azerbaycan topraklarının işgal altında olmasının ilişkilendirilmemiş olmasıdır (Kasım, 2014: 4-5).

Zürih Protokolleri müzakere aşamasındayken Sarkisyan yaptığı açıklamada Türkiye'nin bu süreci uluslararası toplum önünde kendi saygınlığını korumak niyeti ile başlattığını iddia etmiştir. Türkiye'nin uluslararası toplumu yanıltmak amacı taşıdığını “şaşırtmak” kelimesiyle ifade eden Sarkisyan böylece sadece Ermenistan'ın değil, aynı zamanda uluslararası toplumun da kandırıldığını ima etmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin iyi niyetli olmadığına işaret eden Sarkisyan bu süreçte Ermenistan'ın kullanılmasına müsaade etmeyeceklerini net bir dil ile ifade etmiştir:

Biz Avrupa'nın tek kapalı kalan sınırını ortadan kaldırmak ve önkoşulsuz doğal ilişkiler kurmak istiyoruz. Ancak biz bu yolda müzakere sürecinin uluslararası toplumu şaşırtmak için kullanılmasına müsaade etmek niyetinde değiliz (**Sovmestnaya press-konferentsiya Prezidentov Armenii i Kipra**, 06.07.2009).

24 Nisan 2009 tarihinde *Russia Today* TV kanalına (Rusya) verdiği röportajda Sarkisyan Türkiye'nin Ermenistan ile kapattığı sınırı daha önce olduğu gibi bu kez de Avrupa'nın son kapalı sınırı olarak tanımlamıştır. Küreselleşmeyle birlikte sınırların mecazi anlamda ortadan kalktığı bir dönemde Avrupa'da sınırın kapalı olmasının kabuledilemez olduğuna işaret eden Sarkisyan böylece Türkiye'yi Avrupa'nın savunduğu değerlere yakışmayan bir tutum içinde olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir:

Bugün eğer siz Erivan'dan Türkiye tarafına doğru 15-20 km gidecek olursanız Avrupa'nın son kapalı sınırına takılırsınız (**İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana telekanalu “Russia Today”**, 24.04.2009).

07 Eylül 2009 tarihinde Hırvatistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Stjepan Mesic ile yaptıkları ortak basın toplantısında Sarkisyan Türkiye'nin Ermenistan'a abluka uyguladığı ve önkoşul öne sürdüğü gerekçesiyle eleştirmiştir. Türkiye ve Ermenistan'ı “iki komşu ülke” olarak konumlandığı konuşmasında Sarkisyan kapalı sınırın kabuledilmez olduğunu ifade ederek iki ülke arasındaki ilişkilerin kurulması için Türkiye'nin “ablukayı” kaldırması gerektiğini belirtmiştir.

Sarkisyan önkoşuldan bahsederken bunun Ermenistan tarafından işgal edilen Karabağ ile ilgili olduğu bilgisini ve Türkiye'nin sınırları neden kapattığı bilgisini örtük bırakarak Ermenistan'a yönelik yapılabilecek olası olumsuz değerlendirmeleri engellemeyi amaçladığı anlaşılmaktadır:

Biz Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik ablukanın kaldırılmasının ve iki komşu ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının herhangi bir önkoşuldan ileri gelemeyeceği konusunda karşılıklı anlayışımızı belirttik. Bu 21.yüzyılda iki komşu ülke arasındaki ilişkiler için kabuledilebilir tek seçenektir (**Vstupitelynoye slovo Prezidenta Sargsyana vo vremya sovmetnoy press-konferetsii s Prezidentom Respubliki Khorvatiya, 07.09.2009**).

11 Mart 2010 tarihinde *Le Figaro* gazetesine (Fransa) verdiği röportajda Sarkisyan hem Türkiye'yi hem de Ermenistan'ı “biz” zamiriyle ifade ederek her iki ülkenin de Avrupa'ya entegre olmak istediklerini, yani ortak bir amaç peşinden gittiklerine işaret etmiştir. Ancak devamındaki cümlede Sarkisyan “bu herhangi düşmanca eylemi dışlamaktadır” şeklindeki edilgen cümle yapısıyla Türkiye'nin Ermenistan'a “düşmanlık” beslediğini iddia etmiştir. Sarkisyan her ne kadar doğrudan Türkiye'yi ötekileştiren bir cümle kurmasa da, verdiği röportajda uluslararası otoritelere seslenerek bu konuda baskı kurulması gerektiğine göndermede bulunmuştur:

Her iki ülkemiz de, Avrupa ile ilişkilerini derinleştirmeye çalışıyor ve Avrupa ile ortak değerleri bölüşüyorlar. Bu herhangi düşmanca bir eylemi dışlamaktadır. Ve uluslararası toplum, bence bu konudaki kayda değer sözlerini söylemeli (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana frantsuzskoy “Le Figaro”, 11.03.2010**).

22 Mart 2010 tarihinde *Al Watan* gazetesine (Suriye) verdiği röportajda Sarkisyan edilgen cümle yapısıyla Türkiye'nin Ermenistan'a abluka uyguladığını ve bunun uluslararası mevzuata, BM Tüzüğüne vs. aykırı olduğunu ifade etmiştir. Böylece uluslararası otoritelere de seslenen Sarkisyan Türkiye'nin bu tutumuna son koyması için eleştirilmesi gerektiği yönünde bir anlam üretimi yapmıştır.

Sarkisyan Türkiye'nin bölgede ve uluslararası arenada önemli rol üstlenmeye çalıştığını söylerken aslında böyle bir role sahip olmadığını ima etmiştir. Devam eden Türkiye'yi geliştirmekte olan ekonomiye sahip Ermenistan'a ekonomik yaptırım uygulayan bir ülke olarak eleştiren Sarkisyan Ermenistan'ı yaptırımlara maruz kalan “mağdur” bir ülke olarak göstermiştir. Ermenistan ile Türkiye'nin “komşu ülkeler” olduğunu ifade eden Sarkisyan bu durumun bile Türkiye'yi yaptırım kararından vazgeçiremediğine işaret ederek uluslararası mevzuata aykırı davrandığı ve güçlü bir devlete yakışmayan bir tutum sergilediği gerekçesiyle eleştirmiştir. Böylece Sarkisyan Ermenistan'a dış tehdit olarak sunduğu Türkiye'yi BM Güvenlik Konseyi, G20 ve AB gibi kurumlara şikâyet ettiği görülmektedir:

Abluka yaptırım araçlarından başka bir şey değildir. Bu, sadece 21.yüzyılda yaşayan iki komşu ülkeye yakışmayan bir durum değil, aynı zamanda BM Tüzüğüne, uluslararası mevzuatın birçok normlarına da aykırıdır. Türkiye, bölgede ve uluslararası arenada giderek daha önemli bir rol üstlenmeye çalışmaktadır. Türkiye Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve G20 üyesi, Avrupa Birliği'ne üye olmaya çalışıyor. Bütün bunlar, geliştirmekte olan bir ekonomiye sahip komşu ülkeye karşı ekonomik yaptırımların tek taraflı olarak uygulanmasıyla kıyaslanamaz (*İntervyu Serja Sargsyana siriyskoy gazete “Al Watan”, 22.03.2010*).

01 Haziran 2010 tarihinde Rusya'nın Güney Federal Eyaleti'ne yaptığı ziyaret kapsamında Ermeni topluluğuyla biraraya gelen Sarkisyan burada da kapalı olan sınıra değinerek bu sınırı “Kafkasya'nın kapalı sınırı” olarak ifade etmek yerine “Avrupa'nın kapalı sınırı” olarak tanımlamış ve böylece Avrupa'ya göndermede bulunarak sınırın açılması hususunda gerekli desteği Avrupa otoritelerinden sağlamaya çalışmıştır. Ermenistan'ın üzerine düşenin gereğinden “fazlasını” yapmasına karşılık aynı çabayı Türkiye'nin göstermediğini “Türkiye buna hazır olmadı” ifadesiyle vererek zaman referansını hem Ermenistan hem de Türkiye ile ilgili iddialarına gerekçe olarak sunmuştur:

Zaman, Avrupa'nın son kapalı sınırını açmak için bizim kendi tarafımızca mümkün olan en fazlasını yaptığımızı, Türkiye'nin ise buna hazır olmadığını gösterdi (**Rabochiy vizit Prezidenta Serja Sargsyana v Rostov-na-Donu, 01.06.2010, Rechy Prezidenta Sargsyana na vstreche s predstavatelyami armyanskikh obshin Yujnogo Federalnogo okruga RF, 01.06.2010**).

22 Haziran 2010 tarihinde Federatif Almanya Cumhuriyeti'nde resmi seferde bulunan Sarkisyan Federal Kansler Angela Merkel ile yapmış olduğu görüşmede Avrupalı mevkidaşları ve yetkilileri ile her görüşmede olduğu gibi, bu kez yine kapalı olan Türkiye-Ermenistan sınırını Avrupa üzerinden sunarak “Avrupa’nın son kapalı sınırı” örtmecesesi ile tanımlamış ve Türkiye’yi Avrupa otoritelerine şikâyet etmiştir. Sarkisyan Ermenistan’ın uluslararası toplum ile eşit değerlere sahip olduğunu ve aynı tutum ve görüşü paylaştığını ima ederek politik kutuplaştırma yapmış ve Türkiye’yi sınırın açılmamasına gerekçe olarak göstermiştir. Sarkisyan Türkiye’yi eleştirdiği konuşmasında uluslararası çabaların yetersiz ve dolayısıyla da daha fazla çaba ve baskı gerektiği yönünde bir anlam üretimi yaparak otoritelere çağrıda bulunmuştur:

Avrupa’daki son kapalı sınırın açılmasına yönelik Ermenistan ve uluslararası toplumun çabaları Türkiye’nin süreci başka amaçlar için kullandığı ve mutabık kalınan anlaşma prensiplerinden feragat ettiğinden dolayı sonuçsuz kalmıştır **(Prezident Serj Sargsyan vstretilsya s Federalnım kantslerom Angeloy Merkely, 22.06.2010).**

Aynı ziyaret kapsamında Konrad Adanauer Vakfı’nda da konuşma yapan Sarkisyan kapalı sınırı Avrupa üzerinden konulaştırarak edilgen cümle yapısıyla Avrupa’nın tek kapalı sınırının “hala” zarfıyla henüz açılmadığına işaret etmiştir. Özellikle Avrupalı yetkililer ile yaptığı görüşmeler başta olmak üzere bulunduğu her ortamda sınırı “Avrupa’nın tek kapalı sınırı” örtmecesesi ile tanımlayan Sarkisyan böylece tüm Avrupalı otoritelerin dikkatini kapalı sınıra çekmeyi amaçlamaktadır:

Avrupa’nın hala yegâne kapalı sınırı Ermeni-Türk sınırı olmaya devam etmektedir **(Rechya Prezidenta Serja Sargsyana v fonde Konrada Adenauera, 22.06.2010).**

17 Ocak 2011 tarihlerinde Kıbrıs Rum Yönetimi’ne gerçekleştirdiği sefer sırasında Temsilciler Meclisi’nde yaptığı konuşmada Sarkisyan politik kutuplaştırma yaparak Türkiye’yi ötekileştirirken, Ermenistan’ı Avrupalı değerlere bağlı, diyalog ve müzakereden yana olan, komşularının istikrar ve refahından memnuniyet duyan bir ülke

olduğu gerekçesiyle olumluştur. Bilindiği üzere, Kıbrıs Rum Yönetimi 1 Mayıs 2004'te AB'ye üye olduktan sonra¹¹⁹ AB üyesi sıfatıyla Türkiye'nin AB üyeliği sürecine karşı çıkan ülkelerden birisidir. Sarkisyan bu bilinçten hareketle, Kıbrıs Rum Yönetimi'nde yaptığı konuşmalarda Türkiye'nin AB üyelik sürecini olumsuz etkileyecek retoriksel stratejilerden yararlanmaktadır.

Sarkisyan özellikle Ermenistan'ı “Avrupa değerlerinin taşıyıcıları” ve “Avrupa ailesinin bir parçası” olarak tanımlarken, Türkiye'nin bu tür özelliklere sahip olmadığını dilemek, arzu etmek anlamına gelen “sahip olmak isteriz” ifadesi ve bir şeyin olmasını istemek anlamına gelen “umuyoruz” fiilleriyle dile getirmiştir. Bir komşu olarak sorunları tehditle çözdüğünü ima eden Sarkisyan Türkiye'nin vizyon sahibi olmadığını ve AB üyeliğine uygun olmadığını işaret etmiştir:

Biz kendimizi Avrupa değerlerinin taşıyıcıları ve Avrupa ailesinin bir parçası olarak görüyoruz. Bugün Ermenistan, Avrupa kurumlarının yakın işbirliği ile büyük ölçekli reformlar uyguluyor. Tehditte değil, diyalog ve müzakereler yoluyla sorunları çözen komşulara, demokratik ve Avrupalı değerlere bağlı komşulara ilk biz sahip olmak isteriz. Türkiye'nin kendi istikrarlı kalkınması ve refahı için de bu değerlerin önemini anlayacağını ve takdir edeceğini umuyoruz (**Rechy Prezidenta Serja Sargsyana v Palate Predstaviteley Respubliki Kipr**, 17.01.2011).

Aynı program kapsamında ertesi gün, 18 Ocak 2011 tarihinde bu kez Yunanistan'a gerçekleştirdiği resmi sefer sırasında medya temsilcileri ile biraraya geldiği brifingte Sarkisyan Yunanlı mevkidaşını ve Yunanistan'ı “ortaklarımız” olarak konumlandırmıştır. Her ne kadar Yunanistan'ın Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olmadıklarını belirtmesi üzerine Sarkisyan konuşmasında “sevindim” fiiliyle memnuniyet duyduğunu söylese de, devamında Türkiye'yi tarih konusu üzerinden “geçmişi” diyerek soykırımı ve “komşularıyla uygar etkileşim” ifadesiyle de Yunanistan ve Ermenistan ile iyi ilişkilere sahip olmadığını ima ederek ötekileştirmekte ve olumsuz sunmaktadır. Sarkisyan'ın geçmişe değinmesi Osmanlı İmparatorluğu

¹¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/cyprus_en. Erişim Tarihi: 12.02.2016.

döneminde Türklerin gayrimüslim tebaaya mensup Rum ve Ermenilere karşı soykırım iddialarına göndermede bulunarak hem Pontos hem de Ermeni soykırımlarının AB üyeliği yolunda bir engel olarak konumlandığı dikkat çekmektedir. AB kriterlerine uyması halinde “öngörülebilir” komşuya sahip olacağız şeklindeki ifadesiyle Sarkisyan aslında Türkiye’nin bu kriterlere uymadığını iddia etmiştir. Sarkisyan AB kriterlerine uygun olmayan Türkiye’nin iyi bir komşu olmayacağını varsaymıştır:

Ben ortaklarımızın da Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılmasına karşı olmadıklarını duyduğuma sevindim, ama bu hedefe götüren yol kendi geçmişinden ve komşuları ile uygar etkileşiminden geçmektedir. Ve Türkiye Avrupa kriterlerine uyduğunda biz çok daha öngörülebilir komşuya sahip olacağız (**Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana vo vremya brifinga dlya predstaviteley SMİ v ramkakh gosudarstvennogo vizita v Grecheskuyu Respubliku**, 18.01.2011).

13 Nisan 2011 tarihinde Slovenya Cumhuriyeti’ne gerçekleştirdiği resmi ziyaret çerçevesinde Slovenya Devlet Başkanı ile düzenledikleri ortak basın toplantısında yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerini Türkiye’nin AB üyeliği üzerinden değerlendirmiştir. 01 Mayıs 2004 tarihinden itibaren AB üyesi olan Slovenya’da ¹²⁰ yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye’yi uluslararası taahhütlere uymayan, Avrupa değerlerine yakışmayan bir ülke olarak konumlandırarak eleştirmiştir.

Sarkisyan konuşmasında her ne kadar Türkiye’yi “komşu” olarak tanımlasa da, Türkiye-Ermenistan arasındaki kapalı sınırı AB’nin en önemli unsurlarından biri olan “serbest dolaşım” ilkesiyle ilişkilendirerek AB’ye uygun politika izlemediği gerekçesiyle sorgulayıcı söylem üzerinden ötekileştirmiştir. Böylece Sarkisyan AB üyesi bir ülkenin Devlet Başkanına Türkiye’yi kötüleyerek AB üyeliğini engellemeye olmaya çalışmıştır:

¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/slovenia_en. Erişim Tarihi: 12.06.2016.

Avrupa'ya girmek için çaba gösteren bir diğer komşumuz Türkiye uluslararası taahhütlerde bulunduğu halde sınırları açmak istemiyor. Ne yani komşularımız Avrupa değerler sisteminin özünü serbest dolaşım oluşturduğunu bilmiyorlar mı? (**Ofitsialniy vizit Prezidenta Serja Sargsyana v Respubliku Sloveniya, 13.04.2011; Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana vo vremya sovmestnoy press-konferetsii s Prezidentom Respubliku Sloveniya, 13.04.2011).**

22 Haziran 2011 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde yaptığı konuşmada Sarkisyan “gelecek nesillere problem bırakmamaya hazırız” cümlesiyle Ermenistan'ı mevcut sorunları çözmekten yana, barışçıl bir ülke olarak sunmuştur. Sarkisyan edilgen cümle yapısıyla Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkinin sadece iki egemen devletten ziyade bölge ve Avrupa'yı da etkilediğini ifade ederek sınırların açılması gerektiği görüşüne meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Sarkisyan sınırların açılarak Ermenistan ablukasının sonlandırılması için üstü örtük olarak uluslararası otoritelere özellikle de konuşma yaptığı Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'ne çağrıda bulunmuştur:

Yine de, gelecek nesillere problem bırakmamaya hazırız. Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin çözümü sadece Ermeniler ve Türkler için değil, aynı zamanda bölgede ve hatta tüm Avrupa'da da barış, istikrar ve işbirliği atmosferinin kurulması açısından da önemlidir. Ermenistan'ın yasadışı ablukasını sona ermeli (**Rechya Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana na Parlamentskoy Assambleye Soveta Yevropı, 22.06.2011; Prezident Serj Sargsyan prinyal uchastiye v plenarnom zasedanii PASE, 22.06.2011).**

30 Kasım 2012 tarihinde *European People's Party* (EPP) Doğu Ortaklığı Liderleri Zirvesi'nde yaptığı konuşmada Sarkisyan Ermenistan'ı abluka uygulanan mağdur ülke olarak gösterirken Türkiye'yi AB'ye üye olmaya çalışan bir ülkeye yakışmayan bir tutum sergilediği gerekçesiyle eleştirmiştir.

Bilindiği üzere, Doğu Ortaklığı AB'nin Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Moldova ve Ukrayna'yı politik ve ekonomik planda destekleyerek işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Sarkisyan AB ile entegrasyon süreci devam eden Ermenistan'a karşı Türkiye'nin bu tutumunun kabuledilmez olduğuna işaret etmiştir. Kapalı sınırları

“Avrupa’nın son kapalı sınırı” örtmecesi ile tanımlayan Sarkisyan Türkiye’nin AB üyelik sürecini olumsuz etkileyecek söylemlerde bulunarak AB ülkelerine üyelik kozunu kullanarak sınırların açılması için baskı yapmaları çağrısında bulunmuştur:

Bizi, Avrupa Birliği üyeliği için çabalayan Türkiye’nin Doğu Ortağı olan Ermenistan’ı kanunsuz ablukası gerçeği rahatsız etmiyor olamaz. Biz Avrupa’nın bu son kapalı sınırının derhal ve önkoşulsuz açılması gerektiğine eminiz (**Zayavleniye Prezidenta RA**, 30.11.2012; **Predsedatelya RPA Serja Sargsyana po okonchanii Yerevanskogo sammita liderov Vostochnogo partnerstva ENP**, 30.11.2012).

01 Aralık 2012 tarihinde Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso ile biraraya geldiği görüşmede Sarkisyan Türkiye’yi G20 üyesi olan ve AB’ye üyelik süreci devam eden bir ülkeye yakışmayacak bir tutum sergilediği gerekçesiyle eleştirmiştir. Sarkisyan Ermenistan’ın da Doğu Ortağı olduğu bilgisini vererek AB’nin Ermenistan’a sahip çıkması gerektiğinin sinyalini vermiştir. Türkiye’nin uluslararası hukukun temel ilke ve normlarını ihlal ettiğini otoritelere şikayet eden Sarkisyan kapalı sınırları tanımlamak için “bölücü hatlar” metaforunu kullanarak Avrupa’yı ayırdığına işaret etmiştir. Sarkisyan Türkiye’nin sınırını kapalı tutarak Avrupa’yı bölen bir ülkenin AB’ye uygun olmayan bir profil çizdiğini ima etmiştir:

Biz, ekonomik kalkınma amacıyla oluşturulan “Büyük Yirmi” üyesi olan ve Avrupa Birliği üyelik başvurusunda bulunan Türkiye’nin tek taraflı ve kanunsuz olarak Doğu Ortağı olan Ermenistan sınırını kapalı tutmasını normal karşılayamayız. Bu yalnızca sıradan bir ortaklık mantığına aykırı değil, aynı zamanda uluslararası hukukun temel ilke ve normlarını da ihlal ediyor. Avrupa’da sınırlar bölücü hatlar olarak kullanılmamalıdır (**Prezident Serj Sargsyan prinyal Predsedatelya Yevropeyskoy Komissii Jose Manuel Barroso**, 01.12.2012; **Zayavleniye Prezidenta Serja Sargsyana o rezulytatakh vstrechi s Predsedatelem Yevropeyskoy Komissii Jose Manuel Barroso vo vremya vstrechi s predstavityami SMİ**, 01.12.2012).

15 Ocak 2013 tarihinde Ermenistan Savunma Bakanlığı’nda yaptığı konuşmada Sarkisyan Ermenistan’ı olumlu çağrışım yapan “barışsever”, “ilerici”, “uzak görüşlü” sözcükler ile tanımlamasına karşın Türkiye’yi “Avrupa’nın yegane kapalı sınırını kilit altında tutmaya devam eden” ve “uluslararası taahhütleri yerine getirmeyen” bir ülke olarak olumsuz sunmuştur. Böylece Sarkisyan AB’ye üyelik sürecinde bulunan

Türkiye’yi sınırları kapalı tutmak suretiyle Avrupa değerlerini hiçe sayan ülke olduğuna işaret etmiştir.

Konuşmasında sözde empati yaparak bölge güvenliğini ön plana çıkaran Sarkisyan sınırları açma politikalarına meşruiyet kazandırarak Ermenistan’ı saygın bir ülke olarak göstermeye çalışmıştır. Sarkisyan Zürih Protokolleri sürecinin başarısızlığı altındaki nedenden bahsederken “herkese malumdur” ifadesi ile Türkiye’nin Karabağ önkoşuluna göndermede bulunmuş ve böylece Türkiye’nin kendi başına hareket etmediği ve süreçte Azerbaycan’ın varlığını ima etmiştir:

Barışsever, ilerici ve uzak görüşlü bir halk olarak biz komşularımızla barış içinde birarada yaşamak ve doğal gelişim yolunda hareket etmek için bölgemizde karşılıklı güven ortamının oluşturulmasının öneminin farkındayız. Sırf bu bilinçle biz Türkiye ile ilişkilerin çözüm süreci başlattık. Bu sürecin akıbeti ve Türkiye’nin Avrupa’nın yegâne kapalı sınırını kilit altında tutmaya devam ederek kendi üzerine aldığı taahhütlerden hangi şartlarda uzaklaştığı herkese malumdur (**Pod predsedatelstvom Prezidenta Serja Sargsyana v Ministerstve oboroni RA provedeno zasedaniye v rasshirennom sostave, 15.01.2013; Rechy Prezidenta Serja Sargsyana na sostoyavshemsya v Ministerstve oboroni RA rasshirennom zasedanii, 15.01.2013**).

25 Haziran 2013’te Polonya ziyareti sırasında Devlet Başkanı Borislav Komorowski ile düzenledikleri ortak basın toplantısında yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye’yi sınırları “bağımsızlığımızın ilk günlerinde” kapattığı gerekçesiyle eleştirirken, Ermenistan’ı “mağdur” göstermiştir. Retoriksel strateji olan zaman vurgusu yapan Sarkisyan Türkiye’nin komşularıyla rutin ilişkiler yürütebilecek “21.yüzyıla” yakışır modern bir devlet olmadığını iddia etmiştir.

Sarkisyan Ermenistan’ın AB ile “karşılıklı pazar erişimi”, “insanların serbest dolaşımı” konularını görüşürken AB Gümrük Birliği ile arasındaki engelin Türkiye’nin bu tutumu ile ilişkilendirmiştir. 01 Mayıs 2004’te AB’ye üye olan Polonya’da yaptığı görüşmede Sarkisyan sınırları kapalı tutan Türkiye’nin bu tutumunu “kabuledilmez” olarak nitelendirerek “kapsamlı ve net değerlendirme” yapılması için otoritelere çağrıda

bulunmuştur. Böylece Sarkisyan Ermenistan'ın AB ile bütünleşmesinde engel olarak konumlandığı Türkiye'nin AB üyelik sürecini olumsuz yönde etkileyeceğini iddia etmiştir:

Yeniden Avrupa'ya girmek için çaba gösteren ve AB Gümrük Birliği üyesi olan bir diğer komşumuz Türkiye, bağımsızlığımızın ilk günlerinden beri sınırlarımızı kapattı ve 21.yüzyılda komşular arasında rutin sayılan ilişkileri reddetmektedir. AB ile müzakerelerimizin eksenini karşılıklı pazar erişimi, insanların serbest dolaşımı iken aynı zamanda Ermenistan ile AB Gümrük Birliği sınırı kilitli kalmaya devam ediyor. Biz bunun kabuledilemez olduğu ile ilgili kapsamlı ve net bir değerlendirme bekliyoruz (**Zayavleniye Prezidenta Serja Sargsyana vo vremya sovmestnoy press-konferetsii s Prezidentom Polshi**, 25.06.2013).

11 Temmuz 2013 tarihinde EPP Doğu Ortaklığı Liderleri Zirvesi'nde yaptığı konuşmada Sarkisyan Ermenistan'ın Doğu Ortaklığı'nın bir üyesi olarak AB'ye üyelik süreci devam eden Türkiye tarafından sınırlar kapatılmak suretiyle mağdur edilen bir ülke olduklarını söyleyerek mağduriyet algısı oluşturmuştur. Modern bir oluşum olan Avrupa'da bölücü hatların olmasının kabuledilemez olduğuna işaret eden Sarkisyan bu konuya son verilmesi gerektiğine ilişkin otoritelere çağrıda bulunmuştur.

Sarkisyan Türkiye'nin sınırları kapatarak Ermenistan ile AB arasındaki ilişkiyi de kötü yönde etkilediğini iddia ederek Serbest Bölge, Kapsamlı Serbest Ticaret ve Gümrük Birliği Anlaşmalarının tam anlamıyla uygulanamayacağını ifade etmiştir. Kapalı sınırlar konusunu “çok önemli” olarak tanımlayan Sarkisyan AB'nin sınırları açması için Türkiye üzerinde baskı kurulması gerektiğini ima etmiştir:

Bu Ortaklık, bölücü hatların nihai olarak ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Doğu Ortaklığı çerçevesinde Ermenistan için kapalı sınırlar uygulamasına son verilmesi çok önemlidir. Avrupa Birliği ile şu an devam eden Serbest Bölge ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması, bugün kapalı olan Ermenistan-Türkiye sınırı nedeniyle yürürlüğe girdikten sonra tam anlamıyla uygulanamaz. Biz, Avrupa Birliği'nin kapalı sınırlar konusuna ciddi bir şekilde değinmesi gerektiğini düşünüyoruz çünkü bunların mevcudiyeti halinde AB Gümrük Birliği ile ticaret yapma etkili olamaz (**Prezident Serj Sargsyan v Kishineve prinyal uchastiye v sammite liderov Vostochnogo partnerstva ENP**, 11.07.2013).

30 Ocak 2014 tarihinde Çek Cumhuriyeti Devlet Başkanı Miloš Zeman ile biraraya geldiği ortak basın toplantısında Sarkisyan edilgen cümle yapısıyla Türkiye'nin AB üyesi olması için öncelikle Ermenistan ile olan kapalı sınırları açması gerektiğine yönelik bir anlam inşa etmiştir. AB üyesi bir ülkenin sahip olması gereken nitelikleri sıralayan Sarkisyan Türkiye'nin AB'ye yakışmayan bir ülke olduğunu ima etmiştir.

Sarkisyan Türkiye'nin AB üyeliğini soykırım konusu ile ilişkilendirerek AB üyesi bir ülkenin kendi tarihiyle yüzleşmesi ve dolayısıyla da soykırımı tanınması gerektiğine işaret etmiştir. Sarkisyan Türkiye'yi kendi geçmişinden “korkan” bir ülke olarak konumlandırırken soykırım iddiasına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Konuşmasının devamında Sarkisyan “Türkiye'nin AB üyeliğinin üye ülkelerin işi olduğunu” söylese de, değindiği konuların Türkiye'nin üyeliğini olumsuz etkileyebilecek olması gerçek tutumunu gözler önüne sermektedir. Her ne kadar Sarkisyan Türkiye'nin AB üyeliği konusuna karışmadıklarını ima etse de, kurduğu cümleler aksini ortaya koymaktadır. Sarkisyan'ın bu konuyu 01 Mayıs 2004'ten beri AB üyesi olan Çek Cumhuriyet'inde ve Çek Devlet Başkanı Zeman ile biraraya geldiği toplantıda seslendirmesi, aynı zamanda hem sınırların açılması hem de soykırımın tanınması için otoritelere çağrıda bulunduğunu da göstermektedir:

Ermenistan için Türkiye'nin AB üyeliği her şeyden önce sınırların açılması anlamına geliyor. Elbette, demokratik, öngörülebilir bir ülke ile iş yapmak çok daha kolay olacak bizim için, ancak Avrupa Birliği'ne üye olmak tam da bu anlama gelir. Bizler, yıllar önce olduğu gibi, bugün hala Ermenistan Cumhuriyeti ile Türkiye'nin önkoşulsuz ilişkiler kurması gerektiğini düşünüyoruz ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği bu koşulları yaratır. (...) Ayrıca Türkiye'nin üyeliği, Türkiye'nin korkusuzca kendi tarihi ile yüzleşmesi için yeterli zemin oluşturduğuna da inanıyorum; çünkü Avrupa Birliği üyesi ülke böyle yapar. Bu çok güzel bir örnektir. Eğer özetlemek gerekirse, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasının öncelikli olarak üye ülkelerin işi olduğunu söylemeliyim, ama bizim tutumumuz seslendirdiğim gibidir (**Sovmestnaya press-konferentsiya Prezidenta Serja Sargsyana i Prezidenta Chekhii Milosa Zemana**, 30.01.2014).

24 Nisan 2014 tarihinde Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı'nın Beşinci Yıldönümü nedeniyle Çek Cumhuriyeti'nin başkenti Prag'da düzenlenen yüksek düzeyli görüşmede konuşma yapan Sarkisyan kapalı sınırları bir kez daha “Avrupa'nın kapalı sınırı” örtmecesini ile tanımlayarak bunun Avrupa güvenliği bakımından sorun teşkil ettiğini iddia etmiştir. AB üyelik süreci devam eden Türkiye'nin bu tutumunun AB değerleriyle çatıştığını ifade eden Sarkisyan bunu “paradoks” olarak tanımlayarak AB'ye mesaj göndermiş ve üyelik müzakere süresinin gözden geçirilmesi gerektiğini ima etmiştir.

Sarkisyan Türkiye'nin bir yandan üye olmaya çalışırken diğer yandan AB değerleriyle çelişen bir tutum sergilese de AB'ye uygun bir aday olmadığına işaret etmiştir. Sarkisyan Türkiye'nin kapalı sınırları “sıkıca kapattı” metaforu ile ifade ederek açılma ihtimalinin zayıf olduğuna işaret etmiş ve böylece Türkiye'yi AB'ye şikâyet etmiştir:

Çözülemeyen Ermeni-Türk ilişkileri ve Avrupa'nın son kapalı sınırı tüm Avrupa güvenliğinin hassas bileşeni olarak kalmaya devam etmektedir. Paradoksal olsa da, gerçek şu ki, Avrupa Birliği'nde sınırlar çoktan tarih, serbest dolaşım ise temel prensip olurken AB'ye üyelik başvurusunda bulunan Türkiye komşu ülkenin sınırını sıkıca kapattı (**Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche visokogo urovnya po sluchayu pyatiletiya Vostochnogo partnerstva**, 24.04.2014).

16 Şubat 2015 tarihinde Sarkisyan protokolleri Ermenistan Parlamentosundan geri çektiğine dair yazıda kapalı sınırları Avrupa ile ilişkilendirerek bir kez daha “Avrupa'nın son kapalı sınırı” metaforu ile ifade etmiştir. Böylece sürecin iki ülke arasında münferit bir konu olmasından ziyade Avrupa'yı da ilgilendirdiğinden dolayı AB ülkelerinin müdahil olmaları gereken bir durum olduğuna işaret etmiştir. Sarkisyan Türkiye'nin protokolleri onaylayacağından tam emin olmadıklarını “başarısız ilerlemesi seçeneğine hazırдық” ifadesiyle Ermenistan'ı “haklı” göstermeye çalışırken, Türkiye'yi uluslararası taahhütlere uymayan bir ülke şeklinde sunmuştur.

Sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasında Türkiye’yi “kabahatli” sıfatıyla suçlu ve kusurlu taraf olarak sunan Sarkisyan kendilerinin “dürüst olduklarını” söyleyerek uluslararası toplumu buna şahit kılmıştır. Başlarda süreci bir fırsat olarak tanımlayan Sarkisyan Türkiye’nin onay sürecini uzatması üzerine bu kez “kaçırılmış fırsat” olarak tanımlaması sürece atfettiği önemi gözler önüne sermektedir:

Biz protokollerin onaylanması aracılığıyla ilişkilerin tam kapsamlı çözümüne olduğu gibi, bunların başarısız ilerlemesi seçeneklerine de hazırдық çünkü saklamamız gereken bir şey yoktu ve uluslararası topluma böylece Avrupa’nın son kapalı sınırının neden hala açılmadığı ve kaçırılmış fırsatın aslında taraflardan hangisinin kabahatli olduğu anlaşılır olacaktı (**Prezident Respubliki otzıvayet iz Natsionalnogo Sobraniya protokoli Armeniya-Turtsiya**, 16.02.2015).

2.1.3.5. İddiaları Meşrulaştırma Çabası: “Ermeni Soykırımı” (Tarih Komisyonu) ve “Doğu/Batı Ermenistan”

24 Haziran 2008 tarihinde Zürih Protokollerine giden süreç kapsamında Rusya’nın siyasi çevre ve medya temsilcileri ile biraraya geldiği görüşmede Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkileriyle ilgili protokollerde öngörülmesi düşünülen Tarih Komisyonu ile ilgili konuşurken soykırımı “oldukça bariz ve yaygın olarak tanınan gerçeklik” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlamasıyla Sarkisyan soykırımı şüpheye yer bırakmayacak kadar fiilen işlendiği gerçeğine işaret ederken komisyonun diplomatik ilişkiler kurulmadan önce oluşturulmasının mantıksız olduğu yönünde bir anlam üretimi yapmıştır. Bu da Ermenistan’ın sınırların açılmasını ne kadar istediklerine işaret etmektedir. Türkiye’nin Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurmamak için Tarih Komisyonu adı altında bir araç uydurduğunu “saptırmak” fiiliyle ima eden Sarkisyan Türkiye’nin soykırım gerçeğine ve bu suretle de protokollerin müzakere sürecine gölge düşürmeye çalışmakla eleştirmiştir:

Türkiye tarafından soykırım ile ilgili tarihi gerçeklerin araştırılması için uzmanlardan oluşan bir komisyon kurulması yönünde öneri seslendi. Hatta oldukça bariz ve yaygın olarak tanınan gerçeklik olsa bile yapılan herhangi çalışmalara karşı değiliz. Ancak böyle bir komisyon diplomatik ilişkilerin kurulmasından ve iki devletimiz arasında sınır açıldıktan sonra daha mantıklı olurdu. Aksi takdirde, bu diyalogu saptırmak için sadece bir araç olacaktır (**Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche s predstavatelyami rossiyskikh politicheskikh krugov i rukovodstvom sredstv massovoy informatsii**, 24.06.2008).

09 Temmuz 2008 tarihinde protokoller henüz imzalanmadan önce *The Wall Street Journal*'a (ABD) verdiği röportajda Sarkisyan protokollerin ön müzakere sürecinde politik kutuplaştırma yapmaksızın ilişkilerin normalleşmesi halinde Tarih Komisyonu ve diğer konular olarak genelleştirdiği soykırım iddiasının müzakere edilebileceğini varsaymıştır. Sarkisyan ilişkilerin normalleşmesini bir “fırsat” olarak tanımlarken, soykırım iddiasını “en hassas tarihi mesele” metaforu ile hem konunun Ermenistan açısından önemine göndermede bulunmuş hem de protokollerin müzakere sürecinde konuyla ilgili sorun yaratabilecek olası durumlardan kaçınmayı amaçlamıştır. Türkiye-Ermenistan arasındaki her türlü konunun “diyalog” yoluyla görüşülebileceğini ifade eden Sarkisyan böylece Ermenistan’ı barışçıl bir ülke olarak konumlandırmış ve olumlu sunmuştur:

Politik ilişkilerin normalleşmesi komisyonun oluşturulması, Ermenistan ve Türkiye’yi ilgilendiren tüm karmaşık konuları müzakere etme fırsatını doğuracaktır. Biz bu tür ilişkiler olmadan somut sonuçları saptayamayız. Sadece bunların temelinde biz etkili bir diyalog kurabilir, en hassas tarihi meselelere değinebiliriz (**Statya prezidenta Serja Sargsyana v “The Wall Street Journal”**, 09.07.2008).

03 Eylül 2008 tarihinde Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Merkez Yönetim kadrosu ve diplomatik kurum temsilcileriyle yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye’nin öne sürdüğü “Karabağ” önkoşulu bilgisini örtük bırakarak ilişkilerin normalleşmesine başlanması gerektiğini belirtmiştir. Sarkisyan “geçmişini unutmadan geleceğe bakmalı” örtmecesi ile 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleştiğini iddia ettikleri soykırım konusuna işaret ederek Türkiye ile ilişkilerde bu unsurun varlığını hep koruyacağını ima etmiştir. Soykırım iddiasını “en acı konu” metaforu ile tanımlayan

Sarkisyan ilişkilerin normalleşmesi sürecinde diyalog yoluyla bu konunun tartışılabilceğini belirterek Ermenistan'ı barış ve diyalogdan yana bir ülke olduğuna işaret etmiştir.

Geçmişini unutmadan, geleceğe bakmalı, karşılıklı menfaate dayalı gündemi oluşturmali ve önkoşulsuz temaslara başlamalıyız. Diyalog koşullarında, her türlü, hatta en acı konuları bile tartışmak mümkün olacaktır (**Vıstupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na ejegodnom sobranii predstaviteley diplomaticheskikh vedomstv, rukovoditeley konsulskikh vedomstv strani za rubejom i glav otdeleniy tsentralnogo apparata MİD RA, 03.09.2008**).

14 Eylül 2008 tarihinde *Radikal* gazetesine (Türkiye) verdiği uzun röportajda Sarkisyan Türkiye ile Ermenistan arasında tartışma konuları ile ilgili çok sayıda etken cümle kurmuştur. Sarkisyan toprak talebi konusunun suni olarak Türkiye tarafından yaratıldığını ve sanki Ermenistan tarafından yaratılmış gibi servis edildiğini ima ederek Türkiye'nin Ermenistan'ı karalamaya çalıştığını ve “Batı Ermenistan”, “Doğu Ermenistan” tanımlamalarının tarihsel süreçte oluşan yer adları olduğunu iddia etmiştir. Tarihten örnekler vererek kendi görüşünü inandırıcı kılmaya çalışan Sarkisyan tarih konusu üzerinden “Batı Ermenistan”, “Doğu Ermenistan” iddialarına meşruiyet kazandırmak için “Bu jargon değil. Bu bir terimdir” diyerek tanımlamaların aynı grup veya topluluğun kendi aralarında kullandıkları özel bir dil veya ağız değil, bilim, sanat, meslek vs. alanına ait kavramları kapsayan anlam olduğuna ve dolayısıyla tarihsel süreçte oluştuğuna işaret etmiştir.

Tarihsel süreçte oluşan toponimlerin (yer adları) günümüzde tarihsel bir olgu olarak varlığını koruduğunu söyleyen Sarkisyan bu örtmece ile tanımlamaların Ermenistan'ın iddiası olduğuna dair görüşleri çürütmek amacıyla “Doğu Ermenistan Cumhuriyeti” ifadesini kullanmadıklarını iddia etmiştir. Oysa Sarkisyan bu tanımın bile kendi başına bir iddia olduğu, bölünmüşlüğe işaret ettiği ve Ermenistan tarafından kabul edilemeyeceğine dair bilgisini örtük bırakmıştır. “Doğu Ermenistan Cumhuriyeti”

kavramıyla iddianın asılsız olduğunu gerekçelendiren Sarkisyan bu kavramın da aslında bir iddiaya işaret ettiği gerçeğini örtük bırakmıştır.

İddiaların Ermenistan ve dolayısıyla da Ermeni yetkililer tarafından asla öne sürülmediğini tekrarlayan Sarkisyan “her koşulda, diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra her konuda konuşulabilir” cümlesi ile protokollere giden süreçte bu konuda daha fazla konuşarak olası olumsuz eleştirilere engel olmak suretiyle sürece zarar vermek istemediğine işaret etmektedir. Yine aynı şekilde tarihsel olaylardan ve ülkelerden örnekler vererek savlarını destekleyen Sarkisyan bu tarz iddiaların diplomatik ilişkilerin kurulmasına engel olmaması gerektiğine göndermede bulunmuştur. Oysa soykırım ile ilgili Ermenistan Devlet Başkanlığının resmi web sayfasında yer alan yazıda Ermenilerin Batı Ermenistan’dan kovulduğunun belirtildiği cümlede Batı Ermenistan ifadesinin yanında parantez içinde “Doğu Türkiye” yazılmıştır¹²¹. Aynı şekilde 23 Ağustos 1990 tarihinde dönemin Ermenistan Yüksek Şurası Başkanı Levon Ter-Petrosyan’ın imzaladığı Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinin 11.maddesinde de “Ermenistan Cumhuriyeti Osmanlı Türkiye’si ve Batı Ermenistan’daki 1915 yılı Ermeni soykırımının uluslararası tanınmasını desteklemektedir” denilmektedir¹²². Böylece her iki yazıda Türkiye’nin doğusunun tarihsel süreçte Ermenistan toprağı olduğuna işaret edilmektedir.

Aynı röportaj kapsamında Sarkisyan ikili ilişkilerde sorun teşkil eden ve Ermenistan’ın Türkiye ile yürüttüğü dış politikasının ana konusunu oluşturan soykırım iddiasına değinirken bunu ilişkilerde önkoşul yapmayacakları söylemesi, bu konuyu ilişkilerden bağımsız gördüklerine işaret etmektedir. Sarkisyan her ne kadar soykırım konusunu önkoşul olarak görmediklerini belirtmişse de, soykırımın yaşandığını bir kez

¹²¹ Bkz <http://www.president.am/ru/genocide/>. Erişim Tarihi: 12.03.2015.

¹²² Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.gov.am/ru/independence/>. Erişim Tarihi: 12.03.2015.

daha teyit etmiştir. Bununla birlikte, zaten Ermenistan soykırım iddiasının uluslararası platformda tanınması için yoğun çalışmalarını sürdürmektedir. Başarı sağladıkları da söylenen iddiayı sınırların açılması için önkoşul yapmanın anlamsız olduğunu ima etmiştir.

Bir sonraki cümlede Sarkisyan soykırım ile ilgili protokollerde oluşturulması öngörülen komisyona değinirken “eğer soruyu öldürmek istiyorsan, bir komisyon yarat” şeklinde resmiyeti bozan bir ifadede bulunarak komisyon oluşturmanın gereksiz olduğuna dikkat çekmiştir. Bir konuyla ilgili bir komisyonun oluşturulması bir şeylerin gizlenmesi, müzakere sürecinin uzaması ve baltalanması, herhangi bir sonucun elde edilememesi gibi başarısız çalışma silsilesi anlamına geldiğini ima eden Sarkisyan sorgulayıcı söylem üzerinden tarihten ve ülkelerden örnek vererek komisyonun gereksiz olduğu yönündeki görüşlerini güçlendirmeye ve inandırıcı kılmaya çalışmıştır.

Sarkisyan komisyonun oluşturulması için “elverişli koşullar” olarak tanımladığı diplomatik ilişkilere atıfta bulunmuştur. Diplomatik ilişkilerin kurulmasını komisyonun oluşturulması ve çalışabilmesine gerekçe olarak sunan Sarkisyan böylece sınırların açılması gerektiği görüşlerine meşruiyet kazandırmayı amaçlamıştır:

Biliyor musunuz, toprak talepleriyle ilgili olarak konuşan herhangi bir Ermeni yetkiliyi hatırlamıyorum. Ancak tam tersini çok hatırlıyorum. Ve bence belli kişilerden ya da partilerden konuşmak doğru değil, çünkü Türkiye’de Ermenistan’ı bir devlet olarak görmeyen vatandaşların, partilerin olduğuna eminim. (...) Türk yetkililerden defalarca “Batı Ermenistan”, “Doğu Ermenistan” kavramlarıyla ilgili konuyu duyduğumdan yola çıkarak biliyor musunuz bu konuyla ilgili daha fazla şey söyleyebilirim. Benim için her zaman garipti ve her zaman anlatmaya çalıştım: “Batı Ermenistan” ve “Doğu Ermenistan” toponimidir ve bu yer adları ve bu formülasyonlar 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren günümüze ulaşmıştır. Ve şimdi, bu yer isimlerini ya da eşdizimleri unuttuğumuzu söylemek, Kiev Rusyası, Osmanlı İmparatorluğu, Sparta vs’nin unutulması iddiasında bulunmakla aynı şeydir. Soruyu bu şekilde sormanın meşru olduğunu düşünmüyorum. Bu jargon değil. Bu bir terimdir. Eğer biz bu terminolojiyi esas alsaydık, “Ermenistan Cumhuriyeti” demezdik, “Doğu Ermenistan Cumhuriyeti” derdik. (...) Ben mecburen tekrarlamak zorundayım: hiçbir Ermeni yetkili Türkiye’ye karşı herhangi toprak iddiasında bulunmadı. Türkiye’nin burada belirli itirazlarının olup olmadığını bilmiyorum. Her koşulda, diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra her konuda konuşulabilir. Muhtemelen, Rusların Çin’le, muhtemelen şimdi de Japonya’yla bu gibi sorunlarının olduğunu biliyorsunuz ve onlar bu konular çözülene kadar diplomatik ilişkilerini kesmiyorlar. Fakat

yine tekrar ediyorum, hiçbir Ermenistan yetkilisi böyle bir açıklamada bulunmadı. (...) Dünyada soykırım olduğuna emin olmayan tek bir Ermeni yok. Ancak Türkiye'nin soykırımı tanımasını ilişkilerimizi kurmamız veya geliştirebilmemiz için bir önkoşul olarak görmedik. İşte bu nedenle, sürekli Türkiye ile ilişkileri önkoşulsuz kurmaya hazır olduğumuzu söylüyoruz. (...) Devletler birbirleriyle ilişki kurmak için asla komisyon oluşturmazlar. Bizde derler ki, eğer soruyu öldürmek istiyorsan, bir komisyon yarat. Bence en iyi seçenek, diplomatik ilişkiler kurmamız, birçok alanda uzmanlardan oluşan komisyonların yer alacağı hükümetlerarası bir komisyon kurmamızdır. Biliyor musunuz, böyle bir komisyon oluşturulmuştu. Hatırlıyor musunuz, ABD'de çalışıyordu? Ve bu komisyona ne oldu? Uzmanlarımız, eksperlerimiz için elverişli koşullar yaratmakla yükümlüyüz. Elverişli koşulların kurulması ise sadece diplomatik ilişkilerin varlığıyla mümkündür. Ve bir komisyonda ilişkisi olmayan ülkelerin temsilcilerinin veya diplomatik ilişkilere sahip ülkeler statüsünde çalışmanın iki farklı şey olduğunu mutlaka kabul edeceğinizi düşünüyorum (**İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana turetskoy gazete "Radikal", 14.09.2008**).

24 Eylül 2008 tarihinde ABD'deki Ermeni diasporası temsilcileriyle biraraya geldiği görüşmede Sarkisyan Zürih Protokollerine giden süreçte politik kutuplaştırma yaparak Türkiye'yi olumsuz, Ermenistan'ı olumlu sunmaktan kaçınmıştır. Sarkisyan Türkiye ve Ermenistan'ı "ülkelerimiz" şeklinde ifade ederek Türkiye'yi de içselleştirmiştir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki soykırım, Batı/Doğu Ermenistan iddialarını ve kapalı sınırı "mevcut sorunlar" olarak tanımlayan Sarkisyan normalleşme süreciyle birlikte çözülmesi gerektiğini önerme yapısıyla vermiştir. İlişkilerin normalleştirilmesi kararının Türkiye için "zor karar" olduğunu söyleyen Sarkisyan "Türk meslektaşım" dediği Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü kastederek "yeterli cesarete" sahip olduğunu söylemesi Türkiye'nin sorunları çözmekten yana olduğuna işaret etmiştir. Ancak henüz protokollere giden bir süreçte Sarkisyan Türk Dışişleri Bakanına atıfta bulunarak soykırım iddiasına değinmenin cesaret gerektiren bir tutum olduğunu söylemesi, söz konusu iddianın ilişkilerde belirleyici rol oynayacağına işaret etmiştir.

Sarkisyan bir sonraki cümlede Türkiye'yi dolaylı olarak soykırım iddiası konusunda "tarafli" olmakla eleştirmiştir. Türk toplumunun da iddiaları kabul ettiğini ve empati yaptığını "Hepimiz Ermeniyiz", "Hepimiz Hrant Dink'iz" sloganlarını kanıt göstererek ifade eden Sarkisyan böylece söylemini güçlü kılmaya çalışmıştır. Oysa 19

Ocak 2007 tarihinde *Agos* gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni Ermeni asıllı Hrant Dink'in suikaste uğraması sonucu cenaze töreninde "Hepimiz Ermeniyiz", "Hepimiz Hrant Dink'iz" yazılı dövizlerin taşınması ve sloganların atılması soykırım ile ilgili değil de, ayrımcılığa, ırkçılığa, yabancı düşmanlığına vs. karşı çıkmanın bir sembolü anlamında kullanılmıştır. Dövizlerin Türkçe dışında, Ermenice ve Kürtçe de olması bunu kanıtlar niteliktedir. Bunun yanı sıra, sadece Türk Dışişleri Bakanı değil, diğer yetkililer de iddiayı doğrudan kabul etmek yerine, komisyonun vardığı sonuçları kabul edeceklerini her zaman seslendirmişler. Sarkisyan'ın Zürih Protokollerine giden süreçte ilişkileri etkileyen soykırım iddiasını seslendirmesi bir taraftan konunun ilişkilerde gözardı edilmeyeceğine işaret ederken, diğer taraftan diasporayı ikna amacına yönelik olduğunu akıllara getirmektedir:

Yaklaşık iki hafta önce Erivan'da misafir olan Türkiye Cumhurbaşkanı ile görüştim. Konuşmamız, ülkelerimiz arasındaki mevcut sorunların gelecek nesillere bırakılmaması gerektiği konusunda net bir anlaşmayla sonuçlandı. Ben Ermeni-Türk ilişkilerinde gerçekten sorunları çözmenin zamanının geldiğine inanıyorum ve Türk meslektaşım bu isteği gördüm, en zor kararları alacak yeterli cesareti hissettim. Tüm bunlar, mevcut sorunların çözümünün ertelenmesi yolunda artık ilerlemeyeceğimize ve zamanı ertelemek için neden veya mekanizmalar icat etmeyeceğimize güvenmem için esas oluşturur. Erivan toplantısından günler sonra Türk Dışişleri Bakanı Türkiye'nin geçmişe bakmaya hazır olduğunu, öngörülen komisyonun sonuçlarıyla yüzleşmeye hazır olduğunu söyledi. Bunlar cesur bir hükümetin temsilcisinin sözleridir. Şimdi, Türk toplumuna kendi tarihinin sayfalarını tarafsız bir şekilde kolaylaştırması için nasıl yardımcı olabileceğimizi düşünmeliyiz. "Hepimiz Ermeniyiz", "Hepimiz Hrant Dink'iz" sloganlarıyla sokaklara dökülen yüzbinlerce temsilcisinin olduğu topluma (**Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana pered predstavityami amerikanskoy armyanskoy diaspori**, 24.09.2008).

10 Kasım 2008 tarihlerinde *Euronews* kanalına verdiği özel röportajda Sarkisyan komşu ülkeler arasındaki ilişkilere atıfta bulunarak Türkiye ile ilişkilerin uluslararası ilişkilere yakışır çerçevede yürütülmesi gerektiğine işaret etmiştir. Sarkisyan henüz protokoller imzalanmadığı bir dönemde bile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinde önkoşul yapmayacaklarını ifade etmesine rağmen soykırım iddiasını gündeme getirmesi konunun Ermenistan dış politikasındaki yer ve önemini gözler önüne sermektedir.

“Türkiye ile ilişkilerimiz çok zor aşamalardan geçti” cümlesiyle Sarkisyan bilgi eksiltimi yaparak Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleştiğini iddia ettikleri soykırım konusunu örtük bırakmış ve böylece ilişkilerin normalleşmesine yönelik müzakere sürecinde olası olumsuz yorum ve değerlendirmeleri engellemeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek istemelerinin soykırım iddiasından feragat ettikleri anlamına gelmediğine dair göndermede bulunan Sarkisyan edilgen cümle yapısıyla “1915’te soykırım yapıldı” diyerek bu konuda ne kadar kararlı olduklarını bir kez daha gözler önüne sermiştir:

Komşu ülkelerin diplomatik ilişkiler kurması, sınırları açması ve işbirliği yapması genel olarak olması gerektiği gibidir. Evet, Türkiye ile ilişkilerimiz çok zor aşamalardan geçti. Evet, 1915’te soykırım yapıldı, ancak biz ülkelerimiz arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulması için Türkiye’nin soykırım gerçeğini tanımmasının bir önkoşul olduğunu düşünmüyoruz (**Ekskluzivnoye intervyu Prezidenta Serja Sargsyana telekompanii “Euronews”**, 10.11.2008).

10 Nisan 2009 tarihinde Devlet Başkanlığının birinci yıldönümü nedeniyle yaptığı basın toplantısında Sarkisyan Zürih Protokolleri imzalanmadan önce ilişkilerin normalleşmesi konusunda kendi ulusunu ikna etmeye yönelik söylemler inşa etmiştir. Sarkisyan soykırım iddiasının hiçbir şekilde ne Ermenistan ne de Türkiye tarafından önkoşul yapılamayacağını net bir dil ile belirterek konunun Ermenistan açısından önemini görünür kılmıştır.

Önkoşul ile ilgili yapılan söylentileri çürütmek amacıyla Sarkisyan görüşlerini Ermenistan hükümetinin diğer yetkililerine de atıfta bulunarak ilişkilerin normalleşmesinde ne Dağlık Karabağ’ın ne de soykırım iddiasının gündeme gelmediğini desteklemeye çalışmıştır. Sarkisyan konuşmasında atılan her adımdan kamuoyunun bilgilendirildiğini vurgulamak için “belirttik”, “söyledik” tarzında etken fiiller kullanarak ikna stratejisini kullanmıştır. Bir sonraki cümlede Ermenistan’ın tutumunda herhangi bir değişimin söz konusu olamayacağını ifade eden Sarkisyan

Türkiye'nin önkoşul öne sürebileceği konusunda “mümkündür” kelimesiyle önvarsayım yapmıştır. Böylece Sarkisyan ilişkilerin normalleşmesi için ne Dağlık Karabağ ne de soykırım iddiasından taviz vermeyecekleri konusunda kendi ulusunu, muhalifleri ve Ermeni diasporasını ikna etmeye çalışmıştır:

Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımasını ilişkilerin kurulması için bir şart olarak görmüyoruz. Biz, Türklerin Ermeni soykırımının tanınması sürecinin durdurulmasını önkoşul olarak koyacaklarını beklemiyoruz. (...) Bizim kamuoyunun her şeyden önce toplum içinde seslendirilen beyanlara içtenlikle inanmalarını isterim. Biz, benim Basın Katibim, Dışişleri Bakanlığının Basın Katibi, Dışişleri Bakanının bizzat kendisi aracılığıyla ilişkilerin önkoşulsuz olarak kurulması yolundan gideceğimiz birçok kez belirttik. Defalarca Ermeni-Türk müzakereleri sırasında ne Dağlık Karabağ sorununun, ne soykırım konusunun müzakere edilmediğini söyledik. Son kez böyle bir açıklama geçen Pazar akşamı yapıldı. Tekrar söyleyeyim: Türklerin kendi tavırlarını değiştirmesi, ulaştığımız anlaşmalardan geri çekilmeleri mümkündür. Ben Türklerin yerine cevap da veremem, sorumluluk da alamam. Ben sadece kendi davranışım ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin tutumlarından sorumluyum. Bizim farklı bir tutumumuz olmadı ve olmayacaktır. Bizim tutumumuz değişmezdir: ilişkilerin önkoşulsuz onaylanması **(Press-konferetsiya Prezidenta Serja Sargsyana v svyazi s pervım godom prebıvaniya na postu glavi gosudarstva, 10.04.2009).**

14 Nisan 2009 tarihinde İran'daki Ermeni topluluklarıyla biraraya gelen Sarkisyan yaptığı konuşmada Türkiye ile ilişkilerini soykırım iddiası ile ilişkilendirerek soykırımı inkar edilmeyen bir olgu olduğu anlamında “gerçek” olarak tanımlamıştır. Sarkisyan her ne olursa olsun soykırım iddiasının arkasında durduklarını ve bundan vazgeçmeyeceklerine dair bir anlam üretimi yapmıştır. Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleşse bile soykırım konusunun Ermenistan'ın dış politikasının ana konularından biri olduğu izlenimini veren Sarkisyan ikna stratejisi aracılığıyla diaspora ve muhaliflerin endişelerini gidermeyi amaçlamıştır:

Ama burada, bu salonda bir kez daha yinelemeliyim ki, Türkiye ile ilişkilerin yoluna konulması soykırım gerçeğini şüphe altında bırakmak anlamına gelmez **(Rechı Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche s armyanskoy obshinoy İrana, 14.04.2009).**

24 Nisan 2009 tarihinde *Russia Today* TV kanalına (Rusya) verdiği röportajda Sarkisyan Zürih Protokollerine giden süreçte soykırım konusuna değinmesi Ermenistan'ın dış politikasında soykırım iddiasının yerine işaret etmektedir. Sarkisyan

soykırım iddiasına açıktan değinmek yerine üstü örtük olarak soykırımın yaşandığı tarihi belirtmesi süreci engelleyecek olumsuz eleştirileri saf dışı bırakmaya yönelik bir tutumdur. Bir sonraki cümlede politik kutuplaştırma yapmaksızın futbol diplomasisine atıfta bulunan Sarkisyan Türkiye ve Ermenistan'ı ilişkileri normalleştirme inisiyatifinde bulundukları gerekçesiyle olumlu sunsa da röportajın ilerleyen bölümünde yeniden soykırım iddiasına değinerek Ermenistan'ın soykırım düşüncesinden hareket ettiğini belirtmesi konuya verdikleri önemi görünür kılmaktadır. Buna rağmen Sarkisyan'ın Türkiye'nin soykırım iddiasını kabul etmemesine rağmen Ermenistan'ın diplomatik ilişkilerin kurulması için bunu “aşılmaz bir engel” olarak görmediklerini ifade etmesi aslında soykırım iddialarını sürdüreceklerinin sinyallerini vermesi ve üstü örtük olarak Türklerin bu engeli “aşması gerektiğini” şeklinde yorumlanabilir.

Sınırların kapalı olmasını yine soykırım iddiasıyla ilişkilendiren Sarkisyan Türkiye'nin geçmişte soykırım suçu işlediği ve sınırları kapatmasının bugün hala Ermenilere karşı düşmanlık hissi beslediğine işaret ederek Türkiye'yi düşmanlaştırmıştır. Böylece Türkiye'yi ötekileştiren Sarkisyan Ermenistan'ı ve dolayısıyla da soykırıma uğrayan Ermenileri mağdur göstererek empati duygusu yaratmaya çalışmıştır.

Soykırım iddiasını “korkunç suç” metaforu ile tanımlayan Sarkisyan kişisel bir kefillikte bulunarak “bu korkunç suçun etkilerini hafifletmek için önlemler almak zorundayım” diyerek soykırımın uluslararası tanınması yolunda hükümet olarak yaptıkları çalışmalara meşruiyet kazandırmaya çalışırken aynı zamanda kendi ulusunu, diaspora ve muhalefeti ikna söylemiyle rahatlatmayı amaçlamıştır. Hümanist bir yaklaşımla sözde empati yapan Sarkisyan böylece Ermenilerin maruz kaldıkları soykırıma başka milletlerin maruz kalmaması için uğraş verdiklerine işaret ederek mağduriyet duygusu yaratmayı amaçlamıştır:

Dediğim gibi, 24 Nisan 1915 tarihi hayatımızın her gününde yer alıyor. Ama aynı zamanda sizin de bildiğiniz gibi, geçen sene Ermenistan-Türkiye futbol karşılaşmasını birlikte izlemek, ayrıca ilişkilerimiz hakkında konuşmak için Türkiye Cumhurbaşkanı sayın Gül'ü Erivan'a davet ettim. Bildiğiniz gibi, sayın Gül bu daveti kabul ederek Erivan'a geldi ve biz diplomatik ilişkilerin kurulması için Türkiye ile yoğun müzakerelere başladık. (...) Evet, biz soykırımın olduğu görüşünden hareket ediyoruz ancak Türkiye tarafından Ermeni soykırımının tanınmaması gerçeğinin Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulması için aşılabilir bir engel olduğunu düşünmüyoruz. (...) Ermenistan bağımsızlığını 1991 yılında kazandı, artık 18 yıl oldu ancak sınırlar hala kapalıdır. Ben bu örneği bize yönelik abluka uygulandığı bağlamında değil, 24 Nisan 1915 tarihinin her gün bizim gerçeklerimiz olduğu için veriyorum. (...) Bir Devlet Başkanı olarak ben, benzer suçların tekrarlanmaması amacıyla bu korkunç suçun etkilerini hafifletmek için önlemler almak zorundayım, bunun için en etkili yol ise soykırımın uluslararası tanınmasıdır (**İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana telekanalu "Russia Today", 24.04.2009**).

31 Ağustos 2009 tarihinde *BBC*'ye (Birleşik Krallık) verdiği röportajda Sarkisyan soykırım iddiasına önem atfetmesine rağmen Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için önkoşul yapmadıklarını ifade etmesi Ermenistan'ın bu iddiasından vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Sarkisyan soykırımı yaşanmış bir olgu anlamında "gerçek" olarak tanımlamış ve Türkiye'nin tanıyıp tanımamasının "önemsiz" olduğunun sinyalini vermiştir.

Sarkisyan genelleştirme yaparak soykırımın uzmanlar ve birçok ülke tarafından tanındığının Ermenistan için çok daha önemli olduğuna işaret ederken ilişkilerin normalleşmesi için bunu önkoşul yapma gibi bir niyetlerinin olmadığını yineleyerek Ermenistan'ın bu konudaki tutumu ile ilgili olası olumsuz eleştirileri engellemeye ve böylece barışsever, uzlaşmacı yönüne dikkat çekmiştir. Sarkisyan bu konunun neredeyse Ermenistan'ın en öncelikli konusu olduğunun ve Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesinden çok daha önemli olduğunun sinyallerini vererek ikili ilişkilerin geleceğine dair ipuçları vermiştir:

Tabii ki, bu çok önemlidir: bizim halkımız için önemlidir, Türkiye için önemlidir, bütün dünya için önemlidir. Tarihsel adaletin yeniden kurulması önemlidir. Halklarımızın normal karşılıklı ilişki tesis etmeleri önemlidir. Son olarak, gelecekte bunun tekrarlanmaması önemlidir. Ancak, biz soykırımın tanınmasını karşılıklı ilişkilerin kurulması için önkoşul olarak düşünmüyoruz. (...) Biz diyoruz ki, evet, soykırım oldu ve Türkiye bunu tanıсын ya da tanımasın, bu dünyada soykırım alanında çalışan tüm uzmanlar, dünyanın birçok ülkesi tarafından tanınan bir gerçektir. Ancak bu koşullarda biz bunun Türkler ile ilişkilerin kurulması için bir önkoşul olduğunu düşünmüyoruz (**İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana korrespondentu "BBC", 31.08.2009**).

17 Eylül 2009 tarihinde *Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin Normalleşmesinde Mevcut Durum* konulu toplantıda yaptığı konuşmada Sarkisyan Ermenileri soykırıma uğrayanlar olarak konumlandırırken Ermenistan'ı “kendi halkının acısına dayanıklı”, “sadık Ermenistan halkı”, “ilk eli uzatan”, “fırsat penceresi açan” bir ülke olarak yüceltmıştır. Sarkisyan'ın konuşmasında süreç ile ilgili bütün detayları kamuoyuyla paylaştığını vurgulaması hiçbir şey saklamadığı ve şeffaf bir politika izlediğine işaret etmiştir. Böylece Sarkisyan sürecin iki ülkeden ziyade, iki toplum arasında yürütüldüğünü ve dolayısıyla da öncelikle her iki toplumun yapılan söylentilere itibar etmeden uzlaşması gerektiğini ima ederek kendi ulusunu süreç konusunda ikna etmeye çalışmıştır.

Politik kutuplaştırmada yapmadan “toplumlarımız” olarak kastettiği Türk ve Ermeniler arasındaki durumu “gerginlik” ve hatta “düşmanlık” olarak tanımlayan Sarkisyan soykırımın iki halkı düşmanlaştırdığına dikkat çekmiştir. Sarkisyan soykırımın Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştiğini ifade ederek Türkiye'yi “düşman” olarak konumlandırırken normalleşme sürecini başlatma inisiyatifi gösteren Ermenistan'a barışçıl ve uzlaşmacı bir imaj çizmiştir:

Türkiye Cumhurbaşkanı Ermenistan'a davet ederek ve tüm bu süreci başlatarak, ben, Ermenistan ve Türkiye'ye ikili ilişkilerin normalleşmesi için fırsat penceresini açmak, soykırım dehşetinden geçen ve kendi halkının acısına dayanıklı ve sadık Ermenistan halkının ve ülkesinin aslında ilk eli uzatacak ve dünya gelişiminin akışına karşı ilerlemenin anlamsız olduğuna işaret edecek kadar yeterli güce sahip olduğunu göstermeyi amaçladım. Burada dikkatinizi bir şeye çekmek istiyorum: birçoğu Türkiye ile müzakereleri yürütmek gerekiyordu ancak kamuoyuna açık ve alenen yapılmasına gerek yoktu diyor. Hepinizin de hatırladığı gibi, bağımsız Ermenistan'ın bütün tarihi boyunca böyle girişimler hep olmuştur. Gerçekten bu son süreç açıklık bakımından diğerlerinden farklıdır. Ancak ben sürecin kamuoyuna açık edilmesi gerektiğini düşünüyorum çünkü aramızda mevcut olan gerginlik düşünülmüş değil, durumsal değil, bu gerginlik üstlerin savaşı değildir. Bu toplumlarımız arasında var olan bir şeydir ve bu gerginlik, daha açık ifade edecek olursak düşmanlık Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen tarihimizin en karanlık sayfası olan soykırımın bir sonucudur. Eğer biz Türkiye ile ilişkilerimizi çözümleyecek olursak, Ermenistan ve Türkiye liderlerinin siyasi iradesi dışında toplumlarımızın da katılımı gerekir. Bu olmadan sorunu çözmek mümkün değildir. Ben, kamuoyuna açık olmanın da kendi sorunları olduğunu anlıyorum çünkü eğer süreç tıkanırsa doğal olarak benim belirttiğim çelişkiler, düşmanlık derinleşecektir (*Vstupitelnoye slovo Prezidenta Serja Sargsyana na tematiceskom soveshanii “Nineshniy etap uregulirovaniya otnosheniy Armeniya-Turtsiya”*, 17.09.2009).

02 Ekim 2009 tarihinde İngiltere ve ABD’de yayınlanan haftalık *The Armenian Reporter* gazetesine (ABD) verdiği uzun röportajda Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde soykırım iddiasını “zor miras” metaforu ile tanımlayarak bu durumun çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ermenilerin Türkler tarafından soykırıma uğradığı bilgisini örtük bırakan Sarkisyan soykırımdan kaçan Ermenilerin bu suçun kınanması ve küresel çapta tanınması için diaspora oluşturduğuna göndermede bulunarak konunun Ermenistan açısından önemini vurgulamıştır. Türk neslini tarihi gerçekleri inkar eden, kendi tarihiyle “uzlaşma sorunu yaşayan” şeklinde tanımlayan Sarkisyan Türkiye’de soykırım iddiasının bir tabu olduğu söyleyerek Türkleri ve Türkiye’yi düşmanlaştırırken, konuyu seslendirenleri ise “cesaretli” göstermiştir.

Tarih Komisyonu ile ilgili konuya yer verdiği röportajda Sarkisyan Türkiye tarafından böyle bir teklifin geldiğini söylemek yerine bunun “karşı teklif” olduğunu söyleyerek Zürih Protokolleri kapsamında kurulacak komisyonların bir alt komisyon şeklinde kurulmasına dikkat çekmiştir. Alt komisyonun amacını “karşılıklı güven restorasyonunun sağlanması amacıyla, iki taraf arasında tarihi bir düzlemde diyalog yürütmektir” şeklinde ifade eden Sarkisyan böylece soykırım iddiasının yeniden müzakere edilmesine gerek olmadığı, Türkiye’nin 1915’te soykırım suçu işlendiğini kabul etmesi gerektiği ve dolayısıyla Ermenistan’ın soykırım iddiasını herhangi bir sebeple müzakere konusu edilmesine müsaade etmeyeceğine dair bir anlam üretimi yapmıştır. Bu nedenle Sarkisyan Tarih Komisyonu tanımı yerine “hükümetlerarası altkomisyon” tanımını kullanmayı tercih etmektedir.

Sarkisyan “Tarihin araştırılmasından tarihi tashih eden korkmalıdır” diyerek kurulacak komisyonlardan çekinmediklerini ima ederken komisyonda görüşülecek konuları Ermenistan ve Türkiye’nin belirleyeceğini söyleyerek üçüncü tarafların konuya müdahil olma ihtimaline de açıklık getirmiştir. Sarkisyan normalleşme sürecine karşı

ıkan muhalefet ve diasporayı ikna etmek için soykırım konusundan asla taviz vermeyeceklerini net bir dil ile ifade etmiştir.

Soykırımın tanınmasına ilişkin karar alan ülkeleri örnek gsteren¹²³ Sarkisyan politik karar ile gerçekleri birbirinden ayırdığına işaret ederek bu ülkelerin böyle karar almalarına tarihi kaynakların sebep olduğuna işaret etmiştir. Kaynakları “devasa” sıfatıyla tanımlayan Sarkisyan böylece komisyonun araştıracak bir şeyi olmadığını, delillerin zaten mevcut olduğunu ima ederek soykırım iddiasının sadece Ermenistan tarafından değil, aynı zamanda diğer yabancı ülkeler tarafından da doğrulandığına göndermede bulunmuştur. Bunun dışında, Sarkisyan kaynakları delil olarak sunarak soykırım iddiasını meşrulaştırmaya çalışmış ve bu suretle Türkiye’yi tekileştirmiştir.

Sarkisyan diğer ülkelerin soykırımı tanınmasının “politik karar” olduğu ve çeşitli yol ve yöntemlerle alındığı yönünde yapılan eleştirileri uslamlama stratejisiyle Ermeni lobisinin gücü ve yoğun çaba gösterdikleri görüşü ile çürütmeye çalışmıştır. Sarkisyan bir önvarsayım yaparak soykırım iddiasını diğer ülkelerin de mutlaka tanıyacağını kişisel bir kefillikle ifade ederken, konunun araştırılması için tarihçiler dışında bilim adamları ve hukukçuların da yer alması gerektiğini önerme yapısıyla vermiştir. Böylece Sarkisyan’ın ortaya konulacak sonuçların yaptırımı tabi tutulmasını ima ederken sonuçların iddiayı kanıtlayacak olmasından emin olduğu dikkat çekmektedir. Bununla

¹²³ Soykırımı tanıyan ülkeler şöyledir: Almanya, Kıbrıs Cumhuriyeti, Arjantin, Litvanya, Avusturya, Lübnan, Belçika, Lüksemburg, Bolivya, Paraguay, Brezilya, Polonya, Bulgaristan, Rusya, ek Cumhuriyeti, Slovakya, Ermenistan, Suriye, Fransa, şili, Hollanda, Uruguay, İsveç, Vatikan, İsviçre, Venezuela, İtalya, Yunanistan ve Kanada. Amerika Birleşik Devletleri’nde, 41 eyalet Ermeni Soykırımı’nın olduğunu kabul ediyor. Soykırımı tanıyan ABD eyaletleri şunlar: Alaska, Arizona, Arkansas, Kaliforniya, Colorado, Connecticut, Delaware, Florida, Georgia, Güney Karolina, Idaho, Illinois, Kansas, Kentucky, Kuzey Dakota, Kuzey Karolina, Louisiana, Maine, Maryland, Massachusetts, Michigan, Minnesota, Missouri, Montana, Nebraska, Nevada, New Hampshire, New Jersey, New Mexico, New York, Ohio, Oklahoma, Oregon, Pensilvanya, Rhode Island, Tennessee, Utah, Washington D.C, Vermont, Virjinya, Wisconsin. Birleşik Krallığı’nın bir parçasını olmasına karşın, Galler, İşkoya, Kuzey İrlanda soykırım olarak tanımlıyor. İşpanya’nın zer bölgesi Bask Parlamentosu da soykırım olarak tanımlayan bir deklarasyon yayınlarken, Avustralya’nın Yeni Güney Galler eyaleti de Ermeni soykırımını kabul etti. <https://www.evrensel.net/haber/281546/ermen-soykirimini-taniyan-ulkeler>. Erişim tarihi: 25.09.2016.

da yetinmeyen Sarkisyan konunun ders kitaplarında da yer verilmesi gerektiğini söyleyerek Türkiye’yi suçlu bir ülke şeklinde konumlandırarak düşmanlaştırmaktadır.

Soykırım iddiasını ima ederek Ermenistan’ın taviz vermeyeceğini ifade eden Sarkisyan ilişkilerin normalleşmesinde Ermenistan’ın “yapıcı” bir ülke olduğuna dikkat çekerken, Türkiye’nin soykırım gerçeğini inkar etmesinin Ermenilerde “tarihi adaletsizlik” ve “güvensizlik” hissi yarattığını belirtirken mağduriyet algısı yaratmıştır:

Kendi yolunda ilerleyen Ermeni ve Türk halklarının şimdiki nesillerinin her biri geçmişten zor bir miras aldı ve toplumlarımız, iki halk arasındaki derin güvensizliğin üstesinden gelmek için ciddi sorunları çözmeleri gerekir. Ermeniler soykırıma uğradı, tarihi vatanlarının onurunu kaybetti, dünyanın her tarafına yerleştiler ve küresel toplumun, özellikle de Türkiye’nin bu tarihi tanınması ve kınaması için mücadele etmeye devam ediyorlar ki; bu, halkımız için uzun zamandır beklenen adalet zaferi anlamına gelirdi. Türklerin şimdiki nesli kendi tarihiyle uzlaşma sorunu yaşıyor: sonuçta, Türkiye’de Ermeni soykırımı ve Ermeni meselesi onlarca yıldır yasaktı ve bu konuda konuşmaya cesaret edenler ise adli kovuşturmaya ve kamusal kınamaya maruz kaldı. (...) Birkaç yıl önce önerilmiş olan Tarih Komisyonunun kurulmasından bahsedilmediğini vurgulamak isterim. Bu, yalnızca Ermenistan tarafının o dönemde bir karşı teklif yaptığı hükümetlerarası komisyonun bir alt komisyonudur. Alt komitenin amacı, karşılıklı güven restorasyonunun sağlanması amacıyla iki taraf arasında tarihi bir düzlemde diyalog yürütmektir. (...) Bu çok geniş bir yelpazede konuları kapsayan uzun bir süreçtir: Türkiye’de Ermeni mirasının sorunları, sorunun yeniden ele alınması, muhafaza edilmesi sorunları, soykırım kurbanlarının varisleri meselesi. Tarafları endişelendiren sorunlar etrafında bir diyalog gerçekleştirmeksizin herhangi bir ülke ile ilişkiler kurmak olanaksızdır. Tarihin araştırılmasından tarihi tashih eden korkmalıdır. Oluşturulmakta olan komisyonun ve alt komisyonların gündemini taraflar, yani Ermenistan ve Türkiye belirleyecektir. Endişe edenler, Ermeni hükümetinin temsilcilerinin, Ermeni halkına hakaret sayılacak türden meselelerin gündem konusuna asla izin vermeyeceğini anlamaları gerekir. (...) Farklı vesilelerle tekrar ettim: örneğin, ABD, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerin soykırımın tanınmasına ilişkin kararlar kabul etmesi diğer ülkelerin attıkları adımlar veya öne sürülen argümanlar ile önceden belirlenebileceğini düşünmek saflıktır. Bu ülkeler, Ermeni soykırımının fiilen ispatlanması için devasa hacimde kaynaklara sahiptir. Politik karar konusunda bir sorun var. Kuşkusuz Ermeni lobisinin çabaları yalnızca ve yalnızca bu ülkelerin vatandaşları olmaları dolayısıyla oylarının gücüyle böyle kararların alınmasını sağlamaktadır. Hala Ermeni soykırımını tanımamış bütün ülkelerin bunu er ya da geç yapacaklarına kuvvetle inanıyorum. Bu bağlamda en önemli argümanımız, soykırım sorunlarıyla ilgilenen büyük bilim adamları ve hukukçuların değerlendirmelerinin yanı sıra birçok ülkenin ders kitaplarına dahil edilmesidir. (...) Bizim daha fazla taviz vermemiz konusuna gelince, bizim tavrımız değişmedi – ilişkilerin tesis edilmesi ve ablukanın kaldırılması her iki taraf için de gereklidir ve bu yönde hareket edebilmek için Ermenistan hiçbir şeyden taviz vermemelidir. Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanımadan da işbirliğine zaten hazır olduğumuz yapıcı yaklaşımımızın çarpıcı bir kanıtıdır. (...) Önkoşullar ileri sürmedik, ama bu kesinlikle şu anda bir endişemizin olmadığını veya kaygı duymadığımız anlamına gelmez: (...) Türkiye’nin soykırım gerçeğini inkar etmesi Ermenilerde hala tarihsel bir adaletsizlik ve devam eden güvensizlik hissini korumaktadır (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana “The Armenian Reporter”, 02.10.2009**).

Zürih Protokollerinin imzalandığı gün, 10 Ekim 2009 tarihinde Ulusa Sesleniş

Konuşmasında Sarkisyan Osmanlı İmparatorluğu’nu ve dolayısıyla Türkiye’yi

ötekileştirmiş ve Osmanlı’da yaşayan Ermeni azınlığını “vatansızlaştıran ve yok eden” bir ülke olarak düşman göstermiştir. İddia ettikleri tüm bu olumsuzluklara rağmen böyle bir ülke ile ilişkileri normalleştirmekten yana olan Ermenistan’ı uzlaşmacı gösteren Sarkisyan retoriksel ikna stratejisini kullanarak hükümetin ilişkiler konusundaki politikasına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Sarkisyan soykırım iddiasıyla ilgili olarak “soykırım yarası iyileşmiyor”, “kurbanların anıları” gibi ifadeler ile mağduriyet duygusu yaratarak kendi ulusunu, muhalifleri ve diasporayı ikna etmeye çalışırken, ilişkilerin normalleşmesinin Ermenistan’ı “güçlü”, “müreffeh”, “kudretli”, “istikrarlı” kılacağı yönünde bir önvarsayım yapmıştır. Sadece Türkiye ile değil, tüm komşular ile ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiğini söyleyerek bir genelleme yapan Sarkisyan bu durumun Türkiye’ye özgü olmadığına dair göndermede bulunmuştur.

Ancak buna rağmen Türkiye ile ilişkilerin soykırım iddiasını hiçbir şekilde gözardı edemeyeceği görüşünü yineleyen Sarkisyan ilişkilerden ziyade soykırımın kendileri için çok daha önemli olduğu izlenimi vermiştir. Sarkisyan protokollerde kurulması öngörülen alt komisyon ile ilgili olarak “ilgili hükümetlerarası komisyon tarihçilerin alt komisyonu değildir” cümlesiyle soykırım iddiasının araştırma konusu olamayacağı ve dolayısıyla da Tarih Komisyonu olmadığı hususunda kendi ulusunu ikna etmeye çalışmaktadır. Soykırım iddiasını “iyi bilinen bir gerçek” olarak tanımlayan Sarkisyan Türkiye’nin “mahkum edilmesi” gerektiğini ifade ederek “suçlu” bir ülke olarak düşmanlaştırmaktadır.

Protokollerin Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol’ün Uygulanmasına İlişkin Zaman Çizelgesi ve Unsurlar adlı Ek’inde soykırım iddiasının araştırılması için oluşturulması öngörülen

komisyon ile ilgili olarak “iki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması için ve Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon” denilmektedir. Dolayısıyla bu ifadeden komisyonun soykırım iddiasını araştıracağı, ancak tarihçilerden oluşmayacağı anlaşıldığından dolayı Sarkisyan soykırım iddiasının uluslararası tanınma sürecini olumsuz etkilemeyeceği algısı oluşturarak ilişkilerin Ermenistan’ın kalkınması için elzem nitelik taşıdığı varsayımından hareketle normalleşme sürecini meşrulaştırmaya ve böylece sürece karşı çıkanları ikna etmeye çalıştığı dikkat çekmektedir:

Bugün, biz Osmanlı İmparatorluğu yıllarında devlet düzeyinde vatansızlaştırma ve halkımızı yok etme politikası yürüten ülke ile karşılıklı ilişkileri normal akışına döndürmeye çalışıyoruz. Soykırım yarası iyileşmiyor. Kurbanların anıları ve gelecek nesillerimiz bizden güçlü ve istikrarlı bir devlet, kudretli ve müreffeh bir ülke, tüm Ermenilerin düşlerinden doğmuş bir vatana sahip olmamızı gerektiriyor. Bu yolda atılan önemli adımlardan birinin de Türkiye dahil, tüm komşularımızla normal ilişkilerin kurulması olduğunu düşünüyoruz. Türkiye ile hiçbir ilişki Ermeni halkının vatansızlaştırılması ve soykırım fiilini sorgulayamaz. (...) Bu, iyi bilinen bir gerçektir ve tüm gelişmiş insanlık tarafından tanınmalı ve mahkûm edilmelidir. İlgili hükümetlerarası komisyon tarihçilerin alt komisyonu değildir (**Poslaniye Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana naseleniyu Armenii, vsemu armyanskomu narodu**, 10.10.2009).

28 Kasım 2009 tarihinde RPA’nın 12.Kurultayında yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Ermeni soykırımı iddiasının tanınması sürecini güçlendireceği değerlendirmesinde bulunarak ulusunu ve ülkesini ikna etmek için Ermenistan’ın duyarlı olduğu bu konudan asla taviz vermeyeceklerini “hiçbir şekilde” ifadesiyle vermiştir. Bununla birlikte, Sarkisyan kişisel bir kefillikte bulunarak normalleşme sürecinin Türkiye’nin soykırım iddiasını tanınması sürecini hızlandıracağına dair önvarsayımında bulunmuştur. Türkiye’nin böyle bir iddiayı kabul etmeyeceğini bildiği halde soykırım iddiası konusunu Türkiye-Ermenistan ilişkileriyle

ilişkilendiren Sarkisyan Ermenistan'ın izlediği Türkiye politikasını meşrulaştırmaya çalışmıştır:

Bir kez daha, bütün dünyayı bilgilendirmek adına Ermeni-Türk protokollerinin imzalanmasının, Türkiye ile ilişkilerin kurulmasının hiçbir şekilde Ermeni soykırımından feragat veya anısına ihanet anlamına gelmediğinin altını çizmek isterim. Tam aksine, Türkiye ile ilişkiler kurmak ve Türk kamuoyu ile iletişim kurarak Türkiye'nin içinde ve dünya çapında tanınma sürecinin hızlandırılmasının mümkün olacağından eminim (**Rechy Prezidenta RA, Predsedatelya RPA Serja Sargsyana na 12-om syezde RPA**, 28.11.2009).

10 Şubat 2010 tarihinde *Chatham House Büyük Britanya Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü*'nde yaptığı konuşmada Sarkisyan'ın Türkiye ile ilişkileri önkoşulsuz ilerletmek istediklerini söylerken Ermeni soykırımı iddiasını vurgulaması kendileri için konunun önemini göstermektedir. Sarkisyan'ın kurduğu cümle her ne kadar olumlu olsa da, Türkiye'nin önkoşul öne sürdüğü ima edildiğinden dolayı olumsuz bir anlama sahiptir. Devamında kurduğu cümlelerde Türkiye'yi ötekileştirmeye devam eden Sarkisyan süreci durdurma nedenlerini Türkiye'nin olumsuz tavrı ile ilişkilendirmiştir. Sarkisyan Türkiye'nin önkoşul öne sürdüğünü söylerken “sır değil” ifadesiyle dürüst konuştuğunu ima ederek kendi savına meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır.

Sarkisyan Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemek adına Dağlık Karabağ önkoşulunu öne sürdüğünü söyleyerek bunun sadece Türkiye-Ermenistan ilişkilerine değil, aynı zamanda Azerbaycan-Ermenistan ilişkisine de zarar vereceğini “açıktır” kelimesiyle vererek önvarsayımda bulunmuştur. Bir sonraki cümle çözümlendiğinde Sarkisyan'ın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini Dağlık Karabağ sorununun çözümüne şart koştuğu anlaşılmaktadır. Böylece bir anlamda, Dağlık Karabağ sorununun çözümünün mevcut koşullarda çözüme kavuşamayacağını da sinyallerini vermiştir:

Bu öngörüyü esas alarak Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımasını ilişkilerimize şart koşmadan önkøşulsuz ilerlemeyi kabul ettik. Fakat Türkiye'nin amacının ilişkileri düzenlemek değıl de, süreyi uzatmak olduğuna dair şüphelerimiz teyit edilirse, biz bu süreci durdurmak zorunda kalacağız. Şimdiye kadar sürecin sorunsuz ilerlediğini söyleyemem. Türkiye'nin, Dağılık Karabağı sorununun çözümü ile ilgili önkøşulları sürekli seslendirdiğı bir sır değıl. Bu arada, iki süreci birbiriyle ilişkilendirme girişimlerinin hem Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesine hem de Dağılık Karabağı sorunu etrafındaki müzakere sürecine zarar vereceğı açıktır. Aynı zamanda harekete geçme ve çözüm aramada bir kılavuz olarak, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin hızla normalleşmesinin Karabağı'nın çözüm sürecine olumlu hamle ve kılavuz olabileceğini düşünüyorum (**Vıstupleniye Prezidenta RA Serja Sargsyana v Britanskø Korolevskom İnstitute Mejdunarodnikh otnosheniy "Chatham House"**, 10.02.2010).

11 Mart 2010 tarihinde *Le Figaro* gazetesine (Fransa) verdiğı röportajda "Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesi süreci niye çıkmaza girdi?" sorusu üzerine Sarkisyan ilişkileri soykırım konusuyla ilişkilendirmiş ve Türkiye'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi olarak suçlayan ve düşmanlaştıran bir söylem inşa etmiştir. Sarkisyan tarih konusu üzerinden Türkiye'nin bu iddiayı yaklaşık bir asır, yani 95 yıl boyunca tanımadığını ileri sürerek azınlıklara karşı acımasız bir politika izlediğı gerekçesiyle eleştirmiştir. Soykırım iddiasını yalan olmayan, varlığı inkar edilmeyen, yaşanmış bir olgu anlamına gelen "gerçek" sözcüğü ile tanımlayan Sarkisyan Ermeni halkının maruz kaldığı soykırım fiiline dikkat çekmeye çalışmaktadır:

Tarihimiz acı vericidir. Artık 95 yıldır, Türkiye 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan soykırım gerçeğini inkâr ediyor (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana frantsuzskoy "Le Figaro"**, 11.03.2010).

20 Mart 2010 tarihinde *Euronews* kanalına verdiğı özel röportajda Sarkisyan'ın protokollerin her iki ülke meclisinde onaylanmasını olağanüstü, şaşırtıcı, beklenmeyen bir durum anlamına gelen "mucize" metaforu ile nitelendirmesi ilişkilerin normalleşeceğine kuşkuyla baktığına işaret etmektedir. Soykırım iddiasını ikili ilişkilerde bir engel olarak konumlandıran Sarkisyan Türkiye'nin bu konuda ilişkileri kesecek kadar hassas olduğuna dikkat çekmiş ve aynı zamanda ilişkilerin normalleşmesini arzu etmeyen ülkelere de göndermede bulunmuştur. Sarkisyan böylece başka ülkeler üzerinden tehdit algısı oluşturmaya çalışmıştır. Bununla birlikte

Ermenilerin değil de, Türklerin ilişkileri kesebileceğine işaret eden Sarkisyan Türkiye'yi başka ülkelerden kolayca etkilenebilen bir ülke olarak göstermiştir:

Şimdi bile, bir mucizeyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Ermenistan Parlamentosu bu protokolleri onaylarsa ve biz ilişkileri tesis edersek, o zaman, farzedelim, bizim Türkler ile ilişki kurmamızı arzu etmeyen herhangi bir ülke, sessizce soykırım konusunu gündeme getirebilir ve Türkler bu meseleye takılıp ilişkilerimizi kesebilirler (**Ekskluzivnoye intervyyu Prezidenta Serja Sargsyana telekompanii “Euronews”**, 20.03.2010).

22 Mart 2010 tarihinde *Al Watan* gazetesine (Suriye) verdiği röportajda Sarkisyan soykırım iddiasını önkoşul yapmadıklarından dolayı Ermenistan'ı “ilkeli” olarak tanımlarken, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesini ise “dostluk ilişkileri” şeklinde ifade ederek Ermenistan'a barıştan yana, dost bir ülke imajı çizmeye çalışmıştır.

Soykırım iddiasının dünyada tanınması sürecini normalleşme süreciyle ilişkilendirmeyen Sarkisyan böylece soykırım suçu ile itham ettiği Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışırken aynı zamanda soykırımın tanınması faaliyetlerini de sürdüreceklerinin sinyalini vermiştir. Sarkisyan kişisel bir eminlikle Türkiye'nin normalleşme sürecini uzatmasının diğer ülkelerin Ermenistan'ı soykırım iddiası konusunda haklı çıkaracağını iddia ederek Türkiye'nin diğer devletler tarafından uzlaşmadan uzak, barıştan yana olmayan bir ülke olduğu gerçeğiyle yüzleşeceklerini ima ederek olumsuz sunmuştur:

Ermeni soykırımının tanınmasını, Ermenistan ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerinin kurulmasında bir önkoşul yapmadık çünkü ilkeli tutumumuz Ermeni-Türk ilişkilerini herhangi bir önkoşul olmaksızın geliştirmektir. Bu süreç ile Ermeni soykırımının diğer ülkelerin tanınması arasında bağlantı kurmayı doğru bulmuyorum. Benim için bir şey açık - ilişkilerimizi uzatma süreci ne kadar uzun sürerse bu tür kararları alan devletlerin sayısı o kadar fazla olabilir (**İntervyyu Serja Sargsyana siriyskoy gazete “Al Watan”**, 22.03.2010).

05 Nisan 2010 tarihinde *Der Spiegel* gazetesine (Almanya) verdiği röportajda Sarkisyan soykırımı daha önceki söylemlerinden farklı bir şekilde ele alarak bazı

değerlendirmelerde bulunmuştur. Sarkisyan Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın soykırım iddiası ile ilgili söylediklerini eleştirerek bu konunun artık Türkiye-Ermenistan arasındaki bir mesele olmaktan ziyade uluslararası düzeyde bir konu olduğuna işaret ederek Ermeni soykırımı iddiasına uluslararası bir önem atfetmiştir. Türk politikacıların ifadelerinin kendisini şaşırtmadığını “sürpriz” metaforu ile ifade eden Sarkisyan konuyu Azerbaycan ile de ilişkilendirerek Azerbaycan'ın da Türkiye gibi Ermenilere yönelik soykırım suçu işledikleri iddiasında bulunmuş ve bu suretle de hem Türkiye ile Azerbaycan'ın birbirleriyle ittifak içerisinde olduklarını ima etmiş hem de her iki ülkeyi düşmanlaştırmış ve bu suretle tehdit algısı oluşturmaya çalışmıştır.

Devamındaki cümlelerde Sarkisyan bu durumun kınanması gerektiğini ifade ederken Türkiye'nin soykırımı inkar eden açıklamalar yapmasını tüm ülkelerin soykırımı tanımamasıyla ilişkilendirerek bu konuda gerekli adımların atılması için başta uluslararası toplum olmak üzere tüm ülkelere çağrıda bulunmuştur. Türkiye'de soykırım iddiasının bir tabu olduğuna işaret eden Sarkisyan bu iddiayı şüphe altında bırakacağı varsayımıyla Tarih Komisyonu önerisine karşı çıktığı dikkat çekmektedir. Sarkisyan komisyonun oluşturulması için öncelikle Türkiye'nin kendi suçunu kabul etmesi gerektiğinde ısrarcı olurken böylece Türkiye'yi soykırım suçu işleyen bir ülke olarak konumlandırmıştır. Tarih Komisyonu'nun “trajedi” metaforu ile işaret ettiği soykırımı değil, ancak buna neden olan sebepleri araştırabileceğini ifade eden Sarkisyan soykırımın müzakere konusu olamayacağı görüşünü yinelemiştir.

Bütün bu eleştirilerine rağmen Türkiye'de yeni neslin soykırımı kabul ettiğine ve Ermenilere karşı düşmanlık hissi beslemediğine dair değerlendirmelerde bulunan Sarkisyan bu nedenle gelecek nesilden umutlu olduğuna işaret etmiştir. Toprak iddiaları ile ilgili “Ağrı Dağı'nı kimse bizden alamaz - o bizim kalbimizdedir” cümlesiyle Ermenistan ve Ermeniler için özel bir yere sahip olduğunu vurgulayan Sarkisyan'ın bu

ifadesi Batı Ermenistan iddialarının asılsız olmadığını göstermektedir. Ancak buna rağmen Sarkisyan bu iddiaları çürütmek amacıyla hiçbir Ermeni yetkilisinin toprak iddiasında bulunmadığını söylerken bunun Ermenistan'ı karalamak için Türkler tarafından uydurulduğu yönünde bir anlam inşa ederek sorgulayıcı cümle yapısıyla Türklerin böyle bir karalamayı soykırım iddiasını örtmek amacıyla yaptıklarını ima etmiştir.

Sarkisyan soykırım iddiasını ilişkilerin normalleşmesiyle ilişkilendirmediklerini yineleyerek kendi görüşüne meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Hatta devamında “Ve barışın olmaması bizim suçumuz değil” cümlesiyle üstü örtük olarak yine Türkiye’yi ötekileştirmeye ve düşmanlaştırmaya devam etmiştir. Sarkisyan bu cümlesi ile Ermenistan’ı olumlu çağrışım yapan “barış” kelimesiyle ilişkilendirirken Türkiye’nin barıştan yana olmadığı izlenimi vermiştir:

Sayın Erdoğan bir keresinde, Türklerin soykırım yapamayacaklarını ve Türk tarihinin “güneş gibi parlak” olduğunu söyledi. Türkler, yaptıklarının soykırım olarak nitelendirilmesine karşı çıkmaktadırlar. Bununla birlikte, Türkiye ne kadar karşı çıkarsa çıksın, bu Ankara’nın çözmesi gereken bir mesele değildir. (...) Bu kabul edilemez ifadeler halkımın belleğinde soykırım anılarını çağırıştırıyor. Ne yazık ki, Türk siyasetçilerinin ağzından çıkan benzer ifadeler benim için bir sürpriz değil. Yakın geçmişte de benzer ifadelere rastlamak mümkün. Benzer çağrılar 1988’de Azerbaycan’da da yapıldı. Nihayetinde, Azerbaycan’ın Sumgayıt ve Bakü illerinde onlarca Ermeninin kurban olduğu katliamlar yapıldı. (...) Uluslararası toplum kararlı bir şekilde tepki göstermelidir. Ermeni-Türk yakınlaşması sürecinde yer alan tüm ülkeler, Almanya dahil, Amerika, Avrupa kendi tutumlarını açıkça ifade etmelidir. Eğer tüm ülkeler soykırımı tanımış olsaydı, Türkler böyle açıklamalar yapmazdı. Türkiye’de de çok sayıda gençlik hareketi temsilcisinin bu ifadeye karşı çıkması umut vericidir. Orada siyasi yönetimin kabul etmesi gereken yeni bir nesil yetişiyor. (...) Türkiye’de “soykırım” kavramını kullanan insanlar izleniyor ve kınanıyorsa böyle bir komisyon önyargısız nasıl çalışabilir. Ankara’nın diğer ülkelerin parlamentoları veya hükümetleri Türkiye’nin soykırımı tanıması için çağrıda bulunursa, komisyonun sonuçlarını bekleyin demesi için karar verme sürecini ertelemesi önemlidir. Böyle bir komisyonun oluşturulması, halkımıza karşı işlenen soykırım gerçeğinin şüphe altına sokulması anlamına gelecekti. Bizim için bu kabul edilemez. Türkiye’nin kendi suçunu kabul etmesi halinde komisyonun oluşturulmasının yerinde olurdu. O zaman tarihçiler bu trajediye yol açan nedenleri ortaklaşa araştırabilirlerdi. (...) Ağrı Dağı’nı kimse bizden alamaz - o bizim kalbimizdedir. Dünyanın herhangi bir ucunda yaşayan bir Ermeninin evinde, kesinlikle Ağrı Dağı’nın görüntüsünü bulacaksınız. Bir gün Ağrı Dağı’nın ayrılığın değil, iki ulusumuzun karşılıklı anlayışının sembolü haline geleceğine eminim. Ancak bir noktayı netleştirmek istiyorum: hiçbir zaman hiçbir Ermeni yetkili Türkiye’ye karşı toprak iddiasında bulunmadı. Bunu bize Türklerin kendileri atfediyor. Belki de suçluluk bilincinden? (...) Soykırımın tanınmasını sınırların açılmasıyla ilişkilendirmiyoruz. Ve barışın olmaması bizim suçumuz değil (**İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana nemetskomu izdaniyu “Der Spiegel”, 05.04.2010**).

12 Nisan 2010 tarihinde Washington Ulusal Katedrali'nde yaptığı konuşmada Sarkisyan “bazıları” şeklinde genelleştirmek suretiyle ima ettiği Ermeni diasporasının, muhalefetin ve normalleşme sürecini arzu etmeyen diğer politik aktörlerin ilişkilerin normalleşmesinde soykırım iddiasının uluslararası düzeyde tanınması sürecini olumsuz etkileyeceğine dair endişelerinin boşa çıktığından memnuniyet duydukları yönünde bir anlam inşa etmiştir. Sarkisyan endişelerin yersiz olduğunu zamana atıfta bulunarak açıklarken, gelecekte benzer endişelere kapılmamak için çaba ve mücadelenin sürdürülmesi gerektiğine işaret etmiştir. Böylece tüm dünya Ermenilerine seslenen Sarkisyan “hepimiz” zamiriyle soykırımın tanınmasının azimli çalışmalarına bağlı olduğu izlenimi yaratmaya çalışmıştır.

Sarkisyan normalleşme sürecinin soykırım iddiasından ve Karabağ sorunundan bağımsız olduğu değerlendirmesinde bulunduğu konuşmasında resmiyeti bozan “ayak basılmamış patikadan geçiyoruz” metaforu ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ima ederek bunu sınavdan geçen bir dış politika olarak nitelendirmiştir. Ermenistan’ı güçlü ve dayanıklı bir ülke olarak konumlandığı konuşmasında Sarkisyan normalleşme sürecinde ortaya çıkan tüm zorlukların üstesinden geleceğini ima etmiştir:

Ermeni-Türk protokollerinin imzalanması arifesinde bazılarının soykırımın tanınmasına yönelik uluslararası adımların yavaşlayacağına ya da geçici olarak dondurulacağına dair endişeleri vardı. Zaman, bu endişelerin asılsız olduğunu ve hepimiz daha fazla çaba göstermeye, yeni bir mücadeleye hazır olduğumuz sürece asılsız olacağını gösterdi. (...) Soykırım gerçeğini herhangi bir formatta tartışmayı veya Türkiye’nin Karabağ sorununun çözümünün müzakere sürecinde herhangi olumlu bir rol oynayabileceğine inanıyormuş gibi yapmayı düşünmüyoruz. Herhangi yeni dış politika yönelimi teste tabidir çünkü ayak basılmamış patikadan geçiyoruz. Ermenistan’ın bu sınava da şerefle dayanacağından eminim (**Rechy Prezidenta Sargsyana v Washingtonskom kafedralnom sobore posle posesheniya mogili Woodrow Wilsona**, 12.04.2010).

22 Nisan 2010 tarihinde *Türkiye-Ermenistan Arasında İlişkilerin Normalleşmesi Sürecine İlişkin Televizyon Konuşması*’nda Sarkisyan her ne kadar konu başlığı konuşmanın süreçle ilgili olmasına işaret etse de konuyu yine soykırım üzerinden sunmuştur. Sarkisyan’ın soykırıma değinmesi her zamankinden farklı olarak

konuşmanın seçildiği tarihin soykırımın gerçekleştiğini iddia ettikleri tarihe yakın bir günün seçilmesinden kaynaklandığını düşündürmektedir.

Soykırımı “20.yüzyılın ilk soykırımı” şeklinde tanımlayan Sarkisyan 20.yüzyılda bunun kabul edilebilir olmadığına işaret etmiştir. Türkiye’nin normalleşme sürecini soykırımın anma günü olan 24 Nisan gününe ve dolayısıyla soykırım iddiasına zarar vermek için kullandıklarına işaret eden Sarkisyan Ermenistan’ın normalleşme süreciyle ilgili tutumunu “samimiyet” kelimesi ile ifade etmesi Ermenistan’ın samimi, Türkiye’nin ise samimiyetsiz olduğuna işaret ederek politik kutuplaştırma yapmıştır.

Sarkisyan’ın soykırımı simgelediğini söylediği “24 Nisan” gününe vurgu yapması kendi ulusunu normalleşme süreciyle ilgili ikna etme çabası olduğunu göstermektedir. Soykırımın dünyada tanınması sürecini “mücadele” şeklinde tanımlayan Sarkisyan böylece bu konuda sonuç elde etmek suretiyle başarıya ulaşmak için sürekli çaba göstereceklerini ima etmiştir.

Soykırım iddiasını evrenselleştiren Sarkisyan bunun sadece Ermenistan ve Ermeni halkıyla sınırlı olmadığını, aksine dünyadaki tüm uluslar için böyle bir olasılık olduğu varsayımından hareketle “insanlığa karşı suç” metaforu ile tanımlamıştır. Böylece Sarkisyan’ın Ermeni soykırımı iddiasından ziyade, hümanist bir yaklaşım sergileyerek insanlığa karşı işlenen suçu kınayan ve önleyen tüm devlet, kurum, kuruluş ve kişilere teşekkür etmesi Ermenistan’a destek olduklarını göstermektedir.

Bununla birlikte, Sarkisyan Türkler arasında da soykırım iddiasını kabul edenlerin olduğuna dikkat çekerek özellikle bu durumu kabul edenlerin “Türk aydınları” olmasını eğitilmiş, entelektüel, görgülü insanların tarihsel gerçekleri inkâr etmediğine

göndermede bulunurken, soykırım iddiasını reddeden insanları cahil, eğitimsiz, nadan kişiler olduklarını varsaymıştır.

Sarkisyan normalleşmeden ziyade soykırım iddiasını konu ettiği konuşmasında ilişkilerin normalleşmesi için diğer ülkelere destek olmaları için çağrı yapmak yerine soykırım iddiasını tanımlamaları için çağrıda bulunmuştur. Edilgen cümle yapısıyla soykırımın özellikle Ermenilere karşı işlendiğini ve devlet eliyle gerçekleştirildiğini ifade eden Sarkisyan Osmanlı'da sadece Ermenilere düşmanlık beslendiğine yönelik bir anlam inşa ederek ezelden beri Türklerin Ermenilere karşı düşmanlık besledikleri gerekçesiyle düşmanlık algısı oluşturmaya çalışmıştır.

Sarkisyan soykırım iddiasına meşruiyet kazandırmak için “masum kurbanlar” olarak tanımladığı hayatlarını kaybeden insanlar ile ilgili retoriksel bir stratejiyi kullanarak rakam vermiş ve kurban sayısının “1,5 milyon” olduğunu söyleyerek mağduriyet algısı yaratmaya çalışmıştır:

İki gün sonra 20.yüzyılın ilk soykırımı olan Ermeni soykırımının 95.yıldönümünü anacağız. Ermeni soykırımının uluslararası düzeyde tanınmasına yönelik mücadelemiz devam ediyor ve eğer Türkiye'deki bazı çevreler 24 Nisan gerçeğinden kaçmak suretiyle bu süreci kullanarak samimiyetimizi bize zarar vermek için kullanmaya çalışıyorsa, o zaman şunun farkına varmaları gerekir: 24 Nisan Ermeni soykırımını simgeliyor, ancak uluslararası tanıma sürecinin geçici çerçevesi hiçbir şekilde bu gün ile sınırlı değildir. İnsanlığa karşı bu tür suçları kınayan ve önleyen, bize destek olan tüm devlet, kuruluş ve kişilere şükranlarımızı sunarız. Biz, tarihsel gerçeğin yeniden tesis edilmesi için mücadele eden, acımızı paylaşan Türk aydınlarına da müteşekkirimiz. Ermeni soykırımının 95.yıldönümü arifesinde, sırf Ermeni oldukları için devlet düzeyinde hazırlanan programa esasen ateş ve kılıçtan geçirilen 1,5 milyon masum kurbanın anısının tüm insanlık tarafından tanınması ve kınanmasını talep ettiğinin unutulmaması için herkese çağrıda bulunuyoruz (**Televizionnoye obrasheniye Prezidenta Serja Sargsyana otnositelno protsessu normalizatsii otnosheniy mejdu Armeniyei i Turtsiyei**, 22.04.2010).

24 Nisan 2010 tarihinde *RİA Novosti* (Rusya) haber ajansına verdiği röportajda Sarkisyan Türkiye'nin soykırım iddiasını tanımaması ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi süreçlerini iki bağımsız konu olduğunu ve soykırımın tanınması konusunun normalleşme sürecine engel olacağını öngörmüştür. Hümanist

bir yaklaşımla bu iki süreci ilişkilendirenlerin empati yapmasını isteyen Sarkisyan böylece soykırım iddiasının milyonlarca insanın yaşadığı acıya eşit olduğuna işaret etmiştir.

Sarkisyan soykırıma maruz bırakılan insanları tanımlarken ayrıntılı bilgi verdiği dikkat çekmektedir. Soykırımda insanların ana vatanlarını terk etmek zorunda kaldığını söyleyen Sarkisyan Osmanlı’da yaşayan Ermeni nüfusuna yönelik mağduriyet algısı yaratırken Osmanlıyı düşmanlaştırmış ve Türkiye’yi geçmişinde soykırım suçu işleyen, insanlara zulüm eden bir ülke olduğu gerekçesiyle kötülemiştir. Soykırımı yaşanmış bir olgu anlamına gelen “gerçek” şeklinde tanımlayan Sarkisyan bu nedenle soykırım iddiasının tartışma konusu olamayacağını kesin bir dil ile ifade ederek konuyla ilgili görüşlerine meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır.

Sarkisyan Türkiye’nin kurulmasını önerdiği Tarih Komisyonu’nu da eleştirerek, bunun Türkiye’nin lehine sonuca varması için düşünülmüş ve planlanmış bir eylem olduğunu söyleyerek Ermenistan’ın bu öneriyi kabul etmediğine gerekçe olarak sunmuş ve bu suretle de kendi görüşlerini meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Protokollerde oluşturulması öngörülen komisyonun Türkiye’nin 2005’te önerdiği Tarih Komisyonu olmadığına ve soykırımı müzakere edemeyeceğine yönelik bir anlam üretimi yapan Sarkisyan protokoller imzalandıktan sonra kurulacak olmasının Türkiye tarafından bir önkoşul haline getirilemeyeceğine işaret etmiştir. Böylece Sarkisyan bu söylemiyle aynı zamanda Ermenistan’ın önemli dış politika konularından biri olan soykırım iddiasının ilişkilerde hiçbir şekilde bir önkoşul olamayacağına dair diasporayı, muhalifleri ve aynı zamanda kendi ulusunu ikna etmeye çalışmıştır.

Ermenistan'ın ilişkileri önkoşulsuz kurmaktan yana olduğunu soykırımı önkoşul yapmasıyla gerekçelendiren Sarkisyan böylece Ermenistan'ı barışçıl bir ülke konumuna yerleştirirken, Türkiye'yi ilişkileri normalleştirmek istemeyen ve bu yüzden sürekli çeşitli bahaneler üreten bir ülke olduğu algısı yaratmaya çalışmıştır. Hatta Sarkisyan soykırım ile ilgili çok daha keskin bir dil kullanmak suretiyle “Türkiye'nin herhangi bir şekilde aksini talep etme hakkı yoktur” şeklinde ifadede bulunarak Ermenistan'ın bu konudaki tutumunu gözler önüne sermiştir:

Soykırımı tanımayı reddeden bir mazereti Ermenistan ile Türkiye arasındaki diyalogla ilişkilendirme tarzını kabul etmiyoruz. Bunun sürece yardımcı olduğunu düşünmüyorum. Ermeni soykırımı ve onun uluslararası tanınırlığı konusunda düşünme veya konuşma sebebi olacak herkesin öncelikle hasar bırakılan milyonlarca insanın kaderinde ve kalplerinde bu acıyı taşıyan anavatanlarından mahrum kalan eski insanları hatırlamasını rica ediyorum. (...) Soykırım gerçeğinin bir tartışma konusu olamayacağını defalarca söyledim. Soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması konuları tartışılabilir, ancak gerçeklerin kendisi değil. Bu korkunç olgunun tarihi o kadar derinlemesine araştırılmış ve belgelenmiş ki, Osmanlı Türkiye'si yönetimince koordine edilen bu suçun amacını ve mekanizmalarını tartışmaya gerek yoktur. Gerçekten de, 2005 yılında Türkiye Başbakanı soykırım meselesini tartışacak ve Türk tarafının öngörüsüne göre, sonuçlarının Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilere dair beklentileri önceden belirleyecek Tarih Komisyonunun kurulmasını önerdi. O zaman, komisyonun Türk tarafına uygun bir sonuca varmadığı sürece ilişkinin normalleşmeyeceği anlaşıldı. Doğal olarak, Ermenistan kabul etmedi çünkü yegâne normal yol ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin kurulmasıdır ve eğer Ermenistan bu tür ilişkileri kurmak için Türkiye'nin soykırımı tanımasını bir önkoşul olarak talep etmiyorsa, o zaman Türkiye'nin de Ermenistan'dan herhangi bir şekilde aksini talep etme hakkı yoktur. (...) Ama bu artık geçmişte kaldı. Ekim 2009'da imzaladığımız protokollerde, Ermenistan'ın da diğer birçok ülkelerle olduğu, alt komisyonlarından birisinin “tarihsel boyutlu meseleleri” araştırabilen benzer hükümetlerarası komisyonun oluşturulması öngörülmektedir, ancak bu hiçbir şekilde soykırım gerçeğinin tartışılmasını öngöremez. Ve dikkat ederseniz, bu diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra oluşturulan bir hükümetlerarası alt komisyon olup, bu ilişkilere yönelik beklentileri önceden belirleyen bir uzman komisyonu değildir (**İntervyu Prezidenta Armenii Serja Sargsyana agenstvu RIA Novosti**, 24.04.2010).

17 Ocak 2011 tarihinde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Temsilciler Odası'nda yaptığı konuşmada Sarkisyan soykırım iddiasını önkoşul konusu üzerinden sunmuştur. Bilindiği üzere, AB üyesi ülkeler arasında soykırım iddialarına en fazla destek verenlerden birisi olan Yunanistan'da parlamento 1996 yılında 24 Nisan gününü “Ermeni Soykırımını Anma Günü” olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla Yunanistan'ın ve Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Türkiye'ye karşı olan tutumunu gözönünde bulunduran Sarkisyan soykırım iddiasını önkoşul olarak sunmak için “çok daha fazla ahlaki ve

hukuki temellere sahibiz” şeklinde ifade kullanarak bir yandan soykırım iddiasını yaşanmış bir olgu ve Osmanlı’da yaşayan Ermeni azınlığının maruz kaldığı zulme işaret ederken diğer yandan Türkiye’nin Dağlık Karabağ önkoşulu öne sürdüğünü ima ederek bunun soykırım iddiasına kıyasla hukuksal ve ahlaki dayanaktan yoksun, hatta çok daha zayıf olduğu imasında bulunmuştur.

Soykırımın kendilerinde olumsuz psikolojik etki bıraktığını söyleyen Sarkisyan buna rağmen Ermenistan’ın kendi halkına karşı Osmanlı’nın işlediği suçu önkoşul yapmadıklarını söyleyerek Ermenistan’ı barışçıl bir ülke olarak konumlandırmıştır. Ayrıca Sarkisyan anlamı pekiştiren ve doğrulama sözü olan “evet” edatını kullanarak Türkiye ile sadece soykırım iddiası konusunda değil, başka konularda da sorun olduğunu ifade ederek Batı/Doğu Ermenistan ve Türkiye’nin Azerbaycan’ı desteklemek adına ilişkilerin normalleşmesinde öne sürdüğü Dağlık Karabağ önkoşuluna işaret etmiştir. Sarkisyan’ın sayısı belli olmayan, çok sayıda anlamına gelen “birçok” sıfatıyla genelleme yaparak tanımladığı bu sorunlara rağmen Ermenistan’ın “uygar” bir ülke olduğunu ima etmiştir:

Önkoşullardan taviz verecek olursak, biz önkoşul öne sürmek için çok daha fazla ahlaki ve hukuki temellere sahibiz. Fakat biz tüm psikolojik engellerin üstesinden gelmek ve ilerlemek gücü bulduk. Evet ilk önce Ermeni soykırımının tanınması konusu olmak üzere Türkiye ile birçok sorununuz. Ancak, önkoşullar yerine, diyalogun kurulması yoluyla sorunların çözümü için uygar bir yaklaşım tercih ettik (**Rechy Prezidenta Serja Sargsyana v Palate Predstaviteley Respubliki Kipr**, 17.01.2011).

27 Ocak 2011 tarihinde *Ekho Moskvi* radyo kanalına (Rusya) verdiği röportajda Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile ilgili olarak Ermenistan’ın soykırım iddiasını önkoşul olarak öne sürdüğüne ilişkin yapılan söylentileri çürütmek için “ahlaki, politik, yasal haklara” sahip olmalarına rağmen bu haklarından şimdilik feragat ettikleri yönünde bir anlam üretimi yapmıştır. Sarkisyan “bu bazı zorluklar yarattı” diyerek üstü

örtük olarak asılsız ithamlarla Ermenistan'ı itham ettiğinden dolayı dünya kamuoyunu eleştirmiştir.

Sarkisyan “ahlaki, politik, yasal haklara” atıfta bulunurken Ermenistan'ın soykırım iddiasını kanıtlayacak her türlü dayanağa sahip olduğuna işaret etmiş ve bu suretle iddiasına meşruiyet kazandırmayı çalışmıştır. Ancak bu dayanaklara rağmen ilişkilerin normalleştirilmesinden yana olduğunu ima ederek Ermenistan'ı barışçıl bir ülke olarak konumlandırmıştır:

Bugün bir ilişkimizin olmadığı gerçek. Yani ilişkilerin olmamasında dünya kamuoyunun bir kısmı, güya Ermenilerin yalnızca geçmişte yaşadığı ve evet, soykırım oldu ve bugün Ermeniler “soykırımı tanıyın sonra ilişkileri tesis ederiz” tarzında bir önkoşul öne sürüyorlar şeklinde Ermenistan'ı da suçladı. Bu, bazı zorluklar yarattı. Ve olumsuz sonuç bunun böyle olmadığını, Ermenistan hükümetinin, Ermenilerin aslında önkoşulsuz olarak Türkler ile temas kurma gücünü kendilerinde bulduğunu kanıtlayacaktı. Ve sonra - işe yarayıp yaramadığı, bu biraz farklı bir konudur. Yani başlangıçta önkoşuldan bahsedecek olursak, bu önkoşulları öne sürmek için biz daha fazla hem ahlaki hem politik hem de yasal haklara sahiptik (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana radiostantsii “Ekho Moskvi”**, 27.01.2011).

Bilindiği üzere, 11 Mart 2010'da İsveç Parlamentosu Ermeni iddialarının tanınmasını içeren öneriyi kabul etmiştir. Sarkisyan'ın İsveç Büyükelçisini kabul ettiği sırada yeniden soykırım iddiasına değinmesi konunun pekiştirilmesi ve hep gündemde tutulması amacına işaret etmektedir. Böylece Sarkisyan İsveç'in soykırımı tanıyarak doğru bir politika izlediğini ima etmiştir.

23 Mart 2011 tarihinde İsveç Büyükelçisinden güven mektuplarını aldığı sırada yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerine soykırım iddiası prizmasından yaklaşarak Türkiye'yi geçmişini bilmemekle eleştirmiştir. Sarkisyan tarihe göndermede bulunmuştur. Sarkisyan soykırıma maruz kalmalarına rağmen ilişkileri normalleştirmek istedikleri gerekçesiyle Ermenistan'ı “geçmişte yaşamıyoruz” diyerek zamana ve koşullara ayak uyduran, uzlaşmacı ve ileri görüşlü bir ülke olarak göstermeye çalışmıştır:

Türklerin kendi geçmişlerini daha fazla öğrenmeleri hem onlar hem de bizim için daha iyidir. Biz aslında geçmişte yaşamıyoruz ve bunun açık kanıtı Türkiye ile ilişkilerin tesis edilmesine yönelik inisiyatifimizdir ancak bu Ermeni soykırımının bizim için hiçbir zaman ikincil olabileceği anlamına gelmez (**Prezident Serja Sargsyan prinyal veritelniye gramoti novonaznachennogo posla Korolevstva Shvetsii v Respublike Armeniya, 23.03.2011**).

16 Mayıs 2011 tarihinde *Moskovskiye novosti* gazetesine (Rusya) verdiği röportajda Sarkisyan ilişkilerin normalleşmesinin soykırımın dünyada tanınmasına engel olacağına dair tahminlerin boşa çıkmasından dolayı memnuniyetini belirtmek için resmiyeti bozan “Tanrıya şükür, haklı çıkmadı” şeklinde bir ifadede bulunarak soykırımın müzakere konusu olamayacağını kesin bir dil ile vurgulamıştır. Soykırım iddiasının Türkiye tarafından tanınması için çaba göstereceklerini söyleyen Sarkisyan buna paralel olarak ilişkileri de normalleştireceklerine dair öngörüyü yapmıştır.

Soykırımın Türkiye tarafından tanınmasının sürecini “adalet için”, “güvenlik için” ve “sadece bölgemizde değil, tüm dünyada bu tür suçlara yol verilmezliğin bir mücadelesidir” şeklinde tanımlayan Sarkisyan böylece bu iddiayı evrenselleştirmiş ve sözde empati yaparak Ermenistan’ın bölgesel ve hatta küresel çapta bu tür suçlarla mücadele ettiği duygusunu yaratmaya çalışmıştır.

Uzlaşmanın ancak Türkiye’nin soykırımdan pişmanlık duyması halinde mümkün olabileceğini belirten Sarkisyan ilişkilerin normalleşmesinin Türkiye ile Ermenistan arasında bir uzlaşmanın gerçek uzlaşma olmadığına işaret etmiştir. Böylece Sarkisyan’ın ilişkilerin normalleşmesi ile soykırım iddiasının bağımsız iki ayrı konu olduğuna göndermede bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Sarkisyan’ın uzlaşma için Türkiye’nin soykırımdan pişmanlık duyması gerektiğini ifade etmesi Türkiye’yi soykırım suçu işleyen bir ülke olarak konumlandırması anlamına gelmektedir:

Türkiye ile ilişkileri normalleştirme sürecine girdiğimizde pek çok muhatabımız bunun tüm dünyada soykırımın tanınmasına engel olacağını söyledi. Bu tahminler Tanrı'ya şükür, haklı çıkmadı. Soykırım gerçeği tartışılmaz bir gerçektir ve Türkiye'nin nihayetinde soykırımı tanınmasını sağlamak için her türlü çabayı göstermeliyiz. Bu, adalet için güvenlik için bir mücadeledir. Sonuçta, yalnızca bölgemizde değil, tüm dünyada bu tür suçlara yol verilmezliğin bir mücadelesidir. (...) Uzlaşma ancak Türkiye soykırımı tanıdığında başlayabilir. Tanınmadan bir uzlaşma sağlanamaz. Türkiye ile ilişkiler kurma girişimlerini uzlaşma girişimleri olarak göstermeye çalışanlar yanılıyor. Gerçek uzlaşma sadece pişmanlıktan sonra olabilir (**İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana gazete “Moskovskiye novosti”**, 16.05.2011).

22 Haziran 2011 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nde yaptığı konuşmada Sarkisyan barış çağrısı yaparak normalleşme sürecini barışçıl zihniyetle ve 21.yüzyıla ayak uyduran çağdaş bir ülke olarak saygınlık kazandırmaya çalıştığı Ermenistan'ın başlattığını ifade etmiştir. Sarkisyan Türkiye'yi geçmişiyle barışık olmayan ve geçmişine sahip çıkmayan bir ülke olduğu iddiasıyla kötülerken, Ermeni halkının soykırımın tanınması alanında faaliyetlerini sürdüreceklerine işaret etmiştir. Ancak Sarkisyan soykırımın tanınmasının sadece Ermenilerin ve dolayısıyla Ermenistan'ın bir onur savaşı olmasından ziyade sözde empati yaparak “insanlığa karşı işlenen bir suç” ifadesiyle konuyu evrenselleştirmiştir. Böylece Ermenistan'ın hümanist bir politika izlediğine göndermede bulunmuştur:

Ermenistan'ın 21.yüzyılda halkların ve devletlerin barış içerisinde bir arada yaşama gereksinimine uyarak iyi amaçlar ile bu süreci başlattığını bir kez daha vurgulamayı gerekli görüyorum. Ve Türkiye'nin 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere karşı işlenen soykırımı tanımadığı, aynı zamanda açık bir inkar politikasını izlediği şartlarda. Bu arada, tüm Ermeni halkı yeterli bir değerlendirme bekliyor. Ve bundan sonra bu amaç doğrultusundaki çabamız, yorulmak bilmeyen çabamız umarım insanlığa karşı işlenen suçlarla ilgilenenlerin çabaları Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması amacını taşır (**Rechya Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana na Parlamentskoy Assambleye Soveta Yevropı**, 22.06.2011; **Prezident Serj Sargsyan prinyal uchastiye v plenarnom zasedanii PASE**, 22.06.2011).

23 Eylül 2011 tarihinde ABD'ye gerçekleştirdiği resmi gezi sırasında yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye'nin Ermenistan'a karşı düşmanlık beslediğini ifade ederek eleştirel bir dil kullanmıştır. Sarkisyan sınırları açmayan ve protokolleri onaylamayan Türkiye'nin Ermenilere ve Ermenistan'a karşı düşmanca tavır beslediğine ilişkin gerçek yüzüne dünyanın şahit olduğunu söyleyerek kendi görüşlerini

meşrulaştırmaya çalışmıştır. Normalleşme sürecinde ortaya çıkan engellerin Türkiye’den kaynaklandığı izlenimini veren Sarkisyan böylece Ermenistan’a saygınlık kazandırmıştır.

Sarkisyan normalleşme süreci konusuna değindiği konuşmasında konuyu yine soykırım iddiasının tanınması için Ermenistan’ın çalışmalarını sürdüreceğini ifade etmesi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde soykırım iddiasına atfettikleri önemi dikkat çekmektedir. Soykırım iddiasının uluslararası düzeyde tanınmasından ziyade soykırım suçu işlediği gerekçesiyle suçladığı Türkiye’nin ve işlediği suçun kınanması gerektiğini ifade eden Sarkisyan soykırıma uğradığını iddia ettiği Ermenileri bir felakette hayatlarını kaybeden suçsuz, günahsız anlamına gelen “masum kurbanlar” olarak nitelendirerek mağduriyet algısı yaratmıştır.

Sarkisyan sözde empati yaparak soykırımın tanınmasının insanlık namına dünyada benzer suçların işlenmesini engellemek amacına yönelik olduğu yönünde bir anlam üretimi yaparak Türkiye’yi soykırım suçu işleyen bir ülke olarak konumlandırırken, Ermenistan’ı barışçıl, insanlığa karşı işlenen suçlarla savaşan hümanist bir ülke olarak sunmuştur:

Protokoller hala onaylanmadı, Ermenistan-Türkiye sınırı kapalı kalmaya devam ediyor, Türkiye’nin Ermenistan’a karşı düşmanca tavırları devam ediyor, ancak Türkiye’nin gerçek yüzü dünyanın herhangi bir ucunda olan bir Ermeni tarafından nasıl biliniyorsa, şimdi söz konusu sürecin bir sonucunda da Türkiye’nin yüzü dünyaya malum oldu. Soykırımın uluslararası alanda tanınmasına yönelik ortak faaliyetlerimize devam edeceğiz. Soykırımın 100.yıldönümü yaklaşıyor ve hepimizin ortak çabaları ile bu tarih uluslararası tanınma ve kınama anlamında bir atılım olmalıdır. Masum kurbanların anıları önünde eğilerek, soykırımı yaşamış bir halk olarak, herkese hitap ederek itirazlarımızı ve uyarılarımızı seslendirmeye devam edeceğiz, insanlık ve uygar dünya adına gezegenimizdeki evrensel felaketlere müsaade etmemekle yükümlüyüz (**Rabochiy vizit Prezidenta Serja Sargsyana v SSHA**, 23.09.2011).

08 Aralık 2011 tarihinde Fransa'nın Marsilya kentinde Ermeni topluluğuyla biraraya geldiği görüşmede Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerini soykırım iddiası üzerinden sunmuştur. Bilindiği üzere, Fransa Ermeni soykırımının tanınmasına ilişkin yasayı 29 Ocak 2001'de onaylamasına karşın Ermeni iddialarının inkârını suç sayan yasayı 2006 yılında onaylamıştır. Dolayısıyla bu faktörler de dikkate alındığında Sarkisyan'ın Fransa'da ve Ermeni diasporasıyla biraraya geldiği görüşmede konuya değinmesi anlaşılır bir durumdur. Sarkisyan Türkiye'yi tarih teması üzerinden geçmişinde soykırım suçu işlediği gerekçesiyle suçladığı konuşmasında “tövbe etmesi gerektiğini” ifade ederken Türkiye'nin gelecekte benzer suçu işleyebileceğini varsaydığı görülmektedir.

Sarkisyan Türkiye'nin kendi tarihiyle yüzleşecek gücü olmadığını söylerken umudunu kaybetmediklerini “bir gün” şeklinde belirsiz zamana atıfta bulunmuştur. Soykırımı iddiasını bu kadar seslendirmelerini olumsuz eleştiriye maruz bırakmamak için bunun bir “önkoşul” ve “intikam hissi” olmadığını söyleyen Sarkisyan Ermenistan'ın kin gütmeyen, geçmişi unutmadan geleceğe bakan, tarihine sahip çıkmaya çalışan bir ülke olduğuna dair görüşlerine meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Ermenistan'ı olumlu sunmak için Sarkisyan komşu Türkiye ile normal ilişki kurmayı amaçladıklarına ve sabit politika izlediklerine işaret etmiştir. Sarkisyan tarih konusu üzerinden Almanya-Polonya ilişkilerini Türkiye-Ermenistan ilişkilerine örnek olarak göstermiş ve Türkiye'nin Ermenistan'dan özür dilemesi gerektiği yönünde bir önvarsayımda bulunmuştur.

Türkiye'nin AB üyelik müzakere sürecine devam ettiği bilincinden hareketle Türkiye'yi Avrupa'ya yakışmayan bir ülke olduğu gerekçesiyle eleştiren Sarkisyan soykırım iddiası üzerinden olumsuz sunmuştur. Hatta Sarkisyan Türkiye'nin Avrupa ülkesi olmadığını ve olamayacağını “kendisini Avrupa ülkesi sanan Türkiye” ifadesiyle

vererek Türk yönetimini ötekileştirmiştir. Devamındaki cümlede yine Brandt'yi örnek göstererek Türk halkı adına Türk liderinin özür dilemesi ve baş eğmesi gerektiğini önerme yapısıyla ifade eden Sarkisyan Türkiye'nin soykırımı tanınması ve suçunu kabullenmesini beklediklerine işaret etmiştir. Sarkisyan “ne kadar erken o kadar iyi” şeklindeki ifadesiyle Türkiye'ye yönelik tehditvari bir üslup kullanmıştır. Böylece soykırımın dünyada tanınması ve Türkiye'nin de tanınması ve suçunu kabul etmesi için başka ülke, kurum ve kuruluşlar, politik aktörler tarafından baskı yapılması için faaliyetlerini sürdüreceklerine göndermede bulunmuştur:

Biz Türkiye'nin tövbe etmesi gerektiğine eminiz. Bu ne önkoşul ne de intikam hissini tatmin etme arzusu değildir. Türkiye kendi tarihinin sesine kulak vermelidir. Bir gün Türkiye yönetimi kendisinde güç bulacak ve Ermeni soykırımına olan yaklaşımlarını yeniden değerlendirebilecektir. (...) Bizim tutumumuz değişmedi ve nettir. Komşu ülkelere yakıştığı gibi, biz Türkiye ile normal ilişkilere varız. Böyle komşu ülkeler mesela Polonya ve Almanya olmuştu, Almanya Şansölyesi Willy Brandt kendi ülkesi tarafından işlenen suçun farkına vararak Varşova Gettosunda dizlerinin üzerine çöktü. Er ya da geç kendisini Avrupa ülkesi sanan Türkiye, başını Tsitsernakaberd'de eğen Avrupa'ya yakışan yönetime sahip olacaktır. Ne kadar erken o kadar iyi, ancak bu Türk halkının kendi işidir. Biz onları hiçbir şeye zorlamıyoruz ama bunu onlar, Willy Brandt'ın Almanlar adına yaptığı gibi, Türk ulusu adına yapmaları gerekir (**Prezident Serj Sargsyan v Marsele vstretilsya s predstavatelyami armyanskoy obshini**, 08.12.2011).

10 Mart 2012 tarihinde RPA'nın 13.Kurultayında konuşma yapan Sarkisyan Türkiye'nin Karabağ önkoşulunu öne sürerek normalleşme sürecine zarar verdiğini ima etmiştir. Sarkisyan soykırım iddiasının uluslararası tanınma sürecinin güçlenmesini protokollerin onaylanmamasıyla gerekçelendirerek Ermenistan'ın her durumda kazançlı olduğuna yönelik bir anlam inşa etmiştir. Böylece Sarkisyan iktidar partisinin kurultayında ikna stratejisi kullanarak Ermenistan'ın bu süreçte imajının zedelenmediği hususunda kendi partililerini, ulusunu, diaspora ve muhalifleri ikna etmeye çalışmıştır:

(İlişkilerin normalleştirilmesi girişimimizin ilerlediği ikinci yol da önemliydi çünkü) Öncelikle, son olayların bariz bir şekilde gösterdiği gibi, o Ermeni soykırımının uluslararası tanınması sürecini güçlendirdi (**Rechy Prezidenta Respubliki Armeniya, Predsedatelya Respublikanskoy Partii Armenii Serja Sargsyana na 13-om syezde RPA**, 10.03.2012).

15 Ocak 2013 tarihinde Ermenistan Savunma Bakanlığı'nda yaptığı toplantıda Sarkisyan Türkiye'nin gelişme göstermesine rağmen soykırım yaptıklarını kabul etmedikleri takdirde bunun ülkenin gelişmesine engel oluşturacağını ima etmiştir. Sarkisyan "Türkiye'nin kendi tarihi hatalarını tekrarladığını" ifade ederek tıpkı Osmanlı gibi Türkiye'nin de geçmişinde soykırım yaptığını inkar ettiğini ima ederek Türkiye'yi "suçlu" ve aynı zamanda "inkarcı" bir ülke olarak göstermiştir.

Soykırımın tanınmasını ve kınanmasını Türkiye'nin yerine getirmesi gereken bir "görev" olarak nitelendiren Sarkisyan bu görevin sınırlarını geniş tutsa da kendi halkına karşı dürüst davranması gerektiğini ima etmiştir. Sarkisyan böylece soykırım suçunun sadece Ermenilere karşı işlemediğini, aynı zamanda tüm insanlığa karşı da işlediği ifade ederek genelleme yaparak uluslararası otoritelerin dikkatini çekmeye çalışmıştır.

Sarkisyan soykırım iddiasıyla ilgili olarak Türk makamlarının başka bir anlatı uydurduğunu "fabrikasyon seçenek" metaforu ile ifade etmiş ve Türk halkının gerçekleri sorguladığını ifade ederken konudan umutlu olduğuna işaret etmiştir. Hatta Türkiye'de soykırım konusunun bir tabu olduğunu ima ettiği konuşmasında konu ile ilgili konuşan kesimleri "cesur" ve "önder" olarak olumlu kelimelerle tanımlayarak olumlu sunmuştur:

Bugün Türkiye hızla gelişen ve büyük gelişme gösteren bir ülkedir ancak bu tutumu her zaman yetersiz olacaktır ve eğer Türk yetkililer ciddi bir şekilde kendi ülkesi ve milletinin tarihine yaklaşımını yeniden gözden geçirmezse, dramatik bir kesintiye uğraması muhtemeldir. Türkiye kendi tarihi hatalarını tekrarladığından dolayı bugün bile ciddi bir tehdit altındadır. Ermeni soykırımının tanınması ve kınanması, Türkiye'nin soykırım kurbanlarına ve bunu yaşayanlara, mirasçılara, tüm insanlığa, ama her şeyden önce de kendi insanlarına karşı görevidir. Bugün Türkiye halkı yavaş-yavaş da olsa Türk makamlarının yıllardır öne sürdüğü fabrikasyon seçeneğini sorgularken, Türk toplumunun daha önder ve cesur kısmı Ermeni soykırımı hakkında açıkça konuşmaktadır (**Pod predsdatelstvom Prezidenta Serja Sargsyana v Ministerstve oborony RA provedeno zasedaniye v rasshirennom sostave**, 15.01.2013).

18 Nisan 2014 tarihinde Ermenistan Savunma Bakanlığı'nın yönetim kadrosu ile biraraya geldiği toplantıda yaptığı konuşmada Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin soykırımı tanıma sürecini engelleyeceğini iddia eden diasporayı ve bu sürece karşı çıkanları ima ederek kendi hükümetini bu eleştirilerin asılsız olduğu hususunda ikna etmeye yönelik bir söylem inşa etmiştir. Sarkisyan ilişkilerin normalleşmesi sürecini Ermenistan'ın en önemli dış politika konularından biri olan soykırım iddiasının uluslararası platformda tanınma sürecini askıya alınmasına sebep olacağı ve bu suretle Ermenistan'a zarar vereceği eleştirilerini sorgulayıcı söylem üzerinden çürütmeye çalışmıştır.

Sarkisyan tüm açıklamalarında Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesinde Ermeni soykırımı konusunu önkoşul olarak öne sürmek istemediklerini tekrarlarsa da, her defasında konuya değinmesi konunun Ermenistan'ın dış politikasının öncelikli konularından biri olduğuna işaret etmektedir. Protokollerin soykırım iddiasına zarar vermediğini ABD Dış İlişkiler Komisyonu'nun aldığı karar ile örneklediren Sarkisyan eleştirilerin aksine her iki sürecin paralel yürüdüğüne ilişkin ikna stratejisi kullanmıştır:

Bizi sert bir şekilde eleştiren ve bu protokollerin en az iki olumsuz yönünün olduğunda ısrarcı olan sayıları az olmayan bazı kişilerin olduğunu unutmayın. İlk olumsuz tarafı, çok uzun bir süre zarfında bize verilecek zarar, onlara göre soykırımı tanıma sürecinin askıya alınmasıydı. Şimdi sizlere ve bu insanlara soruyorum: Türkler bugün bu konuda ne yapıyorlar? Tüm güçlerini Birleşik Devletler Senatosu Dış İlişkiler Komisyonunun soykırım konusundaki kararına karşı mücadeleye adadılar. Bunun son 24 yılın ilk kararı olduğunu biliyor musunuz? Bu sürece zarar vermiş olsaydık ve bazılarına göre askıya alınsaydı, bugün bu durum neden böyle? (**Prezident Serja Sargsyan provel soveshaniye s rukovodyashim sostavom Ministerstva oboroni**, 18.04.2014).

24 Nisan 2014 tarihinde Doğu Ortaklığının Beşinci Yıldönümü nedeniyle düzenlenen yüksek düzeyli toplantıda konuşma yapan Sarkisyan soykırımı inkar konusuna değinmiş ve Türkiye'yi suç işleyen ve aynı zamanda bunu inkar eden bir ülke konumuna yerleştirerek “taciz”, “zulüm” gibi olumsuz çağrışım yapan kelimelerle düşmanlaştırmıştır. Sarkisyan Türk Dışişleri Bakanının sözlerini de delil olarak

göstererek Türkiye'nin soykırım suçu işlediğini ve bunun Türk yöneticiler tarafından kabul edildiğini ima etmiş ve böylece söylemini inandırıcı kılmaya çalışmıştır.

Sarkisyan Türkiye'yi eleştirdiği konuşmasında Türkiye'nin fikrinin değişeceğine dair umut beslediğinin de sinyallerini vermiştir. Hatta Sarkisyan Türkiye'nin inkar politikasından kendi vatandaşlarının da rahatsız olduğunu “Hepimiz Ermeniyiz”, “Hepimiz Hrant Dink’iz” sloganları ile örnekendirerek meşrulaştırmaya çalışmıştır. Böylece Sarkisyan Türkiye’de Ermenistan’a yönelik düşüncelerin artık değiştiğini ve bu sayede Ermeni soykırımının tanınacağını varsaymıştır. Sarkisyan aynı şekilde Türk entelektüel, yazar, bilim adamını “saygıdeğer” ve “cesur” olarak konumlandığı konuşmasında uluslararası otoritelere çağrıda bulunarak “Türk siyasi liderlerini” destek ve teşvik etmelerini istemiştir.

Bugün taciz ve zulümlere rağmen rütbeleri sayıları her geçen yıl daha fazla artan binlerce Türk vatandaşı Türkiye'nin inkar politikasını reddediyor ve gerçeğin yanında yerini alıyor. Kendi tarihi ile karşı karşıya kalmak ve bu olayın sonuçlarının farkına varmak uzlaşmanın en önemli anahtarıdır. Barışın en önemli anahtarının insani ilişkilerin teşvik edilmesi olduğuna da inanıyoruz (**Vıstupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche visokogo urovnya po sluchayu pyatiletiya Vostochnogo partnerstva**, 24.04.2014).

24 Eylül 2014 tarihinde *International New York Times* gazetesinde (ABD) yayınlanan özel makalesinde Sarkisyan Zürih Protokollerinin onay süreci devam ederken Türkiye'yi “andlaşmalara uymayan”, “geri adım atan”, “diplomatik ilişkiler kurmayı reddeden”, “sınırları kapalı tutmaya devam eden”, “abluka uygulayan”, “geçmişinde suç işleyen” bir ülke olarak düşmanlaştırırken bu durumdan üzüntü duyduklarına dikkat çekmektedir.

Sarkisyan Türkiye-Ermenistan ilişkilerine soykırım iddiası prizmasından yaklaşarak her ne kadar önkoşul yapmadıklarını defalarca belirtse de, bu iki süreç arasında bağlantı kurduğu anlaşılmaktadır. Sarkisyan ikili ilişkilerin geleceğini “tarihsel

uzlaşma” ve “tarihi gerçeğin tanınması” ile gerekçelendirerek soykırım iddiasının protokoller sürecinde olmasa bile, gelecekte büyük engel teşkil edeceğinin ipuçlarını vermektedir.

Soykırımın gerçekleştiğini söyleyen Türk entelektüel, bilim adamı, yazarını “cesur”, “saygıdeğer”, “adalet ve tarihi gerçeğe bağlı” olarak tanımlayan Sarkisyan bu suretle kendi iddialarına meşruiyet kazandırmaya çalışmıştır. Sarkisyan soykırımı tanıyan uluslararası toplumu Türk siyasi liderlerine örnek sunmuş ve bu suretle Türkiye’nin soykırımı tanınması için uluslararası toplum ve otoritelerine “destek ve teşvik” için çağrıda bulunmuştur.

“İnsanlık tarihinin karanlık, bitmemiş sayfalarından biri” olarak tanımladığı soykırımın tanınmasıyla tarihin karanlık sayfalarından birinin kapanacağını varsayan Sarkisyan böylece ilişkilerin normalleşmesinden ziyade soykırım iddiasının Ermenistan için çok daha olduğu izlenimini vermiştir:

Ne yazık ki, Türkiye, varılan anlaşmalardan geri adım atarak, diplomatik ilişkiler kurmayı reddetti, Ermenistan ile sınırı kapalı tutmayı sürdürmeye devam ediyor, yasadışı ekonomik ablukayı gerçekleştiriyor ve geçmişte yapılan suçlar ve adaletsizlikler ile ilgili tarihi gerçekleri inkar ediyor. (...) İkili Ermeni-Türk ilişkilerinin geleceği, iki devlet arasındaki tarihsel uzlaşmaya dayanmalıdır. Tarihi gerçeğin tanınması, Ermeni ve Türk halkları arasındaki derin anlaşmazlıkların üstesinden gelmeye yardımcı olabilir. Ermeni soykırımının tanınmasının hiçbir şekilde Türk halkının haysiyetinin çiğnenmesi, ona bir tehdit veya saldırı şeklinde görülemeyeceğinden eminiz. Birçok Türk entelektüel, yazar, bilim adamı açık bir şekilde iç gözlem ve çalışma yolunda cesurca ve doğru bir şekilde zorlu yolda ilerlemeye başladılar. Bu bağlamda, uluslararası toplumun Türk siyasi liderlerini, saygıdeğer kendi vatandaşlarının yaptığı gibi adalet ve tarihi gerçeğe aynı bağlılığı göstermeleri konusunda insanlık tarihinin karanlık, bitmemiş sayfalarından birini layıkınca ve humanist olarak kapatması için destek ve teşvik etmesi önemlidir (**Avtorskaya statya Prezidenta Serja Sargsyana v gazete "International New York Times", 24.09.2014**).

24 Eylül 2014 tarihinde BM Genel Asamblesinin 69.Toplantısında yaptığı konuşmada Sarkisyan her ne kadar soykırım konusunu Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde bir önkoşul yapmadıklarını söylese de, dolaylı olarak konuya değinmesi ve uluslararası platformda bunun tanınması için mücadele vermesi konuya atfettikleri önemi ortaya

koymaktadır. Sarkisyan soykırımı “önkoşul” yapmayacaklarını ifade ederek konunun Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinden bağımsız olduğunu ve dolayısıyla da bu iki süreci birlikte yürüteceklerini ima etmiştir:

Ermenistan hiçbir zaman Ermeni soykırımının kabul edilmesini Ermenistan-Türkiye ikili ilişkilerinin çözümü için önkoşul yapmamıştır (**Vıstupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na 69-oy sessii Generalnoy Assamblei OON**, 24.09.2014).

Zürih Protokollerinin TBMM Dış İlişkiler Komisyonu’na dahi getirilmemesi ve dolayısıyla da onay aşamasına geçirilmemesi Sarkisyan’ın protokolleri Ermenistan Parlamentosundan geri çekmesiyle sonuçlanmıştır. Protokollerin geri çekildiği bir konuda dahi Ermeni soykırımı iddiası öncelikli konu olma özelliğini korumuştur.

16 Şubat 2015 tarihinde protokolleri Ermenistan Parlamentosundan geri çektiğine dair yaptığı konuşmada Sarkisyan konuyu yeniden soykırım iddiası ile bağlantılandırmıştır. Hatta 2015 yılının Ermeni soykırımı iddiasının 100.yıldönümü olduğuna vurgu yaptığı söyleminde Türkiye’ye yönelik suçlayıcı ve ötekileştirdiği bir ifade kullanmıştır:

Buna paralel olarak, Ermeni Soykırımının 100.yıldönümü arefesinde inkâr politikası ve tarihin yeniden redakte edilmesi yeni bir boyut kazanmaktadır (**Prezident Respubliki otzivayet iz Natsionalnogo Sobraniya protokolı Armeniya-Turtsiya**, 16.02.2015).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın konusu Türkiye Cumhurbaşkanları, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanlarının Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan ve uluslararası literatüre “Zürih Protokolleri” olarak geçen *Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol*, *Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol* ve *Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol’ün Uygulanmasına İlişkin Zaman Çizelgesi ve Unsurlar* adlı uluslararası andlaşmalar ile ilgili söylemlerinin eleştirel çözümlemesidir.

Politik söylemin bir türü olan “diplomatik söylem” uluslararası ilişkilerin müzakere dili olan diplomaside belli bir kurum içerisinde ve belirli amaçlar doğrultusunda dilin kullanımıdır. Diğer alanlarda kullanılan dilden farklı olarak, diplomatik dil veya söylemde dilin özel kullanımı olan diplomatik söylem ülkelerin birbirleriyle yürüttükleri uluslararası ilişkilerini etkileyen dış politika değişikliğine neden olmaktadır.

Diplomatik söylem ülkelerin uluslararası ilişkilerde kendi dış politikalarını şekillendiren ideolojileri çerçevesinde diplomatik kurum içerisinde üretilen aynı zamanda kurumsal söylemdir. Belli bir kurum çerçevesinde üretilen bu söylemler birincil ve resmi söylemlerdir. Başka bir deyişle, bu söylemler kamuoyuna ve medyaya ifşa edilmeden önce kurum uzmanları tarafından üretilirler. Böylece herhangi bir

diplomatik konu ile ilgili kamuoyunda ve medyada “önceden formüle edilmiş” bilgi, yorum ve açıklamalar yer alır.

Diplomatik söylemde iktidar “önceden formüle edilmiş bilgileri” üreten ve denetleyen uzmanların kullandıkları sözcük ve kavramlarda saklıdır. Fransa eski Dışişleri Bakanı Pierre-Amedee Jaubert’in “diplomaside sözcükler eylemin ta kendisidir” görüşü diplomatik söylemin bağlayıcılığı konusuna işaret eder. Bu nedenle ülkelerin diplomatik söylem inşa ederken her bir sözcüğü büyük bir titizlikle seçip kullanmaya dikkat etmeleri büyük önem arz etmektedir. Tarihin sayfaları diplomaside tek bir kelime nedeniyle çıkan büyük anlaşmazlıklar ve olaylarla doludur. Başta diplomatik aktörler olmak üzere, politikacıların kimi zaman Palanzhchenko’nun da ifade ettiği gibi, “dilbilimsel kurnazlıklara” başvurmaları sözcüklerin önemini ortaya koymaktadır. Böylece ülkeler açısından bağlayıcı olan diplomatik söylemler uluslararası ilişkileri etkilediği gibi, uluslararası ilişkilerden etkilenmektedirler. Bunun somut yansımasını, 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre’nin Zürih kentinde Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan Zürih Protokolleri örneğinde görmek mümkündür.

Bu amaçla, bu çalışmada Türkiye Cumhurbaşkanlarının, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanlarının Türkiye-Ermenistan, Türkiye-Azerbaycan ve Azerbaycan-Ermenistan arasında yürütülen uluslararası ilişkilerini Zürih Protokolleri örneğinde diplomatik söylemlerine nasıl yansıttıkları ve devamında bu diplomatik söylemlerinin uluslararası ilişkilerini nasıl etkilediği, dış politikaları açısından ne anlam ifade ettiği, protokolleri hangi dış politik konular çerçevesinde değerlendirdikleri ve nasıl bir tutum izledikleri tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, çalışmada ayrıca Zürih Protokollerinin imza öncesi ve sonrasında diplomatik söylemlerde bir kırılmanın olup olmadığı da karşılaştırmalı olarak araştırılmıştır. Bu nedenle, çalışma Zürih Protokolleri ile ilgili müzakerelerin medyada yer almaya başladığı 01 Haziran 2008 tarihinden

itibaren, imzalandığı 10 Ekim 2009 tarihini ve devamında Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan tarafından Ermenistan Meclisinden geri çekildiği 16 Şubat 2015 tarihini de kapsayan 01 Haziran-28 Şubat 2015 tarihleri arasındaki 7 yıl 9 ay gibi uzun bir dönemi içermektedir. Uzun dönemli bir çalışma olması, protokollerin imza aşamasına giden süreçte, imza sırasında ve geri çekildikten sonra üretilen diplomatik söylemler arasında değişimlerin yaşanıp yaşanmadığının tespit edilmesine ve nedenlerinin ortaya konulmasına olanak tanımıştır.

Diplomatik söylemin çözümlenmesine odaklanan bu çalışmada, Teun A. Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi veya son çalışmalarında savunduğu Eleştirel Söylem Çalışması esas alınmıştır. Bu çerçevede, ötekileştirmeye ve kutuplaştırmaya odaklanan politik yaklaşım çerçevesinde “politik söylem” ve “kurumsal metin” (“institutional texts”) yaklaşımları, ayrıca uluslararası ilişkiler alanında olgu ve olaylara eleştirel bir perspektiften bakarak devlet, ulusal çıkar, güç, güvenlik gibi uluslararası ilişkilerin temel kavramlarını sorgulayan ve söylemin çokanlamlılığı ve belirsizliğine odaklanan postyapısalcı yaklaşım kullanılmıştır. Böylece yeni bütüncül araştırma yöntemi oluşturulmuştur.

Çalışmada Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan liderlerinin söylemleri çözümlenmiştir. Azerbaycan'ın diplomatik söyleminin çözümlemesi için Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Türkiye'nin diplomatik söyleminin çözümlemesinde Türkiye Cumhurbaşkanları Abdullah Gül ve halefi Recep Tayyip Erdoğan ve Ermenistan'ın diplomatik söyleminin çözümlemesinde Serj Sarkisyan'ın Zürih Protokolleri bağlamında inşa ettikleri söylemleri esas alınmıştır. Üç ülke liderinin seçilme nedeni her birinin diplomatik aktör sıfatına sahip olması, uluslararası ilişkilerde ülkeyi temsil etmesi, uluslararası andlaşmaları onaylamak ve yayımlamak gibi yetkilere

sahip olması ve inşa ettikleri söylemlerinin Jaubert’in yukarıda belirtilen görüşlerinden hareketle ülkelerini bağlayıcı nitelik taşımasından kaynaklanmaktadır.

Diplomatik söylemlerin çözümlenmesi için Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanları Abdullah Gül ve halefi Recep Tayyip Erdoğan, ve Ermenistan Serj Sarkisyan’ın Zürih Protokollerine değindikleri konuşma, açıklama, basın açıklaması ve toplantısı, ortak basın toplantısı, makale, röportaj gibi veriler taranmıştır. Veriler Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanlıklarının, Türkiye Cumhurbaşkanlığının ve eski Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün kişisel web sayfasından elde edilmiştir. Bu web sayfalarının tercih edilme nedeni, verilerin dış politika ideolojisini yansıtması ve herhangi bir dış editöryel etkiye maruz kalmaması nedeniyle resmi ve kurumsal söylem olmasıdır. Elde edilen verilerden çıkarsama yapılarak Zürih Protokolleri bağlamında ülkelerin birbirilerine karşı izledikleri dış politikada önem verdikleri konular esas alınmış ve belirli kategoriler/konu başlıkları oluşturulmuştur. Bu kategoriler/konu başlıklarından yola çıkarak ülkelerin uluslararası ilişkilerini söylemlerine nasıl yansıttıkları ve devamında bu söylemlerinin uluslararası ilişkilerini nasıl etkilediği tespit edilmiştir.

Hüsamettin Cindoruk’un da ifade ettiği gibi Türkiye-Ermenistan ilişkileri “üçlü ilişkidir” ve bu ilişkide Azerbaycan’ın da gözönünde bulundurulması gerekir. Dolayısıyla Türkiye Ermenistan ile Zürih Protokollerinin imza töreni sırasında Kafkasya’nın güvenliği konusu üzerinden Dağlık Karabağ konusuna değinmek istemesi ve devamında Azerbaycan’ın olumsuz tavrından dolayı yine Dağlık Karabağ önkoşulunu öne sürmesi Cindoruk’un tespitini doğrulamıştır. Türkiye ile Azerbaycan arasında soydaşlık bağının yanı sıra var olan ekonomi-politik gerçeklik Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde belirleyici olmuştur.

Bağımsızlığını ilan etmesiyle komşu ülke Ermenistan'ı tanıyan Türkiye, Ermenilerin 1993 yılında Azerbaycan'ın Kelbecer ilini işgal etmesi üzerine kara ve hava sınırını kapatarak tek taraflı olarak diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Böylece 1993 yılından itibaren Ermenistan ile diplomatik ilişkileri bulunmayan Türkiye ilişkilerin yeniden kurulmasını öngören protokolleri imzalayarak ilişkilerin normalleşmesi için gerekli ilk adımı atmıştır. Her ne kadar imzalanan protokoller egemen iki devletin kendi dış işleri olsa da, dolaylı surette Azerbaycan'ın etkisine maruz kalmıştır.

Zürih Protokollerine giden süreçte Türkiye ve Ermenistan arasında gizli birtakım görüşme ve müzakereler yapılmıştır. Cambon'un da (1946: 23) belirttiği gibi, "diplomaside gizlilik prensibi uygulanmazsa müzakereler son bulur". Bu süreçte Türkiye normalleşme süreci ile ilgili atılan her adım konusunda Azerbaycan'ı bilgilendirmiş olmasına rağmen, Azerbaycan hükümeti tarafından yapılan açıklamalar aksini iddia etmekteydi. Oysa Zürih Protokollerinin imza töreni öncesinde Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununa atıfta bulunarak Kafkasya'da güvenliğin genişletilmesi konusuna değinmek istemesi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Azerbaycan faktörünün dikkate alındığına işaret etmiştir.

Kamuoylarından gizli bir şekilde yürütülen süreçte, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerin normalleşmesi öncesi nabız yoklaması yaparak kamuoylarının tepkilerini ölçmeye çalıştılar. Bu doğrultuda, Türkiye ve Ermenistan Milli Takımları 2010 Afrika Kupası grup elemelerinde aynı grupta yer alınca Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan kendi halkının, diasporanın ve muhalefetin tepkisini ölçmek amacıyla 23 Haziran 2008'de Rusya'ya yaptığı ziyaret sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü 6 Eylül 2009'da Ermenistan'ın başkenti Erivan'da oynanacak ilk maça davet edebileceğini dile getirdi. Bunun devamında bütün dikkatler Gül'e çevrilerek davetin Türkiye tarafından nasıl bir karşılık bulacağına odaklandı. Sarkisyan'ın daveti üzerine

Erivan’a giden Gül maçı izlemiş ve böylece Ermeni diasporası ve muhalefетinin Ermeni soykırımını iddiası, Dağlık Karabağ sorunu gibi konularda taşıdıkları endişelerden dolayı bütün karşı çıkmalarına rağmen *futbol diplomasisi* ile ikili ilişkilerde bir yumuşama başlamıştır.

Bu durum, sadece Türkiye ve Ermenistan’ın değil, aynı zamanda Azerbaycan kamuoyunun da ilişkilerin normallaşmesi sürecine odaklandı. Bu durum, Birinci Dünya Savaşı öncesi Alman diplomat Alfred von Kiderlen-Wächter’un Fransız meslektaş Jules Cambon arasında yaşanan olayı hatırlattı. İkii arasında defalarca yapılan görüşmeden her iki ülke kamuoyunun rahatsız olması üzerine Cambon görüşmeyi hızlandırmak isterken, Kiderlen-Wächter *Bırakın konuşsunlar; Siz de sonuca ulaşmak istiyorsunuz, ben de. Ancak insanların izzet-i nefsinin rahatlamasına müsaade etmek gerekir. Dün mümkün olmayan, bugün güç olan, yarın rahatlıkla kabul edilecektir* (Cambon, 1946: 22) dedi. Böylece Sarkisyan ve Gül Türkiye-Ermenistan imzalanacak olan protokoller konusunda bir yandan kamuoylarını bilgilendirmiş, diğer yandan da kamuoyunun bugün onaylamadığı konuların ileride kabul edileceğini varsaymışlar. Ancak özellikle Ermenistan ilişkilerde Azerbaycan’ın etkisini gözardı etmiştir.

Hiç kuşkusuz egemen devletler birbirleriyle ilişki yürütürken öncelikle “ulusal çıkar” kavramından hareket ederler. Çelikpala’nın (2005: 439) da belirttiği gibi, “ulusal çıkar” kavramı, ulus-devletin artık etkinliğini ve hatta varlık sebebini kaybettiğinin tartışıldığı 21.yüzyılın başında bile, önemini korumaktadır”. Gerçekçilik açısından ulusal çıkar, dış politika kararlarının altında yatan temel itici güçtür. Bu bağlamda, “devletler arasında sürekli dostluklar değil sürekli çıkarlar vardır”, “her devlet çıkarı doğrultusunda davranır” türünden sloganvari deyimler günümüzde kabul görmekte ve sık sık kullanılmaktadır (Uzgel, 2004: 15-69’ten akt. Çelikpala, 2005: 441). Bununla birlikte, dünyada artmaya devam eden uyuşturucu ticareti, insan ve silah kaçakçılığı,

nükleer tehdit gibi küresel sorunlar her ne kadar ülkelerin birlikte hareket etmesi “ulusal çıkardan uluslararası çıkar kavramına doğru bir gidiş gibi gözüke de, ulusal çıkar kavramının yine de günümüz uluslararası politika ve ilişkilerinin şekillenmesinde hala belirleyici kavram olduğunu görmekteyiz (Çelikpala, 2005: 458).

Bu nedenle, Zürih Protokolleri olayında Türkiye kendi ulusal çıkarı için yapılan baskılar nedeniyle Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmek durumunda kalırken, Azerbaycan bu durumun Ermenistan’ın elini güçlendireceği ve bu suretle Dağlık Karabağ ve çevre yedi ilin işgalini sürdüreceği gerekçesiyle Türkiye ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmiş, Ermenistan ise bir yandan ülkesinin ablukadan çıkarak içinde bulunduğu zorlu ekonomik koşulların ortadan kalkacağını, diğer yandan ne Dağlık Karabağ ve çevre yedi ilin işgalinden, ne de Türkiye’ye karşı yönelttiği Ermeni soykırımı iddiasından vazgeçmemiştir. Ancak Türkiye her ne kadar dayatmalar nedeniyle Zürih Protokollerini imzalamış olsa da, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ Bölgesinden ziyade, çevre yedi ilin işgalinden çekilmediği sürece sınırları açmayacağını defalarca tekrarlamış ve Azerbaycan tarafını çeşitli söylemleri ile ikna etmeye çalışmıştır.

Bilindiği üzere, 16 Ağustos 2010 tarihinde “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması”nın imzalanması ve devamında 15 Eylül 2010 tarihinde yapılan “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Kurulmasına İlişkin Ortak Açıklama”ya¹²⁴ istinaden Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler “stratejik ortaklık” boyuta çıkarılmıştır. Buna göre Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı (BTC) petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (BTE), Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı

¹²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-azerbaycan-cumhuriyeti-arasinda-13-kasim-2013-tarihinde-duzenlenen-yukse-ducey-ili-stratejik-isbirligi-ko.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 25.02.2019.

(TANAP) gibi doğalgaz boru hatları ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (BTK) gibi önemli projeleri birlikte yürütmektedirler. Zürih Protokollerinin imza sürecinde Aliyev yaptığı açıklamalarda Türkiye ile stratejik projelerde işbirliği yaptıklarını ancak olası bir krizde İran ve Rusya gibi alternatif ülke ve politikalara yöneleceğinin sinyallerini vermiştir. Dolayısıyla Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler her ne kadar *bir millet iki devlet* anlayışına esasen yürütülüyor gibi görünse de, Zürih Protokolleri örneğinden de görüldüğü gibi realist yaklaşımla kendi ulusal çıkarlarını her şeyden üstün tutmaktadırlar.

Yukarıda anlatılan görüşlerden hareketle, bu çalışmada elde edilen verilerden hareketle diplomatik söylemlerin çözümlemesi sonucunda çalışmanın girişinde oluşturulan sorulara yanıtlar bulunmuştur, ayrıca her üç ülkenin diplomatik söylemlerinde kırılmanın olup olmadığını tespit edilmiştir.

Azerbaycan'ın diplomatik söyleminin çözümlemesinde *Zürih Protokolleri Azerbaycan Devlet Başkanının diplomatik söylemlerine nasıl yansımıştır?* ve *Azerbaycan'ın Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik dış politikasını etkiler mi?* sorularına yanıtlar aranmıştır. Yapılan araştırmada Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev'in Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemlerini *Sözde Egemenlik: Non-Intervention İlkesi, Türkiye'nin Sadakat Sınavı: Gizli Müzakere Kırgınlığı ve Alternatif Politika Vurgusu, Ermenistan'a Ismarlama Yardım Paketi: Normalleşme Süresi ve İşgalci Ermenistan: (Dağlık) Karabağ Sorununun Çözümsüzlüğü* konuları üzerinden inşa ettiği görülmüştür.

Azerbaycan'ın protokollerin doğrudan tarafı olmaması nedeniyle Aliyev'in konuya değinirken uluslararası norma atıfta bulunarak tarafsız bir tutum sergilediği izlenimi verdiği görülmüştür. Böylece Aliyev Azerbaycan'ın konuyla ilgili gerçek

tutumunu non-intervention (müdahale etmeme/karışmazlık) ilkesi ile örtük bırakmayı tercih etmiştir. Bilindiği üzere, uluslararası ilişkilerde postyapısalcı yaklaşımın sorguladığı temel kavramlar arasında yer alan ve devletin temel ölçütü olan “egemenlik” ve “egemen devlet” kavramları aynı zamanda uluslararası hukukun da temel ilkesidir. Bir devletin egemenliği onun bir ülkenin diğer ülkenin rızası olmadan dış işlerine, mutlak surette de iç işlerine karışmama, iç ve dış işlerinde bağımsız ve tek yetkili, otorite sahibi olması prensibine dayanır. Uluslararası hukuka esasen istisnai haller hariç, bir devlet kendi egemenliğini korumak için uluslararası evraklarda kendi tezahürünü bulan non-intervention ilkesine göre hareket etmekle yükümlüdür. Ancak postmodern dönemde bu ilkenin uygulandığını söylemek oldukça zordur. Ülke sınırlarının fiziken olmasa bile, politik, ekonomik vs. sınırın küreselleşmeyle birlikte aşılması ister istemez devletlerin egemenliklerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu yaklaşım doğrultusunda ülke egemenliğinin temel prensiplerinden olan non-intervention ilkesinin uygulamada ne kadar geçerli olduğu tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Doğrudan bir müdahale söz konusu olmasa bile dolaylı yoldan müdahaleden bahsedilebilir. Yeni dünya düzeniyle birlikte, uygulamada pek de geçerli olmayan non-intervention ilkesinin somut örneğini Zürih Protokollerinin imzalanmasının ardından dost, kardeş, “bir millet, iki devlet” olarak tabir edilen Türkiye ile Azerbaycan arasında görmek mümkündür.

Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan Zürih Protokolleri otorite sahibi iki devletin egemenlik sınırlarına giren bir konu olmasına rağmen, uluslararası platformda Ermenistan tarafından işgal edilen Dağlık Karabağ bölgesi ve çevre yedi ilin haklı mücadelesini sürdüren Azerbaycan aynı dil, din, ırk, köken, kültür vs. sahip Türkiye’nin bu tutumundan rahatsız olmuş ve “iki devlet bir millet” prensibine aykırı olduğunu düşündüğü bu durumdan dolayı kendisinin yalnızlaşmış hissetmiştir. İlişkilerin normalleşmesine giden süreçte konu ile ilgili çok fazla söylem üretmeyen ve

protokollere karşı olmasına rağmen non-intervention ilkesine atıfta bulunarak “tarafsız” bir tutum izlediği imajını vermeye çalışan Aliyev’in Karabağ işgali oradan kalkmadığı sürece Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmesini kardeş bir ülke tarafından Azerbaycan’a yapılan bir sadakatsizlik olarak değerlendirmiştir. Azerbaycan non-intervention ilkesine vurgu yapmasına rağmen gerçek tutumunu protokollerin imzalanmasıyla birlikte misilleme yapar gibi Rusya’ya yakınlaşarak stratejik proje güzergâhlarını değiştirme sinyalleri vermiş, doğalgaz ve petrol fiyatlarını yeniden revize etmek istediklerin belirterek, Türkiye ile yürürlükte olan Doğalgaz Anlaşmasını yeniden gözden geçirmiştir. Ayrıca Bursa’daki maç sırasında Azerbaycan bayraklarının stada alınmamasının kamuoyunda tepki çekmesi nedeniyle Azerbaycan Türkiye’ye yönelik izlediği politikada değişikliğe gideceğini somut adımlarla ortaya koymuştur.

Aslında Azerbaycan’ı bu duruma iten nedenlerden biri Ermenilerin Azerbaycan’ın ulusal güvenliğini ihlal etmek suretiyle topraklarını işgal etmesi ve bunun devamında Türkiye’nin Ermenistan ile olan sınırı kapatması ve bulunduğu her fırsat ve ortamda bunu seslendirmesi olmuştur. Bilindiği gibi, ulusal güvenlik en basit tanımıyla bir ülkenin kendi ulusunu, topraklarını, egemenliğini her türlü iç ve dış tehditlere karşı korumasıdır. Küreselleşmeyle birlikte uluslararası alanda yaşanan değişim ve dönüşümlere paralel olarak artan ve çeşitlenen tehditler ülkelerin ulusal güvenliklerini sağlamasında zorlukları da beraberinde getirmiştir. Daha bağımsızlığını kazanma yolunda ilerlerken Azerbaycan’ın ulusal güvenliği Ermenilerin Dağlık Karabağ Bölgesini işgal etmesiyle zarar görmüştür. Hatta öyle ki, ilerleyen dönemde sadece Dağlık Karabağ Bölgesi değil, aynı zamanda çevre yedi il daha Ermenilerin işgallerine maruz kalmıştır. Bu nedenle Azerbaycan’ın ulusal güvenliğine tehdit oluşturan Ermeni işgalinin kınanması ve sonlandırılması için Azerbaycan uluslararası her platformda sesini duyurmaya çalışarak destek arayışlarını sürdürmeye halen devam etmektedir.

Aliyev Zürih Protokollerinin Türkiye'nin "kom şularla sıfır sorun" politikası çerçevesinde Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirme isteğinden kaynaklanmadığını, Ermenistan'ı içinde bulunduğu zorlu ekonomik durumdan çıkarmak ve bölgeden geçen stratejik projelerde yer alması için "ısmarlama bir proje" olduğunu; Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisini işgal eden bir ülkeyi kalkındırmak için planlı bir projeyi "bir millet iki devlet" prensibine aykırı davranarak Azerbaycan'ın gözardı edildiğini ve bunun Azerbaycan için kabuledilemez olduğuna işaret etmiştir. Böylece Karabağ işgalinin devam ettiği bir dönemde başlatılan normalleşme sürecinin Ermenistan'ı ekonomik ve politik anlamda daha güçlü kılacağı ve bu suretle Ermenistan'ın elini güçlendireceği gerekçesiyle Aliyev Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalle tirirken Azerbaycan'ın en önemli dış politika sorununun çözümünü kolaylaştırmak yerine daha da tırmandıracağı varsayımıyla Türkiye'nin sadakatini sorgulamaktadır. Bu nedenle Aliyev her ne kadar non-intervention ilkesine atıfta bulunarak Azerbaycan'ın hiçbir egemen ülkenin iç ve dış i lerine karı mayacağını belirtmi se de, aslında Türkiye ile ilişkilerini yeniden gözden ge ireceğinin sinyallerini vererek kendi ülkesinin "ulusal çıkarını" her şeyin üstünde tutmuştur. Dolayısıyla karşılıklı bağlılık ve bağımlılık ilişkilerinin hakim olduğu günümüzde non-intervention ilkesinin sözde var olup, özde uygulanmadığını ortaya koymaya yetmi tir.

Türkiye tarafından yapılan sayısız ikna söylemlerine rağmen, Azerbaycan yönetiminin kırınlığı ancak protokollerin TBMM Dış Komisyonunun gündemine dahi alınmamasıyla geçmiştir. Ermenistan Türkiye'nin protokolleri onaylamasını beklerken, Türkiye Karabağ  nko ulunu  ne sürerek protokollerin onay sürecini geciktirmesiyle Azerbaycan ile gerilen ilişkiler yeniden yumu amaya ba lamı tır.

Aliyev protokollerin Karabağ sorununun çözümüne katkı yapacağı görüşüne kesinlikle karşı çıkmıştır. Aliyev'e göre protokollerin uygulanması sorunu çözmekten

ziyade Ermenistan'ın işgalci tavrını daha da güçlü kılacaktır. Dolayısıyla ulusal güvenliğinin Türkiye tarafından gözardı edilmesi Azerbaycan'ın Türkiye dış politikasını yeniden gözden geçirmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemlerinin çözümlenmesi sonucunda *Azerbaycan'ın Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söyleminin Türkiye'nin kendi "ulusal çıkarı" bağlamında Ermenistan'a yönelik dış politikasını etkilediği* sonucuna varılmıştır. Ayrıca protokollerin imza sürecine kadar Azerbaycan "sözde" tarafsız bir tutum izleyerek non-intervention ilkesine atıfta bulunarak Azerbaycan'ın uluslararası kurallara uygun bir politika izlediğine işaret etmişse de, imza süresinden sonra yine söz konusu ilkeye vurgu yapmasına rağmen Karabağ işgali devam ederken sürece karşı olduğunu somut söylem ve eylemleri ile ortaya koymuştur. Bu da Aliyev'in protokoller imzalanmadan inşa ettiği söylemlerin imza sonrasında eylemlere dönüştüğünü göstermiştir.

Türkiye'nin diplomatik söyleminin çözümlenmesinde *Zürih Protokolleri Türkiye Cumhurbaşkanının diplomatik söylemlerine nasıl yansımıştır?; Türkiye'nin Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Azerbaycan'ın Türkiye'ye yönelik dış politikasını etkiler mi? ve Türkiye'nin Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik dış politikasını etkiler mi?* sorularına yanıtlar aranmıştır. Ayrıca protokollerin imza öncesi ve sonrasında Abdullah Gül ve halefi Recep Tayyip Erdoğan'ın diplomatik söylemlerinde herhangi bir kırılmanın olup olmadığını tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmada Türkiye Cumhurbaşkanlarını Gül ve halefi Erdoğan'ın Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemlerini *Denge Kurma Arayışı* veya *Pragmatik Dış Politika Örneği* Olarak "Komşularla Sıfır Sorun" Politikası Kapsamında Ermeni Açılımı, Stratejik Ortak: Azerbaycan ve "Karabağ Sorunu" ve

“Ermeni Soykırımı” İddiasına Karşı İlkeli Tutum konuları üzerinden yansıttıkları tespit edilmiştir.

Daha Haziran 2001 tarihinde ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld’in Kafkasya’nın istikrarı için Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi ve diplomatik ilişkilerin kurulması gerektiğini belirtirken, Temmuz 2001’de yine ABD menşeli TARC hazırladığı raporda iki ülke arasında resmi temaslar arttırılarak 2004 yılı içerisinde sınırın açılması hususunda birtakım önerilerde bulunmuştur. Böylece temeli ABD tarafından atılan ve daha sonra dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun mimarı olduğu pragmatik dış politika kapsamında ortaya konulan “komşularla sıfır sorun” politikası çerçevesinde, Türkiye’nin sınır komşularından biri olmasına rağmen, sınırlarının kapalı ve diplomatik ilişkilerinin kesik olduğu Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesini öngören “Ermeni Açılımı” adı altında yeni bir süreç başlatıldı. Ancak Türkiye Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirirken “komşularla sıfır politikası” kapsamında hem Karabağ sorununun çözülerek Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin normalleşeceğini hem de başta Kafkasya olmak üzere bölgeye refah ve istikrarın hakim olacağı varsayımından hareket ettiğini dile getirmiş olsa da, sürecin bir “dayatma” olduğu anlaşılmaktadır.

Aslında Ermenistan ile sınırı 1993 yılında Azerbaycan’ın Kelbecer ilinin Ermeniler tarafından işgali nedeniyle kapatan Türkiye işgal devam ederken sınırları açmak için adım atması bir diğer komşu ve “kardeş” Azerbaycan ile arasını açmıştır. Azerbaycan topraklarının işgaline kayıtsız kalamayan Türkiye bu sorunu kimi zaman “Dağlık Karabağ sorunu” kimi zaman da sadece “Karabağ sorunu” olarak nitelendirilmiştir. Bunun gerekçesini Gül Dağlık Karabağ Bölgesinin tartışılabilir bir konu olduğu ile gerekçelendirirken, Karabağ sorunu ile Ermenistan’ın Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi dışında işgal ettiği çevre yedi ili kastetmiştir. Bu Türkiye’nin Dağlık

Karabağ sorusunda çekimser bir tutum izlediğine işaret ederken Karabağ tanımlamasında çevre yedi ilin işgaline kayıtsız olmadığı anlaşılmaktadır.

Her ne olursa olsun Zürih Protokollerini imzalamakla Türkiye tarafından gözardı edildiği hissine kapılan Azerbaycan'ın normalleşme sürecine karşı çıkması  zerine, G l ve Erdoğan Azerbaycan'ı ikna etmek için çeşitli söylemler inşa etmişler. Türkiye ve Azerbaycan hükümetleri arasında Zürih Protokollerinden dolayı yaşanan gerginlik her iki ülkenin sivil toplum örgütleri ve kamuoylarının konuya müdahil olması nedeniyle farklı bir boyuta taşınmıştır. Aslında daha protokollerin imza töreni  ncesi Türkiye'nin Karabağ konusuna değinmek istemesi stratejik ortağı Azerbaycan'ın yanında yer aldığını gösterirken, aynı zamanda Ermenistan ile normalleşme sürecinin de bir ısmarlama proje olduğuna işaret etmektedir. Realist bir yaklaşımla Türkiye'nin kendi ulusal çıkarı için ekonomisi zayıf Ermenistan ile i şkilerini normalleştirmek yerine tercih edeceği en makul seçenek birtakım stratejik projelerde işbirliği yaptığı Azerbaycan'dan yana tavır almasıdır. Ancak Türkiye ve Azerbaycan doğrudan Zürih Protokollerine karşı çıkmak yerine sürecin gidişatını her iki ülke kamuoyları tarafından yönlendirilmesini sağladılar. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye Karabağ önkoşulunu  ne sürdü. Ermenistan protokollerin önkoşulsuz onaylanması gerektiğinde ısrar ederken, Türkiye protokolleri Meclis gündemine dahi almayarak onay sürecini geciktirdi. Böylece Türkiye kendi ulusal çıkarını gözetirken protokolleri imzalayarak üstlendiği uluslararası taah tlere uymaktan kaçındı.

Türkiye Zürih Protokollerine i şkin diplomatik söyleminde Ermenistan'ın Osmanlı döneminde yapıldığını iddia ettiği Ermeni soykırımı iddiasına da değinmek durumunda kalmıştır. Ermeni soykırımı iddiası doğrudan Türkiye tarafından gündeme getirilmese de, çeşitli röportajlarda G l ve halefi Erdoğan'ın diplomatik aktör sıfatıyla kendilerine yöneltilen soruları yanıtlamalarından kaynaklanmıştır. Türkiye'nin Ermeni

soykırımı iddiası ile ilgili Tarih Komisyonu önerisinde bulunarak tarihçi ve uzmanların tarihi belgelere dayanarak vardıkları sonuçları kabul edeceklerini belirtmesi kendi tarihinden emin olduğunu göstermektedir. Ermeni soykırımının gerçekleşmediğine dair ilkeli tavrını sürdüren Türkiye yaşananları savaş koşulları ile gerekçelendirerek her iki tarafın da kayıpları olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bir yandan Ermenistan'ın sürekli Ermeni soykırımı iddiasını gündeme getirerek Türkiye'nin uluslararası imajına zarar verirken, diğer yandan ulusal çıkarı nedeniyle Azerbaycan'ı kaybetmek istememesi Türkiye'nin protokollerin onaylanması için Ermenistan'a Karabağ şartını öne sürmesine neden olmuştur. Türkiye Karabağ önşartını öne sürerek protokollerin onay sürecini geciktirince, Ermenistan iç politik durum ve diasporanın tavrından dolayı en sonunda onay sürecini durdurdu. Böylece Türkiye'nin Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemlerinin çözümlenmesi sonucunda *Türkiye'nin diplomatik söyleminin Azerbaycan'ın kendi "ulusal çıkarı" bağlamında Türkiye'ye yönelik dış politikasını etkilemesine karşılık, Türkiye'nin diplomatik söylemi Ermenistan'ın kendi "ulusal çıkarı" bağlamında Türkiye'ye yönelik dış politikasını etkilemediği* sonucuna varılmıştır.

Bunun yanı sıra, protokollerin imza öncesi ve sonrasında Türkiye'nin diplomatik söyleminde herhangi bir kırılmanın olmadığı görülmüştür. Bunun en önemli kanıtı imza töreninde Türkiye'nin yapacağı konuşmada Karabağ sorununa değinmek istemesidir. Zaten ilerleyen dönemde ister Gül isterse de Erdoğan Karabağ önşartını somut bir şekilde öne sürmesi Zürih Protokollerinin en başından sonuna kadar Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinde belirleyici bir unsur olarak varlığını korumuştur. Böylece diplomatik söylemler çözümlendiğinde Türkiye'nin tutumunda herhangi bir değişikliğin yaşanmadığı sonucuna varılmıştır.

Ermenistan'ın diplomatik söyleminin çözümlenmesinde *Zürih Protokolleri* Ermenistan Devlet Başkanının diplomatik söylemlerine nasıl yansımıştır? ve *Ermenistan'ın Zürich Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Türkiye'nin Ermenistan'a yönelik dış politikasını etkiler mi?* sorularına yanıtlar aranmıştır. Yapılan araştırmada Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın Zürich Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemleri *Ermenistan'a Müttefik Desteği, Türkiye-Azerbaycan İttifakı ve Dağlık Karabağ İşgalinin "Artsakh" Adı Altında Meşrulaştırılması, Türkiye'nin Bölge Politikalarının Eleştirisi: Bölge Liderliği, Neo-Osmanlı ve "Komşularla Sıfır Sorun", Avrupa Birliği Yolunda Engel: Kapalı Sınır ve İddiaları Meşrulaştırma Çabası: "Ermeni Soykırımı" (Tarih Komisyonu) ve "Doğu/Batı Ermenistan"* konuları üzerinden yansımıştır. Protokollere taraf olmayan Azerbaycan ve protokollerin tarafı olan Türkiye verilerine kıyasla Ermenistan'ın Zürich Protokolleri ile ilgili çok daha fazla ürettiği dikkat çekmektedir. Veri sayısının fazla olması Ermenistan'ın konuya verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Bu da Ermenistan'ın Zürich Protokollerinde, daha doğrusu Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesinde ne kadar istekli olduğuna işaret etmektedir.

Elde edilen veriler çözümlendiğinde, Türkiye Cumhurbaşkanlarının ve Azerbaycan Devlet Başkanının söylemlerine kıyasla Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın uzun cümleler kurduğu, sadece Türkiye veya Azerbaycan yönetimine seslenmediği, bunun yanı sıra uluslararası otoritelere çağrıda bulunarak, konunun çok daha alana yayılmasını amaçladığı görülmüştür. Konusu geçsin veya geçmesin Sarkisyan hemen-hemen her fırsat ve ortamda tek cümle ile bile olsa mutlak surette Türkiye-Ermenistan arasındaki normalleşme ilişkilerine değinmiştir. Böylece Ermenistan normalleşme sürecini hep gündemde tutmuş ve destek arayışını sürdürmüştür.

Ermenistan uluslararası mevzuatı ihlal etmek suretiyle Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesini ve çevre yedi ilini işgal ettiği halde, sürekli uluslararası norm ve kurallara atıfta bulunmuştur. Bunun yanı sıra, yine ister Türkiye-Ermenistan arasındaki normalleşme sürecinin başlamasına arabuluculuk eden, isterse de diğer ülke, kurum, kuruluş ve yetkililerin anılarak teşekkür edilmesi Ermenistan'ın uluslararası platformda yalnız olmadığı gerçeğini göz önüne serilmiştir. Hatta öyle ki, bu destek Ermenistan'a de jure Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ Bölgesini ve Ermenistan ile Dağlık Karabağ Bölgesi arasında kara bağlantısını kurmak için çevre yedi ili daha işgal etmesine, aradan geçen uzun yıllara rağmen işgalini sürdürmesine olanak tanırken, Türkiye'ye yönelttiğı Ermeni soykırımı iddiasının da birçok ülke tarafından tanınmasını sağlamış ve sağlamaya devam etmektedir. Hatta Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi de yine Ermenistan'ı kendi politik amaçları için kullanan ülke, kurum ve liderlerin çabaları ile gündeme gelmiştir. Söz konusu Ermenistan'ın müttefikleri Azerbaycan topraklarının işgalinin sonlandırılması yönünde herhangi bir çaba sarfetmezken, Türkiye sayesinde Ermenistan ekonomisini canlandırmaya çabalamaktadırlar.

Zürih Protokollerinin uzayan onay sürecini Ermenistan, Türkiye-Azerbaycan ittifakı ile ilişkilendirmiştir. Ermenistan'a göre, Türkiye ve Azerbaycan Ermenistan'ı zor durumda bırakmak için aynı soy bağından geldiklerini iddia etmektedirler, yani bu gerçek bir bağ değildir. Türkiye-Azerbaycan ittifakı bu tez ile çürütölmeye çalışılırken, Dağlık Karabağ ile Zörih Protokollerinin iki ayrı ve bağımsız süreç olduğı vurgulanmıştır. Bu konuda inşa edilen söylemlerden Ermenistan'ın işgali sürdürmekte kararlı olduğı anlaşılmıştır.

İç politik nedenlerin ve Ermeni diasporasının önemli etkisi Türkiye'nin öne sürdüğü şartın kabul edilmesinin mümkün olmayacağı daha imza öncesi süreçte kendini

belli etmiştir. Sarkisyan protokolleri imzalamadan önce yapmış olduğu *Ulusa Sesleniş Konuşması*'nda Ermenistan'ın kırmızı çizgileri olan konular arasında (Dağlık) Karabağ, Ermeni soykırımı iddiası ve Doğu/Batı Ermenistan iddiasının olduğu dikkat çekmiştir. Muhalefeti, Ermeni diasporasını ve kendi ulusunu ikna etme amacını taşıyan konuşmadan Ermenistan'ın sıralanan konulardan asla taviz vermeyeceği anlaşılmaktadır. Hatta Dağlık Karabağ'ın Ermenistan toprağı olduğu imasını uyandırarak “Artsakh” adı ile işgali meşrulaştırılması Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı ve Ermenistan ile Dağlık Karabağ Bölgesi arasındaki kara bağlantısının sağlanması için önemli rol oynayan çevre yedi ili sorun olarak görmediğine işaret etmektedir.

Zürih Protokolleri üzerinden Ermenistan'ın Türkiye'yi ötekileştirdiği ve eleştirdiği konuları görmek mümkündür. Bunlar aynı zamanda Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik dış politikasının ana hatlarını da ortaya koymaktadır. Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmeye çalıştığı bir süreçte bile Türkiye'yi uluslararası topluma, bölge ülkelerine ve hatta tüm ülkelere şikayet etmiş ve eleştirmiştir. Türkiye'nin eleştiri oklarına maruz kaldığı konuların başında Türkiye'nin uygulamaya koyduğu “komşularla sıfır sorun”, “Neo-Osmanlı” ve “Bölge Liderliği” politikaları gelmektedir. Sarkisyan'a göre, bir ülkenin bölge lideri olabilmesi için her şeyden önce sahip olduğu ekonomik, politik, sosyal, kültürel vs. alanlardaki ağırlığı ve geliştirdiği iyi ilişkiler sayesinde etkili olması gerekir. Ancak sınırları kapatarak komşusuna abluka uygulayan Türkiye yukarıda sıralanan vasıflara sahip değildir. Sarkisyan bu duruma kanıt olarak Türkiye'nin ortaya attığı “komşularla sıfır sorun” politikasını göstermiştir. “Komşularla sıfır sorun” politikasının uygulamada geçersiz olduğunu “sıfır sonuç verdi” ifadesiyle eleştiren Sarkisyan, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini düzeltmek niyetinde olmadığını iddia etmiştir.

Ermenistan Osmanlı döneminde Ermeni soykırımının yapıldığı iddiası ile Neo-Osmanlı politikasını da eleştirmektedir. Neo-Osmanlı politikasının soykırımı çağrıştırdığı için doğrudan Ermeni soykırımı iddiası ile ilişkilendirilmesi Ermenistan'ın Türkiye'ye hangi prizmadan baktığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ermenistan'ın, geçmişinde soykırım suçu işlediğini iddia ettiği Türkiye ile bir yandan ilişkilerini normalleştirmeye çalışırken, diğer yandan eleştirmesi ve çeşitli iddialarla itham etmesi, sınırlar açılrsa bile ilişkilerin normalleşemeyeceğine işaret etmektedir. Çünkü Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı olumsuz tutumu bunlarla da sınırlı değildir. Ermenistan bölge ülkelerinin dikkatini çekmek ve Türkiye üzerinde baskı kurulması için kapalı sınırları bölgenin güvenlik ve istikrarı için engel ve aynı zamanda tehlike oluşturduğuna dikkat çekmiştir.

Sarkisyan kapalı sınırları Ermenistan'ın önemli stratejik projelerden by-pass edilerek kalkınmasına engel oluşturduğu gerekçesiyle de Türkiye'yi eleştirmektedir. Bunun yanı sıra, kapalı sınırları sadece bölgeyle ilişkilendirmeyen Sarkisyan bunu “Avrupa'nın yegâne kapalı sınırı” şeklinde göstermiştir. Buradaki asıl amaç Türkiye'nin AB üyeliğine yakışmayan bir ülke olduğu hususunda AB kurum, üye ülke ve otoritelere çağrıda bulunarak üyelik sürecinin baltalanmasıdır. Ayrıca, Türkiye'nin sınırını kapatarak Ermenistan'a uyguladığı ablukanın aynı zamanda Ermenistan ile ticaret yapmak isteyen başka ülkeleri ve bölge ülkeleri de kötü yönde etkilediği gerekçesiyle Türkiye uluslararası otoritelere şikâyet edilerek imajına zarar verilmiştir. Böylece Ermenistan'ın Türkiye'nin AB üyeliği de dahil, genel olarak gelişmesine sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır.

Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik olumsuz tutumu Ermeni soykırımı ve Doğu/Batı Ermenistan iddialarından da görülmektedir. Her iki konu Ermenistan dış politikasının en önemli konuları arasında yer almaktadır. Ermenistan'ın en fazla

üzerinde durduğu konu, 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda işlendiğini iddia ettiği Ermeni soykırımı meselesidir. Ermeni diasporasının kararlı ve sonuca odaklı süreklilik arz eden çalışmaları sonucunda soykırımın uluslararası çapta tanınması alanında büyük başarı sağlanmıştır. Diasporanın bu çalışmaları bile Ermenistan'ın Türkiye'ye olan tutumunu ortaya koymaya yetmektedir. Ermeni soykırımı iddiasının dünya çapında birçok ülkede tanınması Türkiye'nin geçmişinde soykırım suçu işleyen bir ülke iddiasıyla uluslararası imajına zarar vermektedir. Oysa dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Ermenistan'a Tarih Komisyonunun kurulması önerisinde bulunmuş ancak Ermenistan Osmanlı'da Ermeni nüfusa karşı soykırımın fiilen işlendiğini ve hiçbir komisyon çerçevesinde veya herhangi başka formatta asla müzakere konusu olamayacağını, tek yolun başka ülkeler gibi Türkiye'nin bu suçunu kabul etmesi olduğu gerekçesiyle öneriye karşı çıkmıştır. Zürih Protokollerinin *Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol*'ün *Uygulanmasına İlişkin Zaman Çizelgesi ve Unsurlar* adlı Ek'inde atılacak adımlar listesinde çalışmaya başlanması öngörülen siyasi, ulaştırma, ticaret, bilim, çevre vs. alt komisyonların yanı sıra, “iki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması için ve Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon” da yer almaktadır. Ancak Sarkisyan bu komisyonun bir araştırma komisyonu olmadığını ve dolayısıyla Ermeni soykırımı iddiasını araştırarak varılan sonuçların uluslararası düzeyde tanınmayacağına ısrarlı tavırlarını sürdürmüştür. Bu durum bir taraftan Ermenistan'ın soykırım iddialarının çürütüleceğinden endişe duyduklarını gösterirken, diğer taraftan komisyonda araştırılarak soykırım iddiasını şüphe altında bırakmak

istemediklerine işaret etmektedir. Böylece Ermenistan soykırım iddiası ile ilgili oldukça kararlı ve değişmez bir politika izlemektedir.

Ermenistan'ın Türkiye yönelttiği bir diğer iddia da, Doğu ve Batı Ermenistan adlı toprak talepleridir. Kimi zaman Rusya Ermenistan'ı, kimi zaman da Kafkasya Ermenistan'ı olarak tanımlanan Doğu Ermenistan Ermenistan'ın doğusunu kapsar. Ermenistan'ın iddiasına göre, Türkiye'nin Kars, Ardahan illeri, Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Karabağ bölgeleri, Gürcistan'ın da Cavakheti illeri Doğu Ermenistan topraklarıdır. Buna karşın, Batı Ermenistan Türkiye'nin doğusuna işaret etmektedir. Her ne kadar Sarkisyan bunların birer toponim, yani tarihsel süreçte oluşan yer adları olduğunu iddia etse de, Ermenistan Devlet Başkanlığının resmi web sayfasında “Batı Ermenistan” ifadesinin yanında parantez içinde “Doğu Türkiye” ifadesinin yazılması Sarkisyan'ın yaptığı açıklamayla çelişmektedir. Böylece Ermenistan'ın Türkiye'den soykırımın tanınmasını istemeleri dışında bir de toprak talepleri olduğu görülmüştür.

Ermenistan'ın diplomatik söylemi ile ilgili yukarıda anlatılanlardan hareketle, *Ermenistan'ın Zürih Protokolleri ile ilgili diplomatik söylemi Türkiye'nin kendi “ulusal çıkarı” bağlamında Ermenistan'a yönelik dış politikasını etkilemediği* sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra, Sarkisyan'ın Zürih Protokollerine giden süreci “ender fırsat” olarak tanımlarken, protokoller onaylanmayınca Türkiye'nin fırsatı kaçırdığına işaret etmek için “kaçırılmış fırsat” ifadesini kullanmıştır. Genel olarak Sarkisyan'ın söylemlerinde herhangi bir kırılmaya rastlanmamıştır. Sarkisyan her ne kadar sürecin başında daha nötr ifadeler kullanmış olsa da, imzaladığı Zürih Protokollerine rağmen Ermenistan'ın kırmızı çizgilerinden asla taviz vermemiştir. Dolayısıyla Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı izlediği politikaları büyük bir kararlılıkla sürdürecektir olması ilişkilerin geçici bir süre normalleşeceğini ve bir süre sonra yeniden bozulacağına işaret etmektedir.

Sonuç itibariyle, *Uluslararası İlişkilerin Diplomatik Söyleme Yansıması: Zürih Protokolleri Örneğinde Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan'ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi* adlı bu çalışmada, Azerbaycan'ın karşı çıkması üzerine Türkiye Zürih Protokollerini imzalayarak üzerine aldığı uluslararası taahhütleri kendi “ulusal çıkarı” için ahde vefa ilkesini ihlal etmek pahasına onay sürecini sessizce dondururken, Ermenistan buna misilleme olarak Parlamentosundan geri çekmiştir. Van Dijk'ın “politik söylem politik süreçlerde politik bilincin ve politik davranışların ifadesi” şeklindeki görüşlerini uluslararası ilişkilere ve diplomatik söyleme uyarlayacak olursak, diplomatik söylemin uluslararası ilişkilerin bir yansıması olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, diplomatik söylemler uluslararası ilişkilerde eylem yerine geçtiği için, diplomatik söylemler de uluslararası ilişkileri etkiler. Böylece söylem önemli bir ikna stratejisi olmasına rağmen, dış politikada ve uluslararası ilişkilerde söylemlerden ziyade çıkarlar belirleyici olmaktadır. Bu durum diplomatik söylemde ülke çıkarlarının dilbiliminden çok daha öteye uzandığına işaret etmektedir. Diplomatik söylemde her ne kadar sözcüklerin anlamları çeşitli dilbilimsel stratejiler ile manipüle edilse de, ülkeler ilişkilerini ulusal çıkar, güç, güvenlik gibi uluslararası ilişkilerin temel kavramları doğrultusunda yürütür.

KAYNAKÇA

“Ahmet Yıldız: Zürih protokolleri Türkiye’den çok Ermenistan için elverişliydi”, **Ermeni Haber Ajansı**, 16 Mart 2018, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2018/03/16/Ahmet-Y%C4%B1ld%C4%B1z-Z%C3%BCrih-T%C3%BCrkiye-Ermenistan/125295>, Erişim Tarihi: 25.05.2018.

1915; Osmanlı İmparatorluğu’nun En Uzun Yılı” Sempozyumunda Yaptıkları Konuşma, 10 Şubat 2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2988/1915-osmanli-imparatorlugunun-en-uzun-yili-sempozyumunda-yaptiklari-konusma.html>, Erişim Tarihi: 25.01.2016.

2009-cu il 13 may tarixli iclasın stenoqramı, 13 Mayıs 2009, <http://www.meclis.gov.az/?/az/stenoqram/173>, Erişim Tarihi: 14.06.2016.

AK Parti Grup Toplantısı, “Yaşlılar Koordinasyon Merkezi”, 20 Ekim 2009, <http://m.akparti.org.tr/ykm/haberler/ak-part-grup-toplantisi-20-ekm-2009-sali/47907>, Erişim Tarihi: 13.02.2014.

Akarcalı, S., (2003), **2.Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda**, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Akın, O., “Bayrak Yasağı Kalktı”, **İHA**, 13 Ekim 2009.

Aksoy, B. N., “Siyasetin Dili ve Çevirisi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 19(1), Haziran 2002, s.1-10.

Aksu, F., (2008), **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Aktan, S., “Azeri Halkı Sadece Gerçekleri Bilmek İstiyor”, **İHA**, 28 Nisan 2009, <http://www.ihacom.tr/haber-azeri-halki-sadece-gercekleri-bilmek-istiyor-68231/>, Erişim Tarihi: 14.07.2015.

Aktaş, E. ve Şentürk, L., “Örtülü Anlam Unsurlarının Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Çalışma Kitaplarındaki Yeri”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 5 (1), 2016, s. 371-394.

Almanya Cumhurbaşkanı Joachim Gauck ile Düzenledikleri Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama, 28 Nisan 2014, <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/89327/almanya-cumhurbaskani-joachim-gauck-ile-duzenledikleri-ortak-basin-toplantisinde-yaptiklari-aciklama.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.

APA, “Azerbaycan Xarici İşler Nazirliyi: “Ermenistan qüvveleri işğal olunmuş torpaqlardan çıxarılmadığı müddetce Türkiyenin Ermenistanla elaqelerini

- normallaştırması Azerbaycanın milli manefelerine birbaşa ziddir”, 11 Ekim 2009, <http://az.apa.az/news/165761>, Erişim Tarihi: 25.10.2015.
- APA**, “Ermenistanla imzalanmış protokollar Türkiye Parlamentinin gündeminden çıkarıldı”, 23 Ağustos 2011.
- APA**, “Prezident İlham Aliyev: “Ermeni esgeri ölmek istemirse, Azerbaycan torpağından redd olsun”, 03 Nisan 2016, Erişim Tarihi: 30.06.2016.
- APA**, 13 Ağustos 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/76965/apa-ajansi-azerbaycan.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Armenia Protocol May Face Parliament Gridlock**, 16 October 2009, https://wikileaks.org/plusd/cables/09ANKARA1487_a.html, Erişim Tarihi: 19.05.2015.
- ATV**, 01 Ocak 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56357/atv.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Avtorskaya statya Prezidenta Serja Sargsyana v gazete “International New York Times”**, 24 Eylül 2009, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2014/09/24/President-Serzh-Sargsyan-International-New-Yourk-Times-article/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- Aysor.am**, “Premyer-ministr Armenii - ob armyansko-turetskikh protokolakh i ikh ratifikatsii”, 20 Mayıs 2014, <http://www.aysor.am/ru/news/2014/05/20/hovik-abrahamyan3/792907>, Erişim Tarihi: 28.09.2015.
- Aysor.am**, “RPA: Turtsiya doljna pervoy ratifitsirovaty protokoli”, 20 Ocak 2010, <https://www.aysor.am/ru/news/2010/01/20/sahakyan-protocols/101355>, Erişim Tarihi: 16.08.2015.
- Azerbaycan Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev ile Düzenledikleri Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama**, 16 Ağustos 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/76963/azerbaycan-cumhurbaskani-sayin-ilham-aliev-ile-duzenledikleri-ortak-basin-toplantisinda-yaptiklari-.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Azerbaycan Prezidentinin ve Türkiye Baş nazirinin metbuat konfransı olmuştur**, 17 Mayıs 2010, http://archive.president.az/articles.php?item_id=20100517063024147&sec_id=13, Erişim Tarihi: 21.02.2015.
- Azertac**, “Azerbaycan Prezidenti İlham Aliyev’in Kapanış Konuşması”, 16 Ekim 2009.
- Babacan, A., “Cumhurbaşkanının Ermenistan’a Gidişinde Temas Edilen Konulara İlişkin CHP Bursa Milletvekili Onur Başaran Öymen’in 11.09.2008 Tarih ve 7/5009 Sayılı Soru Önergesine Yanıt”, **TBMM Geçmiş Dönem Yazılı-Sözlü Soru Önergeleri**, 19 Kasım 2008a.
- Babacan, A., “Cumhurbaşkanının Ermenistan’a Gitmesine İlişkin Çetin Soysal’ın 08.09.2009 tarih ve 7/5008 Sayılı Soru Önergesinin Yanıtı”, **TBMM Geçmiş Dönem Yazılı-Sözlü Soru Önergeleri**, 19 Kasım 2008.

- Babacan, A., “Sözde Ermeni Soykırımı İddialarını Kabul Eden Ülkelere ve Ermenistan Sınır Kapısına İlişkin CHP İzmir Milletvekili Abdurrezzak Erten’in 31.10.2007 tarih ve 7/580 sayılı Soru Önergesinin Yanıtı”, **TBMM Geçmiş Dönem Yazılı-Sözlü Soru Önergeleri**, 31 Aralık 2007.
- Bauman, Z., (2000), **Siyaset Arayışı**, (T. Birkan, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Blakemore, D., (2001), “Discourse and Relevance Theory”, D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton (Ed.), In **The Handbook of Discourse Analysis** (pp.100-118). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Brekke, H. E., (1989), “War with Words”, In R. Wodak (Ed.), In **Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse**, pp.81-91, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Brükselde Prezident İlham Aliyev ve Avrupa Komissiyasının sedri Joze Manuel Barrozunun birge metbuat konfransı keçirilmişdir**, 28 Aprel 2009, http://archive.president.az/articles.php?item_id=20090429102216346&sec_id=13, Erişim Tarihi: 25.11.2015.
- Cambon, J., (1946), **Diplomat**, Moskova: OGİZ.
- Cindemir, K., “Türkiye ile Mevcut Sınırı Tanı”, **Hürriyet**, 19 Haziran 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-ile-mevcut-siniri-tani-9217754>, Erişim Tarihi: 03.01.2016.
- CNNTürk**, “Bakü de “İnsanlık Anıtı”nı istemiyor”, 02 Nisan 2011, <https://www.cnnturk.com/2011/dunya/04/02/baku.de.insanlik.anitini.istemiyor/611975.0/index.html>, Erişim Tarihi: 11.05.2016.
- Comynnes, Ph.de, (2004), **Memuarı**, Moskva Olma-Press Invest.
- Cumhuriyet**, “Cumhuriyet Bayramı Dünyada da Kutlanıyor”, 29 Ekim 2009, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/95780/Cumhuriyet_Bayrami_dunyada_da_kutlaniyor.html. Erişim Tarihi: 17.08.2015.
- Curran, J., (2002), “Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Bıçme”, S. İrvan içinde, **Medya Kültür Siyaset**, s.181-261, Ankara: Alp Yayınevi.
- Çakmak, C., “Yeni Diplomasi, Kompleks Küresel Yönetişim ve Süpergüçle Dans: ABD, Sivil Toplumun Artan Rolü ve Uluslararası Ceza Mahkemesi”, **Bilge Strateji Dergisi**, Güz 2001, 3(5), s.1-23.
- Çamlıbel, C., “KKTC’yi tanısak Karabağ’ı tanırılar”, **Hürriyet**, 21 Temmuz 2011.
- Çelik, H., & Ekşi, H., (2008), “Söylem Analizi”, **Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, (27), s.99-117.
- Çelikkol, O., “Hollanda Parlamentosu ve 1915 Olaylarının “Soykırım” Olarak Tanıtılması Gayretleri”, **Hürriyet**, 27 Şubat 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/hollanda-parlamentosu-ve-1915-olaylarinin-soykirim-olarak-tanitilmasi-gayretleri-40754737>, Erişim Tarihi: 15.04.2018.
- Çelikpala, M., (2005), “Geçmişten Günümüze Vazgeçilemeyen Kavram: Ulusal Çıkar”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 23 (1), s.439-461.

Davutoğlu, A., “Ermenistan ile Görüşmelerin İsviçre’de Yapılmasına İlişkin MHP Tokat Mv.Reşat Doğru’nun 07.05.2009 tarih ve 7/7873 sayılı Soru Önergesinin Yanıtı”, **TBMM Geçmiş Dönem Yazılı-Sözlü Soru Önergeleri**, 09 Kasım 2009a, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-7873sgc.pdf>, Erişim Tarihi: 02.06.2016.

Davutoğlu, A., “Türk-Ermeni Yakınlaştırma Komisyonu’nun Raporuna ilişkin TBMM Dışişleri Komisyonu Üyesi, Bursa Milletvekili Onur Öymen’in 7/9777 Sayılı Soru Önergesinin Yanıtı”, **TBMM Geçmiş Dönem Yazılı Sözlü Soru Önergeleri**, 16 Kasım 2009, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-9777c.pdf>, Erişim Tarihi: 02.06.2016.

Davutoğlu, A., “Yeni Dönemde Sıfır Sorun Politikası”, 21 Mart 2013, **TC Dışişleri Bakanlığı**: http://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey-published-in-foreign-policy-magazin-2.en.mfa, Erişim Tarihi: 10.12.2015.

Deutsche Welle, “Azerbaycan ve Ermenistan “Temel Çerçeve” Anlaştı”, 07 Mayıs 2009, <https://www.dw.com/tr/azerbaycan-ve-ermenistan-temel-%C3%A7er%C3%A7evede-anla%C5%9Ft%C4%B1/a-4234746>, Erişim Tarihi: 04.11.2016.

Dursun, Ç., (2001), **TV Haberlerinde İdeoloji**, Ankara: İmge Kitabevi.

Eagleton, T., (1996), **İdeoloji**, (M. Özcan, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Eker, S., “Terör Örgütlerinde Dil Kullanımı ve Terörist Söylemlerin Dilbilimsel Yöntemlerle Meşrulaştırılması”, **I.Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, 25-26 Mayıs 2006, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi’nden Sonra Düzenlenen Basın Toplantısı’nda Yaptıkları Açıklama, 23 Aralık 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/78490/ekonomik-isbirligi-teskilati-zirvesinden-sonra-duzenlenen-basin-toplantisinde-yaptiklari-aciklama.html>, Erişim Tarihi: 19.10.2015.

Ekskluzivnoye intervyu Prezidenta Serja Sargsyana telekompanii “Euronews”, 10 Kasım 2008, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2008/11/10/news-17/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Ekskluzivnoye intervyu Prezidenta Serja Sargsyana Obshestvennoy telekompanii, 25 Ekim 2008, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2008/10/25/news-16/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

El Ahram, 20 Temmuz 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/76922/el-ahram.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.

El Cezire, 28 Kasım 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56182/el-cezire.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.

- El Hurra Televizyonu,** 08 Nisan 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56316/el-hurra-televizyonu.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- El Watan,** 05 Mayıs 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56119/el-watan-suriye.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Eralp, A., (2010), “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”, İ. D. Dağı, A. Eralp, F. Keyman, N. Polat, O. F. Tanrısever, F. Yalvaç, et al. (Ed.), **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar** içinde, s.57-88, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, İ., & Alemdar, K., (2002), **Öteki Kuram**, Ankara: Erk.
- Ereke, Ü., “Gazi Ucuz Almıyoruz Fazlasını da Öderiz”, **Milliyet**, 19 Ekim 2009, <http://www.milliyet.com.tr/gazi-ucuz-almiyoruz-fazlasini-da-oderiz-ekonomi-1152251/>, Erişim Tarihi: 27.11.2015.
- Ermenistan Cumhurbaşkanı Sayın Serj Sarkisyan’a Üst Uçuş Mesajına Cevaben Gönderdikleri Mesaj,** 12 Şubat 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/69355/ermenistan-cumhurbaskani-sayin-serj-sarkisyana-ust-ucus-mesajina-cevaben-gonderdikleri-mesaj.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Euronews,** 03 Aralık 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/78265/euronews.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Fairclough, N., & Graham, P., (2003), “Eleştirel Söylem Çözümlemecisi Olarak Marx: Eleştirel Yöntemin Yaratılışı ve Küresel Sermayenin Eleştirisi ile Bağlantısı”, B. Çoban, & Z. Özarslan (Ed.), **Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din – İdeoloji** (Z. Özarslan, & B. Çoban, Çev.) içinde, s.185-244, İstanbul: Su Yayınları.
- Fairclough, N., (1996), **Language and Power (Language in Social Life Series)**. London: Longman.
- Fairclough, N., (2003a), “Dil ve İdeoloji”, B. Çoban, & Z. Özarslan (Ed.), **Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din - İdeoloji** (B. Çoban, Çev.) içinde, s.155-171. İstanbul: Su Yayınları.
- Fairclough, N., (2003b), “Söylemin Diyalektiği”, B. Çoban, & Z. Özarslan (Ed.), **Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din – İdeoloji** içinde, s.173-184, İstanbul: Su Yayınları.
- Falin, V., “Filosofiya “kholodnoy voynı” vızrevala v godı Vtoroy mirovoy”, (V. Litovkin, Röportaj Yapan), **RIA Novosti**, 26 Şubat 2006, <https://ria.ru/analytics/20060226/43781526.html>, Erişim Tarihi: 08.09.2015.
- Financial Times,** 08 Nisan 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56317/financial-times.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.

- First Magazine**, 08 Kasım 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/78042/first-magazine.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Foucault, M., (1999), **Bilginin Arkeolojisi**, (V. Urhan, Çev.), İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Foucault, M., (2005a), **Özne ve İktidar (Seçme Yazılar-2)**, (I. Ergüden, & O. Akinhay, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M., (2005b). **Entelektüelin Siyasi İşlevi (Seçme Yazılar-1)**, (I. Ergüden, O. Akinhay, & F. Keskin, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gee, J. P., “Language and Discourses: Meaning is in the Game”, 17 June 2009, <http://www.jamespaulgee.com/sites/default/files/pub/Language%20and%20Discourses.pdf>. Erişim Tarihi: 21.05.2013.
- Gül, A., 22 Ekim 2009, “Azerbaycan ile Türkiye Tek Millet”, <http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/48338/azerbaycan-ile-turkiye-tek-millet.html>, Erişim Tarihi: 15.02.2014.
- Gürcanlı, Z., “Ermenilerle Gizli Görüşme”, **Hürriyet**, 18 Eylül 2008, <http://www.hurriyet.com.tr/ermenilerle-gizli-gorusme-9929633>, Erişim Tarihi: 05.12.2010.
- HaberTürk**, “Başbakan Erdoğan Konuşuyor”, 20 Ekim 2009, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/180659-basbakan-erdogan-konusuyor>, Erişim Tarihi: 11.08.2015.
- HaberTürk**, “Bayrak krizi!”, 14 Ekim 2009, <http://www.haberturk.com/spor/futbol/haber/179384-bayrak-krizi>, Erişim Tarihi: 20.03.2015.
- HaberTürk**, “Dışişleri Bakanı Davutoğlu Bakü’de”, 23 Ekim 2009, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/181347-disisleri-bakani-davutoglu-bakude>, Erişim Tarihi: 15.04.2015.
- Hakansson, N., “Election Rhetoric of Political Parties: An Appraisal and a Proposal”, **The Public**, 1997, 4(3), pp.81-95.
- Hall, S., (2005), “İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü”, M. Küçük (Ed.), **Medya, İktidar, İdeoloji** (M. Küçük, Çev.) içinde, s.73-122, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- HayastanNews**, “Sargsyan otozval iz parlamenta armyano-turetskiye protokoli”, 16 Şubat 2015, <http://hayastannews.com/news/78849.html>, Erişim Tarihi: 27.02.2016.
- Hürriyet – Kelebek Eki**, İnsanlık Anıtı’nın yıkımı onun ricası mı, 02 Mart 2011, <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/insanlik-anitinin-yikimi-onun-ricasi-mi-17156094>, Erişim Tarihi: 11.05.2016.
- Hürriyet**, “Aliyev’den “Yukarı Karabağ” Açıklaması”, 09 Ekim 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/aliyevden-yukari-karabag-aciklamasi-12660152>, Erişim Tarihi: 14.08.2015.

- İHA**, “Azerbaycan’ı üzmez”, 20 Nisan 2009, <https://www.iha.com.tr/haber-azerbaycani-uzmeyiz-66996/>, Erişim Tarihi: 02.05.2016.
- İHA**, “Davutoğlu, “Ermenistan ile İlişkilerimizin Normalleşmesine Önem Veriyoruz”, 10 Ekim 2013, <http://www.iha.com.tr/haber-davutoglu-ermenistan-ile-iliskilerimizin-normallesmesine-onem-veriyoruz-304970/>, Erişim Tarihi: 17.12.2015.
- İHA**, “Gül, Aliyev’le Görüştü: Yanlış Anlaşılmalara Giderildi”, 21 Ekim 2009, <http://www.iha.com.tr/haber-gul-aliyevle-gorustu-yanlis-anlasilmalar-giderildi-93007/>, Erişim Tarihi: 25.03.2016.
- İHA**, “İsveç’te “Ermeni soykırımı” iddiası kabul edildi”, 11 Mart 2010, <http://www.iha.com.tr/haber-isvecte-ermeni-soykirimi-iddiasi-kabul-edildi-112326/>, Erişim Tarihi: 20.04.2015.
- İlham Aliyev Ukrayna jurnalistlerine müsahibe vermiştir**, 27 Ekim 2010, <https://president.az/articles/932>, Erişim Tarihi: 23.09.2015.
- İnal, A., (1996), **Haberi Okumak**, İstanbul: Temuçin Yayınları.
- İnterfax.ru**, “Nogovitsin prosit razliçaty terminı “otvod voysk” i “vıvod voysk”, 18 Ağustos 2008, <http://www.interfax.ru/russia/27816>, Erişim Tarihi: 14.02.2016.
- İntervyu Prezidenta Armenii Serja Sargsyana agenstvu RİA Novosti**, 24 Nisan 2010, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2010/04/24/news-49/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana korrespondentu “BBC”**, 31 Ağustos 2009, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2009/08/31/news-33/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana nemetskomu izdaniyu “Der Spiegel”**, 05 Nisan 2010, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2010/04/05/news-47/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana telekanalu “Russia Today”**, 24 Nisan 2009, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2009/04/24/news-25/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- İntervyu Prezidenta RA Serja Sargsyana turetskoy gazete “Radikal”**, 14 Eylül 2008, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2008/09/14/news-12/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- İntervyu prezidenta Serja Sargsyana “Kommersantı”**, 27 Haziran 2008, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2008/06/27/news-7/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana “The Armenian Reporter”**, 02 Ekim 2009, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2009/10/02/news-38/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana frantsuzskoy “Le Figaro”**, 11 Mart 2010, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2010/03/11/news-44/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana frantsuzskoy “Le Figaro”, 11 Mart 2010, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2010/03/11/news-928/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana radiostantsii “Ekho Moskvi”, 27 Ocak 2011, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2011/01/27/news-60/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana telekompanii “Armnews”, 11 Ağustos 2014, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2014/08/11/President-Serzh-Sargsyan-interview-Armnews-Sochi/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

İntervyu Prezidenta Serja Sargsyana, 21 Temmuz 2008, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2008/07/21/news-121/>, Erişim Tarihi: 04.01.2016.

İntervyu Serja Sargsyana siriyskoy gazete “Al Watan”, 22 Mart 2010, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2010/03/22/news-46/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

İstoriya diplomatii (1-iy tom), (1941), Moskva: OGİZ.

İstoriya diplomatii (2-oy tom), (1945), Moskva-Leningrad: OGİZ.

İstoriya diplomatii (3-y tom), (1945a), Moskva-Leningrad: OGİZ.

İsviçre Konfederasyonu Başkanı Doris Leuthard ile Yaptıkları Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama, 25 Kasım 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/78212/isvicre-konfederasyonu-baskani-doris-leuthard-ile-yaptiklari-ortak-basin-toplantisinda-yaptiklari-ac.html>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

İtalyan SKY Tv, 18 Kasım 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56194/italyan-sky-tv.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.

İz rechi Serja Sargsyana na soveshanii tsentralynogo apparata MİD RA i rukovoditeley diplomaticheskikh predstavitelystv RA za rubejom, 30 Ağustos 2011, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2011/08/30/news-97/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Jorgensen, M., & Phillips, L., (2008), **Diskurs-analiz: teoriya i metod**, Kharkov: Gumanitarnıy tsentr.

Kalantaryan, K., “Armyano-turetskiye protokoli vvedeni v obrasheniye v Natsionalnom Sobranii”. **Radio Azatutyun,** 16 Şubat 2010, <https://www.azatutyun.am/a/1958898.html>, Erişim Tarihi: 20.06.2014.

Kantarci, Ş., “Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi”, **Yeni Türkiye (Ermeni Meselesi Özel Sayısı-I)**, Eylül-Aralık 2014, (60), s.1-10.

- Karakaş, B., “Ermenistan’a Olumlu Sinyal”, **Milliyet**, 22 Kasım 2013, <http://www.milliyet.com.tr/ermenistan-a-olumlu-sinyal/dunya/detay/1795787/default.htm>, Erişim Tarihi: 30.09.2014.
- Karakuş, A., “Erdoğan’dan Azerilere Karabağ Güvencesi”, **Milliyet**, 15 Ekim 2009.
- Kashkin, V. B., (2004), **Diskurs**, Voronej: Laboratoriya operativnoy poligrafii VGU.
- Kasım, K., “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu: Türkiye’nin Üyelik Süreci Bakımından Değerlendirme”, **Yeni Türkiye (Ermeni Meselesi Özel Sayısı-I)**, Eylül-Aralık 2014, (60), s.1-11.
- Kawano, N., & Matsuo, M., (2001), **Language of Politics or Politics of Language? Toward an Integrated Perspective**, Japan: IDEC Research Paper Series 2000-1.
- Kaya, İ. S., & Cengiz, A., “Avrupa Parlamentosu’nun 1915 Olaylarının 100. Yılı Sebebiyle Almış Olduğu Kararın Hukuki Açıdan Değerlendirilmesi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran 2017, 19(1), s.179-191.
- Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile Birlikte Düzenledikleri Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama**, 22 Ekim 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/69232/kazakistan-cumhurbaskani-nursultan-nazarbayev-ile-birlikte-duzenledikleri-basin-toplantisinda-yaptik.html>, Erişim Tarihi: 03.08.2016.
- Kazimirov, V. N., (2009), **Mir Karabakhu: Posrednichestvo Rossii v uregulirovanii nagorno-karabakhskogo konflikta**, Moskova: Mejdunarodniye otnosheniya.
- KEİ 20. Kuruluş Yıldönümü Zirvesi’nin Ardından Düzenlenen Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama**, 26 Haziran 2012, <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/83466/kei-20-kurulus-yildonumu-zirvesinin-ardindan-duzenlenen-ortak-basin-toplantisinda-yaptiklari-aciklam.html>, Erişim Tarihi: 08.11.2016.
- Köker, E., (2007), **Politikanın İletişimi, İletişimin Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Küçükkoşum, S., “Azerbaycan Türk Bayraklarını İndirdi”, **HaberTürk**, 19 Ekim 2009, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/180182-azerbaycan-turk-bayraklarini-indirdi>, Erişim Tarihi: 16.12.2014.
- L’Express Dergisi**, 07 Kasım 2008, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56358/lexpreb-dergisi.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- L’Express**, 15 Ekim 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56230/lexpreb.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Laclau, E., & Mouffe, C., (2008), **Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru**, (A. Kardam, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

- Laclau, E., (1998), **İdeoloji ve Politika**, (H. Sarıca, Çev.), İstanbul: Belge Yayınları.
- Lavrov, S., Ministr inostrannıkh del Rossii Sergey Lavrov: “Setevaya diplomatiya” seychas vostrebovana kak nikogda”, (Y. Umerenkov, Röportaj Yapan), 28 Aralık 2006, <http://izvestia.ru/news/320459>, Erişim Tarihi: 11.06.2016.
- LCI Tv**, 08 Ekim 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56228/lci-tv.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Lundby, K., & Ronning, H., (2002), “Medya-Kültür-İletişim: Medya Kültürü Aracılığıyla Modernliğin Yorumlanması”, S. İrvan içinde, **Medya Kültür Siyaset** (N. Gürkan, Çev.), s.5-27, Ankara: Alp Yayınevi.
- Lütem, Ö. E., “Olaylar ve Yorumlar”, **Ermeni Araştırmaları**, Kış 2004-İlkbahar 2005, S. 16-17, <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Print&DergiIcerikNo=11&Yer=DergiIcerik>, Erişim Tarihi: 27.03.2016.
- Machiavelli, N., (2011), **Prens**, İstanbul: Say Yayınları.
- Makedonya Cumhurbaşkanı Sayın Gjorge Ivanov ile Ortak Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama**, 16 Ekim 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/69224/makedonya-cumhurbaskani-sayin-gjorge-ivanov-ile-ortak-basin-toplantisinda-yaptiklari-aciklama.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Maslova, V. A., “Politicheskiiy diskurs: yazıkovıye igrı ili igrı v slova?” **Politicheskaya lingvistika**, 2008, 24(1), s.43-47.
- Matevosyan, H., “Armyano-turetskiye protokoli predstavlenı v Konstitutsionniy sud Armenii”, **Ria Novosti**, 21 Kasım 2009, <http://ria.ru/world/20091121/194837489.html>, Erişim Tarihi: 27.05.2016.
- Matevosyan, H., “Armyano-turetskiye protokoli sootvetstvuyut Konstitutsii - KS Armenii”, **Ria Novosti**, 12 Ocak 2010, http://ria.ru/international_justice/20100112/204060886.html, Erişim Tarihi: 27.05.2016.
- Metreveli, R., (2009), **Küreselleşme Bağlamında Kafkasya Medeniyeti**, Stockholm: CA&CC Press.
- Milliyet**, “DP ile BBP Açılıma Soğuk”, 16 Eylül 2009, <http://www.milliyet.com.tr/Siyaset/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetayArsiv&ArticleID=1140189&Kategori=siyaset&b=DP%20ile%20BBP%20acilima%20osoguk>, Erişim Tarihi: 23.04.2017.
- Milliyet**, “Erdoğan: İşgal Altındaki Azeri Toprakları Sorunu Çözüm Yoluna Girsin”, 11 Ekim 2009, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan--isgal-altindaki-azeri-topraklari-sorunu-cozum-yoluna-girsin/siyaset/sondakikaarsiv/19.01.2010/1148981/default.htm>, Erişim Tarihi: 16.08.2017.
- Milliyet**, “FIFA Azerbaycan Bayrağına İzin Vermedi”, 14 Ekim 2009, <http://www.milliyet.com.tr/-font-color--red--flas-----font--maca-saatler-kala->

- bayrak-krizi-cikti/spor/sondakikaarsiv/14.10.2009/1150215/default.htm, Erişim Tarihi: 24.05.2015.
- Mills, S., (2003), “Söylem ve İdeoloji”, B. Çoban, & Z. Özarslan (Ed.), **Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din – İdeoloji** (Z. Özarslan, Çev.) içinde, s.113-130, İstanbul: Su Yayınları.
- Musabeyov, R., “Koçaryan Geri Çekiliyor”, **Region Plus**, 01 Ocak 2007, 21(1), s.14-17.
- Nahçıvan Ziyaretinden Önce Yaptıkları Açıklama**, 02 Ekim 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/aciklamalar/252/69207/nahcivan-ziyaretinden-once-yaptiklari-aciklama.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Nalbandyan, E., “Edward Nalbandyan: v mire esty 100 malenykikh i bolyshikh Armeniy”, **BBS Russkaya slujba**, (Y. Litvinova, Röportaj Yapan), 14 Eylül 2015, https://www.bbc.com/russian/international/2015/09/150914_edward_nalbandyan_interview, Erişim Tarihi: 19.12.2016.
- Neue Zürcher Zeitung**, 27 Kasım 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/78170/neue-zurcher-zeitung.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Nicolson, H., (1941), **Diplomatiya**, Moskva: OGİZ.
- Nicolson, H., (1962), **Diplomaticheskoye iskusstvo**, (A. A. Bogomolov, Çev.), Moskva: İzdatelystvo İnstituta mejdunarodnikh otnosheniy.
- Novosti-Armeniya**, “Konstitutsionniy sud Armenii priznal sootvetstvuyushimi Konstitutsii armyano-turetskiye protokoli”, 12 Ocak 2010, <http://newsarmenia.am/news/politics/arm1-20100112-42185855/>, Erişim Tarihi: 28.10.2016.
- NTV**, 27 Ağustos 2008, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56412/ntv.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Nye, J. S., (2005), **Dünya Siyasetinde Başarının Yolu: Yumuşak Güç**, Ankara: Elips Kitap.
- Ocak, S., “Türkiye-Ermenistan Maçında “Dostluk” Kazandı”, **Radikal**, 14 Ekim 2009, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/turkiye-ermenistan-macinda-dostluk-kazandi-959207/>, Erişim Tarihi: 23.07.2015.
- Ofitsialniy vizit Prezidenta Serja Sargsyana v Respubliku Sloveniya**, 13 Nisan 2011, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2011/04/13/news-1530/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- Oganyan, A., “Armyano-turetskiye otnosheniya naladyatsya togda, kogda Turtsiya zakhochet uregulirovat svoi otnosheniya s krupnimi stranami – D.Ovannisyan”, **Tert.am**, 09 Ekim 2017, <http://www.tert.am/ru/news/2017/10/09/davit-hovhannisyan/2506255>, Erişim Tarihi: 22.12.2017.

- Ortak Basın Toplantısı**, “Dışişleri Bakanı Sayın Feridun Sinirlioğlu’nun Azerbaycan Dışişleri Bakanı Sayın Elmar Memmedyarov ile Ortak Basın Toplantısı”, 16 Eylül 2015, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-feridun-sinirlioglu_nun-azerbaycan-disisleri-bakani-sayin-elmar-memmedyarov-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 26.07.2016.
- Ortaylı, İ., “Trump’ta kendine müttefik görenler ileride şaşırmasın!”, **Hürriyet**, 12 Kasım 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/trumpta-kendine-muttefik-gorenler-ileride-sasirmasin-40276274>, Erişim Tarihi: 15.07.2017.
- Ovanisyan, L., “Farmanyan: prezident Armenii ne menyal mneniya o genotside armyan”, **Kavkazskiy uzul**, 27 Haziran 2008, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/138460/>, Erişim Tarihi: 03.01.2016.
- Özgürgan, H., Özgürgan: Rum tarafı AB’yi bekliyor”, 30 Mart 2011, <http://www.haber7.com/kibris/haber/728158-ozgurgun-rum-tarafi-abyi-bekliyor>, Erişim Tarihi: 05.10.2011.
- Öztürk, A., “Tüzmen: Kriz Türk Dünyasını Az Etkiliyor”, **Hürriyet**, 05 Aralık 2008.
- Palazhchenko, P. R., “Dlya mira etot predlog ne nujen”, **Novaya Gazeta**, (S. Mulin, Röportaj Yapan), 18 Eylül 2008b, <https://www.novayagazeta.ru/articles/2008/09/17/36545-dlya-mira-etot-predlog-ne-nuzhen>. Erişim Tarihi: 17.10.2016.
- Palazhchenko, P. R., “Inogda diplomatam kajetsya, cto putem lingvististicheskikh kxistrostey oni mogut dobirtysya svoeyego”, **İnter Lingua**, 27 Temmuz 2008a, <http://www.interlingua.su/pavel-palazhchenko-inogda-diplomatam-kazhetsya-chto-putem-lingvisticheskix-xitrostej-oni-mogut-dobitsya-svoego/>, Erişim Tarihi: 17.10.2016.
- Palazhchenko, P. R., (2008c), “Perevod” na ukhabakh politiki”, **Mosti**, 20(4), s.19-24.
- PanARMENIAN.Net**, “WikiLeaks: Eshe v 2005 godu v pisyme Erdoganu Robert Kocharyan napisal, chto Armeniya gotova k dialogu s Turtsiey”, 25 Ağustos 2011b, <http://www.panarmenian.net/rus/news/76489/>, Erişim Tarihi: 26.03.2015.
- PanARMENIAN.Net**, “WikiLeaks: SSHA ne podderjivayut politiku predusloviy Turtsii v otnosheniyakh s Armeniyey”, 25 Ağustos 2011a, <http://www.panarmenian.net/rus/news/76486/>, Erişim Tarihi: 26.03.2015.
- Panorama.am**, “Prezident Serj Sargsyan: Dazhe v sluchaye annullirovaniya Tsurikhskikh protokolov Armeniya, v otlichiye ot Turtsii, ostayetsya v viigrishe”, 03 Mart 2018, <https://www.panorama.am/ru/news/2018/03/01/Серж-Саргсян-аннулирование-Цюрихских-протоколов/1913481>, Erişim Tarihi: 05.06.2018.
- Pêcheux, M., (1982), **Language, Semantics and Ideology**, (H. Nagpal, Trans.), New York: St. Martin’s Press.
- Pod predsdatelstvom Prezidenta Serja Sargsyana v Ministerstve oboroni RA provedeno zasedaniye v rasshirennom sostave**, 15 Ocak 2013,

<http://www.president.am/ru/press-release/item/2013/01/15/President-Serzh-Sargsyan-participated-at-the-meeting-Ministry-of-Defense/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy İmperii. Vtoroye sobraniye (1825 - 1881), Tom III (1828), (1830), SPb: Tipografiya 2 otdeleniya sobstvennoy ego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii.

Popov, V. İ., (2000), **Sovremennaya diplomatiya: teoriya i praktika, Diplomatiya - nauka i iskusstvo**), Moskova: Mejdunarodniye otnosheniya.

Poslaniye Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana naseleniyu Armenii, vsemu armyanskomu narodu, 10 Ekim 2009, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2009/10/10/news-51/>. Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Press-konferentsiya Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana i Prezidenta Latviyskoy Respubliki Valdisa Zatlersa, 10 Aralık 2009, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2009/12/10/news-834/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Press-konferetsiya Prezidenta Serja Sargsyana v svyazi s pervım godom prebıvaniya na postu glavy gosudarstva, 10 Nisan 2009, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2009/04/10/news-23/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident İlham Aliyev Azərbaycan Televiziyasına müsahibə vermişdir, 09 Ekim 2009, http://archive.president.az/articles.php?item_id=20091009073035173&sec_id=14, Erişim Tarihi: 21.02.2015.

Prezident İlham Aliyevin “Euronews” telekanalına müsahibəsinin geniş versiyasının şərhı, 08 Şubat 2010, http://archive.president.az/articles.php?item_id=20100208011337150&sec_id=14, Erişim Tarihi: 21.02.2015.

Prezident İlham Aliyevin 28 May - Respublika Gününə həsr olunmuş rəsmi qəbulda nitqi, 27 May 2010, http://archive.president.az/articles.php?item_id=20100529095114970&sec_id=11, Erişim Tarihi: 21.02.2015.

Prezident İlham Aliyevin Nazirlər Kabinetinin 2010-cu ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasında giriş nitqi, 14 Nisan 2010, http://archive.president.az/articles.php?item_id=20100415092824978&sec_id=11, Erişim Tarihi: 21.02.2015.

Prezident İlham Aliyevin və Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Erdoğanın birgə mətbuat konfransı keçirilmişdir, 13 Mayıs 2009, http://archive.president.az/articles.php?item_id=20090514100941288&sec_id=13, Erişim Tarihi: 21.02.2015.

Prezident Respubliki otzivayet iz Natsionalynogo Sobraniya protokoli Armeniya-Turtsiya, 16 Şubat 2015, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2015/02/16/President-Serzh-Sargsyan-National-Assembly/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serj Sargsyan prinyal gossekretarya SSHA Hillary Clinton, 04 Temmuz 2010, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2010/07/04/news-1088/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serj Sargsyan prinyal predsdatelya deputatskoy gruppi drujbi Shvetsiya-Armeniya Parlamenta Shvetsii Aneli Enoxon, 23 Nisan 2011, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2011/04/23/news-1554/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serj Sargsyan prinyal Predsedatelya Yevropeyskoy Komissii Jose Manuel Barroso, 01 Aralık 2012, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2012/12/01/President-Serzh-Sargsyan-meeting-European-Commission-Jose-Manuel-Barroso/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serj Sargsyan prinyal uchastiye v plenarnom zasedanii PASE, 22 Haziran 2006, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2011/06/22/news-1662/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serj Sargsyan provel soveshaniye s rukovodyashim sostavom Ministerstva oboroni, 18 Nisan 2014, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2014/04/18/President-Serzh-Sargsyan-meeting-in-the-Ministry-of-Defence/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serj Sargsyan v Kishineve prinyal uchastiye v sammite liderov Vostochnogo partnerstva ENP, 11 Temmuz 2013, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2013/07/11/President-Serzh-Sargsyan-participated-in-EPP-summit-Moldova/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serj Sargsyan v Marsele vstretilsya s predstavitelyami armyanskoy obshini, 08 Aralık 2011, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2011/12/08/news-1933/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serj Sargsyan vstretilsya s Federalynım kantslerom Angeloy Merkely. 22 Haziran 2010, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2010/06/22/news-1065/>. Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serja Sargsyan napravil poslaniye Prezidentu Turetskoy Respubliki Abdulle Gulyu, 09 Şubat 2010, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2010/02/09/news-896/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serja Sargsyan prinyal veritelyniye gramoti novonaznachennogo posla Korolevstva Shvetsii v Respublike Armeniya, 23 Mart 2011, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2011/03/23/news-1495/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Prezident Serja Sargsyan provel soveshaniye s rukovodyashim sostavom Ministerstva oboroni, 18 Nisan 2014, <http://www.president.am/ru/press->

release/item/2014/04/18/President-Serzh-Sargsyan-meeting-in-the-Ministry-of-Defence/, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Purvis, T., & Hunt, A., 2014, “Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji”, **Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi**, 1(1), s.9-36.

Rabochiy vizit Prezidenta Serja Sargsyana v Rostov-na-Donu, 01 Haziran 2010, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2010/06/01/news-1041/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rabochiy vizit Prezidenta Serja Sargsyana v SSHA, 23 Eylül 2011, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2011/09/23/news-1800/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rafiqoğlu, A., “Şehidler Xiyabanından Türkiye Bayrakları Kaldırılmış”, **ANS**, 17 Ekim 2009, <http://anspress.com/index.php?a=3&lng=az&pid=6975>, Erişim Tarihi: 16.09.2014.

Reagan, R., “Proclamation 4838 - Days of Remembrance of Victims of the Holocaust”, **Ronald Reagan Presidential Library & Museum**, 22 April 1981, <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1981/42281c.htm>, Erişim Tarihi: 22.11.2015.

Rechy Prezidenta RA Serja Sargsyana v fonde Konrada Adenauera, 22 Haziran 2010, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2010/06/22/news-66/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rechy Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana na Parlamentskoy Assambleye Soveta Yevropi, 22 Haziran 2006, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2011/06/22/news-91/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rechy Prezidenta Respubliki Armeniya, Predsedatelya Respublikanskoy Partii Armenii Serja Sargsyana na 13-om Syezde RPA, 10 Mart 2012, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2012/03/10/news-2054/>, Erişim Tarihi: 04.01.2016.

Rechy Prezidenta Respubliki Armeniya, Predsedatelya RPA Serja Sargsyana na 12-om syezde RPA, 28 Kasım 2009, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2009/11/28/news-817/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rechy Prezidenta Sargsyana na vstreche s predstavityami armyanskikh obshin Yujnogo Federalnogo okruga RF, 01 Haziran 2010, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2010/06/01/news-1040/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rechy Prezidenta Sargsyana v Washingtonskom kafedralnom sobore posle posesheniya mogili Woodrow Wilsona, 12 Nisan 2010, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2010/04/12/news-59/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rechy Prezidenta Sargsyana v Washingtonskom kafedralnom sobore posle posesheniya mogili Woodrow Wilsona, 12 Nisan 2010,

<http://www.president.am/ru/press-release/item/2010/04/12/news-972/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rechy Prezidenta Serja Sargsyana na sostoyavshemsya v Ministerstve oboroni RA rasshirennom zasedanii, 15 Ocak 2013, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2011/08/30/news-97/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rechy Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche s armyanskoy obshinoy İrana, 14 Nisan 2009, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2009/04/14/news-34/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rechy Prezidenta Serja Sargsyana v fonde Konrada Adenauera, 07 Mart 2012, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2012/03/07/news-124/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Rechy Prezidenta Serja Sargsyana v Palate Predstaviteley Respubliki Kipr, 17 Ocak 2011, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2011/01/17/news-84/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Roks, Y., “Serj Sarkisyan’ın Türk Demarche’i”, **Nezavisimaya Gazeta**, 18 Şubat 2015, http://www.ng.ru/cis/2015-02-18/7_demarsh.html, Erişim Tarihi: 03.01.2015.

Rus Vesti 24 Televizyonu, 12 Şubat 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56338/rus-vesti-24-televizyonu.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.

Sancar, S., (2008), **İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme**, Ankara: İmge Kitabevi.

Sander, O., (2007), **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara: İmge Kitabevi.

Sarangi, S., & Slembrouck, S., (2013), **Language, Bureaucracy and Social Control, London & New York: Routledge**, London & New York: Routledge.

Sargsyan, S., “Serj Sargsyan: Rossiya nash soyuznik, no zrya prodayet oruzhiye Azerbaidzhanu”, **Deutsche Welle**, (N. Jolkver, Röportaj Yapan), 07 Nisan 2016, <https://p.dw.com/p/1IRVf>, Erişim Tarihi: 01.06.2017.

Sargsyan, S., “Vıstupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na ezhegodnom sobranii predstaviteley diplomatičeskikh vedomstv, rukovoditeley konsulskikh vedomstv strani za rubezhom i glav otdeleniy tsentralynogo apparata MİD RA”, 03 Eylül 2008, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2008/09/03/news-4/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Sarup, M., (2004), **Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm**, (A. Güçlü, Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat.

Satow, E., (1961), **Rukovodstvo po diplomatičeskoy praktike**, Moskva: Institut mejdunarodnikh otnoşeniy.

Schiffrin, D., Tannen, D., & Hamilton, H. E., (2001), **The Handbook of Discourse Analysis**, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Schmitt, C., (2006), **Siyasal Kavramı**, (E. Göztepe, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Serj Sargsyan prinyal uchastiye v soveshanii tsentralnogo apparata MID RA i rukovoditeley diplomaticheskikh predstavitelstv RA za rubezhom, 30 Ağustos 2011, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2011/08/30/news-1745/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Slovakya SME Daily, 28 Ekim 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56200/slovakya-sme-daily.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.

Sostoyalasy beseda prezidentov Serja Sargsyana i Nokolya Sarkozy, 07 Ekim 2011, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2011/10/07/news-1834/>, Erişim Tarihi: 12.02.2016.

Sovmestnaya press-konferentsiya Prezidenta RA Serja Sargsyana i Generalnogo sekretarya NATO Andersa Fogh Rasmussena, 25 Mayıs 2010, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2010/05/25/news-51/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Sovmestnaya press-konferentsiya Prezidenta Serja Sargsyana i Prezidenta Chekhii Milosa Zemana, 30 Ocak 2014, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2014/01/30/President-Serzh-Sargsyan-speech-after-the-meeting-with-President-of-Czech-Republic/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Sovmestnaya press-konferentsiya Prezidentov Armenii i Kipra, 06 Temmuz 2009, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2009/07/06/news-31/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Sözen, E., (1999), **Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite**, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Statya prezidenta Serja Sargsyana v “The Wall Street Journal”, 09 Haziran 2008, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2008/07/09/news-8/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Sultanova, L., “Araz Ezimov: “Ermenistan Türkiye’nin Arazi Bütünlüğünü Tanımaya Hazırsa, o Zaman, Aynı İlişkinin Bölgenin Diğer Devletlerine, Aynı Zamanda Azerbaycan’a Gösterilmesini Bizim de Talep Etmeye Doğal Hukukumuz Var”, **APA**, 16 Ekim 2009b, <http://az.apa.az/news/166283>, Erişim Tarihi: 23.09.2015.

Sultanova, L., “Resmi Bakü Türkiye-Ermenistan Oyunundan Önce Azerbaycan Bayrağına Yapılan Saygısızlık ile İlgili Ankara’ya İtiraz Bildirib”, **APA**, 15 Ekim 2009a, <http://az.apa.az/news/166249>, Erişim Tarihi: 23.09.2015.

Süddeutsche Zeitung, 16 Ekim 2010, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/77606/suddeutsche-zeitung.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.

Tavşanoğlu, L., “Azerbaycan’ın İstanbul Başkonsolosu Doç.Dr.Salahlı Türkiye’nin Ermenistan Açılımından Bakü’nün Duyduğu Kaygıları Dile Getirdi: Sırtımızdan Hançerleniyoruz”, **Cumhuriyet**, 12 Nisan 2009, s.12.

TBMM Basın Açıklamaları, “TBMM’nin 94. Açılış Yıldönümü Resepsiyonu”, 23 Nisan 2014,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=128540,
Erişim Tarihi: 12.03.2015.

TBMM Basın Açıklamaları, CHP Grup Toplantısı, 14 Nisan 2009,
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=87324, Erişim
Tarihi: 18.09.2015.

TBMM Geçmiş Dönem Yazılı Sözlü Soru Önergeleri, “Ermenistan ile İmzalanan
Protokollere İlişkin CHP Mersin Milletvekili Ali Rıza Öztürk’ün 7/10350 ve
7/11768 Sayılı Soru Önergelerinin Yanıtı”, 06 Temmuz 2010b,
<http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-10350sgc.pdf>, Erişim Tarihi: 13.10.2016.

TBMM Geçmiş Dönem Yazılı Sözlü Soru Önergeleri, “Ermenistan ile İmzalanan
Protokollere İlişkin Kastamonu Milletvekili Mehmet Serdaroğlu’nun 7/10325
Sayılı Soru Önergelerinin Yanıtı”, 06 Temmuz 2010a,
<http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-10325sgc.pdf>, Erişim Tarihi: 09.06.2016.

TBMM Geçmiş Dönem Yazılı Sözlü Soru Önergeleri, “Türkiye-Ermenistan Milli
Maçına İlişkin MHP Bursa Milletvekili İsmet Büyükataman’ın 21.10.209 tarih
ve 7/10513 Sayılı Yazılı Soru Önergeleri”, 21 Ekim 2009,
<http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-10513s.pdf>, Erişim Tarihi: 03.08.2015.

TBMM Tutanak Dergisi, “TBMM 19.Dönem 2.Yasama Yılı Tutanakları”, 27 Nisan
1993,
[https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c034/tbmm19034
095.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c034/tbmm19034095.pdf), Erişim Tarihi: 15.02.2017.

Tekeli, İ., (1999), **Modernite Aşılırken Siyaset**, Ankara: İmge Kitabevi.

**Televizionnoye obrasheniye Prezidenta Serja Sargsyana otnositelno protsessu
normalizatsii otnosheniy mejdu Armeniyei i Turtsiyei**, 22 Nisan 2010,
[http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2010/04/22/news-
60/](http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2010/04/22/news-60/), Erişim Tarihi: 18.02.2017.

**Televizionnoye obrasheniye Prezidenta Serja Sargsyana otnositelno protsessu
normalizatsii otnosheniy mejdu Armeniyei i Turtsiyei**, 22 Nisan 2010,
<http://www.president.am/ru/press-release/item/2010/04/22/news-983/>, Erişim
Tarihi: 18.02.2017.

Thatcher, M. H., (2003), **İskusstvo upravleniya gosudarstvom: Strategiya dlya
menyayuşego mira**, Moskva: Alpina Publisher.

Thompson, M., “The New York Times’in Başkanı ve CEO’su Hürriyet’e konuştu:
Gazeteci olmak için bundan daha heyecan verici bir dönem olmamıştı”, (A. T.
Koç, Röportaj Yapan), **Hürriyet Pazar Eki**, 15 Temmuz 2017,
[http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/the-new-york-timesin-
baskani-ve-ceosu-hurriyete-konustu-gazeteci-olmak-icin-bundan-daha-heyecan-
verici-bir-donem-olmamisti-40520861](http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/the-new-york-timesin-baskani-ve-ceosu-hurriyete-konustu-gazeteci-olmak-icin-bundan-daha-heyecan-verici-bir-donem-olmamisti-40520861), Erişim Tarihi: 25.08.2017.

Titscher, S., Meyer, M., & Wodak, R., (2009), **Metodı analiza teksta i diskursa**, (A.
A. Kiseleva Çev.), Kharkov: Gumanitarniy center.

- TRT**, 29 Ocak 2015, <https://www.tccb.gov.tr/mulakatlar/1709/3000/trt.html>, Erişim Tarihi: 23.02.2016.
- TRT-1**, “Politik Açılım” Programı, 18 Ekim 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56227/trt-1-politik-acilim-programi.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Tsıgankov, P. A., (2009), **Teoriya mejdunarodnikh otnoşeniy**, Moskva: Gardariki.
- Tutcalı, M., “Azeri vekiller Başbakanla görüştü”, **İHA**, 14 Ekim 2009, <http://www.iha.com.tr/haber-azeri-vekiller-basbakanla-gorustu-92079/>, Erişim Tarihi: 13.02.2014.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 24’üncü Dönem 5’inci Yasama Yılı Açılışında Yaptıkları Konuşma**, 01 Ekim 2014, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2941/turkiye-buyuk-millet-meclisinin-24uncu-donem-5inci-yasama-yili-acilisinda-yaptiklari-konusma.html>, Erişim Tarihi: 11.11.2015.
- Türkiye**, Erdoğan: Dağlık Karabağ Ortak Meselemiz, 04 Eylül 2014, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/182803.aspx>, Erişim Tarihi: 05.06.2015.
- TV5**, 14 Ekim 2009, <http://www.abdullahgul.gen.tr/mulakatlar/360/56220/tv5.html>, Erişim Tarihi: 16.05.2016.
- Van Dijk, T. A., (2005b), “Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları”, M. Küçük içinde, **Medya, İktidar, İdeoloji**, s.315-376, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Van Dijk, T. A., (1988), **News as Discourse: Case Studies Of International And National News In The Press**, Hillsdale-New Jersey-Hove-London: Lawrence Erlbaum Associates. Inc., <http://www.discourses.org/OldBooks/Teun%20A%20van%20Dijk%20-%20News%20Analysis.pdf>, Erişim Tarihi: 23.02.2015.
- Van Dijk, T. A., (1995a), “Power and The News Media”, In D. L. Paletz, **Political Communication in Action: States, Institutions, Movements, Audiences**, pp. 9-36, Cresskill, NJ: Hampton Press, <http://www.discourses.org/OldArticles/Power%20and%20the%20news%20media.pdf>, Erişim Tarihi: 02.04.2016.
- Van Dijk, T. A., (1995b), “Discourse Semantics and Ideology”, **Discourse & Society**, 6(2), pp. 243-289.
- Van Dijk, T. A., (1997a), Political Discourse and Racism: Describing Others in Western Parliaments, In S. H. Riggins, **The Language and Politics of Exclusion, Others in Discourse**, pp.31-64, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Van Dijk, T. A., (1998), **Ideology: A Multidisciplinary Approach**, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications.
- Van Dijk, T. A., (2000), “On the Analysis of Parliamentary Debates on Immigration”. In M. Reisigl, & R. Wodak, **The Semiotics of Racism. Approaches to Critical Discourse Analysis**, pp.85-103. Vienna: Passagen Verlag.

- Van Dijk, T. A., (2003), "Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım", B. Çoban, & Z. Özarslan içinde, **Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din – İdeoloji**, (N. Ateş, Çev.), s.13-112, İstanbul: Su Yayınları.
- Van Dijk, T. A., (2005a), "Politics, Ideology and Discourse", In R. Wodak, **Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics. Volume on Politics and Language**, pp.728-740.
- Van Dijk, T. A., (2008), **Discourse and Power**, New York: Palgrave Macmillan.
- Van Dijk, T. A., (2013), **Diskurs i Vlasty: Reprezentatsiya Dominirovaniya v Yazıke i Kommunikatsii**, (Y. Kojemyakin, Y. Pereverzev, & A. M. Amatov, Çev.), Moskova: Knizhny dom "Librokom".
- Van Dijk, T. A., "Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structure of News", **Journal of Communication**, 33(2), Spring 1983, pp.20-43, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.653.1979&rep=rep1&type=pdf>, Erişim Tarihi: 20.08.2016.
- Van Dijk, T. A., "Ideology and Discourse Analysis". **Journal of Political Ideologies**, 11(2), June 2006, pp.115-140, <http://www.discourses.org/OldArticles/Ideology%20and%20Discourse%20Analysis.pdf>, Erişim Tarihi: 11.03.2015.
- Van Dijk, T. A., (1997b), "What is Political Discourse Analysis?", **Belgian Journal of Linguistics**, 11(1), pp.11-52, <http://discourses.org/OldArticles/What%20is%20Political%20Discourse%20Analysis.pdf>, Erişim Tarihi: 14.12.2016.
- Van Dijk, T. A., (2002), "Political Discourse and Ideology", In C. Ubaldina Lorda, & M. Ribas, **Anàlisi Del Discurs Polític**, pp.15-34, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. IULA, <http://www.discourses.org/OldArticles/Political%20Discourse%20and%20Ideology.pdf>, Erişim Tarihi: 11.03.2015.
- Vdovina, O. A., (2009), "Polifunksionalnosty yazıka diplomatii v polipolyarnom mire", **Vestnik Yujno-Uralyskogo universiteta. Seriya "Lingvistika"**, 9(25), s.52-60.
- Vıstupleniye Prezidenta RA Serja Sargsyana v Britanskıom Korolevskom İnstıtute Mejdunarodnikh otnosheniy "Chatham House", 10 Şubat 2010, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2010/02/10/news-898/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- Vıstupleniye Prezidenta RA Serja Sargsyana v Britanskıom Korolevskom İnstıtute Mejdunarodnikh otnosheniy "Chatham House", 10 Şubat 2010, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2010/02/10/news-57/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- Vıstupleniye Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana na 66-oy sessii Generalnoy Assamblei OON, 23 Eylöl 2011,

<http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2011/09/23/news-107/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Vistupleniye Prezidenta Respubliki Armeniya Serja Sargsyana na 66-oy sessii Generalnoy Assamblei OON, 23 Eylül 2011, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2011/09/23/news-1799/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na 69-oy sessii Generalnoy Assamblei OON, 24 Eylül 2014, Press relizi, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2014/09/24/President-Serzh-Sargsyan-New-York-speech/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na 69-oy sessii Generalnoy Assamblei OON, 24 Eylül 2014, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2014/09/24/President-Serzh-Sargsyan-UN-New-York-speech/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na ezhegodnom sobranii predstaviteley diplomaticheskikh vedomstv, rukovoditeley konsulskikh vedomstv strani za rubezhom i glav otdeleniy tsentralynogo apparata MID RA, 03 Eylül 2008, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2008/09/03/news-4/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche s Predsedatelem Natsionalnogo Sobraniya Livanskoy Respubliki Nabikhom Berri i parlamentariyami Livana, 27 Kasım 2012, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2012/11/27/President-Serzh-Sargsyan-official-visit-Lebanon-Parliament-speech/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche s predstavitelyami rossiyskikh politicheskikh krugov i rukovodstvom sredstv massovoy informatsii, 24 Haziran 2008, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2008/06/24/news-10/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche visokogo urovnya po sluchayu pyatiletiya Vostochnogo partnerstva, 24 Nisan 2014, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2014/04/24/President-Serzh-Sargsyan-visit-Czech-Republic-April-24-speech/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana na vstreche visokogo urovnya po sluchayu pyatiletiya Vostochnogo partnerstva, 24 Nisan 2014, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2014/04/24/President-Serzh-Sargsyan-visit-Czech-Republic-April-24/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana pered predstavitelyami amerikanskoy armyanskoy diaspori, 24 Eylül 2008, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2008/09/24/news-18/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

- Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana vo vremya brifinga dlya predstaviteley SMİ v ramkakh gosudarstvennogo vizita v Grecheskuyu Respubliku**, 18 Ocak 2011, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2011/01/18/news-59/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana vo vremya sovmestnoy press-konferentsii s Prezidentom Shveytsarii Michelin Kalmi-Rey**, 03 Mayıs 2011, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2011/05/03/news-67/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- Vistupleniye Prezidenta Serja Sargsyana vo vremya sovmestnoy press-konferentsii s Prezidentom Respubliku Sloveniya**, 13 Nisan 2011, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2011/04/13/news-65/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- Vstupitelnoye slovo Prezidenta Serja Sargsyana na tematicheskom soveshanii “Nineshniy etap uregulirovaniya otnosheniy Armeniya-Turtsiya”**, 17 Eylül 2009, <http://www.president.am/ru/statements-and-messages/item/2009/09/17/news-49/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- Vstupitelnoye slovo Prezidenta Sargsyana vo vremya sovmestnoy press-konferentsii s Prezidentom Respubliki Khorvatiya**, 07 Eylül 2009, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2009/09/07/news-34/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.
- Wilson, J., (2001), “Political Discourse”, In D. Schiffrin, D. Tannen, & H. E. Hamilton, **The Handbook of Discourse Analysis**, pp.398-415, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Wilson, J., (2003), “Politik Söylem”, B. Çoban, & Z. Özarslan içinde, **Söylem ve İdeoloji: Mitoloji - Din – İdeoloji** (Z. Özarslan, Çev.), s.131-154, İstanbul: Su Yayınları.
- Wodak, R., (2002), “Aspects of Critical Discourse Analysis”, **Zeitschrift für Angewandte Linguistik (ZfAL)**, (36), pp.5-31.
- Yedinci Büyükelçiler Konferansı’nda Yaptıkları Konuşma**, 06 Ocak 2015, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/2970/yedinci-buyukelciler-konferansinda-yaptiklari-konusma.html>, Erişim Tarihi: 15.06.2016.
- Yeniçağ**, “Rum’a Öyle Türk’e Böyle!”, 15 Ekim 2009, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ruma-oyle-turke-boyle-24652h.htm>, Erişim Tarihi: 19.02.2015.
- Yurdusev, N. A., (2010), “Uluslararası İlişkiler” Öncesi, İ. D. Dağı, A. Eralp, F. E. Keyman, N. Polat, O. F. Tanrısever, F. Yalvaç, et al. içinde, **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, s.15-55, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zayavleniye Prezidenta RA, Predsedatelya RPA Serja Sargsyana po okonchanii Yerevanskogo sammita liderov Vostochnogo partnerstva ENP**, 30 Kasım

2012, <http://www.president.am/ru/press-release/item/2012/11/30/President-Serzh-Sargsyan-EPP-summit-press-speech/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Zayavleniye Prezidenta Serja Sargsyana o rezulytatakh vstrechi s Predsedatelem Yevropeyskoy Komissii Jose Manuel Barroso vo vremya vstrechi s predstavitelyami SMI”, 01 Aralık 2012,
<http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2012/12/01/President-Serzh-Sargsyan-meeting-European-Commission-Jose-Manuel-Barroso-press-speech/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Zayavleniye Prezidenta Serja Sargsyana vo vremya sovmestnoy press-konferetsii s Prezidentom Polshi”, 25 Haziran 2013, <http://www.president.am/ru/interviews-and-press-conferences/item/2013/06/25/President-Serzh-Sargsyan-press-conference-with-the-President-of-Poland/>, Erişim Tarihi: 18.02.2017.

Zeyrek, D., “Birlikte savaştık Çanakkale’ye siz de gelin”, **Hürriyet**, 16 Ocak 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/birlikte-savastik-canakkale-ye-siz-de-gelin-27978969>, Erişim Tarihi: 24.05.2016.

EKLER

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN KURULMASINA DAİR PROTOKOL

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol'de öngörüldüğü şekilde, halklarının yararına hizmet etmek amacıyla iyi komşuluk ilişkileri tesis etmeyi, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda ikili ilişkileri geliştirmeyi arzulayarak,

Birleşmiş Milletler Şartı, Helsinki Nihai Senedi, Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı çerçevesindeki yükümlülüklerine atıfta bulunarak,

İkili ve uluslararası ilişkilerinde, eşitlik, egemenlik, diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini sağlayacakları yönündeki taahhütlerini teyit ederek,

İki ülke arasında güven ve itimat ortamı oluşturulmasının ve bunun muhafaza edilmesinin, tüm bölgede barışın, güvenliğin ve istikrarın kuvvetlenmesine katkıda bulunacağını, güç kullanımından ya da güç kullanma tehdidinden imtina etmeye kararlı olarak, anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümünü teşvik etmenin, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasının önemini akılda tutarak,

İki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığını teyit ederek,

Ortak sınırın açılması hususunda aldıkları kararı yürüleyerek,

İyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerine dair taahhütlerini yineleyerek,

Hangi nedenle olursa olsun terörizmin tüm biçimlerini, şiddeti ve aşırıcılığı kınayarak, bu tür eylemlerin teşvikinden veya müsamaha görmesinden kaçınılacağını ve bunlara karşı mücadelede işbirliğine gidileceğini taahhüt ederek,

Ortak çıkarlar ve iyi niyet zemininde, barış, karşılıklı anlayış ve uyum hedefleri doğrultusunda ilişkileri için yeni bir model geliştirme ve istikamet belirleme iradelerini teyit ederek,

1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi uyarınca bu Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren diplomatik ilişki kurulması ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması hususunda anlaşmışlardır.

Bu Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol aynı gün, ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

10 Ekim 2009 günü Zürih'te, Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde her biri orijinal olarak ikişer nüsha olarak imzalanmıştır. Yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Ahmet Davutoğlu
Dışişleri Bakanı

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

Edward Nalbandian
Dışişleri Bakanı

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ARASINDA İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİNE DAİR PROTOKOL

Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti,

Aynı gün imzalanan Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol **rehberliğinde,**

İkili ilişkilerini karşılıklı çıkarlara saygı ve güven temelinde geliştirme hedeflerini göz önünde **bulundurarak,**

İkili ilişkilerini iki ülkenin ortak çıkarları temelinde, siyasi, ekonomik, enerji, ulaştırma, bilimsel, teknik, kültürel ve diğer alanlarda geliştirmeye ve ilerletmeye **kararlı olarak,**

Uluslararası ve bölgesel örgütlerde işbirliğinin, iki ülke arasında özellikle BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve KEİ kapsamında geliştirilmesine **destek vererek,**

İki devletin, bölgede demokratik ve sürdürülebilir gelişmenin sağlanması, bölgesel istikrar ve güvenin güçlendirilmesi için işbirliği yapmak yönündeki ortak amaçlarını **dikkate alarak,**

Bölgesel ve uluslararası uyuşmazlık ve çatışmaların uluslararası hukuk ilkeleri ve normları temelinde barışçı şekilde çözümlenmesi hususundaki taahhütlerini **tekrarlayarak,**

Terörizm, sınıraşan örgütlü suçlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi bölgeye ve dünya güvenlik ve istikrarına yönelik ortak güvenlik tehditleri konusunda uluslararası toplumun eylemlerini etkin şekilde desteklemeye hazır olduklarını **yeniden vurgulayarak,**

1. Bu Protokolün yürürlüğe girmesinden itibaren 2 ay içerisinde ortak sınırın açılması hususunda anlaşmışlardır,

2. Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare gerçekleştirilmesi;

İki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde tarihsel boyuta ilişkin bir diyalogun uygulamaya konulması;

İki ülke arasında mevcut ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde istifade edilmesi ve bu yönde tedbirler alınması;

İki ülke arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi;

İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi ve uzman ve öğrenci değişimini teşvik etmek yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği yapılması ve iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması amacıyla harekete geçilmesi;

İki ülkenin vatandaşlarına gerekli yardımı ve korumayı sağlayabilmek için 1963 tarihli Konsolosluk İlişkilerine dair Viyana Sözleşmesi uyarınca konsolosluk alanında işbirliği tesis edilmesi;

İki ülke arasında ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması;

Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin güçlendirilmesi;

hususlarında **anlaşmışlardır**.

3. Bu Protokol'ün yukarıdaki 2. işlem paragrafında ifade edilen yükümlülüklerin hızlı bir şekilde uygulanmasını teminen, ayrı alt komisyonları da kapsayan Hükümetlerarası bir ikili Komisyon'un kurulması hususunda **anlaşmışlardır**. Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere işbu Protokolün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra iki Dışişleri Bakanı başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulacaktır. Bu çalışma kuralları, işbu Protokol'ün yürürlüğe girmesini izleyen 3 ay içerisinde Bakanlar seviyesinde onaylanacaktır. Hükümetlerarası komisyon anılan çalışma kurallarının kabul edilmesinin hemen ardından ilk toplantısını gerçekleştirecektir. Alt komisyonlar bu andan itibaren en geç 1 ay içerisinde çalışmalarına başlayacak ve görevlerini tamamlayana dek ara vermeden çalışacaklardır. Uygun olması halinde alt komisyonlara uluslararası uzmanlar da katılacaktır. İşbu Protokol'ün uygulanmasına ilişkin ve iki tarafın üzerinde mutabakata vardıkları zaman çizelgesi ve unsurlar bu Protokolün ayrılmaz parçası olan ekli belgede zikredilmektedir.

Bu Protokol ve Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol aynı gün ve esasen onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te, Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde her biri orijinal olarak ikişer nüsha olarak imzalanmıştır. Yorum farklılığı olması halinde İngilizce metin esas alınacaktır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Ahmet Davutoğlu
Dışişleri Bakanı

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

Edward Nalbandian
Dışişleri Bakanı

Ekli belge: Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün uygulanması için zaman çizelgesi ve unsurlar.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ARASINDA
İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİNE DAİR PROTOKOL'ÜN
UYGULANMASINA İLİŞKİN ZAMAN ÇİZELGESİ VE UNSURLAR

Atılacak adımlar	Zamanlama
1. Ortak sınırın açılması	Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra 2 aylık bir süre içinde
2. İki Dışişleri Bakanının başkanlığında, hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarını hazırlamak üzere bir çalışma grubunun oluşturulması	Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün yürürlüğe girmesini izleyen günden 2 ay sonra
3. Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanması	Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün yürürlüğe girmesinden sonra 3 aylık bir süre içinde
4. Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısının düzenlenmesi	Hükümetlerarası komisyonun ve alt komisyonlarının çalışma kurallarının Bakanlar düzeyinde onaylanmasından hemen sonra
5. Aşağıdaki alt komisyonların çalışmaya başlamaları: -siyasi istişare alt komisyonu; -ulaştırma, iletişim ve enerji altyapı ve şebekeleri alt komisyonu; -hukuki konulara ilişkin alt komisyon; -bilim ve eğitim alt komisyonu; -ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği alt komisyonu; -çevre sorunlarına ilişkin alt komisyon; ve - iki halk arasında karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması için ve Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanların da yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon.	Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısından en geç 1 ay sonra

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ADINA

Ahmet Davutoğlu
Dışişleri Bakanı

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ ADINA

Edward Nalbandian
Dışişleri Bakanı

ÖZET

Doktora Tezi

Uluslararası İlişkilerin Diplomatik Söyleme Yansıması: Zürih Protokolleri Örneğinde Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan'ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Gülnare Mahmudova

Ankara Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı

Doktora Programi

10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde Türkiye ve Ermenistan arasında, 1993 yılında Ermenilerin Azerbaycan'ın Kelbecer ilini işgal etmesi üzerine Türkiye'nin sınırları kapatmak suretiyle Ermenistan ile dondurduğu diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını ve geliştirilmesini öngören “Zürih Protokolleri” imzalanmıştır. Ancak imzalanan protokoller Azerbaycan'ın kırıngnlığına sebep olunca, Türkiye'nin (Dağlık) Karabağ işgalini gerekçe göstererek protokolleri TBMM gündemine dahi almaması Ermenistan'ın onay sürecini durdurmasıyla sonuçlandı. Böylece Türkiye ve Ermenistan arasında “komşularla sıfır sorun” politikası çerçevesinde normalleştirilmesi öngörülen ilişkiler normalleşmeden belirsiz bir süreliğine durdurulmuş oldu. Uluslararası Andlaşma niteliği taşıyan Zürih Protokolleri Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'ın politik gündemini uzun süre meşgul ettiğinden dolayı her       n Devlet Başkanlarının diplomatik söylemlerine yansımıştır. Uluslararası ilişkilerin iletişim dili olan diplomaside söylemler       n kendi dış politikasında benimsedikleri ideolojiler ve ulusal       r, g    r, g  venlik gibi uluslararası ilişkilerin temel kavramları       sinde inşa edildiğinden dolayı uluslararası ilişkileri etkiyebilmekte ve bundan etkilenebilmektedirler. Bu görüşten hareketle, bu çalışmada normalleşme süreci   ncesi ve protokollerin Ermenistan Parlamentosundan geri   kildiğ  tarihi kadar olan dönemde Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanlarının uluslararası ilişkilerini protokoller ile ilgili inşa ettikleri diplomatik söylemlerine nasıl yansıttıkları ve diplomatik söylemlerinin uluslararası ilişkilerini ne şekilde etkilediğ  araştırılmıştır. Diplomatik s yleimde görünen anlamlardan ziyade görünmeyen anlamlar ve bu anlamların uluslararası ilişkilerde ne ifade ettiğ  Teun A.van Dijk'ın eleştirel söylem   z mlemesi yöntemiyle tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Diplomasi, Söylem, Zürih Protokolleri, Azerbaycan

ABSTRACT

Ph.D.Thesis

The Reflection of International Relations on Diplomatic Discourse: The Critical Discourse Analysis of Turkey-Azerbaijan-Armenia in the case of Zurich Protocols

Gulnara Mahmudova

Ankara University

Institute of Social Sciences

Department of Public Relations and Advertising

Ph.D. Programs

On the 10th of October 2009, “Zurich Protocols”, which stipulate re-establishment and re-development of the diplomatic relations frozen between Turkey and Armenia further to closure of the borders with the Armenia upon the invasion by Armenians of Kelbecer province of Azerbaijan in 1993, were signed between Turkey and Armenia in Zurich of Switzerland. However, the fact that the signed protocols resulted in the disappointment of Azerbaijan further led to cessation of the ratification process by Armenia in view of Turkey’s not having included the protocols in the agenda of Turkish Grand National Assembly (TBMM) on the pretext of invasion of (Nagorno) Karabakh by Turkey. Thus, relations envisaged to be normalized in accordance with "zero problem with neighbors" policy between Armenia and Turkey were suspended indefinitely without having been normalized. Zurich Protocols, which are of the nature of an International Treaty, were reflected in the diplomatic discourse of Presidents of the three countries owing to the coverage of the issue in the political agenda of Turkey, Azerbaijan and Armenia. In diplomacy, which is regarded as the communication language of international relations, discourse may influence and be influenced by the fact that it is built in accordance with the basic concepts of the international relations such as ideologies adopted by countries in their foreign policy, as well as national interest, power and security. Based on this view, this study investigates how the Presidents of Turkey, Azerbaijan and Armenia reflect the international relations in their diplomatic discourse built through protocols and how their diplomatic discourse affect the international relations during the period from prior to the normalization process until the date on which the protocols were withdrawn from Armenian Parliament. In diplomatic discourse, the Critical Discourse Analysis of Teun A. Van Dijk was used in order to ascertain the apparent conceptions rather than non-apparent ones and what such conceptions predicate in international relations.

Key Words: International Relations, Diplomacy, Discourse, Zurich Protocols, Azerbaijan